

Παίζοντας «Ρηγά» σε βαθιά νερά: Νόμιμος τζόγος, πολιτισμική αντίσταση και διαδικασίες διαφοροποίησης στην Ελλάδα της κρίσης.

Διπλωματική εργασία – Π.Μ.Σ. «Κοινωνική Ανθρωπολογία και Ιστορία».

Επιβλέπουσα Καθηγήτρια : κα. Βασιλική Μουτάφη

ΔΑΓΚΛΗΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ

A.M.: 1532012003

Αθήνα, 2015

Στη Μαίρη

Περίληψη

Όντας στη σκιά του – μέχρι πρότινος – δημοφιλέστερου ιπποδρομιακού στοιχήματος, το ποδοσφαιρικό στοίχημα έχει λάβει παγκοσμίως πολύ περιορισμένη ερευνητική προσοχή. Ειδικότερα στον εθνογραφικό μας χώρο καμία έρευνα δεν έχει εκπονηθεί που να ασχολείται με τον νόμιμο τζόγο. Ένας λόγος είναι η αποκλειστική εστίαση του ανθρωπολογικού ενδιαφέροντος στο παράνομο παιχνίδι που σε μεγάλο βαθμό οφείλεται στον τόπο της διεξαγωγής του, τον «ναό» του εντόπιου εκκοινωνισμού, το καφενείο. Ένας άλλος, η μοναδική αναφορά για το νόμιμο παιχνίδι – πριν την νομιμοποίηση του στοιχήματος – που το περιέγραφε ως μια ατομική πρακτική που χαρακτηρίζεται από την απουσία κάθε είδους κοινωνικότητας και παίζεται στους απρόσωπους χώρους των πρακτορείων ΠΡΟΠΟ (Malaby, 2003). Σήμερα, 15 χρόνια μετά την νομιμοποίηση του στοιχήματος και στο μέσον μιας από τις βαθύτερες οικονομικές κρίσεις που έχει περάσει η χώρα, μια ιδιαίτερη κατηγορία παικτών – που παίζουν μια μορφή του κατά Geertz (2005 (1972)) «ρηχού» παιχνιδιού (Shallow game) – τείνουν να καταστήσουν αυτή την εικόνα ξεπερασμένη. Ο συγγραφέας με την μέθοδο της συμμετοχικής παρατήρησης τους ακολούθησε στο σύγχρονο πρακτορείο του ΟΠΑΠ και έπαιξε μαζί τους το αγαπημένο τους παιχνίδι (Πάμε Στοίχημα). Προερχόμενοι από τα χαμηλότερα κοινωνικά στρώματα, σχεδόν κατεστραμμένοι οικονομικά από την κρίση, οι θαμώνες αυτοί δημιουργούν παρέες παικτών που αναπτύσσουν έντονη κοινωνικότητα και επιφυλάσσουν μια άλλη οπτική για το χώρο και την πρακτική. Με την ένταξη του στοιχήματος στην καθημερινότητά τους και την διατήρηση των σχέσεων τους και εκτός του πρακτορείου συγκροτούν ένα υποστηρικτικό κοινωνικό δίκτυο που τους ενισχύει, συμβάλλει στην επανένταξή τους στην τοπική κοινωνία και διευκολύνει – έστω και συμβολικά – την επιστροφή τους στον χώρο της «αγοράς». Έτσι, την περίοδο της κρίσης το στοίχημα υπερβαίνει την συνηθισμένη του μορφή και από δραστηριότητα αναψυχής (leisure activity) γίνεται μια κοινωνική πρακτική. Το βαθύτερο νόημα αυτής της πρακτικής αναζητείται στο πλέον αναλυτικό μέρος της εργασίας με την βοήθεια μιας νέας έννοιας-λειτουργίας που ονομάζεται «πολιτισμική απ-οικειοποίηση». Στόχος της η μεταλλαγή και εν συνεχεία εγκόλπωση του α-πολιτισμικού χώρου (πρακτορείο) και της εξατομικευμένης εμπειρίας (στοίχημα) στο εντόπιο πολιτισμικό γίνεσθαι ώστε να μπορεί να ενσταλαχτεί και εντέλει εκφραστεί εντός τους η εντόπια πολιτισμική ταυτότητα. Μια ταυτότητα όμως που παρουσιάζεται αφενός σταθερή και αμετακίνητη – απέναντι στις αυξανόμενες εξαιτίας της κρίσης πιέσεις ομογενοποίησης της με την κυρίαρχη δυτικοευρωπαϊκή – και αφετέρου αναθεωρημένη σε πτυχές της που την καθιστούν δυσλειτουργική μέσα στις ιδιαίτερες συνθήκες της κρίσης. Στο σημείο αυτό η έννοια της «πολιτισμικής οικειότητας» (Herzfeld, 2005) επιστρατεύεται για την βαθύτερη κατανόηση όχι μόνο της διττής (αναθεωρητικής – αφομοιωτικής) λειτουργίας διαμόρφωσης της σύγχρονης πολιτισμικής ταυτότητας αλλά και της διπλής σημασίας (αυτοαναφορικής – ετεροαναφορικής) που ενέχει ο λόγος των «ρηχών» παικτών για τα πραγματικά αίτια της κρίσης και την θέση της χώρας στην Ε.Ε.. Στα συμπεράσματα, ο συγγραφέας βλέπει την παρουσία του στο πρακτορείο και την συμμετοχή του στο παιχνίδι ως την έκφραση μιας εντόπιας μορφής πολιτισμικής διαφοροποίησης. Σκοπός της η προοδευτική συγκρότηση μιας περιεκτικής πολιτισμικής ταυτότητας που θα έχει τις απαραίτητες ποιότητες ώστε να διεκδικήσει μια ισότιμη μα διακριτή θέση στο σύγχρονο ευρωπαϊκό οικοδόμημα. Το καινούριο σ' αυτή την οπτική της πολιτισμικής διαφοροποίησης είναι ότι προσεγγίζεται ως μια δυναμική διαδικασία προσαρμογής και όχι μονόπλευρα ως μια άκαμπτη μορφή πολιτισμικής αντίστασης. Έτσι πιθανές ταυτοτικές αλλαγές και διευθετήσεις που προέρχονται από – «τα κάτω» – τον ίδιο τον εντόπιο δράστη δεν εκλαμβάνονται πια μονοδιάστατα ως υποχωρήσεις στις πιέσεις της δυτικής πολιτισμικής ομογενοποίησης αλλά ως ηθελημένες αναθεωρητικές προσαρμογές στις σύγχρονες απαιτήσεις του νέου, μεταμοντέρνου και συνεχώς μεταβαλλόμενου, παγκόσμιου πολιτισμικού περιβάλλοντος.

Περιεχόμενα

Περίληψη.....	2
Περιεχόμενα.....	3
Εισαγωγή.....	4
Ενότητα 1: «Πάμε Στοίχημα»;.....	14
1.1 Η χώρα των ραγδαίων αλλαγών : Πως επιδρά η κρίση στη ζωή μας.....	14
1.2 Από την αφίσσα στην οθόνη LCD: Το σύγχρονο πρακτορείο του Ο.Π.Α.Π.....	17
1.3 Ο «ρηχός» παίκτης του κρατικού στοιχηματισμού.....	22
1.4 «Ποντάροντας» στη μέθοδο.....	25
1.5 «Παίξε μόνο αν πας για τα πολλά!» : Το Πάμε Στοίχημα και το «ρηχό» παιχνίδι στο πρακτορείο του κρατικού τζόγου.....	30
1.5.1 Το «Κουπόνι».....	31
1.5.2 Το «Δελτίο».....	33
1.5.3 Το «Ρηχό» παιχνίδι.....	34
1.5.4 Το «Συνεταιρικό».....	37
1.5.5 «Ταμείο ή Κουβάς;»: Η κατάθεση του δελτίου και η αναμονή των αποτελεσμάτων.....	38
1.6 «Ένστικτο» vs Λογικής: Η μελέτη στο ποδοσφαιρικό στοίχημα.....	41
1.6.1 Εφημερίδες του στοιχήματος : Τα ψέματα των λόγων και οι αλήθειες των αριθμών.....	44
Ενότητα 2: «Επί-βιώνοντας» την κρίση στο πρακτορείο του ΟΠΑΠ.....	48
2.1 Εισαγωγή.....	48
2.2 Ένα εμπορικό κατάστημα αγοραπωλησίας ρίσκου.....	49
2.3 Ένα υβριδικό καφενείο: Η ρηγή παρέα στο πρακτορείο του ΟΠΑΠ.....	50
2.4 Κοινωνικές Ιεραρχήσεις και Έμφυλες Σχέσεις στο Πρακτορείο του ΟΠΑΠ.....	60
2.4.1 Κοινωνικές σχέσεις και Ιεραρχία στο Πρακτορείο του ΟΠΑΠ.....	60
2.4.2 Μια «ρηγή» ιεραρχία.....	66
2.4.3 Έμφυλες σχέσεις στο πρακτορείο του ΟΠΑΠ.....	67
2.5 Πολιτισμικές Αντιστάσεις & Ταυτοτικές Αναθεωρήσεις στο Πρακτορείο του ΟΠΑΠ.....	75
2.5.1 Η πολιτισμική «απ-οικειοποίηση».....	75
2.5.2 Η Ενστάλαξη της Εντόπιας πολιτισμικής ταυτότητας σε ένα α-πολιτισμικό περιβάλλον.....	79
2.5.3 Πολιτισμική Αντίσταση και Οικειότητα: Ενναλακτικές Ερμηνείες της Κρίσης στο Πρακτορείο.....	85
2.5.4 Πολιτισμική Επιβίωση μέσω αλλαγής: Ταυτοτικές αναθεωρήσεις ως αποτελέσματα της κρίσης.....	98
Συμπεράσματα.....	101
Επίλογος.....	107
Ευχαριστίες.....	108
Βιβλιογραφία.....	109

Εισαγωγή

Ιστορική ανασκόπηση της κοινωνικής έρευνας για τον τζόγο.

Αν και η πρώτη ανθρωπολογική προσέγγιση των τυχερών παιχνιδιών – κυρίως περιγραφική ως προς την οπτική της – χρονολογείται ήδη στις αρχές του 20ου αιώνα (Culin, 1903, Culin, 1975 (1907)), οι εθνογραφικές εργασίες που εστιάζουν αποκλειστικά στο αντικείμενο του τζόγου αρχίζουν να δημοσιεύονται από την δεκαετία του '60 και μετά.

Εκείνη την περίοδο η κυρίαρχη άποψη στις κοινωνικές επιστήμες – διαμορφωμένη διαχρονικά από ψυχολογικές προσεγγίσεις και απόψεις επηρεασμένες από το φιλοσοφικό ρεύμα του ωφελιμισμού (Geertz, 2005 (1972):71) – έβλεπε την συμμετοχή στο τζόγο ως μια αποκλίνουσα συμπεριφορά και την ίδια την πρακτική ως μια κοινωνική παθολόγηση της σύγχρονης δυτικής κουλτούρας (Binde, 2009:12). Η μετριοπαθής αντιμετώπιση του από τον Huizinga στο κλασικό του έργο για το ρόλο που παίζει το παιχνίδι στην διαμόρφωση του ανθρώπινου πολιτισμού δεν προσέφερε τίποτα στην αλλαγή του τοπίου:

«Καθαντά, τα παιχνίδια τζόγου είναι πολύ περίεργα αντικείμενα για την πολιτισμική έρευνα, αλλά για την ανάπτυξη του πολιτισμού ως τέτοια πρέπει να τα αποκαλέσουμε μη παραγωγικά. Είναι στείρα, δεν προσθέτουν τίποτα στην ζωή ή στο μυαλό.» (Huizinga, 1949:48).

Πιο προσοδοφόρες προς μία κατεύθυνση εναλλακτικής θεώρησης του φαινομένου ήταν οι προσπάθειες που εντάσσονταν στο ρεύμα του κοινωνιολογικού δομολειτουργισμού. Ο Devereaux (1980 (1949)) ήταν ο πρώτος που απέδωσε μια θετική κοινωνική λειτουργία στον τζόγο. Μέσα από το όνειρο της επιτυχίας στο λαχείο ή στον ιππόδρομο, ο τζόγος μειώνει τις εσωτερικές εντάσεις και την ματαίωση που – φυσιολογικά – νοιώθουν τα άτομα ζώντας μέσα στο ιεραρχικά δομημένο καπιταλιστικό σύστημα όπου δεν γίνεται όλοι να είναι επιτυχημένοι. Η Tec (1964:113-7) προχωρά παραπέρα θεωρώντας ότι ο τζόγος όχι απλώς δεν είναι μια αποκλίνουσα συμπεριφορά (το 75% των ανδρών στην έρευνά της ασχολείται με τον ποδοσφαιρικό τζόγο) αλλά και ότι έχει τις ιδιότητες μιας κοινωνικής βαλβίδας ασφαλείας που αποσυμφορίζει την κοινωνική ένταση και επιθετικότητα – που πηγάζει από τις ματαιώσεις που βιώνουν τα χαμηλότερα εργατικά στρώματα στην Σουηδία – απομακρύνοντας έτσι το πολύ πιθανό ενδεχόμενο επανάστασης των αρχών της δεκαετίας του '60.

Οι παραπάνω εργασίες ενέπνευσαν ένα ρεύμα ερευνών που ασχολήθηκε με τις κοινωνικές λειτουργίες του τζόγου βασιζόμενο στην θεώρησή του ως «βαλβίδα ασφαλείας» (Bloch, 1951, Zola, 1967, Abt et al., 1985). Σε κάποιες περιπτώσεις έγινε προσπάθεια να διευρυνθούν τα κίνητρα που ωθούν το άτομο στην εν λόγω πρακτική συμπεριλαμβάνοντας εκτός της άμβλυνσης του αισθήματος ματαίωσης – λόγω της χαμηλής κοινωνικής του θέσης – την διαφυγή του από κάθε τι ενοχλητικό και βασανιστικό μέσα στην σύγχρονη καθημερινότητα (Campbell, 1976, Kusyszyn, 1976, Schull, 2002:72-6). Από μια πιο κοινωνιοψυχολογική άποψη μάλιστα θεωρήθηκε ως μια συναρπαστική εμπειρία μέσα από την οποία ο σύγχρονος άνθρωπος «αφήνεται σε μια ευχάριστη κατάσταση δραστηριότητας και αισθήσεων, απελευθερωμένος τόσο από τις έγνοιες όσο και από την ανία» της καθημερινότητας¹ (Csikszentmihalyi & Bennett, 1971:49).

¹ Από αυτή την ερευνητική πορεία θα προκύψει αργότερα και ο κλάδος των ερευνών που προσεγγίζουν τον τζόγο - στα δυτικά πλαίσια κυρίως - ως δραστηριότητα αναψυχής (leisure activity). Πολλές δουλειές που εμπíπτουν στο χώρο της κοινωνικής ανθρωπολογίας εντάσσονται στον εν λόγω κλάδο.

Όσο και αν προσπάθησαν να μεταβάλλουν προς το θετικότερο την εικόνα του τζόγου οι εν λόγω έρευνες παρουσίαζαν συστηματικά ένα μεγάλο μειονέκτημα: Διακρίνοντας δύο αντίθετους κόσμους, αυτόν του τζόγου και της καθημερινότητας, όπου το άτομο συμμετέχει αποκλειστικά μόνο σε έναν κάθε φορά (Binde, 2009:15) τοποθετούν τον τζόγο εκτός της κοινωνικής και πολιτισμικής πραγματικότητας ως κάτι που δεν δημιουργήθηκε ούτε νοηματοδοτήθηκε από την καθημερινή ανθρώπινη πρακτική, σαν μια (επί)πλαστή «πραγματικότητα» στο περιθώριο της κανονικής. Αν και πιο θετική δεν παύει να είναι πάλι μια αποκλίνουσα πρακτική.

Η σύνδεση τζόγου και καθημερινής πολιτισμικής πρακτικής έμελλε να γίνει από μια εθνογραφική μελέτη που εγκαινίαζε τότε ένα νέο επιστημολογικό πρόταγμα, αυτό της συμβολικής ανθρωπολογίας. Ο Geertz (2005 (1972)) στο έργο του «*Deep play: notes on the Balinese cockfight*» αντέκρουσε επιτυχημένα τις μέχρι τότε ψυχολογικές και ωφελμιστικές απόψεις – που έβλεπαν το τζόγο ως μια τουλάχιστον παράλογη πρακτική – καταφέροντας να αναγνώσει ευρύτερα κοινωνικά κίνητρα – από το προφανές και εξατομικευμένο του χρηματικού κέρδους – για την συμμετοχή των ανθρώπων στην πρακτική του τζόγου (στοίχημα κοκορομαχιών στο Μπαλί):

«Στα βαθιά παιχνίδια, εκεί όπου τα χρηματικά ποσά είναι μεγάλα, πολύ περισσότερα διακυβούνται από το υλικό όφελος: πιο συγκεκριμένα, η υπόληψη, η τιμή, η αξιοπρέπεια, ο σεβασμός - με μια λέξη, που στο Μπαλί φέρει μια έντονη βαρύτητα, το κύρος.» (Geertz, 2005 (1972):71).

Τοποθετώντας τον ανδρισμό, την κοινωνική θέση και υπόληψή του, – υπό το άγρυπνο δημόσιο βλέμμα – στο αβέβαιο αποτέλεσμα μιας κοκορομαχίας, ο παίκτης του Geertz προσδίδει ένα ευρύτερο κοινωνικό νόημα στο παιχνίδι που δεν αποτελεί πλέον μια εξατομικευμένη πρακτική με σκοπό το υλικό κέρδος (Geertz, 2005 (1972):72). Παίζει λοιπόν συμβολικά² προβάλλοντας ουσιαστικά την θέση του στην εντόπια κοινωνική ιεραρχία και την συγγενειακή ομάδα στην οποία ανήκει. Όσο περισσότερα τα χρήματα τόσο υψηλότερη η θέση των δύο αντιπάλων τόσο μεγαλύτερο και το κοινωνικό διακύβευμα³ (Geertz, 2005 (1972):72). Η εμπλοκή των κοινωνικών σχέσεων και ιεραρχιών στο παιχνίδι αποδίδει στον τζόγο το χαρακτηριστικό μιας κοινωνικής και πολιτισμικής πρακτικής συνδέοντάς τον αδιάρρηκτα με την εντόπια κοινωνική πραγματικότητα.

Η μελέτη του Geertz επηρέασε σημαντικά την ανθρωπολογική προσέγγιση του φαινομένου και έγινε αντικείμενο συζήτησης σε δεκάδες μεταγενέστερες εργασίες. Ωστόσο μια άλλη θεώρηση του τζόγου αποδείχθηκε παραγωγικότερη στο ερευνητικό συνεχές. Ακολουθώντας την ερευνητική παράδοση των Malinowski (1922) και Mauss (1999 (1925)) οι ανθρωπολόγοι ερευνητές από τη δεκαετία του 70 και έπειτα ενέταξαν τον τζόγο στο ερευνητικό ρεύμα μελέτης των σχέσεων «δώρου» θεωρώντας τον σχεδόν αποκλειστικά ως μέσο αναδιανομής των άνισων εισοδημάτων και ως χώρο κατασκευής σχέσεων ανταλλαγής⁴ (Lévi-Strauss, 1969:56, Maclean, 1984:51-3, Zimmer, 1986, Goodale, 1987, Hayano, 1989, Malaby, 2003:22).

Έτσι, σε κοινωνίες όπου απουσιάζει η εμπορευματική οικονομία ή το χρήμα ο τζόγος παραδοσιακά αναπτύχθηκε και λειτούργησε ως ένα μέσο διανομής πολύτιμων για την επιβίωση αγαθών – και μάλιστα με εξαιρετικά αντισυγκεντρωτικά του πλούτου αποτελέσματα (Woodburn, 1982:444, Maclean, 1984:52) – πράγμα που τον κατέστησε μια απαραίτητη κοινωνική πρακτική (Glassford, 1970, Riches, 1975, Woodburn, 1982, Maclean, 1984:52, Goodale, 1987).

² Το διακύβευμα είναι συμβολικό καθώς εκτός από κάποιες εξαιρετικές περιπτώσεις ιδιαίτερα εθισμένων παικτών «κανενός το κύρος δεν αλλάζει εν τοις πράγμασι από το αποτέλεσμα μιας κοκορομαχίας» (Geertz, 2005 (1972):72).

³ Αυτό φαίνεται και από το περιφερειακό στοίχημα στην κοκορομαχία όπου οι παίκτες διαλέγουν και υποστηρίζουν – μέσω μιας άτυπης κοινωνικής πίεσης – τον κόκορα του ατόμου με τον οποίο έχουν τις πιο στενές κοινωνικές σχέσεις και εξαρτήσεις πατρωνίας. Αν πιστεύουν ότι θα χάσει προτιμούν να μην παίξουν καθόλου παρά να υποστηρίξουν τον κόκορα του αντιπάλου (Geertz, 2005 (1972):74-5).

⁴ Ακόμη και ο Geertz σε μία υποσημείωσή του κάνει λόγο γι' αυτή τη λειτουργία: Οι κοκορομαχίες οργανώνονται από ολιγάριθμες ομάδες επαρχιωτών μικροεμπόρων υπό την ακράδαντη πεποίθηση ότι «*θγάζουν το χρήμα έξω από το σπίτι, το κάνουν να κυκλοφορεί*» (Geertz, 2005 (1972):71).

Σε άλλες εντόπιες κοινωνίες όμως υπήρχαν ήδη οργανωμένα συστήματα ανταλλαγής αγαθών πάνω στα οποία συγκροτούνταν η εντόπια κοινωνική οργάνωση (Malinowski, 1922). Σε τέτοια πλαίσια η τυχαία ανταλλαγή αγαθών αντέκειτο σαφώς στην εγχώρια κοινωνική πρακτική εφόσον θα είχε διαλυτικά του κοινωνικού ιστού αποτελέσματα⁵. Οι κοινωνικές αλλαγές που επέφερε η αποικιοκρατία, η συγκρότηση εθνικών κρατών και η εισαγωγή της μονεταριστικής οικονομίας⁶ έγιναν τα προαπαιτούμενα για την εμφάνιση του τζόγου και σ' αυτές τις περιοχές (Binde, 2009:12-3). Η εγκατάστασή του όμως ήρθε να συμπληρώσει και όχι να καταλύσει τα παραδοσιακά συστήματα ανταλλαγής βοηθώντας τις εκάστοτε κοινωνίες να διαχειριστούν και να εντάξουν το χρήμα στον ήδη εγκαθιδρυμένο εντόπιο τρόπο ζωής⁷ (Maclean, 1984, Zimmer, 1986, Mitchell, 1988).

Αν και η μελέτη των συστημάτων ανταλλαγής εντάσσεται στην οικονομική προσέγγιση⁸ του φαινομένου – ως έρευνα των εντόπιων οικονομικών συναλλαγών – εντούτοις η βαρύτητα αναγκαστικά δόθηκε στην εντόπια πολιτική σημασία αυτών των αλληλεπιδράσεων και στο ρόλο τους στην τοπική κοινωνική εξέλιξη. Η εντοπίως εστιασμένη φύση αυτών των εθνογραφιών εμπόδισε την γενίκευση τους στα δυτικά πλαίσια αλλά ώθησε – θεωρητικά και μεθοδολογικά – την ανθρωπολογική μελέτη των δεκαετιών του 1990 και 2000 ώστε να στρέψει το βλέμμα της στην μελέτη του τζόγου στις σύγχρονες δυτικές κοινωνίες και τις ερμηνείες της να στρέφονται γύρω από πιο οικονομικές εξηγήσεις. Η στροφή αυτή δεν ήταν διόλου τυχαία.

Η έρευνα του δυτικού τζόγου.

Η εικόνα του τζόγου στις μη δυτικές κοινωνίες – με την σημαντική συμβολή των ανθρωπολόγων – δεν μπορούσε να γίνει καλύτερη και πιο ακριβής ως προς την κοινωνική της σημασία. Όμως στα δυτικά πλαίσια παραμένει ακόμη και σήμερα κοινωνικά ενοχοποιημένη⁹:

«Στις σύγχρονες Δυτικές κοινωνίες η κυρίαρχη μορφή ανταλλαγής είναι η εμπορική αγορά. Ως εκ τούτου, ο τζόγος γίνεται ένα προϊόν που πωλείται και αγοράζεται, και το έθος που τον συνοδεύει είναι αυτό της ελευθερίας στην επιλογή. Ο τζόγος λοιπόν εννοιολογείται ως η εθελοντική κατανάλωση υπηρεσιών διασκέδασης και ψυχαγωγίας, ενώ ο βαρύς τζόγος εκτιμάται ως ένδειξη απώλειας της λογικής επιλογής, π.χ. καταναγκαστική συμπεριφορά ή εθισμός.»¹⁰ (Binde, 2009:39).

⁵ Παρά την γενική πεποίθηση που καλλιεργήθηκε τον 20ο αιώνα από έρευνες και διαφημίσεις – εταιριών διοργάνωσης τυχερών παιχνιδιών – ότι ο τζόγος είναι ένα οικουμενικό φαινόμενο – παρουσιάζοντάς τον έτσι ως μία έμφυτη ανθρωπίνη ανάγκη απαραίτητη για την βελτίωση της ποιότητας ζωής – οι περισσότερες ιστορικές και εθνογραφικές αναφορές δείχνουν ότι σ' ένα μεγάλο μέρος του πλανήτη ήταν παντελώς άγνωστος πριν την αποικιοκρατία (Νότια Αμερική, βορειοδυτική Ασία, νοτιοανατολική Αφρική, Μελανησία, Μικρονησία, Πολυνησία, Αυστραλία, Νέα Ζηλανδία) (Για περισσότερα βλ. Pryor, 1976, Binde, 2005:3-6).

⁶ Διαπολιτισμικές μελέτες εκφράζουν ανοικτά ότι η παρουσία εμπορευματικού χρήματος και κοινωνικών ανισοτήτων – με την λογική ιεραρχικά συγκροτημένων κοινωνικών συστημάτων – συσχετίζονται θετικά με την κοινωνική ύπαρξη του τζόγου (Pryor, 1976, Binde, 2005). Ωστόσο σε περιβάλλοντα όπου το φαινόμενο προϋπήρχε, έφερε βαρύνουσες συμβολικές σημασίες και είχε τελετουργική αξία, η εισαγωγή του χρήματος «απομάγευσε» την πρακτική από τις πολιτισμικές της συνδηλώσεις (Binde, 2005:12).

⁷ Χωρίς αυτό να σημαίνει ότι ο παραδοσιακός τρόπος ζωής έμεινε ριζικά αμετάβλητος.

⁸ Η έρευνα του τζόγου υπάχθηκε ως αντικείμενο της Οικονομικής Ανθρωπολογίας από την πρώτη κιόλας στιγμή της εγκαθίδρυσής της ως ξεχωριστής υποκατηγορίας της Ανθρωπολογίας (1950). Η πολυπλοκότητά του ως πολιτισμικού και κοινωνικού φαινομένου ενέτεινε την επιστημολογική σύγκρουση μεταξύ των δύο κυρίαρχων ρευμάτων της τυπολογιστικής και της υποστασιοποιητικής προσέγγισης στη μελέτη των οικονομικών συστημάτων. Η πρώτη υποστηρίζοντας την ιδέα του Homo Economicus βλέπει την εμπλοκή στον τζόγο ως μία υπολογισμένη δράση που αποσκοπεί στην απόκτηση όσο το δυνατόν μεγαλύτερου οικονομικού οφέλους για το άτομο. Η υποστασιοποιητική προσέγγιση βλέπει τους ανθρώπους να δρουν εντός των κοινωνικών νορμών του εκάστοτε πολιτισμικού περιβάλλοντος έχοντας σαν στόχο τους περισσότερο την κοινωνική ενσωμάτωση και προβάλλοντας συλλογικότερες επιδιώξεις από το ατομικό και υλικό τους συμφέρον. Οι έρευνες που παρουσιάσαμε ως τώρα τάσσονται ως επί το πλείστον με αυτή την προοπτική.

⁹ Εκτός από τον ευδιάκριτο οικονομολογικό και ψυχολογικό χαρακτήρα της κυρίαρχης δυτικής του εννοιολόγησης σαφής είναι και ο τρόπος με τον οποίο η κοινωνική πρακτική του τζόγου διχοτομείται επιστημολογικά: ό,τι δεν μπορεί να εξηγηθεί ως λογική οικονομική επιλογή εμπίπτει ως αποκλίνουσα συμπεριφορά στη σφαίρα της ψυχολογικής ερμηνείας και παρέμβασης.

¹⁰ Η παραπάνω θεώρηση χρωστά πολλά στην μελέτη του τζόγου από την οικονομική επιστήμη. Οι πρώτες οικονομικές θεωρήσεις που προσπάθησαν να εξηγήσουν την συμμετοχή στο δίκαιο τυχερό παιχνίδι (ίση πιθανότητα να κερδίσεις ή να χάσεις ποσό ίσο με αυτό της επένδυσης) κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι κάθε λογικό άτομο – που διακρίνεται δηλαδή από την ωφελιμιστική διάθεση να αυξήσει την χρησιμότητα του εισοδήματός του – θα έπρεπε να το αποφεύγει μιας και η προσδοκώμενη χρησιμότητα των χρημάτων που θα κερδίσει θα είναι πάντοτε μικρότερη από την χρησιμότητα

Στον πυρήνα των οικονομικών και ψυχολογικών προσεγγίσεων βρίσκονται οι έννοιες του ρίσκου και της αβεβαιότητας και οι τρόποι με τους οποίους ο άνθρωπος προσπαθεί να τα αποβάλλει από τη ζωή του. Ο Malaby (2003) όμως, μελετώντας μέσα από τον τζόγο την σχέση των Ελλήνων με την τύχη, το απρόβλεπτο και το ρίσκο, κατέληξε στο συμπέρασμά ότι σε αντίθεση με τις σύγχρονες οικονομικές και ψυχολογικές θεωρήσεις – που θεωρούν το απρόβλεπτο ως πηγή άγχους και μέσω των τεχνικών διαχείρισης του ρίσκου (risk management) προσπαθούν να μειώσουν τον παράγοντα τύχη σε κάθε πλευρά της κοινωνικής ζωής – οι Έλληνες «συναντιούνται» με – αν όχι προκαλούν – την τύχη και την αβεβαιότητα στη ζωή τους με πολιτισμικές επιτελέσεις που βοηθούν όχι μόνο στην πρόβλεψη αλλά και στη συγχρονική διαχείριση και ερμηνεία των απρόβλεπτων συμβάντων της ζωής.

Η Oxfeld (1993) μελετώντας την κινεζική μειονότητα στην Καλκούτα των Ινδίων καταφέρνει να συνδέσει τον τζόγο τόσο με την κοινωνική ζωή όσο και με την οικονομική δραστηριότητα των ανθρώπων που μελετά. Πρόκειται για μια καπιταλιστικά προσανατολισμένη μειονοτική ομάδα που εμπλέκεται σε πρακτικές τζόγου μέσω της συγγένειας και του κοινού επαγγέλματος (επεξεργασία δερμάτων). Θεωρεί δε θετικά τόσο την οικονομική σύνεση και λογική όσο και τη λήψη του ρίσκου. Η στάση αυτή έρχεται σε αντίθεση με την αναμενόμενη οικονομική δραστηριότητα που θα περιμέναμε από τον ορθολογικό και ωφελιμιστή Homo Economicus.

Η σύνδεση του σύγχρονου τζόγου με την καθημερινή κοινωνική και οικονομική πρακτική κατάφερε να απομυθοποιήσει την μεταφυσική εικόνα του και στις δυτικές κοινωνίες. Οι σύγχρονοι οικονομολόγοι βλέπουν τώρα την εμπλοκή στο τζόγο ως μια συνειδητή επιλογή του σύγχρονου καταναλωτή μέσα στην συνεχώς αναπτυσσόμενη αγορά των τυχερών παιχνιδιών (Farrell et al., 2000, Binde, 2009:31-4). Η άποψη αυτή συναρθρώνεται και συχνά εντάσσεται στην διεπιστημονική πλέον μελέτη των ψυχαγωγικών δραστηριοτήτων (leisure activities) εντός της οποίας η συμμετοχή σε τυχερά παιχνίδια ερμηνεύεται ως μια δραστηριότητα που επιλέγει ο σύγχρονος άνθρωπος για να περάσει ευχάριστα τον ελεύθερο χρόνο του αποκομίζοντας μάλιστα πολλαπλά οφέλη (Bruce & Johnson, 1992, Bruce & Johnson, 1995, Cotte, 1997, Farrell et al., 2000, Hirano & Takahashi, 2003, Neal, 2005, Binde, 2009). Ακόμη και η ψυχιατρική άποψη περί «φυσιολογικού» και «παθολογικού» τζόγου έχει υποστεί κλυδωνισμούς:

«Στις σύγχρονες μελέτες για τον τζόγο, η τέως απόλυτη διάκριση μεταξύ "φυσιολογικού" και "παθολογικού" τζόγου φαίνεται να εξαλείφεται: πολλοί ερευνητές αναγνωρίζουν ότι τα άτομα που κάποτε είχαν σοβαρά προβλήματα τζόγου σε άλλο χρόνο έπαιζαν με ένα ελεγχόμενο τρόπο ή καθόλου. Συνεπώς φαίνεται χρήσιμο να επιδιωχθεί η έρευνα των χαρακτηριστικών τόσο του ελεγχόμενου όσο και του ανεξέλεγκτου τζόγου, με τον δεύτερο να είναι μια ψυχαγωγική δραστηριότητα.» (Binde, 2009:38).

Από την αρχή του νέου αιώνα μέχρι σήμερα η έρευνα μετακινήθηκε ακόμη περισσότερο προς τη δυτική μορφή τζόγου εστιάζοντας το ενδιαφέρον της στη θεσμοποιημένη του πλέον μορφή

των χρημάτων που θα χάσει (Bernoulli, 1954 (1738)). Εννοείται, ότι σε κάθε άλλη περίπτωση παιχνιδιού όπου οι πιθανότητες να κερδίσει κάποιος είναι μικρότερες η εμπλοκή στην πρακτική είναι εκ των προτέρων παράλογη.

Αργότερα τον 20ο αιώνα και ενώ το ποσοστό των παράλογων ανθρώπων που έπαιζαν κάθε είδους τυχερά παιχνίδια αυξάνονταν συνεχώς οι Friedman & Savage (1948) προσέφεραν μια άλλη εξήγηση βασισμένη στην υπόθεση ότι η συνάρτηση αναμενόμενης χρησιμότητας και εισοδήματος τείνει φθίνουσα στα χαμηλά εισοδήματα, αύξουσα στα μεσαία και ξανά φθίνουσα στα μεγάλα. Η εξήγηση αυτή δικαιολογούσε τον τζόγο της μεσαίας τάξης αλλά όχι αυτόν των χαμηλών και υψηλών κοινωνικών τάξεων. Η χαμηλή εισοδηματική τάξη - σύμφωνα με το μοντέλο - λογικά αποφεύγει την αβεβαιότητα και το ρίσκο, ενδιαφέρεται όμως για έντιμα τυχερά παιχνίδια τα οποία προσφέρουν μικρή πιθανότητα για μεγάλο κέρδος (λοταρίες, λαχεία κ.α.) κάτι που θα άλλαζε την θέση τους στην κοινωνική διαστρωμάτωση. Η μεσαία τάξη είναι πιο ριψοκίνδυνη και προτιμά τον έντιμο τζόγο ποντάροντας μεγάλα ποσά αφού μόνο ένα υψηλό προσδοκώμενο κέρδος θα μπορούσε να αλλάξει την κοινωνική θέση των μελών της. Η υψηλή τάξη δεν επενδύει μεγάλα ποσά στον τζόγο αλλά – και αυτό είναι το παράδοξο – αρέσκεται σε τυχερά παιχνίδια με μικρή πιθανότητα μεγάλου κέρδους όπως η χαμηλή τάξη. Η υπόθεση αυτή και οι μετέπειτα τροποποιήσεις της (Markowitz, 1952, Conlisk, 1993) κατάφεραν να εξηγήσουν τη συμμετοχή σε λοταρίες και άλλα παιχνίδια που υπόσχονται μεγάλα κέρδη με μικρά ποσά αλλά και το έντιμο τυχερό παιχνίδι μέσα από το κίνητρο των ανθρώπων για εύκολο κέρδος, γρήγορη κοινωνική ανέλιξη και βελτίωση του τρόπου ζωής. Αν και απέτυχαν να ερμηνεύσουν την συμμετοχή σε μια μεγάλη και συνεχώς διευρυνόμενη ποικιλία παιχνιδιών (π.χ. μηχανοπαίγνια, στοίχημα) συνέβαλαν στην διατήρηση της άποψης ότι ο βαρύς και συστηματικός τζόγος είναι μια παράλογη και αποκλίνουσα συμπεριφορά.

(μονοπωλιακά κρατικός και κρατικά ελεγχόμενος τζόγος) και μελετώντας ως επί το πλείστον νομικές και τεχνολογικές του εξελίξεις και τη σύνδεσή τους με το συνεχώς μεταβαλλόμενο παγκόσμιο κοινωνικό περιβάλλον (Sallaz, 2006, Cassidy, 2010, Cassidy, 2012, Malaby, 2012, Schull, 2012).

Ο τζόγος στον εθνογραφικό μας χώρο.

Στον ευρύτερο όμως εθνογραφικό χώρο της Νότιοανατολικής Ευρώπης η έρευνα για τον τζόγο χαρακτηρίζεται επεικώς φτωχή αν και οι μόλις τρεις έρευνες που ασχολούνται αποκλειστικά με αυτόν βρίθουν σημαντικών πολιτισμικών και κοινωνικοοικονομικών ευρημάτων και επηρέασαν δεκάδες άλλες δουλειές.

Πριν από αυτές η ενασχόληση με το θέμα αφορούσε μόνο κάποιες σκόρπιες αναφορές σε κλασικές εθνογραφίες. Ο Campbell (1964) επί παραδείγματι μελετώντας την μεταπολεμική κοινωνία των Σαρακατσάνων της Πίνδου αναφέρει ως ένα τρόπο διαχωρισμού της πατρικής περιουσίας – κοπαδιών – την κλήρωση των ζώων κάθε κατηγορίας. Τα ενδιαφερόμενα αδέλφια τραβούν λαχνό που αντιπροσωπεύει ένα ζώο τη φορά δοκιμάζοντας έτσι την αδελφική τους αγάπη αφού το αποτέλεσμα δεν είναι ποτέ ισοδύναμο όσον αφορά την ποιότητα των ζώων που απαρτίζουν το κάθε νέο κοπάδι (Campbell, 1964:61). 21 χρόνια αργότερα ο Herzfeld (1985) εντάσσει τον τζόγο μαζί με άλλες οικονομικές δραστηριότητες όπως είναι η ζωοκλοπή σε ένα πολιτισμικό πλαίσιο όπου μέσω κοινωνικών επιτελέσεων διαμορφώνονται οι κοινωνικές σχέσεις και ο ανδρικός ανταγωνισμός στο νησί της Κρήτης. Ενώ η Cowan (1990:167-170) περιγράφει τη λαχειοφόρο αγορά της χοροεσπερίδας που διοργανώνει ο επαγγελματικός σύλλογος στο Σοχό της Θεσσαλονίκης ως το αποκορύφωμα της βραδιάς. Το βάρος των παρευρισκόμενων δεν πέφτει στο αποτέλεσμα της κλήρωσης και στο πόσα «δώρα» – και όχι κέρδη – πήραν οι τυχεροί αλλά στον τρόπο με τον οποίο επιτέλεσαν την συμμετοχή τους στην ανταγωνιστική διαδικασία της δημοπρασίας των λαχνών και στις χιουμοριστικές αλληλεπιδράσεις τους κατά τη διάρκεια του γεγονότος (Cowan, 1990:168).

Είναι μόλις το 1999 που εκδίδεται η πρώτη μελέτη που ερευνά αποκλειστικά τον τζόγο στον ελληνικό χώρο. Ο Παπαταξιάρχης στην εργασία του «*A Contest with Money: Gambling and the Politics of Disinterested Sociality in Aegean Greece*» προσεγγίζει τον παράνομο καφενειακό τζόγο ως μια πτυχή της πολύπλευρης αντίστασης των τοπικών κοινωνιών του απομονωμένου πολιτικοοικονομικά Αιγαϊακού χώρου απέναντι στο κράτος, το χρήμα και τις ευρύτερες συμπεριληπτικές δομές εξουσίας (τραπεζικοί οργανισμοί, μεγάλο κεφάλαιο, Ε.Ε.) από τις οποίες εξαρτώνται οι κάτοικοι των νησιωτικών αυτών περιοχών (Papataxiarchis, 1999). Ο τζόγος ως αντίσταση στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής και οικονομικής διακυβέρνησης αποτέλεσε μια δημοφιλή άποψη στην ανθρωπολογία (Zola, 1967, Rogers, 1991, Allen, 2006, Bjerg, 2011). Ωστόσο η αντίσταση¹¹ αυτή – που θα απασχολήσει και την παρούσα εργασία – στην έρευνα του Παπαταξιάρχη παίρνει μια άλλη διάσταση – περισσότερο τοπικιστική παρά ταξική – που οφείλεται στις ιδιαιτερότητες του ετερογενούς ελληνικού πολιτισμικού περιβάλλοντος και συνδέεται άμεσα με το φαινόμενο που αργότερα ονομάστηκε αγωνιστικός τοπικισμός (Παπαταξιάρχης, 2006). Η εικόνα αυτή είναι ευδιάκριτη και στην μοναδική μονογραφία που έχουμε για τον τζόγο στην Ελλάδα – για την οποία κάναμε λόγο νωρίτερα αλλά θα επανέλθουμε και παρακάτω – και αφορά την πόλη των Χανίων στην Κρήτη (Malaby, 2003). Πρόκειται μάλλον για ένα στοιχείο της «ελληνικής» του ταυτότητας γιατί εκτός των «συνόρων» και στην ευρύτερη περιοχή της Νοτιοανατολικής Ευρώπης δεν βρίσκουμε παρόμοιες αναφορές.

¹¹ Στο ελληνικό συμφραζόμενο το κράτος μοιάζει να συνέχει και να αντιπροσωπεύει όλα τα «κακά» τόσο του καπιταλισμού, της εξουσίας, όσο και της δυτικότερης σκέψης και της διείσδυσής της στις παραδοσιακές κοινωνικές δομές. Η αντίσταση λοιπόν προς το κράτος – τον μόνο εμφανή και άμεσα αλληλεπιδρώντα με τους πολίτες οργανισμό – μοιάζει να συμβολίζει την αντίσταση σε όλες τις επιβεβλημένες άνωθεν κοινωνικές, οικονομικές και πολιτισμικές αλλαγές.

Στη Βόρεια Κύπρο η Scott (2003) προσπαθεί να εντοπίσει τις διαφορές του παραδοσιακού τζόγου των καφενείων ως προς την σύγχρονη μορφή του τζόγου των καζίνο. Η νέα μορφή δεν μεγεθύνει απλώς τα οικονομικά οφέλη που απορρέουν από αυτή την κοινωνική συμπεριφορά αλλά και τις επιπτώσεις της στις τοπικές κοινωνίες και στον παραδοσιακό τρόπο ζωής της Βόρειας Κύπρου. Συνιστά επίσης και μια πολιτισμική αλλαγή μετατρέποντας τον τζόγο από μια παράνομη και κοινωνικά διαλυτική¹² δραστηριότητα σε μια σύγχρονη, προσοδοφόρα και καθολικά αποδεκτή μορφή διασκέδασης και τουρισμού.

Οι έρευνες που ασχολήθηκαν με τον τζόγο στον ελληνικό εθνογραφικό χώρο εστίασαν σχεδόν αποκλειστικά το ενδιαφέρον τους στον παράνομο τζόγο. Η διεξαγωγή του στον «ναό» του εντόπιου εκκοινωνισμού, το καφενείο – που εξαιτίας της πολιτισμικής του ιδιαιτερότητας απασχόλησε έντονα το ανθρωπολογικό ενδιαφέρον των εθνογράφων της ευρύτερης περιοχής της νοτιοανατολικής Ευρώπης – είναι ένας σημαντικός παράγοντας εστίασης σε αυτή την μορφή του φαινομένου. Μόνο μία είναι η αναφορά που έχουμε για την άλλη μορφή του, τον νόμιμο και ειδικότερα τον κρατικό τζόγο ενώ καμία έρευνα έως τώρα δεν έχει ασχοληθεί αποκλειστικά με το θέμα.

Ο Malaby (2003) στο κεφάλαιο “Playing the State’s game” προσφέρει κάποιες ενδιαφέρουσες οπτικές που μπορούν παράλληλα να χρησιμεύσουν ως επιπλέον λόγοι για την εξαίρεση του κρατικού τζόγου από την παραδοσιακή ανθρωπολογική έρευνα. Πρόκειται λοιπόν για μια εξατομικευμένη πρακτική που τοποθετεί τον παίκτη απέναντι στο κράτος ως μονάδα. Η απομάκρυνση από την συλλογική συμμετοχή σε έναν κοινωνικό τζόγο και η κατεύθυνση προς την ατομική συμμετοχή στον κρατικό τζόγο συνιστά την μεταβολή από την λήψη ρίσκων με βάση το κοινωνικό «διάβασμα» των άλλων προς την λήψη ρίσκων υπό την αιγίδα και με τον τρόπο που ορίζει ο κρατικός μηχανισμός (Malaby, 2003:111). Χαρακτηρίζεται ακόμη και ως μέσο καταπίεσης αφού παρέχει στο κράτος μια «βαλβίδα ασφαλείας»¹³ που αφήνει σταδιακά να αποσυμπιέζεται ο συσσωρευμένος θυμός του Ελληνικού λαού (Malaby, 2003:113). Η ανταγωνιστική σχέση του Έλληνα με το κράτος φαίνεται σύμφωνα με το συγγραφέα και στον ισχυρισμό όσων παίζουν το κρατικό παιχνίδι. Τους δίνεται μια ευκαιρία να αντιστρέψουν την πρακτική του κράτους να κλέβει τα χρήματα των πολιτών μέσω της άμεσης και έμμεσης φορολογίας. Σε συνδυασμό με την πρακτική της φοροδιαφυγής ο παίκτης που καταγράφει κέρδη στον κρατικό τζόγο έχει ξεκάθαρα το πάνω χέρι έναντι του κράτους.

Ο τζόγος και το στοίχημα

Ο στοιχηματισμός θεωρείται γενικότερα μια μορφή τζόγου. Όμως όπως παρατηρεί η Puri το στοίχημα έχει μια σημαντική ιδιαιτερότητα:

«Ορίζεται συγκεκριμένα με τους όρους ενός συμφωνημένου ποσού που τοποθετείται σε ένα παιχνίδι στο οποίο δεν επιτρέπεται να πάρεις μέρος εσύ ο ίδιος... Με άλλα λόγια, στοίχημα είναι ένα συμφωνημένο ποσό που τοποθετείται στο απρόβλεπτο μελλοντικό αποτέλεσμα ενός παιχνιδιού, το οποίο απαιτεί ικανότητα στην πρόβλεψη του τι καθορίζει το αποτέλεσμα παρά ικανότητα στο παίξιμο του παιχνιδιού.» (Puri, 2013:32).

Η διάκριση όμως είναι και ετυμολογική αφού τζόγος σημαίνει παιχνίδι (ιταλ. gioco) ενώ στοίχημα σημαίνει συμφωνία μεταξύ δύο προσώπων επ' ορισμένης αμοιβής που θα λάβει το πρόσωπο

¹² Κοινωνικά διαλυτικές επιπτώσεις περιγράφονται και στον Parataxiarchis (1999:166-7) αλλά τους αποδίδεται σαφώς μικρότερη σημασία μπροστά στην ανταγωνιστική έκφραση των ανδρικών ταυτοτήτων των κοινωνικών δρώντων που επιτρέπεται μέσω του τζόγου. Οι φορές μάλιστα που κάποιος ενάγεται στη δικαιοσύνη και τιμωρείται για παράνομο τζόγο αποκτούν την σημασία παρασήμων ανδρείας που επιδεικνύονται στους υπολοίπους (Parataxiarchis, 1999:168). Μίας και η πρακτική αυτή – αν και αντίθετη (ανταγωνισμός) – επιτελείται συμπληρωματικά του καφενειακού συμποσιασμού (κέφι - ανδρική αλληλεγγύη) δεν θα ήταν λάθος να πούμε ότι έχει και έναν ιδιότυπο κοινωνικά συνεκτικό χαρακτήρα.

¹³ Η άποψη αυτή των Χανιωτών συμφωνεί με τις αριστερές και μαρξιστικές προσεγγίσεις που επικρίνουν ακριβώς αυτή την λειτουργία «βαλβίδας ασφαλείας» (McKibbin, 1979, Dixon, 1991).

του οποίου οι προγνώσεις θα επαληθευτούν¹⁴ (Μπαμπινιώτης, 2008:1658). Ο τζόγος λοιπόν εντάχθηκε από νωρίς στην κατηγορία των παιχνιδιών (Huizinga, 1949) και θεωρήθηκε ακόμη και αντίθετος προς την φύση της παραγωγικής εργασίας (Caillois, 1961:147). Από την άλλη πλευρά στην έρευνα για το στοίχημα δεν λείπουν οι απόψεις που το εντάσσουν στο χώρο της εργασίας εξαιτίας της ύπαρξης επαγγελματιών παικτών (Rosecrance, 1985, Rosecrance, 1988).

Η Puri διακρίνοντας την μορφή του καπιταλισμού στην παραγωγή από τον χρηματοοικονομικό καπιταλισμό καταφέρνει μέσα από τη συσχέτιση του στοιχήματος με τον δεύτερο να υπερβεί το δίπολο εργασία ή παιχνίδι :

«το στοίχημα μπορεί να ιδωθεί σαν μια εργασία ρίσκου και μια εκδήλωση του κερδοσκοπικού καπιταλισμού προσανατολισμένου στο να εξάγει αξία από το ρίσκο και τις αλλαγές των τιμών, εν αντιθέσει της αξίας από την παραγωγική διαδικασία.» (Puri, 2013:33).

Το στοίχημα λοιπόν σε μια διαδικασία που δεν μετέχει ο παίκτης μοιάζει περισσότερο με την λειτουργία των σύγχρονων αγορών (speculative economy) όπου ο επενδυτής πρέπει να προβλέπει και να επενδύει σε επικερδή οικονομικά γεγονότα με το χαμηλότερο δυνατό ρίσκο. Αντίθετα τα άλλα είδη τζόγου είναι πιο κοντά στο παιχνίδι αφού υπάρχουν περισσότερα στοιχεία του παιχνιδιού στην διαδικασία υλοποίησής τους (Puri, 2013:32-3). Άρα υποθέσεις που αφορούν οικονομικές λειτουργίες και συμπεριφορές μπορούν να εξαχθούν πιο ασφαλώς από το στοίχημα παρά από τον τζόγο γενικότερα.

Αν και καμία έρευνα έως τώρα δεν έχει ασχοληθεί με το στοίχημα στην Ελλάδα, υπάρχουν αρκετές που ασχολούνται με το στοίχημα σε διαφορετικά πολιτισμικά πλαίσια. Η κύρια μορφή που απασχόλησε την εθνογραφική έρευνα είναι το στοίχημα στον ιππόδρομο (Herman, 1967, Zola, 1967, Scott, 1968, Rosecrance, 1985, Rosecrance, 1988, Fox, 1999, Cassidy, 2002, Allen, 2006, Cassidy, 2007, Cassidy, 2010, Binde, 2011, Cassidy, 2012, Puri, 2013).

Ερευνητικοί στόχοι και αναλυτικά ζητήματα.

Ποτέ μου δεν θυμάμαι να είχα ρίξει δεύτερη ματιά ή να είχα δείξει ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τους χώρους και τις δραστηριότητες που προσφέρουν τα πρακτορεία του Ο.Π.Α.Π.. Από τα παιδικά μου χρόνια – τότε που περιστασιακά κατέθετα δελτία ΠΡΟ-ΠΟ μεγαλύτερων συγγενών μου στο πρακτορείο της γειτονιάς – τα είχα στο μυαλό μου πάντα σαν κάτι το συγκεκριμένο. Καταστήματα όπου μπορεί κάποιος να παίξει τα νόμιμα τυχερά παιχνίδια. Μπαίνεις, παίζεις και φεύγεις. Ίσως επιστρέψεις αν το παιχνίδι σου έχει αποφέρει κάποιο κέρδος. Έτσι τίποτα δεν με παραξένεψε όταν διάβασα την μελέτη του Malaby για τον τζόγο στα Χανιά της Κρήτης. Όλα περιγράφονταν όπως τα ήξερα. Μια εξατομικευμένη πρακτική – που λαμβάνει χώρα στον «κρύο», κοινωνικά απομονωμένο χώρο ενός εμπορικού καταστήματος πώλησης νομίμως εγκεκριμένου ρίσκου – και έρχεται σε απόλυτη αντιδιαστολή με την κοινωνική φύση του παράνομου παιχνιδιού (Malaby, 2003:93-117).

Λίγες μέρες αργότερα ενώ επέστρεφα στο σπίτι αργά το απόγευμα, μαζί με ένα φίλο με τον οποίο είχαμε συναντηθεί για καφέ στην κεντρική αγορά, έτυχε να περάσω έξω από ένα πρακτορείο. Με την ανανεωμένη οπτική και τις αναστοχαστικές επιδράσεις που δημιουργεί – ακόμη και για ήδη γνωστά αντικείμενα – η μελέτη μιας εθνογραφίας κοντοστάθηκα και κοίταξα προς το εσωτερικό του χώρου. Γρήγορα αντιλήφθηκα ότι αυτό που έβλεπα δεν ήταν πια αυτό που περιέγραφε ο Malaby. Οι αλλαγές ήταν τεράστιες. Σαν να μιλούσε για άλλους χώρους. Το πρακτορείο έσφυζε από κόσμο με τις παρέες των παικτών να εμπλέκονται σε θυελλώδεις συζητήσεις που οποιοσδήποτε περαστικός θα άκουγε περνώντας απ' έξω. Γύρισα προς τον φίλο μου με ύφος έκπληκτο και απορημένο. Μην

¹⁴ Στην τρίτη του ερμηνεία για την λέξη ο Μπαμπινιώτης αναφέρει: «καθετί που τίθεται ως στόχος από κάποιον και για την επίτευξη του οποίου υπάρχουν αμφιβολίες» (Μπαμπινιώτης, 2008:1658). Αυτή η ερμηνεία αν και ενέχει το στοιχείο της ενδεχομενικότητας απομακρύνεται ακόμη περισσότερο από τη θεώρηση του στοιχήματος ως παιχνίδι.

γνωρίζοντας το λόγο της απορίας μου, το μυαλό του πήγε αυθόρμητα στην οικονομική κρίση και σηκώνοντας τους ώμους, μου είπε ειρωνικά: «Λεφτά υπάρχουν!». Το θέμα μου είχε βρεθεί.

Το 2000 ο ΟΠΑΠ παρουσίασε ένα νέο παιχνίδι που ονομάστηκε «Πάμε Στοίχημα». Σιγά-σιγά το νέο παιχνίδι άρχισε να μονοπωλεί το ενδιαφέρον των θαμώνων των πρακτορείων Προ-Πο. Σήμερα οι διαστάσεις του – ποδοσφαιρικού κυρίως στοίχηματος – έχουν πάρει τη μορφή ενός κοινωνικού φαινομένου. Οι συζητήσεις για το στοίχημα έχουν ξεφύγει από το στενό πλαίσιο του πρακτορείου και απασχολούν περισσότερο ή λιγότερο «μυημένους» σε διάφορα πλαίσια όπως είναι οι οικιακές κοινωνικές συνενυρέσεις, οι εργασιακοί χώροι, τα καφενεία, οι καφετέριες και φυσικά οι νόμιμοι χώροι διεξαγωγής του, τα Πρακτορεία του ΟΠΑΠ. Ιστοσελίδες στο διαδίκτυο, εφημερίδες και περιοδικά ασχολούνται όλο και περισσότερο και πολλές απ' αυτές αποκλειστικά με το συγκεκριμένο τυχερό παιχνίδι. Μια στρατιά εμπειρογνομόνων και κάθε είδους «ειδικών» παρελαύνει στα Μ.Μ.Ε. και στις εκπομπές που αφορούν αποκλειστικά το στοίχημα. Ωστόσο καμία ανθρωπολογική έρευνα ως τώρα δεν έχει ασχοληθεί με το ποδοσφαιρικό στοίχημα πράγμα που είναι εντυπωσιακό μιας και το ποδόσφαιρο θεωρείται γενικά ως ο βασιλιάς των σπορ, έχει μεγαλύτερο κοινωνικό έρεισμα απ' τον ιππόδρομο και φέρει περισσότερες – κατά τη γνώμη μας – κοινωνικές, οικονομικές και πολιτισμικές συνδηλώσεις. Αυτό το κενό θα προσπαθήσει να καλύψει η παρούσα έρευνα.

Συγκριτικό της πλεονέκτημα είναι ότι έλαβε χώρα εντός ενός πρωτόγνωρου για τα δυτικά δεδομένα πολιτικοοικονομικού περιβάλλοντος. Και λέμε πρωτόγνωρου γιατί καμία έρευνα εξ όσων γνωρίζουμε και εντάσσονται στον συνεχώς διευρυνόμενο χώρο της ανθρωπολογίας του τζόγου δεν έχει γίνει σε μια δυτική χώρα εν καιρώ έντονης οικονομικής και ανθρωπιστικής κρίσης¹⁵. Το πλαίσιο αυτό (για περισσότερα βλ. κεφ. 1.1) πυροδοτεί διαφορετικές συνδηλώσεις για το φαινόμενο του τζόγου που μπορούν να προσεγγίσουν την βαθιά ψυχοσύνθεση και εμπειρία των κοινωνικών δρώντων που ζουν κάτω από τέτοιες εξαιρετικές συνθήκες. Παράλληλα ο τζόγος, ως πρωτίστως οικονομική και δευτερευόντως κοινωνική και πολιτισμική πρακτική, έχει τη δυνατότητα να φέρνει στην επιφάνεια το οικονομικώς σκέπτεσθαι και σχετίζεσθαι των κοινωνικών δρώντων διανθισμένο με τις πολιτισμικές πρακτικές και κοινωνικές αξίες του τόπου στον οποίο μελετάται. Είναι δε ένα δοκιμασμένο θέμα για την μελέτη των κοινωνιών που βρίσκονται εν μέσω ευρύτερων διαδικασιών οικονομικής και κοινωνικής αλλαγής (Cheska, 1979, Maclean, 1984, Zimmer, 1986, Goodale, 1987, Zimmer, 1987, Mitchell, 1988, Hayano, 1989).

Στην περίπτωση μας θα δούμε ότι – ειδικά – το στοίχημα ενδείκνυται ακόμη περισσότερο. Μοιάζει με προνόμιο της φύσης του να εξάγει εναργώς τις αντιλήψεις των κοινωνικών δρώντων σχετικά με τους παράγοντες που επηρεάζουν όχι μόνο έναν απομακρυσμένο αγώνα ποδοσφαίρου αλλά και το απομακρυσμένο πολιτικό και οικονομικό παιχνίδι των διεθνών και εγχώριων κέντρων εξουσίας που διαχειρίζονται την κρίση. Άλλωστε οι συμμετέχοντες μας είναι πολίτες έντονα δοκιμασμένοι – μακροχρόνια άνεργοι, υποαπασχολούμενοι, υπερχρεωμένοι ελεύθεροι επαγγελματίες – από τα αποτελέσματα της και τις πολιτικές επιλογές των κυβερνήσεων που την διαχειρίζονται.

Στα πρακτορεία της Αμφίπολης τους βλέπουμε να παίζουν στοίχημα καθημερινά. Το παιχνίδι τους διακρίνεται από πολύ μικρά πονταρίσματα – που σπάνια ξεπερνούν συνολικά την ημέρα τα 3€ – σε συνδυασμούς γεγονότων υψηλού ρίσκου με μεγάλες αποδόσεις. Είναι αυτοί, οι «ρηχοί» παίκτες (Geertz, 2005 (1972):71-2) που συγκροτούν τις παρέες που ευθύνονται για την αλλαγή της κοινωνικότητας στα πρακτορεία του νόμιμου τζόγου. Η κοινή τους πεποίθησή ότι τα ποδοσφαιρικά παιχνίδια του στοίχηματος στήνονται κατά κόρον – θέση που μετατίθεται συχνά και στις πολιτικές και

¹⁵ Φυσικά όλες οι επιτόπιες έρευνες που έγιναν σε μη δυτικά πλαίσια περιγράφουν κοινωνίες με ανεπάρκεια αγαθών και οικονομικών πόρων. Στις δυτικές κοινωνίες όμως όλες οι έρευνες για τον τζόγο έγιναν σε ευημερούσες χώρες (Η.Π.Α., Μ. Βρετανία, Σκανδιναβικά κράτη, Καναδάς). Το κοινωνικοοικονομικό συμφραζόμενο της δικής μας έρευνας έχει την ιδιαιτερότητα να συνδυάζει και τα δύο κατά έναν τρόπο: μια δυτική χώρα στο εσωτερικό της Ευρωζώνης ευημερούσα προ κρίσης στην οποία επιβλήθηκε μια ραγδαία αλλαγή του βιοτικού της επιπέδου που επηρέασε όχι μόνο τους οικονομικούς της θεσμούς αλλά και τον καθημερινό τρόπο ζωής που μαστίζεται από μία πρωτοφανή για πολλούς ένδεια.

οικονομικές τους αναλύσεις – επηρεάζει καταλυτικά το παιχνίδι τους. Παίζουν λοιπόν προσπαθώντας να διαβλέψουν όχι απλώς το αποτέλεσμα ενός δίκαια διεξαγόμενου αθλητικού γεγονότος αλλά κυρίως το πώς αυτό θα μπορούσε να έχει «στηθεί» από αυτούς που κινούν τα νήματα στο παρασκήνιο¹⁶. Η αντίληψη αυτή φανερώνει έναν άλλο τρόπο αντιμετώπισης του απρόβλεπτου από αυτόν που είχε συναντήσει ο Malaby στα Χανιά και δίνει μια άλλη σημασία τόσο στην λήψη του ρίσκου όσο και την «εργαλειακή αταραξία» (Malaby, 2003:21,87) που και εδώ οι παίκτες επιδεικνύουν ασχέτως αποτελέσματος, κέρδους ή χασούρας. Φανερώνει όμως και τον τρόπο με τον οποίο αντιμετωπίζουν και συναντιούνται με την πραγματικότητα της οικονομικής κρίσης και της δύσκολης καθημερινότητάς τους και εξηγεί σε μεγάλο βαθμό τις πολιτικές τους πεποιθήσεις και προτιμήσεις τόσο για το παρόν όσο και για το μέλλον.

Εκκινούμενοι λοιπόν από το αρχικό ερευνητικό μας ερέθισμα θα προσπαθήσουμε – στην πρώτη ενότητα του κειμένου – να εντοπίσουμε τις αλλαγές που έχουν επέλθει στο νόμιμο παιχνίδι και τους χώρους διεξαγωγής του από την έρευνα του Malaby (1996-9). Μετά την αναγκαία περιγραφή του ευρύτερου τοπικού, κοινωνικού και οικονομικού πλαισίου της κρίσης θα ρίξουμε μια σύντομη ανθρωπολογική ματιά στο χώρο του σύγχρονου πρακτορείου του ΟΠΑΠ. Η πρώτη συνάντηση με τον «ρηχό» παίκτη θα μας δώσει περισσότερα στοιχεία για τα κοινωνικά του χαρακτηριστικά και θα τον διακρίνει από τους βαθύτερους παίκτες και τους άλλους πελάτες του πρακτορείου. Κατόπιν, μέσα από την παρουσίαση του «Πάμε Στοίχημα» θα προσεγγίσουμε τεχνικά το «ρηχό» παιχνίδι και την πιο χαρακτηριστική μορφή του (συνεταιρικό) εξάγοντας έτσι τις βασικές διαφοροποιήσεις του από τους άλλους και θεωρούμενους ορθολογικότερους τρόπους παιχνιδιού (π.χ. το βαθύ παιχνίδι). Τέλος, η διερεύνηση του τρόπου μελέτης του στοιχήματος από τους συμμετέχοντες μου αναδεικνύει την βαθύτερη φιλοσοφία του παιχνιδιού τους, με το αντιθετικό δίπολο ενστίκτου – λογικής να γίνεται ο προάγγελος της πολιτισμικής τους (αντί)στάσης.

Στο δεύτερο μέρος της εργασίας μας θα επιχειρήσουμε να μεταφέρουμε την εμπειρία της συμμετοχής μας στην παρέα και την πρακτική του κοινωνικού μας δράστη. Μέσα από αυτό το πλέον υποκειμενικό πρίσμα θα παρουσιάσουμε τις θέσεις του ρηχού παίκτη για τα εξής ζητήματα: Ποια είναι η κυρίαρχη αντίληψη για το χώρο και την πρακτική του νόμιμα διεξαγομένου στοιχήματος; Πώς διαφοροποιούνται απ' αυτή οι συμμετέχοντές μου; Πώς σχετίζονται μεταξύ τους; Πάνω σε ποιες αρχές βασίζεται η κοινωνικότητα των «ρηχών» παικτών και ποιες οι ομοιότητες ή διαφορές της από την παραδοσιακή «ομόφυλη κοινωνικότητα» του κυριότερου θεσμού του εντόπιου εκκοινωνισμού (καφενείο); Πώς συγκροτούνται και εκφράζονται οι κοινωνικές και ατομικές σχέσεις και ιεραρχήσεις στο χώρο του πρακτορείου; Η θέση της γυναίκας στο σύγχρονο αστικό περιβάλλον θεωρείται αναβαθμισμένη και βελτιωμένη σε σχέση με αυτή της αγροτικής υπαίθρου. Πως επηρεάζει αυτή η άποψη την θέση της γυναίκας στη «ρηχή» παρέα, το νόμιμο παιχνίδι και εντέλει ποια είναι η θέση της στον χώρο του πρακτορείου;

Η κρίση και οι επιπτώσεις της στη ζωή των συμπαικτών μου επανέρχονται ως κυρίαρχες αιτίες των διαφοροποιημένων – σε σχέση με την προ κρίσης εποχή – απαντήσεων στα παραπάνω ερωτήματα. Όμως οι αλλαγές στην στάση τους δεν πρέπει να ερμηνευτούν ως αντιδράσεις απέναντι σε μια τυχαία συγκυριακή κατάσταση. Οι ίδιοι τις προβάλλουν ως πράξεις αντίστασης απέναντι στην κοινωνική και οικονομική περιθωριοποίηση που τους επιβάλλεται από εκείνους που πραγματικά ευθύνονται, συντηρούν και διαχειρίζονται την κρίση (εγχώρια και ευρωπαϊκή πολιτική και οικονομική ελίτ).

Έτσι, εισβάλλοντας στο πολιτισμικά ουδέτερο χώρο του πρακτορείου και προσπαθώντας να παίξουν παραδοσιακά το σύγχρονο παιχνίδι, οι παίκτες μου προβαίνουν σε μια «πολιτισμική

¹⁶ Την ίδια πρακτική συναντά και η Puri μεταξύ των παικτών που στοιχηματίζουν στις υποδρομιακές κούρσες του Νέου Δελχί στην Ινδία (Puri, 2013:13). Δεδομένου όμως ότι το ποδόσφαιρο ως πολυπλοκότερο άθλημα ενέχει περισσότερο τον παράγοντα τύχη από ότι μια υποδρομιακή κούρσα και για τον ίδιο λόγο είναι δυσκολότερο να στηθεί θεωρώ ακόμη πιο εντυπωσιακό ότι μια τέτοια αντίληψη και η συνεπαγόμενη πρακτική συναντάται με τόσο μεγάλη συχνότητα στο δικό μας πολιτισμικό πλαίσιο.

αποικειοποίηση» του χώρου και της πρακτικής. Γονιμοποιούν δηλαδή το πολιτισμικά άγονο έδαφος για να ενσταλαχτεί εντός του το παραδοσιακό ηθικό πλαίσιο αρχών της εντόπιας κοινωνικότητας διευκολύνοντας ουσιαστικά την έκφραση μιας *διαφοροποιημένης μορφής* της παραδοσιακής πολιτισμικής ταυτότητας σε έναν ξένο χώρο και πρακτική. Η διαμόρφωση μιας πολιτισμικής ταυτότητας διαφοροποιημένης από την κυρίαρχη δυτική και την εντόπια παραδοσιακή στοχεύει στην επίτευξη της μεγαλύτερης δυνατής συνοχής της παρέας στο σύγχρονο εξατομικευμένο και α-πολιτισμικό περιβάλλον του πρακτορείου. Έτσι επανακτούν οι «ρηχοί» παίκτες την θέση τους στο σύγχρονο (νόμιμο) παιχνίδι και επιστρέφουν έστω και συμβολικά στην σύγχρονη «αγορά» της κρίσης ως ενεργοί και ισότιμοι οικονομικοί δράστες.

Ως εκ τούτου με την παρουσία μας στο πρακτορείο και την συμμετοχή μας στο παιχνίδι γίναμε εκφραστές μιας εντόπιας μορφής πολιτισμικής διαφοροποίησης που σκοπό έχει την πολιτισμική διατήρηση μέσα από την προοδευτική συγκρότηση μιας περιεκτικής πολιτισμικής ταυτότητας που θα θεωρείται – τόσο από εμάς τους ίδιους όσο και από τους εκάστοτε «άλλους» – ταυτόχρονα σύγχρονη ή ανεπτυγμένη αλλά και εντόπια ή παραδοσιακή. Μιας ταυτότητας που διεκδικεί την ισότιμη θέση της στο σύγχρονο ευρωπαϊκό πολιτισμικό στερέωμα. Το καινούριο σ' αυτή την οπτική της πολιτισμικής διαφοροποίησης είναι ότι προσεγγίζεται ως μια δυναμική διαδικασία *προσαρμογής* και όχι μονόπλευρα ως μια άκαμπτη μορφή πολιτισμικής αντίστασης. Έτσι πιθανές ταυτοτικές αλλαγές και διευθετήσεις που προέρχονται από – «τα κάτω» – τον ίδιο τον εντόπιο δράστη δεν εκλαμβάνονται πια μονοδιάστατα ως υποχωρήσεις στις πιέσεις της δυτικής πολιτισμικής ομογενοποίησης αλλά – όπως συμβαίνει και στην περίπτωσή μας – ως ηθελημένες αναθεωρητικές προσαρμογές στις σύγχρονες απαιτήσεις του νέου, μεταμοντέρνου και συνεχώς μεταβαλλόμενου, παγκόσμιου συστήματος και αστικού κοινωνικού περιβάλλοντος της κρίσης.

Ενότητα 1: «Πάμε Στοιχήμα»;

Σε μία από τις πρώτες μου «εξορμήσεις» για την οργάνωση της παρούσας έρευνας, βρέθηκα σε ένα πρακτορείο πολύ κοντά στο σπίτι μου. Εκεί συνάντησα μια παρέα που έπαιζε στοιχήμα σχολιάζοντας τις πορείες των μεγάλων ευρωπαϊκών συλλόγων και το πώς θα κλείσουν τις αγωνιστικές τους υποχρεώσεις για φέτος (2014). Ο μεγαλύτερος της παρέας – μεσήλικας γύρω στα 50 – που τον αποκαλούσαν οι φίλοι του «Γκουρού» υποστήριξε την άποψη ότι η Ρεάλ Μαδρίτης θα πάρει όλους τους τίτλους στις διοργανώσεις στις οποίες συμμετείχε. Κάποιος άλλος υποστήριξε την ίδια άποψη. Ένας τρίτος όμως διαφώνησε και είπε ότι θα χάσει την μεγαλύτερη διοργάνωση από όλες, το Champions League. Πριν προλάβει να τελειώσει τη φράση του ο Γκουρού είπε: «Πάμε στοιχήμα;». Αυτή η έκφραση που τόσο αυθόρμητα βγήκε από το στόμα του με οδήγησε ασυναίσθητα στο λογότυπο του κρατικού παιχνιδιού του στοιχήματος που διαφημιζόταν στο οπισθόφυλλο της εφημερίδας που κρατούσε στα χέρια του.

Ο τίτλος που επιλέχθηκε από την ομάδα marketing της κρατικής εταιρίας τυχερών παιχνιδιών, ώστε να εισάγει το παιχνίδι στην ελληνική κοινωνία – στις 20 Ιανουαρίου του 2000 – δεν είναι τυχαίος. Βασισμένος σε μια καθημερινή πολιτισμική πρακτική – που καλείται να επιλύσει διενέξεις πάσης φύσεως μεταξύ δύο εμπλεκόμενων μερών – χρησιμοποιεί μια φράση που γεννιέται αυθόρμητα στον καθένα μας, φέρει βαθύτερες συνδηλώσεις και συνδέσεις με θέματα τιμής και κοινωνικού κύρους (βλ. κεφ. 2.3 σελ. 55-60), ενώ ταυτόχρονα εγγράφει συμβολικά τις ανταγωνιστικές σχέσεις κράτους – πολιτών εκδραματίζοντάς τες στο ασφαλές πεδίο του αθλητικού τζόγου (βλ. κεφ. 2.5.3).

Στην ενότητα αυτή θα προσπαθήσουμε να παρουσιάσουμε το κρατικό παιχνίδι του ποδοσφαιρικού στοιχήματος¹⁷. Πριν όμως μπούμε στο πρακτορείο και συναντήσουμε τους συμμετέχοντες μας προέχει η περιγραφή του ευρύτερου πλαισίου της έρευνας που δεν είναι άλλο από την Ελλάδα της οικονομικής κρίσης.

1.1 Η χώρα των ραγδαίων αλλαγών : Πως επιδρά η κρίση στη ζωή μας¹⁸

Απαραίτητη για την κατανόηση των βαθύτερων κοινωνικών και πολιτικοοικονομικών συμβολισμών, που αναδεικνύει η πρακτική του στοιχηματισμού την εποχή της κρίσης, είναι η περιγραφή του ευρύτερου πλαισίου στο οποίο εντάχθηκε η έρευνα. Όπως θα δούμε, οι αλλαγές που η οικονομική κρίση επέβαλλε στη ζωή των συμμετεχόντων μου ενημερώνουν το παιχνίδι τους αλλά και οι ίδιες εξηγούνται τόσο από τον τρόπο στοιχηματισμού όσο και από τις απόψεις και στάσεις που εκφράζουν οι παίκτες μας μέσα στα πρακτορεία του Ο.Π.Α.Π.. Σκοπός φυσικά δεν είναι η πλήρης και αντικειμενική απόδοση των αιτιών, γεγονότων και πολιτικών της οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα – που αποτελεί μέρος μόνο της παγκόσμιας χρηματοπιστωτικής κρίσης που ξεκίνησε το 2007-8 στις Η.Π.Α. (Reinhart & Rogoff, 2009, Kouretas & Vlamis, 2010, Reinhart & Rogoff, 2010) – αλλά η καλύτερη δυνατή απόδοση της κοινής γνώμης για τα γεγονότα και την κατάσταση του τόπου την εποχή της κρίσης.

¹⁷ Πάντοτε όμως διατηρώντας την προσοχή μας στον τρόπο με τον οποίο παίζεται από τους συμμετέχοντες της έρευνας.

¹⁸ Παράφραση του τίτλου του βιβλίου «Ο Κόσμος των ραγδαίων αλλαγών: Πως επιδρά η παγκοσμιοποίηση στη ζωή μας.» του Anthony Giddens (2002). Πρόκειται για ένα κείμενο που γράφτηκε εν μέσω του κλίματος ευφορίας που επικρατούσε – και στη χώρα μας – στα τέλη του προηγούμενου και τις αρχές του νέου αιώνα και παρουσιάζει τις θετικές επιδράσεις των παγκόσμιων κοινωνικοοικονομικών μετασχηματισμών στην καθημερινότητά μας (Giddens, 2002).

Στις 23 Απριλίου του 2010, ο τότε Πρωθυπουργός της χώρας Γ. Παπανδρέου επιλέγοντας το νησί του Καστελόριζου¹⁹, ανήγγειλε την υπαγωγή της Ελλάδας στον χρηματοδοτικό μηχανισμό στήριξης που από κοινού συγκρότησαν η Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα, το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο και η Ευρωπαϊκή Επιτροπή. Αφορμή αποτέλεσε η αδυναμία της χώρας, μετά και από τις πιέσεις των διεθνών αγορών²⁰, να εξασφαλίσει δάνεια με λογικά επιτόκια για την χρηματοδότηση του ελλείματος και την αναχρηματοδότηση του χρέους (Enet.gr, 2010a).

Η υπαγωγή της χώρας στον οικονομικό έλεγχο της επονομαζόμενης από τότε «Τρόικας» είχε άμεσες και καταστροφικές συνέπειες στην κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή επηρεάζοντας κάθε πτυχή της καθημερινότητας. Τα σκληρά μέτρα δημοσιονομικής εξυγίανσης και προσαρμογής που τέθηκαν ως όροι για την οικονομική βοήθεια βασίστηκαν στο γνωστό μοντέλο νεοφιλελεύθερων πολιτικών που εφαρμόστηκε κατά κόρον στις ασταθείς ασιατικές και λατινοαμερικάνικες οικονομίες τα τελευταία 20 χρόνια με επίσης καταστρεπτικά για τις εγχώριες οικονομίες αποτελέσματα (Stiglitz, 1996). Αυτό που τελικά επετεύχθη ήταν η ανακοπή μιας πορείας domino με στάσεις πληρωμών από τις αδύναμες χώρες που θα αποσταθεροποιούσε το παγκόσμιο χρηματοπιστωτικό σύστημα με ανεξέλεγκτες επιδράσεις ακόμη και για τις ισχυρές οικονομίες (Naftemporiki.gr, 2011).

Προτιμήθηκε λοιπόν η «εγχώρια στάση πληρωμών», αυτή του κράτους προς τους πολίτες, – με τη μορφή κάθε είδους περικοπών – από την εξωτερική χρεωκοπία, ώστε να διατηρηθεί η εμπιστοσύνη στο πλαίσιο της παγκόσμιας χρηματαγοράς. Η εγχώρια στάση πληρωμών μεταφράστηκε μέσα σε τρία χρόνια σε δραστικές μειώσεις του κατώτατου μισθού που τώρα φθάνει στα 425 ευρώ για τους νεοεισερχόμενους στην αγορά εργασίας – στο ύψος δηλαδή των προ κρίσης κοινωνικών επιδομάτων ανεργίας – μεγάλες μειώσεις στις συντάξεις, αύξηση των ορίων ηλικίας συνταξιοδότησης, αυξήσεις σε όλα τα αγαθά, επιβολή πρόσθετων και μεγάλων φόρων που η κοινή γνώμη ονόμασε «χαράτσια»²¹, κατάργηση σχεδόν όλων των εργασιακών και μεγάλη μείωση των κοινωνικών επιδομάτων κ.π.α.. Τα οικονομικά μέτρα συνοδεύτηκαν με μια ταυτόχρονη μεταρρύθμιση στην εργατική νομοθεσία που στόχο είχε την «ελαστικοποίηση» των μορφών εργασίας. Η κατάργηση ουσιαστικά της εθνικής συλλογικής σύμβασης εργασίας και η ρύθμιση απελευθέρωσης των απολύσεων δημιούργησε ένα κύμα απολύσεων τόσο στον ιδιωτικό όσο και στο δημόσιο τομέα εκτινάσσοντας την ανεργία κοντά στο 30% ενώ για τους νέους το ποσοστό αυτό έφθασε στο 60% (Γεωργάκης, 2012). Η δε συρρίκνωση του εισοδήματος των πολιτών ήταν καταστρεπτική για τις εγχώριες μικρομεσαίες επιχειρήσεις που έκλειναν κατά χιλιάδες και σε καθημερινή βάση τα τρία πρώτα χρόνια της κρίσης. Τέλος η αύξηση των άμεσων και έμμεσων φόρων εκτός από το να εντείνει τα παραπάνω προβλήματα ανέδειξε και το πρόβλημα ρευστότητας δημιουργώντας έναν φαύλο κύκλο που πολλοί εκτιμούν ότι θα παγιώσει την κρίση στην χώρα για δεκαετίες.

Όλα τα παραπάνω δημιούργησαν αυτόματα μια κοινωνική κρίση άνευ προηγούμενου στην μεταπολεμική ιστορία της χώρας. Οι οικονομικές μεταρρυθμίσεις έπληξαν την μεσαία τάξη διευρύνοντας τις κοινωνικές διαφορές μεταξύ των εχόντων (δουλειά, λεφτά, περιουσία) και μη²².

¹⁹ Μια κίνηση με ιδιαίτερους εθνικούς συμβολισμούς. Όντας το πιο απομακρυσμένο νησί της χώρας, υποκείμενο στις συνεχείς εδαφικές διεκδικήσεις της Τουρκίας στην ευαίσθητη περιοχή του Αιγαίου χώρου, χρησιμοποιείται συχνά στον πολιτικό λόγο με σκοπό την διέγερση του «εθνικού αισθήματος» συμβολίζοντας ταυτόχρονα την εδαφική και εθνική ενότητα της χώρας και των κατοίκων της.

²⁰ Οι πιέσεις αυτές είχαν συχνά την μορφή ενός «στοιχίματος» που ποντάριζε στην άτακτη χρεωκοπία της χώρας (επενδύσεις στα ασφάλιστρα κινδύνου των ελληνικών ομολόγων τα γνωστά και ως CDS κ.α.).

²¹ Το χαράτσι ετυμολογείται ως «ο κεφαλικός φόρος που πλήρωναν οι μη μουσουλμάνοι υπήκοοι των κατακτημένων περιοχών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας» ενώ μεταφορικά χρησιμοποιείται για να χαρακτηρίσει κάθε άδικη επιβολή φορολογίας (Μπαμπινιώτης, 2010:1936). Το πιο γνωστό χαράτσι, αυτό της Δ.Ε.Η., μπήκε μετά από πιέσεις της τρόικας για την επίτευξη των δημοσιονομικών στόχων του έτους 2011 και έκτοτε πληρώνεται ετησίως. Ο παραλληλισμός με την εποχή της Οθωμανικής κυριαρχίας δίνει έντονο συμβολικό βάρος στην λέξη που υποδηλώνει εκτός της φορολογίας και την απώλεια της εθνικής κυριαρχίας και ανεξαρτησίας της χώρας μετά το ξέσπασμα της κρίσης.

²² Όπως θα δούμε και στα λεγόμενα μέσα στα πρακτορεία οι κατηγορίες των πολιτών είναι πλέον δύο : έχοντες και μη έχοντες (βλ. κεφ. 2.4.1). Γεγονός που δίνει μια ξεχωριστή σημασία στη διάκριση μεταξύ «ρηχών» και «βαθύτερων» παικτών που αναλαμβάνεται στο παρόν πόνημα εφόσον

Πολλοί λοιπόν – ακόμη και σήμερα – δεν έχουν την δυνατότητα ακόμη και να τραφούν σε καθημερινή βάση ενώ συνεχώς αυξάνεται ο αριθμός των ανασφάλιστων που δεν έχουν πρόσβαση σε υπηρεσίες υγείας και ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης. Ειδικά τα δύο πρώτα χρόνια της κρίσης οι εικόνες εξαθλίωσης ήταν καθημερινές στα ΜΜΕ τόσο της Ελλάδας όσο και του εξωτερικού με χαρακτηριστικότερες αυτές των συσσιτίων όπου χιλιάδες κόσμου συνωστίζονταν για μια μερίδα φαγητού. Οι κοινωνικές αντιδράσεις που ακολούθησαν άρχισαν να παίρνουν τις διαστάσεις μικρών εξεγέρσεων όπου συχνά υπήρχαν τραυματίες και σε μερικές περιπτώσεις νεκροί (Enet.gr, 2010b). Η δυσαρέσκεια εκφράστηκε και μέσω κοινωνικών κινημάτων όπως το «κίνημα δεν πληρώνω» ή αυτό των «αγανακτισμένων» που διοργάνωναν μεγάλου εύρους διαδηλώσεις σε κεντρικά σημεία και πλατείες των μεγάλων πόλεων. Μαζί με τα κινήματα ανατροπής των πολιτικών του μνημονίου ενισχύθηκαν και τα κινήματα κοινωνικής αλληλεγγύης όπου πολλές φορές οι ίδιοι που επλήγησαν από την κρίση (π.χ. άνεργοι) κινητοποιούνταν στη βοήθεια συμπολιτών τους με μεγαλύτερες ανάγκες (άποροι, βαριά ασθενείς, άστεγοι κ.α.). Ακόμη και το σύγχρονο μοντέλο της πυρηνικής οικογένειας υποχώρησε υπό το βάρος της οικονομικής ένδειας. Σε πολλές περιπτώσεις αντικαταστάθηκε από παραδοσιακότερους θεσμούς οικιακής συγκρότησης όπως το διευρυμένο οικογενειακό και συγγενειακό δίκτυο που λειτουργεί πλέον σαν εναλλακτικό του κράτους δίχτυ προστασίας των πιο αδύναμων μελών του. Στο πλαίσιο αυτό πολλοί νέοι που ήταν πριν ανεξάρτητοι οικονομικά επέστρεψαν στην πατρική εστία μην μπορώντας να ανταπεξέλθουν τα έξοδα ειδικά σε περιπτώσεις ανεργίας. Η μετανάστευση πολλών εξ' αυτών στο εξωτερικό για μια καλύτερη επαγγελματική ζωή – όπως ο γιος του πληροφοριοδότη μου Ορέστη – θύμισε την εποχή των αρχών του 20ου αιώνα με τις μεγάλες μετακινήσεις ενεργών πληθυσμών στα προηγμένα οικονομικά δυτικά κράτη.

Η πολιτική κατάσταση ακολουθεί κατά πόδας το ζοφερό κλίμα που μόλις περιγράψαμε. Η τεράστια πτώση²³ των λεγόμενων κομμάτων εξουσίας που τοποθετούνταν στο κεντροαριστερό (ΠΑΣΟΚ) και κεντροδεξιό χώρο (Νέα Δημοκρατία) – και θεωρήθηκαν υπαίτια για την τωρινή κατάσταση – έδωσε τη θέση της στην ραγδαία άνοδο της αριστεράς αλλά και του ακραίου υπερεθνικιστικού – με νεοναζιστική ρητορική – δεξιού κόμματος της «Χρυσής Αυγής» που τώρα βρίσκεται εγκατεστημένο στην τρίτη θέση των προτιμήσεων των ψηφοφόρων. Παρότι συνεχίζουν να βρίσκονται στην εξουσία – όχι εναλλασσόμενα όπως συνέβαινε παλαιότερα αλλά συγκυβερνώντας και μειώνοντας συνεχώς τις δυνάμεις τους με την πάροδο του χρόνου – το πολιτικό κλίμα εξακολουθεί να είναι τεταμένο – συνταρασσόμενο από συνεχή πολιτικά και οικονομικά σκάνδαλα – και ρευστό όσον αφορά στις επερχόμενες εκλογικές αναμετρήσεις.

Αν οι Papataxiarchis (1999) και Malaby (2003) παρατήρησαν στο σύγχρονικό πλαίσιο των δικών τους ερευνών για τον τζόγο μια στάση ανταγωνιστική των κοινωνικών τους υποκειμένων έναντι του κράτους, στο δικό μας πλαίσιο η επίδραση της οικονομικής κρίσης την έχει μετατρέψει σε πολεμική. Η μορφή των αντιστάσεων έχει πάρει πλέον καθολικό χαρακτήρα ξεπερνώντας τα όρια των τοπικών κοινωνιών. Διανθίζεται συχνά με εθνικές αλλά και εθνικιστικές ιδεολογικές πεποιθήσεις που απορρέουν από την αναγνώριση ότι ο κρατικός μηχανισμός και το προσωπικό που τον αποτελεί δεν θεωρείται όπως πρωτότερα συνώνυμο του έθνους. Όσοι διοικούν το κράτος δεν θέλουν – τουλάχιστον στην συνείδηση των κοινωνικών μας δραστών – κατ' ανάγκην και το καλό του έθνους. Η τωρινή συγκυβέρνηση δεν πείθει τους κοινωνικούς μας δράστες ότι οι παραπάνω μεταρρυθμίσεις γίνονται για τον εξορθολογισμό της οικονομίας και του κρατικού μηχανισμού. Η γενική πίστη είναι ότι γίνονται για να διασφαλιστούν τα χρήματα των δανειστών φτωχοποιώντας τα ελληνικά νοικοκυριά (βλ. αναλυτικότερα κεφ. 2.5.3).

αντικατοπτρίζει επιτυχώς εντός του μικρόκοσμου του πρακτορείου τις ευρύτερες κοινωνικές διαφοροποιήσεις που η κρίση επέφερε και έχουν έντονο και αδιαμφησβήτητο ταξικό χαρακτήρα.

²³ Η άνοδος γενικά των λεγομένων αντιμνημονιακών και η συνεχής αυξητική τάση των ποσοστών των αντισυστημικών κομμάτων συμπιέζουν την δύναμη των ισχυρών του προ κρίσης δικομματισμού στα επίπεδα μιας μειοψηφίας που δεν ξεπερνά αθροιστικά ούτε το 30%.

Παρά την ταύτιση των δύο κομμάτων που βρίσκονται στην εξουσία με την «Τρόικα», στο κεφάλαιο 2.5.3 («*Μαζί τα φάγαμε*») θα δούμε ότι οι παίκτες του στοιχήματος δεν έχουν φτωχή μνήμη της πολιτικής ιστορίας μετά την μεταπολίτευση. Συχνά η οργή έναντι των πολιτικών συνδυάζεται με ποικίλες υποκειμενικές μεταφράσεις της ιστορικής πλέον δήλωσης του πρώην Αντιπροέδρου της κυβέρνησης Θ. Πάγκαλου ότι «*μαζί τα φάγαμε*». Μ' αυτό τον τρόπο αναγνωρίζεται η ευθύνη των ίδιων των πολιτών για την κρίση. Θεωρούν ότι αποτέλεσαν το έτερον ήμισυ στις πελατειακές σχέσεις των εκάστοτε κυβερνώντων συμβάλλοντας έτσι στην δημιουργία ενός μοντέλου ανάπτυξης βασισμένου στην μαύρη και γκρι οικονομία, στην καταπάτηση των νόμων και στην κατάλυση της έννοιας της κοινωνικής δικαιοσύνης.

Στην περιοχή της Δυτικής Αττικής που διεξήχθη η παρούσα έρευνα η κρίση είναι ίσως πιο έντονη από οποιοδήποτε άλλο μέρος της χώρας. Παραδοσιακά περιοχή της εργατικής τάξης μαστίζεται σήμερα από την φτώχεια και την ανεργία. Πολλές οικογένειες δεν έχουν ούτε έναν εργαζόμενο αναγκασμένες να διαβιούν με κοινωνικά επιδόματα ή και την σύνταξη κάποιου γηραιότερου μέλους τους. Οι δήμοι της που δημιουργήθηκαν αρχικά από προσφυγικούς πληθυσμούς μετά το 1922 και ήταν το προπύργιο των αριστερών κομμάτων στην Πρωτεύουσα τώρα γίνονται ο βασικότερος πυλώνας τροφοδότησης μελών και ψηφοφόρων της Χρυσής Αυγής. Συνακόλουθα ανθεί και η ρατσιστική ρητορική που συναντήσαμε πολλές φορές και εντός των πρακτορείων (βλ. σχετικά 2.5.3 σελ. 96).

Σήμερα 4 χρόνια μετά το ξέσπασμα της κρίσης η κατάσταση τουλάχιστον στο εσωτερικό παραμένει η ίδια. Παρά τις εξαγγελίες της κυβέρνησης για την επίτευξη του δημοσιονομικού ελέγχου και του πρώτου πλεονασματικού προϋπολογισμού τα σκληρά μέτρα δημοσιονομικής προσαρμογής δεν έχουν ανασταλεί ενώ την ίδια στιγμή και οι τελευταίες οικονομικές αντοχές των πολιτών έχουν εξανεμισθεί. Το βάθεμα της κρίσης – και ο μακροχρόνιος χαρακτήρας της – συνεχίζει να ανησυχεί την εγχώρια και ευρωπαϊκή κοινή γνώμη μιας και η πολυπόθητη ανάπτυξη φαίνεται να μην κάνει την εμφάνισή της τουλάχιστο για το προσεχές μέλλον.

Η οικονομική κρίση λοιπόν δημιουργεί ένα – δυσάρεστα – πρωτοφανές και γόνιμο πεδίο έρευνας των κοινωνικών πρακτικών και των μεταβολών τους κάτω από αυτές τις ιδιαίτερες συνθήκες. Η πρακτική του τζόγου και ιδιαίτερα του κρατικού στοιχηματισμού έχει την δυνατότητα να φέρει οικονομικές, πολιτικές και κοινωνικές συνδηλώσεις και συμβολισμούς που μπορούν να εξηγήσουν τους τρόπους και τις μεθόδους που επιλέγουν οι κοινωνικοί μας δράστες να αντιλαμβάνονται, να σκέφτονται, να ερμηνεύουν και να δρουν μέσα στο περιβάλλον της οικονομικής κρίσης. Το πρακτορείο του ΟΠΑΠ, όπου διενεργείται, είναι ένα κατάστημα που συναντούμε με μεγάλη συχνότητα στην περιοχή της Δυτικής Αττικής. Έχει συνεχώς πελατεία και πάντοτε κάποιους πιστούς θαμώνες. Ας πλησιάσουμε όμως και ας μπούμε σε ένα από αυτά.

1.2 Από την αφίσα στην οθόνη LCD: Το σύγχρονο πρακτορείο του Ο.Π.Α.Π..

Μια επιτόπια έρευνα αρχίζει πολύ πριν ο ερευνητής βρεθεί στο πεδίο. Πρώτο του μέλημα είναι η επιλογή του χώρου που θα αφιερώσει μεγάλο μέρος της καθημερινότητάς του κατά τη διάρκεια της συμμετοχικής παρατήρησης. Στη δική μας περίπτωση προηγήθηκε μια «γεωγραφική» έρευνα. Η περιήγησή μου σε ένα σημαντικό αριθμό πρακτορείων (30) – τριών από τους πιο πυκνοκατοικημένους δήμους της Δυτικής Αττικής – απέφερε μια πρώτη κατηγοριοποίηση ανάλογα με την τοποθεσία τους: Τα *κεντρικά πρακτορεία* που βρίσκονται στον πιο γνωστό κεντρικό δρόμο-αγορά του εκάστοτε δήμου, τα *ημικεντρικά* που βρίσκονται στην κεντρική αγορά μεγάλων δημοτικών διαμερισμάτων και τα *συνοικιακά* πρακτορεία που βρίσκονται σε τοπικές συνοικιακές αγορές πάντοτε κοντά σε καφετέριες,

καφενεία, καταστήματα πώλησης τροφίμων, ρουχισμού, γρήγορου φαγητού κτλ.. Ο Maclean (1984:46) μελετώντας τον τζόγο των Maring στην Παπούα Νέα Γουινέα γράφει:

«ο τζόγος τείνει να γίνεται σε δημόσιους χώρους, μέρη που συνδέονται με την εσωτερική ενότητα των φυλών και των ομαδοποιημένων φυλών και τις σχέσεις μεταξύ τους, μέρη που συνδέονται με την συνεργασία και τον ανταγωνισμό μεταξύ των ανδρών.»

Ένα άλλο χωρικό χαρακτηριστικό των πρακτορείων που έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον είναι ότι στην συντριπτική τους πλειοψηφία στεγάζονται σε γωνιακά καταστήματα²⁴.

Στην εθνογραφία του ο Malaby επιχειρώντας να αναλύσει τα χαρακτηριστικά του κρατικού παιχνιδιού περιγράφει ένα πρακτορείο του ΟΠΑΠ (Malaby, 2003:107-8). Μια ευτυχής για εμάς έμπνευση που εκτός της ενδιαφέρουσας περιγραφής μας παρέχει και μια εξωτερική φωτογραφία του καταστήματος. Παρακάτω την αντιπαραβάλλουμε με μία ενός σύγχρονου πρακτορείου (σχεδόν 20 χρόνια μετά). Οι διαφορές του πρακτορείου της προ-στοιχηματικής εποχής με το σύγχρονο πρακτορείο είναι σημαντικές πριν ακόμη μπούμε στην περιγραφή του εσωτερικού χώρου. Το πρακτορείο του Malaby – και αυτό «μαγαζί γωνία» – έχει όλη του την βιτρίνα καλυμμένη με ενημερωτικά poster και διαφημιστικές αφίσες των παιχνιδιών του ΟΠΑΠ δημιουργώντας ένα πολύχρωμο παζλ που το κάνει να ξεχωρίζει από τα γύρω καταστήματα ενώ παράλληλα δεν επιτρέπει στον εξωτερικό παρατηρητή να δει με ευκολία το εσωτερικό του. Στη φωτογραφία του σημερινού πρακτορείου τα τζάμια φέρουν μόνο το σήμα του ΟΠΑΠ και επιτρέπουν εύκολα την εξωτερική επόπτευση του χώρου.

Εικόνα 1. Το πρακτορείο Ο.Π.Α.Π. την εποχή του Malaby (1996-9). Εικόνα 2. Το σύγχρονο πρακτορείο του Ο.Π.Α.Π. (2014).

Ο συγγραφέας εξηγεί αυτή την πρακτική ως απορρέουσα της σχεδόν ανύπαρκτης κοινωνικοποίησης που παρατήρησε στα κρατικά πρακτορεία. Μια προσπάθεια των ιδιοκτητών να ζεστάνουν με πολύχρωμες αφίσες το παγερό εσωτερικό τους και παράλληλα να διαφημίσουν περισσότερο τις υπηρεσίες που προσφέρουν οι χώροι διενέργειας του νόμιμου παιχνιδιού (Malaby, 2003:107).

Μια άλλη εξήγηση προσφέρει ο Neal (1999) όταν παρατηρεί το ίδιο φαινόμενο μετά τη νομιμοποίηση του στοιχήματος στη Μ. Βρετανία. Εδώ οι ιδιοκτήτες των πρακτορείων (betting shops), εκτός από την δυνατότητα να διαφημίσουν τις υπηρεσίες τους, επιλέγουν μεταξύ άλλων αυτή την

²⁴ Στην καθημερινή γλώσσα ο όρος «μαγαζί γωνία» δεν περιγράφει απλώς την πολεοδομική θέση του καταστήματος και το πλεονέκτημά του να έχει μία παραπάνω βιτρίνα εκθέτοντας έτσι μεγαλύτερο αριθμό εμπορευμάτων από τους γείτονες ανταγωνιστές του. Συμβολίζει επίσης την εύρωστη επιχείρηση που κάνει μεγάλους τζίρους και πολλά κέρδη.

τεχνική απόκρυψης του εσωτερικού χώρου²⁵ σεβόμενοι την επιθυμία των πελατών τους να μείνουν μακριά από το αδιάκριτο και συνήθως επικριτικό βλέμμα των γειτόνων, συγγενών και γνωστών τους όταν παίζουν στοίχημα (Neal, 1999:170).

Ο ίδιος συγγραφέας αναφέρει τις δυσκολίες απενοχοποίησης των χώρων στοιχηματισμού στη Μ. Βρετανία (Neal, 1999:172). Τόποι που είχαν συνδεθεί παραδοσιακά με το κοινωνικό περιθώριο και την εγκληματικότητα θεωρείτο ότι τραβούσαν τα πιο βρώμικα (sleaze) και αντικοινωνικά στοιχεία της Βρετανικής κοινωνίας (Neal, 1999:171). Ακόμη και μετά τη νομιμοποίησή τους οι παίκτες που ελκύνονται απ' αυτούς τους χώρους θεωρούνται άτομα που αντιτίθενται στην τίμια εργασία, τυχοδιώκτες του εύκολου πλουτισμού και παράγοντες της μαύρης και γκρι οικονομίας δυσκολεύοντας την πλέον νόμιμη βιομηχανία του στοιχήματος να προσελκύσει περισσότερες γυναίκες και άτομα της μεσαίας τάξης (Neal, 1999:172).

Στην χώρα μας ακολουθήθηκε μια διαφορετική στρατηγική που θεράπευσε μεμιάς το πρόβλημα κοινωνικότητας των πρακτορείων που παρατήρησε ο Malaby και βοήθησε στην – έστω και – μερική απενοχοποίηση της μέχρι πρότινος παράνομης δραστηριότητας του στοιχηματισμού. Το στοίχημα δεν απελευθερώθηκε αλλά μάλλον κρατικοποιήθηκε με μονοπωλιακό χαρακτήρα. Αυτού του είδους η νομιμοποίηση μετέφερε τον κεντρικό χώρο διεξαγωγής του στοιχήματος από τα καφενεία, καφετέριες και λέσχες²⁶ όπου σύχναζαν οι παράνομοι μπουκ (bookmakers) στα πρακτορεία του ΟΠΑΠ υπό την αιγίδα της κρατικής εταιρίας. Η μεταφορά της πρακτικής στην «αγορά», η διενέργειά της στο φως της ημέρας και σε ώρες καταστημάτων, η προεξάρχουσα σύνδεση της πρακτικής όχι πια με τον Ιππόδρομο αλλά με το ποδόσφαιρο – το λαοφιλέστερο άθλημα στην χώρα – , η ραγδαία τεχνολογική ανάπτυξη στον τρόπο διεξαγωγής του παιχνιδιού και οι καταλυτικές οικονομικές και κοινωνικές αλλαγές που έφερε η κρίση έκαναν το «Πάμε Στοίχημα» την ναυαρχίδα των παιχνιδιών του οργανισμού και άλλαξαν τον τρόπο κοινωνικότητας στα πρακτορεία μετατρέποντάς τα σταδιακά σε ένα νέο είδος καφενείων (βλ. κεφ. 2.3)²⁷.

Μπαίνοντας στο εσωτερικό του πρακτορείου δεν θα συναντήσουμε πια το παγερό, λιτά εξοπλισμένο και φθηνά διακοσμημένο χώρο των πρακτορείων του Malaby (2003:108-9). Το κύριο μέλημα ενός σύγχρονου πρακτορείου είναι – εκτός της εξυπηρέτησης του πελάτη – να προσκαλέσει τον παίκτη να «μείνει» στο χώρο, να κοινωνικοποιηθεί και φυσικά να παίζει περισσότερο. Θυμάμαι την πρώτη φορά που μπήκα στο πρακτορείο όπου διεξήχθη το μεγαλύτερο μέρος της έρευνάς μου. Ο χώρος μου θύμιζε περισσότερο καφετέρια παρά τα πρακτορεία Προ-Πο της παιδικής μου ηλικίας. Λίγες μέρες αφότου ξεκίνησα την έρευνα έτυχε να είμαι παρόν σε μια συζήτηση που είχε ακριβώς αυτό το θέμα.

Καθόμασταν σε ένα τραπεζάκι έξω από το πρακτορείο που ο Διονύσης – ο ιδιοκτήτης του – είχε τοποθετήσει για τους καπνίζοντες. Ο Σταύρος, τακτικός παίκτης και φίλος του Διονύση, μόλις είχε έρθει από ένα άλλο πρακτορείο που βρισκόταν λίγα τετράγωνα μακρύτερα, ακριβώς πάνω στην κεντρική πλατεία της περιοχής. Μας μετέφερε ότι το μαγαζί, που είχε ανοίξει πρόσφατα υπό νέα διεύθυνση, είχε πολύ κόσμο και φαινόταν να τα πηγαίνει πολύ καλά. Ο Διονύσης είπε ότι γνώριζε το

²⁵ Η πρακτική φθάνει μέχρι το σημείο άρνησης των ιδιοκτητών να τοποθετήσουν βιτρίνες στα καταστήματά τους (στο ίδιο).

²⁶ Όπου ο τζόγος διεξάγονταν με κύριους συμμετέχοντες παίκτες της κοινωνικής προέλευσης που περιγράφει ο Neal (1999:170-2) και κάτω από συνθήκες κάλυψης και μυστικότητας όπως αυτές που περιγράφει ο Παπαταξιάρχης στον παράνομο τζόγο της Μουριάς (Papataxiarchis, 1999:165-6).

²⁷ Παρά τις αναμφισβήτητες μεγάλες αλλαγές που έφεραν αυτές οι εξελίξεις στον εγχώριο τζόγο είναι και πάλι εξαιρετικά δύσκολο αν όχι αφελές να υποστηρίξει κάποιος ότι έχουμε μια πλήρη απενοχοποίηση του τζόγου – ακόμη και του κρατικού – στην Ελλάδα. Αν ο παράνομος τζόγος ήταν κατακριτέος από το μεγαλύτερο τμήμα της κοινωνίας (Papataxiarchis, 1999:166-7, Malaby, 2003:12-13), τότε η συχνή ενασχόληση με το κρατικό παιχνίδι είναι κι αυτή μια τουλάχιστον αμφιλεγόμενη πρακτική ακόμη και σήμερα. Κάτι τέτοιο έγινε αντιληπτό νωρίς στην έρευνά μου και μάλιστα από τους ίδιους τους παίκτες (βλ. κεφ. 2.2 σελ. 49-50 & 2.3 σελ. 52 για την αλλαγή στάσης των «ρηχών» παικτών όταν στο πρακτορείο υπάρχουν πολλοί περαστικοί). Η πολιτισμική απενοχοποίηση μιας αμφιλεγόμενης πρακτικής έρχεται πιο αργά – αν έρθει ποτέ – από την θεσμική της νομιμοποίηση.

μέρος και ότι είχε ενδιαφερθεί να το νοικιάσει όταν έψαχνε να αλλάξει τον προηγούμενο χώρο που στέγαζε την επιχείρησή του. Δεν προχώρησε όμως γιατί είχε πολλά σκαλοπάτια στην είσοδο και εσωτερικά ήταν πολύ πιο σκοτεινό από αυτό που βρισκόμασταν: «... και κάτι άλλο με φίλε. Αυτό εκεί δεν μπορούσα να το φτιάξω όπως ήθελα. Μικρό, στενό και... σκοτεινό. Ενώ αυτό είναι άλλο πράγμα. Ο χώρος είναι το παν. Πρέπει να είναι ζεστός, άνετος, περιποιημένος, να γουστάρει ο άλλος να κάτσει... όχι να κοιτάει πως θα τελειώνει για να σηκωθεί να φύγει.». Η αισθητική εκτός από προσωπικό μεράκι του πράκτορα είναι και ένα σαφές πεδίο ανταγωνισμού μεταξύ των σύγχρονων πρακτορείων. Το γεγονός αυτό ώθησε – μαζί με τους λόγους που παρουσιάσαμε παραπάνω – στην τεράστια αλλαγή του ύφους τους από την δεκαετία του '90 μέχρι σήμερα.

Προχωρώντας στο κέντρο του καταστήματος βλέπουμε να δεσπόζει ένα μεγάλο σκούρο καφέ τραπέζι τύπου συνεδριάσεων που περιβάλλεται από δέκα αναπαυτικές καρέκλες με δερμάτινο μαξιλάρι. Πάνω στο τραπέζι βρίσκονται οι γνωστές προθήκες που περιέχουν άφθονα κενά δελτία κάθε είδους παιχνιδιού του ΟΠΑΠ (κυρίως του Πάμε Στοίχημα και του ΚΙΝΟ) και κουπόνια με τους αγώνες των ημερών (βλ. κεφ. 1.5.1 & 1.5.2). Εφημερίδες και περιοδικά που προσφέρουν αναλύσεις των γεγονότων στοιχηματισμού συμπληρώνουν το παζλ του κεντρικού τραπεζιού. Πρόκειται κυρίως για το χώρο όπου παίζουν οι «περαστικοί». Μια έκφραση που χρησιμοποιούν οι συμμετέχοντες μου για τους περιστασιακούς πελάτες του πρακτορείου²⁸.

Περιμετρικά στο χώρο κατανέμονται έξι στρογγυλά ξύλινα τραπεζάκια καφετέριας. Τα πέντε από αυτά βρίσκονται στο εσωτερικό των δύο βιτρινών και ακριβώς μπροστά από δύο μακρόστενους αναπαυτικούς τετραθέσιους καναπέδες που εφάπτονται στις βιτρίνες. Από την άλλη πλευρά υπάρχουν δύο πρόσθετα καθίσματα για κάθε τραπέζι ενώ το τελευταίο καταλαμβάνει τον κενό χώρο πίσω από την κεντρική κολόνα του καταστήματος. Η κολόνα αυτή που βρίσκεται σχεδόν στο κέντρο του καταστήματος – και δίπλα από το κεντρικό τραπέζι – παλιότερα δεν θα είχε καμία χρησιμότητα. Σήμερα όμως φιλοξενεί ένα απαραίτητο μηχανήμα, το ticket checker, που έχει τη δυνατότητα να διαβάξει την κωδικοποιημένη με μπάρες πλευρά του δελτίου – κάθε είδους παιχνιδιού του οργανισμού – και να αποφαινεται αν «το δελτίο κερδίζει» – και το ποσό είσπραξης – ή «δεν κερδίζει».

Αν τα ευμετάβλητα (τραπέζια και καρέκλες), διαφανή (βιτρίνες) και ανοικτά (διάδρομοι και χώρος γύρω από το κεντρικό τραπέζι) μέρη του πρακτορείου ανήκουν και συνδέονται με τους παίκτες και πελάτες του πρακτορείου τότε σίγουρα τα σταθερά (κολόνα του ticket checker), αδιαφανή (τοίχος ταμείου) και κλειστά (χώρος πίσω από τον υπερυψωμένο πάγκο του ταμείου) ανήκουν και συνδέονται με την εταιρεία και κατ' επέκταση τον πράκτορα και τους υπαλλήλους του καταστήματος. Αυτά τα σημεία, τα «άδυστα», της εταιρίας δεν επηρεάζονται από τον παίκτη αλλά αντίθετα τον επηρεάζουν άλλοτε θετικά και άλλοτε αρνητικά ανάλογα με την έκβαση των αποτελεσμάτων. Συμβολίζουν παράλληλα και την αντίθεση των δύο ανταγωνιζόμενων πλευρών εντός της σχέσης αρνητικής αμοιβαιότητας με την οποία συνδέονται.

Στον απέναντι τοίχο από την είσοδο βρίσκεται το ταμείο. Είναι ένας υπερυψωμένος πάγκος διαμορφωμένος στην εσωτερική του πλευρά σε δύο θέσεις εργασίας. Εκεί έχουν τη θέση τους τα ειδικά τερματικά της εταιρίας που δέχονται τα μηχανογραφημένα δελτία και εξάγουν τις κωδικοποιημένες αποδείξεις του στοιχήματος. Η στιβαρή αυτή κατασκευή έχει τη διττή λειτουργία αφενός να διαχωρίζει το «φυσικό χώρο» των δύο αντιπάλων πλευρών (παίκτης – εταιρία) και αφετέρου να επιτρέπει την επικοινωνία μεταξύ τους διευκολύνοντας μάλιστα τη διαπραγμάτευση στο κρίσιμο πεδίο των οικονομικών συναλλαγών. Έτσι στο πάνω μέρος του πάγκου, εκεί που «τα χρήματα αλλάζουν χέρια» και κάθε είδους παρεξηγήσεις και λάθη μπορούν να συμβούν, υπάρχουν δύο οθόνες

²⁸ Με τον καιρό κατάλαβα ότι η έκφραση δεν αφορά μόνο όσους βιάζονται να παίξουν, να καταθέσουν τα δελτία τους και να φύγουν συνεχίζοντας τις δουλειές τους αλλά και τους μεμονωμένους παίκτες του στοιχήματος που μπορεί να κάτσουν περισσότερη ώρα, να μελετήσουν εμβριθώς το παιχνίδι χωρίς όμως να είναι τακτικοί στο συγκεκριμένο χώρο και χωρίς να κοινωνικοποιούνται με τους άλλους παρευρισκόμενους όποτε βρίσκονται σ' αυτόν.

– μία για κάθε ταμείο – που δείχνουν απευθείας τις επιλογές που περνά ο υπάλληλος μέσα στο online σύστημα. Ο παίκτης βλέπει το μόνιτορ και επιβεβαιώνει, αλλάζει ή αποσύρει τις προβλέψεις του πριν κατοχυρωθούν. Στον τοίχο πίσω από το ταμείο είναι τοποθετημένες και άλλες τρεις μεγαλύτερες οθόνες. Η μία προβάλλει ειδήσεις νέα και αποτελέσματα του ιπποδρόμου, η άλλη τα τελευταία αποτελέσματα των αγώνων του στοιχήματος και η τρίτη το Πάμε Στοίχημα Live²⁹. Ένας μικρός χώρος στη δεξιά γωνία του τοίχου φιλοξενεί λίγες φωτογραφίες του Διονύση στο πλευρό γνωστών ποδοσφαιριστών του παρελθόντος. Ίσως η μόνη προσωπική και ρετρό πινελιά στο κατά τα άλλα απρόσωπο και hi-tech σκηνικό του πρακτορείου.

Όμως ένα άλλο μέρος είναι αυτό που τραβά την προσοχή όλων όσων βρεθούν στο εσωτερικό του πρακτορείου. Το πιο εντυπωσιακό μέρος του καταστήματος, ο τοίχος της δεξιάς πλευράς του, αποτελείται από ένα πολύχρωμο ψηφιδωτό εννέα τηλεοπτικών οθονών σε διαφορετικά μεγέθη μεταξύ τους όπου προβάλλονται όλα τα αποτελέσματα και οι αναγκαίες πληροφορίες των παιχνιδιών του ΟΠΑΠ. Η διάκριση του τι δείχνουν είναι θεματική. Τρεις οθόνες χρησιμοποιούνται σταθερά για το Πάμε Στοίχημα³⁰ δύο για τον ιππόδρομο³¹, δύο για το KINO και δύο για τα δύο συνδρομητικά αθλητικά κανάλια που προβάλλουν ζωντανά αγώνες ποδοσφαίρου καθ' όλη τη διάρκεια της ημέρας. Συνορεύοντας από την μια πλευρά με τον τοίχο του ταμείου και από την άλλη με την βιτρίνα που βρίσκονται οι καναπέδες και τα τραπεζάκια των πελατών ο τοίχος αυτός βρίσκεται στον ενδιάμεσο χώρο μεταξύ παικτών και εταιρείας. Επάνω του δεν υπάρχουν ούτε πάγκοι ούτε καρέκλες. Είναι μια ουδέτερη ζώνη απροσπέλαστη και για τους δύο αντιπάλους. Δύσκολα οποιοσδήποτε – ακόμη και ο ίδιος ο πράκτορας – μπορεί να σταθεί πάνω από λίγα δευτερόλεπτα κοντά του χωρίς να προκαλέσει την αναστάτωση των παρευρισκόμενων που παρακολουθούν αγώνες ή αποτελέσματα των κρατικών παιχνιδιών. Προσδίδεται έτσι μια συμβολική ουδετερότητα απαραίτητη για τον χώρο που προβάλλει το αποτέλεσμα του παιχνιδιού κατά την διαμόρφωσή του. Μια διαδικασία που κανείς και τίποτα δεν πρέπει να έχει την δυνατότητα να επηρεάσει.

Οι παλαιότερες εθνογραφίες του ιπποδρομιακού τζόγου έδιναν μεγάλη σημασία στην αλληλεπίδραση του χώρου στοιχηματισμού και του χώρου διεξαγωγής του στοιχηματικού γεγονότος (Rosecrance, 1986). Με βάση την απόσταση μεταξύ τους αναγνωρίστηκαν τρεις διακριτοί χώροι όπου λαμβάνει χώρα κάθε (ιπποδρομιακός) στοιχηματισμός: ο *εγγύς χώρος* διεξαγωγής του αγώνα (ιππόδρομος), ο *απομακρυσμένος χώρος* του πρακτορείου (betting shop) και ο *εικονικός κυβερνοχώρος* (internet) (Neal, 2005:295). Για το ποδοσφαιρικό στοίχημα όμως τα πράγματα διαφέρουν. Στο γήπεδο, τον φυσικό χώρο διεξαγωγής των αγώνων, δεν υπάρχει η δυνατότητα τζόγου. Το γεγονός αυτό σε συνδυασμό με την ραγδαία τεχνολογική εξέλιξη των χώρων στοιχηματισμού έχει μειώσει σημαντικά την απόσταση του πρακτορείου από το γήπεδο. Η απευθείας προβολή της εξέλιξης των ποδοσφαιρικών αγώνων (livescores), η δυνατότητα ζωντανού στοιχηματισμού σε αγώνες την ώρα που διεξάγονται (Πάμε Στοίχημα Live) και η πληθώρα ζωντανών αναμεταδόσεων³² που έφερε η ανάπτυξη

²⁹ Ένας νέος τρόπος στοιχηματισμού στον οποίο ο παίκτης μπορεί να στοιχηματίσει σε ένα περιορισμένο αριθμό γεγονότων μετά την έναρξη και κατά τη διάρκεια εξέλιξης του αγώνα. Οι αποδόσεις των σημείων σ' αυτή τη μορφή του παιχνιδιού αλλάζουν διαρκώς ανάλογα με το χρονικό σημείο και τα επιμέρους γεγονότα που συμβαίνουν στο ματς (αλλαγές στο σκορ κτλ.).

³⁰ Αναλόγως την ώρα προβάλλουν: livescores, το Πάμε Στοίχημα Live, το τρέχον κουπόνι με τις αποδόσεις του, ειδήσεις και ενημερωτικές εκπομπές για το στοίχημα.

³¹ Μία για το κουπόνι και τις αποδόσεις και η άλλη για τους αγώνες και τα νέα του ιπποδρόμου.

³² Είναι κοινή πεποίθηση των ποδοσφαιρόφιλων ότι την πιο αναλυτική αντίληψη του γεγονότος έχουν όσοι παρακολουθούν αγώνες από την τηλεόραση. Οφείλεται σε μια σειρά πλεονεκτημάτων που έχουν στη διάθεσή τους με κυριότερο τη δυνατότητα επανάληψης των σημαντικών συμβάντων (replay).

της συνδρομητικής τηλεόρασης³³ καθιστούν το πρακτορείο ως τον *εγγύ χώρο* διεξαγωγής του ποδοσφαιρικού στοιχήματος³⁴.

1.3 Ο «ρηχός» παίκτης του κρατικού στοιχηματισμού

Οι συγκεντρώσεις σε χώρους τζόγου θεωρούνται χαρακτηριστικά παραδείγματα «εστιασμένων συναθροίσεων» (Goffman, 1961:9-10, Geertz, 2005 (1972):65). Η συνάθροιση λαμβάνει χώρα εξαιτίας του συμβάντος που ενδιαφέρει τους δράστες, οι οποίοι ποικίλουν μεταξύ τους κοινωνικά, οικονομικά, ταξικά, στην περίπτωση μας ακόμη και πολιτισμικά³⁵. Το παιχνίδι του στοιχήματος προκαλεί τις δικές μας καθημερινά «επαναλαμβανόμενες συναθροίσεις»³⁶, ενώ ο χώρος του πρακτορείου τους δίνει την συγκεκριμένη και αντικειμενική τους μορφή. Εντός του αλλογενούς αυτού ακροατηρίου διακρίνεται μια ιδιαίτερη κατηγορία παικτών που διαφέρουν από τους υπόλοιπους στον τρόπο κοινωνικοποίησής τους στο πρακτορείο, στον τρόπο με τον οποίο σκέφτονται και παίζουν το παιχνίδι αλλά και γενικότερα στον τρόπο με τον οποίο αντιμετωπίζουν και ερμηνεύουν την ευρύτερη κοινωνική και οικονομική κατάσταση της κρίσης.

Πρόκειται – εκτός δύο περιπτώσεων – για μεσήλικες άνδρες ηλικίας από 40 – 65 ετών. Η πρακτική του στοιχηματισμού αν και προβάλλει – όπως παρατηρήθηκε και σε άλλες εντόπιες εθνογραφίες (Papataxiarchis, 1999, Malaby, 2003) – την ατομική ανεξαρτησία και την ανδρική ταυτότητα του παίκτη, δεν αντιτίθεται στην οικογένεια και στις αξίες της (πρβλ. Papataxiarchis, 1999:166-7, Scott, 2003:271). Όλοι οι παίκτες που γνώρισα – και οι δύο παίκτριες – έχουν οικογένειες ενώ στις δύο περιπτώσεις διαζευγμένων ο τζόγος δεν είχε αποτελέσει αιτία για τον χωρισμό.

Κοινωνικά και οικονομικά οι κοινωνικοί μας δράστες καταλαμβάνουν σαφώς τις χαμηλότερες θέσεις στην εντόπια διαστρωμάτωση. Είναι πρωτίστως πολίτες έντονα δοκιμαζόμενοι από τις επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης των τελευταίων ετών. Μακροχρόνια άνεργοι, υποαπασχολούμενοι, υπερχρεωμένοι ελεύθεροι επαγγελματίες που έκλεισαν τις επιχειρήσεις τους αποτελούν τον κύριο όγκο των «ρηχών» παικτών στο πρακτορείο. Μαζί τους σχεδόν στην ίδια κοινωνικοοικονομική μοίρα συνυπάρχουν χαμηλοσυνταξιούχοι και πενιχρά αμειβόμενοι ανειδίκευτοι εργάτες κάθε παραγωγικού κλάδου. Τα «θύματα» της οικονομικής κατάστασης και των πολιτικών επιλογών των τελευταίων κυβερνήσεων όπως συχνά εκφωνούνται από τους παρευριστούς ειδήσεων των Μ.Μ.Ε..

Λογιζόμενοι ουσιαστικά ούτε ως άνεργοι, ούτε ως άποροι από τις κοινωνικές υπηρεσίες – εξαιτίας χρεών που έχουν είτε προς την εφορία είτε προς ασφαλιστικούς παρόχους του δημοσίου – οι περισσότεροι δεν έχουν ούτε τη στοιχειώδη ιατροφαρμακευτική περίθαλψη. Βρίσκονται σ' ένα «τυφλό σημείο» του συστήματος όπου είναι αδύνατο να γίνουν ορατοί και να βοηθηθούν. Χαρακτηριστικότερο είναι το παράδειγμα του Κλέαρχου από το πρακτορείο της Αμφίπολης. Ο Κλέαρχος δούλευε για χρόνια ως ελεύθερος επαγγελματίας μεταφέροντας πετρελαιοειδή. Με την

³³ Οι διοργανώτριες αρχές όλων των πρωταθλημάτων και διεθνών τουρνουά επενδύουν στην αρτιότερη αναμετάδοση όλο και περισσότερων αγώνων από την τηλεόραση εξαιτίας των μεγάλων κερδών που έχουν από διαφημίσεις και τηλεοπτικά δικαιώματα. Στα συνδρομητικά κανάλια αναμεταδίδονται ζωντανά αγώνες από τα περισσότερα πρωταθλήματα του κόσμου. Η δυνατότητα τηλεθέασης αγώνων συμβάλλει δυναμικά στην αλλαγή της κοινωνικότητας των σύγχρονων πρακτορείων (βλ. κεφ. 2.3).

³⁴ Αυτό δύσκολα θα διαρκέσει για πολύ. Η δυνατότητα διαδικτυακού στοιχηματισμού που αυξάνεται και στην χώρα μας με αλματώδη ρυθμούς μπορεί να ξεπεράσει κατά πολύ την εγγύτητα του πρακτορείου με την ζωντανή μετάδοση του αγώνα. Σε μια παρέα άκουσα έναν νεαρό παίκτη να αναφέρει πώς έπαιζε απανωτά στοιχήματα σε έναν αγώνα που παρακολουθούσε στο γήπεδο μέσω του καινούριου του iPhone στο διαδίκτυο.

³⁵ Δεν είναι λίγες οι περιπτώσεις που βρέθηκα στο κεντρικό τραπέζι του πρακτορείου με αλλοδαπούς παίκτες κυρίως αλβανικής υπηκοότητας που έπαιζαν σίτοιγμα ανταλλάσσοντας πληροφορίες και εκτιμήσεις στην μητρική τους γλώσσα.

³⁶ Οι επαναλαμβανόμενες αυτές συναθροίσεις συνέρχονται και διαλύονται, με το ακροατήριο τους να αυξομειώνεται, ενώ δεν είναι συνεχείς και ανεκτικές στον χρόνο (Geertz, 2005 (1972):65). Αυτό στην περίπτωση μας ισχύει μόνο ως προς το είδος και το ύψος της δράσης που επιτελείται. Ως προς το είδος και το ύψος των κοινωνικών ομαδοποιήσεων (παρέες) που δημιουργούνται και των κοινωνικών σχέσεων που τις διέπουν εμείς παρατηρήσαμε διαφορετικά (βλ. κεφ. 2.3).

έναρξη της κρίσης η δουλειά του μειώθηκε σημαντικά ώσπου έκλεισε την επιχείρηση και έμεινε άνεργος. Είναι 55 ετών και δεν τον προσλαμβάνει καμία επιχείρηση ούτε σαν οδηγό. Όντας πλέον μακροχρόνια άνεργος χρωστά παράλληλα και ένα μεγάλο ποσό στην εφορία. Εξαιτίας του δεν μπορεί να εγγραφεί στα μητρώα απόρων ώστε να έχει τουλάχιστο μια στοιχειώδη ιατροφαρμακευτική περίθαλψη. Η σύζυγός του έχει κάνει αίτηση συνταξιοδότησης και περιμένει ήδη δύο χρόνια χωρίς να έχει λάβει κάποιο ποσό. Ζουν λοιπόν ουσιαστικά με το επίδομα του μακροχρόνια ανέργου. Τον περασμένο Ιούνιο διαγνώστηκε με καρκίνο στην ουροδόχο κύστη και έτσι κατάφερε να ασφαλιστεί και να εγχειριστεί.

Εντός του πρακτορείου ο «ρηγός» παίκτης διακρίνεται μέσα από τις συνήθειες του και τον τρόπο παιχνιδιού. Είναι πάντοτε ο θαμώνας του πρακτορείου. Έρχεται καθημερινά, κοινωνικοποιείται έντονα συγκροτώντας παρέες και περνά τουλάχιστο τρεις με τέσσερις ώρες στο χώρο. Διαχωρίζεται έτσι από την μεγάλη μάζα των τυχαίων, «περαστικών» και περιστασιακών πελατών. Με όρους χρονικής προσέλευσης είναι οι παίκτες «των καθημερινών απογευμάτων» (Neal, 1999:174-7) ή οι «πυρηνικοί» (Filby & Harvey, 1988, Filby & Harvey, 1989) παίκτες των πρακτορείων³⁷. Έχοντας εντάξει την στοιχηματική πρακτική με συγκεκριμένο τρόπο – χώρο και χρόνο – στην καθημερινότητά τους και σε αλληλεπίδραση με άλλες επίσης καθημερινές πρακτικές (βλ. επίσης Neal, 2005:299) χαρακτηρίζονται από μία «συμπεριφορική αμεταβλησία» (Neal, 1999:173) αρνούμενοι να αναλάβουν νέες ευκαιρίες στοιχηματισμού (π.χ. στοίχημα τις πρωινές ώρες, στο διαδίκτυο ή στο live στοίχημα των πρακτορείων). Τα απογεύματα τους λοιπόν ανήκουν αποκλειστικά στο πρακτορείο και στο «Πάμε Στοίχημα».

Στις παρέες των «ρηγών» παικτών είναι δύσκολο να ενταχθείς και να αλληλεπιδράσεις αν έχεις διαφορετική οπτική για τον τζόγο. Έτσι πιο εύκολα εισρέουν νέοι αρχάριοι παίκτες που σιγά σιγά μιλούν μέσω του συνεχούς παιχνιδιού στην εν λόγω πρακτική. Στις παρέες των ρηγών παικτών – μόνο και αποκλειστικά – μπορεί κανείς να δει να παίζεται το «συνεταιρικό» παιχνίδι. Μοιάζει σαν το σήμα κατατεθέν τους και αφορά έναν συνεργατικό τρόπο μελέτης, συμπλήρωσης των δελτίων και πονταρίσματος χρημάτων που δεν έχουμε συναντήσει πουθενά αλλού στην βιβλιογραφία των ερευνών της πρακτικής του στοιχήματος³⁸.

Ο τρόπος παιχνιδιού τους χαρακτηρίζεται από την τακτική της τοποθέτησης πολύ μικρών στοιχημάτων σε συστήματα υψηλού ρίσκου γεγονότων με μεγάλες αποδόσεις κέρδους. Είναι σύμφωνος με την χρηστική ωφέλεια που οι οικονομολόγοι αποδίδουν στον τζόγο των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων (Friedman & Savage, 1948:300) και τον τρόπο παιχνιδιού της χαμηλότερης κοινωνικής κατηγορίας ανέργων³⁹ στα “betting shops” της Μ. Βρετανίας (Neal, 1999:175). Παίζουν επίσης ένα συγχρονικό παιχνίδι – μόνο γεγονότα της ίδιας ημέρας – που διακρίνεται από την σχεδόν παρορμητική τάση να παίζουν όλα τα παιχνίδια που προσφέρονται στο κουπόνι κατά τις ώρες παραμονής τους στο πρακτορείο. Αν και στοιχηματίζουν λίγο πριν την έναρξη των αγώνων – στοιχείο που αποδίδεται σε παίκτες με κίνητρο το οικονομικό όφελος (Neal, 1999:174)⁴⁰ – η επιλογή τους να

³⁷ Με σημαντικές όμως διαφορές στον τρόπο στοιχηματισμού. Ως παίκτες των καθημερινών απογευμάτων ανήκουν μεν στις μεταξύ των άλλων κατηγορίες των ανέργων και μερικής απασχόλησης εργαζομένων, ενθουσιάζονται με τα ζωντανά παιχνίδια που δείχνει η τηλεόραση αλλά παίζουν συστήματα στοιχήματος και όχι μονά αποδεκτά. Ως «πυρηνικοί» παίκτες βρίσκονται όντως περισσότερο από δύο ώρες στο πρακτορείο και σίγουρα περισσότερες από τρεις φορές την εβδομάδα αλλά ποντάρουν χαμηλότερα και όχι υψηλότερα ποσά από τους υπόλοιπους παίκτες του πρακτορείου.

³⁸ Μόνο μία του παραλλαγή μοιάζει με την εγχρήμητη υποστήριξη ενός στοιχήματος του παίκτη από κάποιο φίλο του που συναντάμε στο υποδρομιακό στοίχημα. Εδώ όμως η πρακτική είναι πιο πολύπλοκη και ενέχει τις περισσότερες φορές την ενεργή συμμετοχή του συμπαίκτη σε όλες τις φάσεις του παιχνιδιού.

³⁹ Είναι οι άνεργοι χωρίς κεφαλαιακή βάση και οι άνεργοι-άστεγοι. Παίζοντας συστήματα με μικρά ποσά που προσμένουν μεγάλα κέρδη βλέπουν το πρακτορείο σαν μια ψυχαγωγική δράση – αποφυγή από τα έντονα οικονομικά και οικογενειακά τους προβλήματα (Neal, 1999:175). Σημαντικό είναι επίσης ότι παίζουν την ίδια ώρα και συνεπώς συγχρωτίζονται και κατηγοριοποιούνται μαζί με ομάδες παικτών του κοινωνικού περιθωρίου όπως είναι άτομα του υποκόσμου και όσοι ασχολούνται με τη μαύρη και γκρι οικονομία (Neal, 1999:174-7).

⁴⁰ Λόγω του μεγαλύτερου εύρους και του επίκαιρου χαρακτήρα των πληροφοριών που είναι διαθέσιμες για τις ομάδες (πως θα παραταχθούν στο γήπεδο, ποιοί παίκτες θα παίξουν κ.α.).

ποντάρουν σταθερά μικρά ποσά και να υποστηρίζουν τα outsiders ή τις ισοπαλίες στους αγώνες, τους διαφοροποιεί από τους παίκτες που έχουν ως κυρίαρχο κίνητρο το οικονομικό όφελος, τον ενθουσιασμό του στοιχήματος ακόμη και την κοινωνική αλληλεπίδραση στο πρακτορείο (Bruce & Johnson, 1992:213,216)⁴¹. Στο επίπεδο της προετοιμασίας η μελέτη των στοιχηματικών γεγονότων καταλαμβάνει πολύ μικρό ποσοστό του χρόνου παραμονής στο πεδίο της πρακτικής. Σε συνδυασμό με αυτό η συνεχής παρουσία της παραμέτρου «των στημένων αγώνων» στην μελέτη τους, τους διακρίνει τόσο από τους «περαστικούς» και τους «βαθύτερους» παίκτες στο πρακτορείο όσο και από τους επαγγελματίες του χώρου και τους ειδικούς του στοιχήματος. Συχνά δε τους επιβάλλει και το στίγμα του παρανοϊκού. Δύσκολα λοιπόν κάποιος θα έβρισκε ότι οι εν λόγω παίκτες εκκινούνται κυρίως από την «νοητική πρόκληση» που προσφέρει το παιχνίδι (Bruce & Johnson, 1992:203).

Αν όχι τα παραπάνω τότε ποιο είναι το κίνητρο των «ρηχών» παικτών στο πρακτορείο; Με μια ρηχή ματιά στην καλύτερη περίπτωση είναι ο τυχοδιωκτισμός όσων κυνηγούν το εύκολο χρήμα:

«ο ορισμός των betting shop ως βρώμικων»⁴² αναμφισβήτητα προσέλκυε άλλους, ιδιαίτερα αυτούς τους τομείς ανδρών της εργατικής τάξης που χαρακτηρίζονται από τον «αυτοσχεδιασμό» του Merton (Merton, 1957, Case, 1990, Case, 1991), μια διάθεση απόκτησης πλούτου με τρόπους διάφορους της εργασίας.» (Neal, 1999:171-2).

Στην χειρότερη περίπτωση είναι ο ψυχολογικός εθισμός και ο οικονομικός παραλογισμός που αντικατοπτρίζει το σύνολο των ψυχολογικών και οικονομολογικών ερμηνειών του συστηματικού τζόγου.

Όσον αφορά λοιπόν στο κοινωνικοοικονομικό επίπεδο των παικτών όσο και στον τρόπο παιχνιδιού τους μπορούμε να πούμε ότι συναντήσαμε ένα είδος του κατά Geertz ρηχού παιχνιδιού (shallow game) :

«Είναι, πράγματι, στα ρηχά παιχνίδια, σ' αυτά που εμπλέκονται μικρότερα ποσά χρημάτων όπου οι αυξήσεις ή μειώσεις του ρευστού γίνονται περισσότερο συνώνυμα της ωφέλειας ή της απώλειας, με τη συνηθισμένη, περιορισμένη σημασία τους - της ευχαρίστησης ή του πόνου, της ευτυχίας ή της δυστυχίας.» (Geertz, 2005 (1972):71-2).

Οι παίκτες μας όμως δεν παίζουν μεταξύ τους αλλά εναντίον του κράτους (Ο.Π.Α.Π.). Η διαφορά κύρους μεταξύ των δύο πλευρών – π.χ. ο μακροχρόνια άνεργος απέναντι στο ελληνικό κράτος – είναι τεράστια και σ' αυτές τις περιπτώσεις...

«είναι αυτοί, οι εθισμένοι, που θεωρούνται νόμιμο θήραμα για τους αυθεντικούς λάτρεις της κοκορομαχίας (Ο.Π.Α.Π.), αυτούς που καταλαβαίνουν, για να τους πάρουν λίγα χρήματα, κάτι που είναι αρκετά εύκολο να κάνουν παρασύροντάς τους, με την δύναμη της ίδιας τους της απληστίας, σε παράλογα στοιχήματα σε άνισες κοκορομαχίες.» (η παρένθεση δική μας) (Geertz, 2005 (1972):71-2).

Ο Malaby (2003:101-2) δίνει ευθέως το ρόλο του αυθεντικού λάτρη του τζόγου στο ελληνικό κράτος περιγράφοντας τους τρόπους με τους οποίους καταδιώκει την φοροδιαφυγή. Την ίδια στιγμή όμως που ελέγχει τον Geertz επειδή αφήνει εκτός τους «εθισμένους» παίκτες του ρηχού περιφερειακού παιχνιδιού (Malaby, 2003:23, Cassidy, 2012:270, Puri, 2013:161) πέφτει και ο ίδιος σε ένα παρόμοιο σφάλμα. Υιοθετώντας την άποψη των κοινωνικών του δρώντων (παράνομοι τζογαδόροι) που θεωρούν τους νόμιμους παίκτες του κρατικού τζόγου ως κοροίδα που παρασύρονται στο να χάσουν περισσότερα χρήματα από το κράτος – συνυπολογισμένης και της άδικης φορολογίας

⁴¹ Έχει παρατηρηθεί εκτενώς ότι οι παίκτες που έχουν κίνητρο το οικονομικό όφελος ποντάρουν μεγαλύτερα ποσά σε μονά αποδεκτά στοιχήματα υποστηρίζοντας πάντα τα φαβορί στους αγώνες που επιλέγουν (Bruce & Johnson, 1992:213,216). Αυξημένα ποσά σε σχέση με άλλες κατηγορίες παικτών παίζουν και όσοι εκκινούνται από τον ενθουσιασμό του παιχνιδιού ή από την κοινωνική αλληλεπίδραση του πρακτορείου (Bruce & Johnson, 1992:216).

⁴² Στην Ελλάδα είναι περισσότερο η πρακτική που θα μπορούσε να θεωρηθεί «βρώμική» εξαιτίας της απαγόρευσής της μέχρι το 2000 παρά τα πρακτορεία. Αυτό που θεωρήθηκε λοιπόν είναι ότι η «βρωμιά» του παράνομου τζόγου μεταφέρθηκε στους χώρους των πρακτορείων μετά την νομοποίηση του στοιχήματος.

– μεταθέτει το στίγμα του εθισμένου, «του ανόητου που δεν καταλαβαίνει το λόγο για τον οποίο υπάρχει αυτό το σπορ, του άγριου που απλώς χάνει εντελώς το νόημα όλων αυτών» (Geertz, 2005 (1972):71-2) στους παίκτες του νόμιμου τζόγου (Malaby, 2003:107,113).

Το παιχνίδι τους αποτελεί μια στοιχηματική αντιπαράθεση – «κοκορομαχία» – προδιαγεγραμμένης έκβασης (υπέρ της εταιρίας) και με μικρό οικονομικό διακύβευμα. Φυσικό λοιπόν να μην συγκεντρώνει το ενδιαφέρον κανενός ακροατηρίου, ούτε επιστημονικού ούτε κοινωνικού. Την ίδια στιγμή που εξαιτίας της κοινωνικής τους πρακτικής θεωρούνται από την ευρύτερη κοινωνία ως οι εθισμένοι του τζόγου στα πρακτορεία του ΟΠΑΠ, για την ίδια την κοινωνία του τζόγου – ακόμη και του νόμιμου – θεωρούνται τα κορόιδα του κρατικού παιχνιδιού, οι μη τζογαδόροι που δεν ρισκάρουν πραγματικά.

Επομένως η ονομασία «ρηχοί» δεν πρέπει να εκληφθεί λανθασμένα. Δανεισμένη μεν από την ιστορική έρευνα του Geertz δεν χρησιμοποιείται ουδέποτε ως κυριολεκτικός χαρακτηρισμός για τους παίκτες μου. Το «ρηχό» παιχνίδι δεν πρέπει να συνδεθεί με ένα χαρακτηριστικό στοιχείο του υποκειμένου ή ακόμη χειρότερα με μια έμφυτη τάση του. Μπορεί όμως να συνδεθεί με ένα ειρωνικό σχόλιο προς την mainstream κοινωνική έρευνα του τζόγου που συστηματικά αγνοεί την ύπαρξή τους και στην ίδια την κοινωνία του τζόγου που τους απορρίπτει ως μη «παίκτες» από τους κόλπους της. Πολλαπλά τοποθετημένοι σε ένα καθεστώς μη αναγνώρισης, σε ένα «τυφλό σημείο» όπως αυτό που τους τοποθετεί το κράτος, εδώ εκλαμβάνονται ως πρωταγωνιστές του κοινωνικού δράματος. Στην επόμενη ενότητα θα προσπαθήσουμε να φέρουμε στο φως την οπτική τους για τον τζόγο, την κοινωνική, οικονομική και πολιτική κατάσταση του τόπου στην εποχή της κρίσης.

1.4 «Ποντάροντας» στη μέθοδο

Από τις αρχές του 2014 – και σε διάστημα τεσσάρων μηνών πριν αρχίσει η παρατήρηση – επισκέφθηκα τουλάχιστο τριάντα πρακτορεία⁴³ σε διάφορες περιοχές της Δυτικής Αθήνας καταλήγοντας στην ταξινόμησή τους σε κεντρικά, ημικεντρικά και συνοικιακά (βλ. κεφ. 1.2 σελ. 17-8). Πρόκειται για μια κατηγοριοποίηση που αντανάκλα τις εντόπιες κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες (Filby & Harvey, 1988:162). Η επιλογή ενός ημικεντρικού πρακτορείου στην Αμφίπολη για την διενέργεια της έρευνας λαμβάνει υπόψη της αυτές ακριβώς τις παραμέτρους. Τα κεντρικά πρακτορεία φιλοξενούν έναν δυσανάλογο αριθμό μεσοαστών ιδιοκτητών καταστημάτων και εργαζομένων της γύρω περιοχής που συγκροτούν παρέες γειτόνων-επαγγελματιών⁴⁴ επιδιδόμενοι πάντα σε ένα πιο «βαθύ» παιχνίδι. Την ίδια στιγμή οι παρέες ρηχών παικτών γίνονται εκεί πιο «κλειστές» και κοινωνιολογικά περιχαρακωμένες (βλ. κεφ. 2.2 σελ. 49-50). Στα περιφερειακά πρακτορεία της γειτονιάς (συνοικιακά) το παιχνίδι είναι κυρίως «ρηχό» όμως οι παρέες συγκροτούνται τώρα από παίκτες με στενές σχέσεις συγγένειας ή/και γειτονικής συμβίωσης έχοντας σημεία αναφοράς χώρους και δραστηριότητες εκτός πρακτορείου. Στα ημικεντρικά πρακτορεία οι παίκτες ζουν στην γύρω περιοχή αλλά πιο σπάνια στην ίδια γειτονιά και έχουν γνωριστεί και συνάψει φιλικές σχέσεις κυρίως εντός του πρακτορείου. Οι αγορές είναι σαφώς μικρότερες, το κοινωνικοοικονομικό στάτους των ιδιοκτητών από τα γύρω καταστήματα χαμηλότερο και το παιχνίδι τους σαφώς «ρηχότερο». Ωστόσο η αραιότερη συνέχιση των επισκέψεών μου και σε άλλα δύο πρακτορεία⁴⁵ βοήθησε στην σύγκριση των παρατηρήσεων της Αμφίπολης και την καλύτερη επεξεργασία και βελτίωση των ερευνητικών μου συμπερασμάτων.

⁴³ Στην περιήγησή μου αυτή βοήθησε η δυνατότητα που υπάρχει να παρακολουθήσει κανείς αγώνες στους χώρους των πρακτορείων ελεύθερα χωρίς να υποχρεούται να παίξει ή να ξοδέψει χρήματα διαφορετικά.

⁴⁴ Κάτοικοι διαφόρων - ακόμη και μακρινών - περιοχών που συνδυάζουν το παιχνίδι με την λειτουργία των καταστημάτων και σπάνια επιστρέφουν τις ώρες που τα καταστήματα είναι κλειστά και διεξάγεται η μεγάλη μάζα των ποδοσφαιρικών αγώνων (π.χ. Τετάρτες, Σάββατα, Κυριακές απόγευμα).

⁴⁵ Ένα κεντρικό και ένα συνοικιακό που βρίσκονται το καθένα σε διαφορετικούς δήμους από αυτό της Αμφίπολης.

Από την αρχή κατάλαβα ότι ο κυριότερος φορέας αλλαγής του κρατικού τζόγου – που ενέπνευσε και την τεχνολογική εξέλιξη των χώρων των πρακτορείων – ήταν η εισαγωγή ενός νέου παιχνιδιού, του «Πάμε Στοίχημα», μόλις ένα χρόνο μετά το τέλος της παρατήρησης του Malaby (2000). Ένα παιχνίδι με το οποίο είχα ασχοληθεί και εγώ περιστασιακά παίζοντας επιθυμητά αποτελέσματα σε μεγάλους αγώνες των αγαπημένων μου ομάδων, ώστε να εκτοξεύσω τον ενθουσιασμό της παρακολούθησης τους με την πρόσθεση και του οικονομικού οφέλους στο ήδη υπάρχον φίλαθλο και συναισθηματικό ενδιαφέρον. Μια μέτρια εκ των προτέρων επαφή που αποδείχθηκε ευεργετική για την έρευνα. Πράγματι, όπως παρατηρεί και ο Bennis (2004), η έντονη ενασχόληση με το παιχνίδι οδηγεί στην κρίση των στάσεων και επιλογών των παικτών ως πιο λογικών και επεξεργασμένων ενώ η απουσία προσωπικού παρελθόντος με την πρακτική μπορεί να σε κάνει να βλέπεις όσα κάνουν ως παράλογα. Μένει η μέτρια ενασχόληση και ενδιαφέρον για το παιχνίδι στο παρελθόν που είναι η προτιμότερη εκκίνηση και προσδίδει την καλύτερη δυνατή προοπτική (Bennis, 2004:3). Παρά την εστίαση μου στο «Πάμε Στοίχημα» προσπάθησα επίσης να μην παραμελήσω τον ρόλο των άλλων παιχνιδιών και την σύνδεση τους με την ζωή στο πρακτορείο του Ο.Π.Α.Π. (πρβλ. κεφ. 2.4.3 σελ. 69: Το KINO ως «γυναικείο» παιχνίδι στο πρακτορείο).

Η επιλογή εδώ της «λήψης μιας πολιτισμικής προσέγγισης απέναντι στον τζόγο αφορά στα συλλογικά νοήματα, στις αξίες και στις ηθικές αρχές που σχετίζονται με τον τζόγο» (Binde, 2009:44) και την ευρύτερη κατάσταση της οικονομικής κρίσης. Μέθοδος επιλογής στη διερεύνηση μιας τέτοιας προσέγγισης είναι η συμμετοχική παρατήρηση. Διακρίνεται από το σύνολο των «καθαρών» μεθόδων λόγω της δυνατότητας του ερευνητή να ζήσει μέσα στην κοινότητα που μελετά, να συμμετέχει στον τρόπο ζωής και τις πρακτικές της, από το να μείνει εκτός επιδιώκοντας την πολυθρύλητη επιστημονική «αντικειμενικότητα». Ο συμμετοχικός παρατηρητής δεν φέρει προϋπάρχουσες κατηγορίες ή έννοιες προς μέτρηση στο πεδίο αλλά προσπαθεί ενεργά να ανακαλύψει και να προβάλλει τις υποκειμενικές κατηγορίες των συμμετεχόντων που μελετά (Bennis, 2004:1). Κυριότερος στόχος και δυσκολία στο κομμάτι της παρατήρησης είναι η διατήρηση της εξωτερικής προοπτικής του ερευνητή την ώρα που γίνεται ταυτόχρονα η προσπάθεια να καταλάβει την εσωτερική προοπτική του κοινωνικού δράστη της προς μελέτη συμπεριφοράς (Bennis, 2004:1)⁴⁶. Κυριότερος εθνογραφικός στόχος και δυσκολία στο κομμάτι της «συμμετοχής» είναι «να γίνεις ένας “τακτικός” και να αναγνωρίζεις έτσι από τους ντόπιους, συμμετέχοντας πλήρως σε όλες τις δραστηριότητες του πρακτορείου» (Neal, 2005:295).

Η παρατήρησή μου διήρκεσε λίγο περισσότερο από πέντε μήνες (19 Απριλίου – 28 Σεπτεμβρίου 2014). Η επιλογή αυτής της περιόδου δεν ήταν τυχαία. Έγινε για να συμπεριληφθούν στην έρευνα οι τελευταίες καθώς και οι πρώτες αγωνιστικές της νέας σαιζόν των εθνικών πρωταθλημάτων και των μεγάλων πανευρωπαϊκών διοργανώσεων (Champions League, Europa League) και κυρίως η διεξαγωγή του Παγκοσμίου Κυπέλλου (Μουντιάλ) που αποτελούσε για τον Ο.Π.Α.Π. και τη δική μου εκτίμηση το στοιχηματικό γεγονός της χρονιάς. Την ίδια γνώμη όμως δεν συμερίζονταν και οι «ρηχοί» παίκτες. Προς μεγάλη μου απογοήτευση παρατήρησα να απέχουν από το παιχνίδι ή να μην επιλέγουν αγώνες του μουντιάλ στα δελτία τους στην αρχή της διοργάνωσης. Προς εξίσου μεγάλη μου ανακούφιση νέοι τρόποι «ρηχού» παιχνιδιού ανακαλύφθηκαν γρήγορα προσαρμόζοντας το παιχνίδι τους και σ’ αυτή τη συγκυρία⁴⁷.

Εξ’ αρχής ήμουν ανοικτός στο να ενημερώνω όλους όσους γνώριζα για τους λόγους της παρουσίας μου στο πρακτορείο. Συνάντησα τον Διονύση – ιδιοκτήτη του πρακτορείου της Αμφίπολης – την δεύτερη μέρα μου στο μαγαζί του. Του ζήτησα να μιλήσουμε για το ενδεχόμενο να διεξάγω την

⁴⁶ Για μια σύντομη περιγραφή των κυριότερων πλεονεκτημάτων και περιορισμών της συμμετοχικής παρατήρησης βλ. Bennis (2004:1-2).

⁴⁷ Το κυριότερο πρόβλημα ήταν η προσφορά μόνο δύο μουντιαλικών παιχνιδιών την ημέρα. Αυτό ερχόταν σε αντίθεση με τον «ρηχό» τρόπο παιχνιδιού που απαιτούσε την τοποθέτηση τουλάχιστον 5 γεγονότων σε κάθε δελτίο. Η επινοητικότητά τους όμως ήταν τόσο μεγάλη που κατάφεραν να βρίσκουν ακόμη και τότε τρόπους (π.χ. συνδυασμούς ακριβών σκορ ή ημίχρονων τελικών ή συνδυασμός μουντιάλ με μικρότερα πρωταθλήματα που συνέχιζαν να εξελίσσονται εκείνη την εποχή) για να παίζουν το «ρηχό» παιχνίδι (βλ. Ενότητα 2).

έρευνά μου στο χώρο. Με οδήγησε στο εξωτερικό τραπεζάκι του πρακτορείου μακριά από τα αδιάκριτα βλέμματα των θαμώνων. Εκεί του εξήγησα την ιδιότητά μου και τους λόγους διεξαγωγής της έρευνας. Αν και στην αρχή ήταν διστακτικός αφού δεν κατανοούσε τα πρακτικά οφέλη ενός τέτοιου εγχειρήματος από τη δική μου πλευρά⁴⁸ δεν είχε κανένα πρόβλημα γιατί όπως μου είπε «δεν μου ζητάς να κάνεις και τίποτα διαφορετικό από τους υπόλοιπους!». Στην πορεία όμως της έρευνας έδειξε να αντιλαμβάνεται πολύ περισσότερα και να εκτιμά το άδολο ενδιαφέρον μου για το χώρο και το στοίχημα. Όσο προχωρούσε η έρευνα το «τσιγαράκι» στο εξωτερικό τραπεζάκι του πρακτορείου έγινε η καθημερινή μας συνήθεια προσφέροντας πολύτιμο ερευνητικό υλικό.

Η καλύτερη δυνατή ένταξη στην κοινωνική κατηγορία που μελετά ο εθνογράφος απαιτεί την εισχώρησή του «εις βάθος» στο πεδίο (Neal, 2005:295). Είναι η απόκτηση όλων εκείνων των κοινωνικών χαρακτηριστικών και δεξιοτήτων που τον καθιστούν μέλος της ομάδας μελέτης (Geertz, 1973, Hunter, 1993, Gans, 1999, Shaffir, 1999, Neal, 2005). Στο στοιχηματισμό αυτό σημαίνει να γίνεις «θαμώνας» του πρακτορείου αλλά και τακτικός «παίκτης» του στοιχήματος (Neal, 1999:174, Puri, 2013:14-5). Ο παίκτης-ερευνητής έχει το πλεονέκτημα να τοποθετεί τον εαυτό του πολλαπλά στο πεδίο αναλαμβάνοντας διαφορετικές προοπτικές: του συμμετέχοντα-παίκτη, του παριστάμενου-παρατηρητή και του ερωτώντα-ερευνητή. Μπορεί επίσης να έχει πρόσβαση σε σημαντικό άρρητο υλικό (Puri, 2013:15). Η ιδιότητά μου ως «παίκτη» μου επέτρεψε να μνηθώ στο «ρηχό» παιχνίδι του πρακτορείου προσφέροντας χρήσιμες επιπλέον ενοράσεις για την μελέτη⁴⁹, τις διακυμάνσεις των αποδόσεων, τα συστήματα και την ιδιαίτερη ορολογία του παιχνιδιού. Αν δεν έπαιζα δεν θα μπορούσα να συμμετέχω στις συζητήσεις που αφορούν το στοίχημα ή να καταλάβω τις σύνθετες αλληλεπιδράσεις και τα νοήματα που κρύβει το «συνεταιρικό παιχνίδι». Δεν θα ζούσα τις συγκινήσεις της απώλειας ή του κέρδους που βιώνουν οι δράστες μου και δεν θα σύναπτα φιλικές σχέσεις μαζί τους έχοντας έτσι πρόσβαση στις ποικίλες προσωπικές τους ιστορίες.

Το κόστος αυτής της πρακτικής για το «ρηχό» παιχνίδι δεν με πίεσε οικονομικά. Έπαιζα άλλωστε και εγώ τα λεφτά του «καθημερινού καφέ» μου (γύρω στα 2 ευρώ ημερησίως) και οι όποιες επιτυχίες χρησιμοποιήθηκαν για να με κρατήσουν στοιχηματικά ενεργό στο πεδίο. Η συμμετοχή μου δεν περιορίστηκε μόνο στο καθημερινό παιχνίδι. Έτσι πήγα μαζί τους για καφέ εκτός πρακτορείου, κέρασα και με κέρασαν καφέ μέσα στο πρακτορείο, είδαμε μαζί αγώνες, μιλήσαμε για τα οικογενειακά μας και προσπαθούσα να συμμετέχω σε καθετί που ερχόταν στο πεδίο είτε ως κοινωνική αλληλεπίδραση είτε ως κοινή δραστηριότητα είτε ως θέμα συζήτησης.

Η συμμετοχική παρατήρηση στο πρακτορείο λάμβανε χώρα κυρίως τις απογευματινές ώρες τότε που διεξάγονταν η συντριπτική πλειοψηφία των ποδοσφαιρικών αγώνων, εκεί δηλαδή που ήταν όλη η δράση. Οι πρώτες δύο εβδομάδες ήταν και οι δυσκολότερες. Σε αντίθεση με τους περισσότερους δεν γνώριζα και δεν χαιρετούσα κανέναν στον χώρο εκτός από τον πράκτορα. Παρά το γεγονός ότι μου επέτρεψε να διεξάγω την έρευνα ακόμη και εκείνος δεν ήταν σίγουρος ούτε για το ποιος είμαι ούτε για τις πραγματικές μου προθέσεις σε σχέση με το πρακτορείο. Ήμουν υπό την στενή και αυστηρή του παρακολούθηση εξαιτίας του γεγονότος ότι λίγες μέρες πριν την εμφάνισή μου δύο ελεγκτές του υγειονομικού τον είχαν επισκεφθεί ως παίκτες επιβάλλοντάς του πρόστιμο 500€ για έναν παίκτη που κάπνιζε εντός του καταστήματος. Η εκμετάλλευση από πλευράς του κράτους της κοινωνικής αβεβαιότητας προς όφελος των ελεγκτικών του μηχανισμών (Malaby, 2003:101-2,104,114-5) λειτούργησε στην δική μου περίπτωση θετικά. Όπως μου εξήγησε μετά από καιρό,

⁴⁸ Παρακάτω θα δούμε ότι ένα άλλο περιστατικό που είχε συμβεί λίγες μέρες πριν την εμφάνισή μου στο πρακτορείο ήταν ο κύριος λόγος της διστακτικότητας και της αναζήτησης των «πραγματικών» μου κινήτρων για την καθημερινή μου παρουσία εκεί.

⁴⁹ Είναι διαφορετική η προσέγγιση των εφημερίδων και στοιχηματικών εντύπων (π.χ. κουπόνι) ως ένα απλό πληροφοριακό υλικό και διαφορετική η χρήση τους ως εργαλεία στοιχηματισμού. Η προσωπική μου μελέτη για να παίξω με βοήθησε να κατανοήσω τις οδηγίες και συμβουλές των έμπειρων «ρηχών» παικτών για τον τρόπο μελέτης του στοιχήματος.

ακόμη και αν η έρευνα ήταν πρόσχημα για έλεγχο η συγκατάθεσή του θα τον καθιστούσε συνεργάσιμο με τις αρχές.

Ακριβώς αυτή η αντίληψη ότι ο σκοπός των υπολοίπων – να τζογάρουν – φαινόταν να αποτελεί για μένα αρχικά ένα πρόσχημα ενέτεινε το προσωπικό μου αίσθημα ως παρείσακτου στο χώρο. Δεν θα ξεχάσω λοιπόν την έντονη προσπάθεια που κατέβαλλα τις πρώτες αυτές ημέρες ώστε να φέρομαι «φυσιολογικά». Μιμούμενος τις συνήθειες των άλλων παικτών έμπαινα στο πρακτορείο και αφού χαιρετούσα τον Διονύση καθόμουν στο κεντρικό τραπέζι. Έπαιρνα ένα κουπόνι του στοιχήματος και ένα δελτίο – σπανιότερα και κάποια εφημερίδα – και προσπαθούσα να προσαρμοστώ πότε παρακολουθώντας τους αγώνες στην τηλεόραση, πότε μελετώντας το κουπόνι, πότε ακούγοντας τις μεγαλόφωνες συζητήσεις και πότε γελώντας με τα αστεία που αντάλλασσαν οι παίκτες στις παρέες τους. Η παρουσία άλλων μεμονωμένων παικτών με έκανε να νοιώθω πιο άνετα στο χώρο. Έτσι καταπολεμούσα την κατάσταση του «μοναχικού ερευνητή». Ξεκινώντας από τα χαμηλά επίπεδα της κοινωνικοποίησης αρχικά ως «περαστικός» (έως μισή ώρα παραμονή στο πρακτορείο), μετά από λίγες μέρες ως μεμονωμένος τακτικός (μία έως μιάμιση ώρα) κατέληξα μετά από ένα μήνα καθημερινό μέλος μιας παρέας «ρηχών» παικτών που στις καλές τις ημέρες αριθμούσε κοντά στους οκτώ με δέκα παίκτες του στοιχήματος (τέσσερις με πέντε ώρες παραμονή στο πρακτορείο). Μόνο τότε, όταν μπαίνοντας χαιρετούσα και μιλούσα με την πλειοψηφία των παρευρισκόμενων παικτών πριν με καλέσουν στο τραπέζακι τους για να παίξουμε πολλές φορές ακόμη και συνεταιρικά, ένιωσα μέλος της ομάδας των κοινωνικών δραστών που μελετούσα.

Προσέγγισα τον Ορέστη 60 ετών – κεντρικό πληροφοριοδότη της έρευνας – την έκτη μέρα μου στο πεδίο. Εξ' αρχής μου έκανε εντύπωση ο ανοικτός του χαρακτήρας και η κοινωνική επάρκεια που τον χαρακτήριζε στις αλληλεπιδράσεις του μέσα στο πρακτορείο. Πάντοτε χαμογελαστός χαιρετούσε τους πάντες όταν έμπαινε και γίνονταν αμέσως το επίκεντρο της παρέας των θαμώνων «ρηχών» παικτών. Όλα αυτά όντας στην δεινότερη οικονομική και κοινωνική κατάσταση από όλους τους υπόλοιπους παίκτες. Γόνος οικογένειας Μικρασιατών προσφύγων γεννήθηκε και μεγάλωσε στις δυτικές συνοικίες των Αθηνών. Νεαρός έπιασε δουλειά ως ναυτικός σε φορτηγά πλοία. Ταξίδευε για χρόνια ώσπου γνώρισε και παντρεύτηκε την πρώτη του σύζυγο. Λίγα χρόνια μετά το γάμο εκείνη νόσησε από καρκίνο και πέθανε. Δούλευε ως ελαιοχρωματιστής όταν γνώρισε και παντρεύτηκε την δεύτερη του σύζυγο με την οποία απέκτησε ένα γιο που σήμερα είναι 26 ετών. Ο γιος του ήταν μόλις 6 ετών όταν εκείνη τους εγκατέλειψε. Μεγάλωσε μόνος του το παιδί με τη συνδρομή της αδελφής του και μιας γειτόνισσας που φέρθηκε στο μικρό «καλύτερα κι από μάνα του». Ζούσαν μαζί μέχρι πριν περίπου ένα χρόνο όταν λόγω της οικονομικής κρίσης και της ανεργίας ο «μικρός» αποφάσισε – με τις ευλογίες του Ορέστη – να επισκεφθεί έναν ξάδελφό στην Αμερική που του βρήκε δουλειά ως ελαιοχρωματιστής. Ο Ορέστης ζει με το επίδομα του μακροχρόνια ανέργου μέχρι όπως λέει «να τα κακαρώσω ή να πιάσω την καλή (ενν. τον τζόγο) ή να μου δώσουν την σύνταξη του ΟΓΑ για τους γέροντες».

Δέχτηκε αμέσως να βοηθήσει στην έρευνα απαντώντας σε όλες μου τις ερωτήσεις και συστήνοντάς με στους υπόλοιπους της παρέας: «είναι όλοι τους καλά παιδιά και δεν πρόκειται να σου αρνηθούν την βοήθεια.». Την επόμενη κιόλας μέρα με γνώρισε στο άλλο κεντρικό πρόσωπο της παρέας και ίσως τον τακτικότερο θαμόνα του πρακτορείου, τον Κλέαρχο. Μ' αυτό τον τρόπο ξεπεράστηκε μια κεντρική δυσκολία που είναι η συμμετοχή στις ημι-εξωτερικευμένες στο πλαίσιο και ημι-περιχαρακωμένες από τα μέλη τους παρέες του «ρηχού» τζόγου. Σίγουρα όταν βρίσκεσαι στο χώρο μπορείς να εκφέρεις άποψη για τις ομάδες ή θέματα που συζητούνται σχετικά με το παιχνίδι. Αλλά αυτό δεν σημαίνει ούτε ότι μπορείς να κάτσεις στο ίδιο τραπέζι ούτε να παίξεις μαζί τους. Πόσο μάλλον να έχεις πρόσβαση στα δελτία τους ή συμμετοχή στο συνεταιρικό τους παιχνίδι. Η συνεχής παρουσία μου και η γνωριμία με τον Ορέστη και τον Κλέαρχο μου άνοιξε την πόρτα ως νέο μέλος να

έρθω κοντά και σε άλλους παίκτες της παρέας. Πρόκειται για μια κοινωνικοποίηση μέσω συστάσεων που μου θύμιζε την λειτουργία πολλών διαδικτυακών φόρα (forum) όπου πρέπει να έχεις πρόσκληση από κάποιον που είναι ήδη μέλος για να γίνεις δεκτός. Ωστόσο η εστίαση σε αυτά τα δύο κεντρικά μέλη της παρέας – που σε πολλές περιπτώσεις παίρνει την μορφή μιας «μικροεθνογραφίας» (για περισσότερα βλ. Cassidy, 2013) – βοήθησε στην αύξηση της συνοχής της εθνογραφικής μου εργασίας και φώτισε καλύτερα τις δύο διαφορετικές οπτικές και προσεγγίσεις που συνάντησα στο «ρηχό» παιχνίδι.

Επομένως η γνωριμία μου με τους πληροφοριοδότες δεν προϋπήρχε της παρουσίας μου στο πεδίο. Η σχέση μας αναπτύχθηκε παράλληλα με την εξέλιξη της έρευνας – ακολουθώντας την πορεία εισαγωγής μου στο πεδίο – στην αρχή ως καθημερινοί παίκτες στον ίδιο χώρο, αργότερα ως ομοτράπεζοι και μέλη της ίδιας παρέας «ρηχών» παικτών και τέλος ως φίλοι, συμπαίκτες σε συνεταιρικά στοιχήματα και συχνά συμποσιαζόμενοι είτε εντός είτε εκτός πρακτορείου. Η σταδιακή συγκρότηση των σχέσεων εμπιστοσύνης με αυτούς τους συμμετέχοντες με βοήθησε να αντιληφθώ τα όρια που υπάρχουν μεταξύ της προσωπικής και της «στοιχηματικής» ζωής του πρακτορείου και των τρόπων με τους οποίους διατηρείται η πρώτη «κρυφή» και προστατευμένη. Η αλήθεια δεν είναι ποτέ αυτονόητη στον τζόγο. Η εμπειρία μου ως ψυχολόγου με βοήθησε ώστε να διατηρήσω μια διαφορετική στάση απέναντι στο συχνό «πρόβλημα» της απόκρυψης της αλήθειας, της μισής αλήθειας και του ψεύδους. Προτίμησα λοιπόν να τα εκλαμβάνω ως «ερευνητικά δεδομένα» και «θέματα» προς ερμηνεία παρά ως εμπόδια που πρέπει να ξεπεραστούν.

Ένα πιο δύσκολο εμπόδιο είναι οι συνεχείς διακοπές των συζητήσεων που αφορούσαν σε βαθύτερα (π.χ. προσωπικά) ή/και ευρύτερα (π.χ. πολιτικά) ζητήματα. Οι συχνές αλλαγές των αποτελεσμάτων των παιχνιδιών που συμπεριλαμβάνονται στο δελτίο του κάθε παίκτη, η διαφορετική ώρα έναρξης πολλών γεγονότων στοιχηματισμού και οι τηλεοπτικές αναμεταδόσεις πολλών από τα παιχνίδια που ενδιαφέρουν τους παίκτες δεν επιτρέπει συχνά την παρακολούθηση μιας συζήτησης που επεκτείνεται χρονικά. Οι διακοπές των συζητήσεων είναι χρονικά απρόβλεπτες ακολουθώντας τις αλλαγές των αποτελεσμάτων στη διάρκεια των αγώνων. Το γεγονός ότι κανείς δεν παρεξηγείται από την απότομη αλλαγή ή διακοπή της προσοχής του άλλου με έκανε να καταλάβω ότι αποτελεί δομικό στοιχείο της κοινωνικοποίησης του χώρου, μεταφέροντας την διερεύνηση ανάλογων θεμάτων είτε νωρίς το απόγευμα πριν τον στοιχηματισμό είτε αργά το βράδυ μετά τα αποτελέσματα των απογευματινών αγώνων είτε σε συνεντεύξεις εκτός πρακτορείου.

Το φύλο του ερευνητή συμβάλλει ποικιλοτρόπως σε κάθε έρευνα πεδίου. Στην περίπτωση μου η συμβολή του ήταν θετική⁵⁰ αφού διευκόλυνε την πρόσβασή μου στις ανδρικές παρέες και ενίσχυε την άνετη συμπεριφορά των «ρηχών» θαμώνων του πρακτορείου. Ας μην ξεχνούμε ότι οι χώροι όπως και ο θεσμός του στοιχήματος ιστορικά θεωρούνται ότι ανήκουν στους άνδρες κυρίως της εργατικής τάξης (Filby & Harvey, 1988:159). Αν και δεν είναι σπάνια η παρουσία γυναικών στο πρακτορείο σχετίζεται πάντα με άλλα είδη τζόγου (KINO, Τζοκερ κ.α.). Ακόμη και η παρουσία των δύο κυριών που περιστασιακά έπαιζαν στοιχίμα και γνώριζαν αρκετούς της παρέας άλλαζε την συμπεριφορά των συμμετεχόντων μου – θεωρούνταν περισσότερο ως «φιλοξενούμενες» στα τραπέζια – και ποτέ δεν έτυχαν κάποιας πρότασης για συνεταιρικό παιχνίδι (βλ. κεφ. 2.4.3).

Η επαγγελματική και κοινωνικοοικονομική μου κατάσταση επίσης βοήθησε στην καλύτερη τοποθέτησή μου στην κατηγορία των ρηχών παικτών και ανέδειξε αφανείς τομείς αλληλεπιδράσεων μεταξύ των παικτών (κεκαλυμμένες σχέσεις ανταλλαγών). Η ορισμένου χρόνου (5 μήνες)

⁵⁰ Αν και δεν τις βίωσα ποτέ στην ένταση που τις αντιμετώπισε η Puri – για καιρό θεωρήθηκε ως μια έγγαμη μεν ιερόδουλη δε, που με τη μεταμφίεση της ερευνήτριας έβγαζε χρήματα προς χάριν του στοιχηματισμού της στον ιππόδρομο (Puri, 2013:21)– είχα και εγώ το μερίδιό μου στις «έμφυλες παρεξηγήσεις» όταν ερχόμουν σε επαφή με το άλλο φύλο εντός ή στον περιβάλλοντα χώρο του πρακτορείου (βλ. περιστατικό με την Μαρία και τον Πάτροκλο στο κεφ. 2.4.3 σελ. 73). Θεωρώ ωστόσο τέτοια περιστατικά άκρως ενημερωτικά για τις έμφυλες σχέσεις στους χώρους του των πρακτορείων.

χαμηλόμισθη εργασία μου στον δήμο της Αμφίπολης με την ιδιότητα του ψυχολόγου και η λήξη της σύμβασης – ενάμιση μήνα μετά την έναρξη της έρευνας – που σήμαινε την επιστροφή μου στις τάξεις των ανέργων – όπως οι περισσότεροι των «ρηχών» παικτών – βοήθησε στην θετική «συγκάλυψη» της ερευνητικής μου ιδιότητας. Ταυτόχρονα με την επαγγελματική και η ακαδημαϊκή μου ιδιότητα (ως μεταπτυχιακού φοιτητή) βοήθησε εξίσου στη θετική «συγκάλυψη» της ηλικίας μου σαφώς μικρότερης των περισσότερων συμμετεχόντων. Για εκείνους ήμουν ένα «μυαλωμένο» και «σπουδαγμένο παλικάρι» που προσπαθούσε να επιβιώσει και να ζήσει την οικογένειά του μέσα στην οικονομική κρίση. Όλη αυτή η κατάσταση σε συνδυασμό με την ερευνητική μου προδιάθεση τους έκανε να νοιώθουν περισσότερο ως μέντορές μου στο στοίχημα – ως οδηγοί μου στην πρακτική – παρά ως πληροφοριοδότες με την στενή έννοια του όρου.

1.5 «Παίξε μόνο αν πας για τα πολλά!» : Το Πάμε Στοίχημα και το «ρηχό» παιχνίδι στο πρακτορείο του κρατικού τζόγου.

«Με την ψήφιση του νόμου 2433/96, η Βουλή των Ελλήνων δημιούργησε τις προϋποθέσεις για τη διοργάνωση των "Παιχνιδιών Στοιχημάτων" προκαθορισμένης και μεταβλητής απόδοσης στην Ελλάδα. Η ευθύνη για τη διεξαγωγή τους ανατέθηκε αποκλειστικά στην Ο.Π.Α.Π. Α.Ε....» (Ο.Π.Α.Π., 2010a). Με αυτό τον τρόπο καταγράφει η εταιρία του Ο.Π.Α.Π. την εισαγωγή του αθλητικού στοιχήματος στην ελληνική κοινωνία⁵¹. Δεν είναι τυχαίο ότι την ίδια χρονική στιγμή παρατηρείται μια εκτίναξη στην αγορά του ποδοσφαιρικού στοιχηματικού τζόγου παγκοσμίως. Ακόμη και στην Μ. Βρετανία, μια χώρα που παραδοσιακά ο ιπποδρομιακός στοιχηματισμός μονοπωλούσε το ενδιαφέρον των παικτών, τις δύο τελευταίες δεκαετίες του περασμένου αιώνα παρατηρήθηκε μια ραγδαία αύξηση του ποδοσφαιρικού στοιχήματος που έκλεισε σημαντικά την ψαλίδα μεταξύ των δύο μορφών παιχνιδιού (Neal, 1999:168). Ειδικά τις χρονιές που διενεργήθηκαν τα δύο μεγάλα διεθνή ποδοσφαιρικά πρωταθλήματα του Euro (1996) και του Μουντιάλ (1998) ο τζίρος του ποδοσφαιρικού στοιχήματος ξεπέρασε σημαντικά τον ιπποδρομιακό ανοίγοντας νέους ορίζοντες στη βιομηχανία του τζόγου (Neal, 1999:170).

Μέσα σ' αυτή τη διεθνή συγκυρία η νομιμοποίηση και εισαγωγή του στοιχήματος στο χώρο των επονομαζόμενων μέχρι τότε «Προπατζίδικων» άλλαξε άρδην το τοπίο του εγχώριου κρατικού τζόγου. Η αυγή της νέας χλιετίας και το κλίμα αισιοδοξίας που την ακολουθούσε σε συνδυασμό με την οικονομική ευφορία που δημιουργούσε η αλματώδης ανάπτυξη της εγχώριας οικονομίας και η συμμετοχή της χώρας στην Ο.Ν.Ε. των πλέον ανεπτυγμένων ευρωπαϊκών κρατών, συνιστούσαν το ιδανικό momentum για την παρουσίαση του νέου παιχνιδιού. Έτσι σε μια κοινωνία που είχε επιδοθεί σε έναν άνευ προηγουμένου και δυσανάλογο προς τα πραγματικά οικονομικά της δεδομένα χρηματιστηριακό και γεωπολιτικό τζόγο το στοίχημα ήρθε να διευρύνει την οικονομική πρακτική της σπέκουλας και να την καταστήσει προσιτή σε όλους. Κάθε ποδοσφαιρόφιλος – ακόμη κι αν δεν ασχολούνταν με τον τζόγο ασχολήθηκε έστω και περιστασιακά με το νέο παιχνίδι. Οι υποσχέσεις εύκολων κερδών για τους γνώστες του αθλήματος στηρίζονταν στον – φαινομενικά όπως θα δούμε –

⁵¹ Στην χώρα μας υπήρχαν ήδη και διεξάγονταν άλλα δύο είδη στοιχηματισμού, το ιπποδρομιακό στοίχημα και το Προ-Πο. Το ιπποδρομιακό στοίχημα ξεκίνησε επίσημα και νόμιμα το 1968 και διεξάγονταν έως σήμερα μόνο μέσα στον Ιππόδρομο και στα λιγοστά πρακτορεία που είχαν εξασφαλίσει την ειδική άδεια του Οργανισμού Διεξαγωγής Ιπποδρομιών Ελλάδος (Ο.Δ.Ι.Ε)(Ιπποδρομίες, 2013). Μετά από πλειοδοτικό διαγωνισμό (9/2014) του δημοσίου το στοίχημα στον ιππόδρομο θα διεξάγεται αποκλειστικά από τον ΟΠΑΠ. Το Προ-Πο είναι ένα σημαντικά διαφορετικό παιχνίδι από το στοίχημα. Ο παίκτης δεν έχει την δυνατότητα να στοιχηματίσει σε αγώνες τις επιλογές του και καλείται να προγνώσει τα αποτελέσματα (νίκη γηπεδούχου – ισοπαλία – νίκη φιλοξενοούμενης ομάδας) σε 13 – παλαιότερα και σήμερα 14 – προεπιλεγμένους από την εταιρεία αγώνες. Τα κέρδη που διανέμονται στους νικητές είναι ποσοστά επί των εισπράξεων που είχε η εταιρεία από τα δελτία συμμετοχής (Για μια ανθρωπολογική περιγραφή του παιχνιδιού βλ. Malaby, 2003:109-111, & για τα τεχνικά χαρακτηριστικά του βλ. Ο.Π.Α.Π., 2010b).

ευκολότερο τρόπο με τον οποίο παίζεται το στοίχημα σε σχέση με το παλαιότερο Προ-Πο. Ας περιγράψουμε όμως πως παίζεται το «Πάμε Στοιχήμα» όπως το γνωρίσαμε στην διάρκεια της έρευνάς.

1.5.1 Το «Κουπόνι».

Μ' αυτή την ονομασία είναι γνωστό το πρόγραμμα στοιχηματικών γεγονότων που εκδίδει δύο φορές την εβδομάδα η εταιρεία. Το κουπόνι της Παρασκευής καλύπτει τις ημέρες από την Παρασκευή έως και τα ξημερώματα της Τρίτης και αυτό της Τρίτης περιέχει τα γεγονότα των επόμενων ημερών έως τις πρώτες πρωινές ώρες της επόμενης Παρασκευής. Το πρώτο είναι και το πιο πλούσιο σε ποδοσφαιρικά γεγονότα μιας και σ' αυτό προσφέρονται αγώνες από όλα σχεδόν τα γνωστά πρωταθλήματα του κόσμου⁵². Το δεύτερο συμπεριλαμβάνει συνήθως τις εγχώριες και διεθνείς διοργανώσεις κυπέλλων (π.χ. Champions League). Μια «φουλ στοιχηματική μέρα» για τους παίκτες που συναντήσαμε στο πεδίο χαρακτηρίζεται από έναν ικανοποιητικό αριθμό απογευματινών (παιχνιδιών που ξεκινούν από τις 4 έως τις 7 το απόγευμα) και βραδινών (από τις 8 το βράδυ και μετά) αγώνων⁵³. Μια άποψη του κουπονιού μπορούμε να δούμε ακριβώς παρακάτω.

The image shows a betting slip for the date 26 DECEMBER 2013. It lists numerous football matches with their respective odds for home win (1), draw (X), and away win (2). There are also sections for 'ΑΔΕΛΦΑ ΕΤΑΙΡΙΑ' (Sister Company) with odds 1, X, 2; 'ΑΔΟΤΕΛΕΣΜΑ ΕΚΚΥΡΟΣΦΟΥ' (Handicap) with odds 1, X, 2; 'ΕΥΡΩΛΟΓΑ ΤΕΡΜΑΤΩΝ' (Total Goals) with categories 0-1, 2-3, 4-6, 7+; and 'OVER UNDER' with categories O, U. The slip is organized by league and time slot, with a 'TV' column on the right.

Εικόνα 3. Το Κουπόνι του Στοιχήματος.

Σε κάθε κουπόνι οι γραμμές αφορούν τα γεγονότα στοιχηματισμού (ποδοσφαιρικοί αγώνες) ενώ οι στήλες κατανέμονται σε δύο κατηγορίες: τις πληροφορίες των αγώνων⁵⁴ και τα βασικά

⁵² Οι αγώνες των πρωταθλημάτων που προσφέρονται αφορούν κυρίως τα Ευρωπαϊκά, τα Αμερικανικά και τα γνωστότερα πρωταθλήματα της Ασίας (κυρίως Ιαπωνίας & Ν. Κορέας) και Ωκεανίας (Αυστραλία).

⁵³ Η κατηγοριοποίηση του κουπονιού από τους παίκτες δεν είναι τυχαία και συσχετίζεται με τις συνήθειες στοιχηματισμού των παικτών και την κοινωνικότητα τους στο πρακτορείο του ΟΠΑΠ.

⁵⁴ Εκεί ενημερώνεται ο παίκτης για την διοργάνωση στην οποία διεξάγεται το παιχνίδι, την ώρα διεξαγωγής του, των αύξοντα αριθμό – κωδικό του, τον ελάχιστο αριθμό επιλογών με τον οποίο πρέπει να συνδυαστεί ως επιλεγμένο γεγονός, το όνομα της γηπεδούχου και φιλοξενούμενης ομάδας και το κανάλι που μεταδίδει ζωντανά το παιχνίδι.

στοιχήματα⁵⁵. Αυτό που ενδιαφέρει όμως περισσότερο τον παίκτη του στοιχήματος είναι οι αποδόσεις, οι αριθμοί στα επιμέρους κελιά που πολλαπλασιάζονται – μεταξύ τους αν οι επιλογές στοιχημάτων είναι περισσότερες από μία και κατόπιν – με το ποσό στοιχηματισμού για να υπολογιστεί το πιθανό κέρδος. Οι μικρότερες αποδόσεις (π.χ. 1.17) αντικατοπτρίζουν γεγονότα που θεωρούνται πολύ πιθανό να επαληθευτούν ενώ οι υψηλότερες (π.χ. 20) γεγονότα με πολύ μικρές πιθανότητες να συμβούν. Ο παίκτης λοιπόν προσπαθεί πάντοτε να βρει τις μεγαλύτερες δυνατές αποδόσεις που πιστεύει ότι είναι πιθανότερο ή πρόκειται να επαληθευτούν ώστε να έχει το μεγαλύτερο δυνατό κέρδος. Το στοιχίμα από την φύση του τοποθετεί ως αντιπάλους αυτόν που καθορίζει την εκάστοτε απόδοση (bookmaker, εταιρία) και τον παίκτη. Σ' αυτή την αντιπαράθεση η εταιρεία έχει μια σειρά από πλεονεκτήματα.

Κατ' αρχήν έχει την δυνατότητα να αποσύρει ένα στοιχηματικό γεγονός που εξελίσσεται ως πολύ πιθανό να συμβεί ώστε να μετριάσει τις οικονομικές της απώλειες σε περίπτωση επαλήθευσης. Ένα άλλο πλεονέκτημα είναι η απουσία κάθε διαπραγμάτευσης στην προσφορά των αποδόσεων άσχετα με το ποσό που προτίθεται κάποιος να στοιχηματίσει. Για τον Neal ο παίκτης στο πρακτορείο έχει την «ψευδαίσθηση της επιλογής» :

«μπορούν να επιλέξουν διαφορετικά άλογα [ομάδες], διαφορετικά είδη στοιχημάτων, διαφορετικούς αγώνες ή συναντήσεις [διοργανώσεις]. Αυτό που δεν μπορούν να επιλέξουν ωστόσο, είναι η τιμή – οι αποδόσεις που προσφέρονται για ένα συγκεκριμένο άλογο [ομάδα]. Αυτό καθορίζεται από την εταιρεία και δεν είναι διαπραγματεύσιμο. Η διαφορά μεταξύ του πρακτορείου και του ιπποδρόμου τότε, είναι αυτή μεταξύ ενός καταστήματος (όπου οι τιμές είναι προκαθορισμένες) και μιας αγοράς (όπου ο πελάτης μπορεί να επιλέξει και να επηρεάσει τις τιμές)» (οι επεξηγήσεις στις αγκύλες δικές μας)(Neal, 2005:301).

Στην περίπτωσή μας το ίδιο συμβαίνει μεταξύ του ΟΠΑΠ και του διαδικτυακού στοιχήματος⁵⁶ το οποίο στην χώρα μας είναι μερικώς απαγορευμένο⁵⁷.

Το κυριότερο όμως πλεονέκτημα της εταιρείας είναι η μονομερής αλλαγή των αποδόσεων. Οι αποδόσεις που μπορούμε να δούμε στο κουπόνι που εκδίδεται κάθε Τρίτη ή Παρασκευή είναι σπάνιο να μείνουν σταθερές μέχρι την ώρα διεξαγωγής του γεγονότος. Μια τακτική καθολικά χρησιμοποιούμενη παγκοσμίως που σχετίζεται με τα ποσά στοιχηματισμού σε κάθε είδος στοιχήματος κάθε γεγονός και μετατρέπει τις αποδόσεις κάθε προγράμματος σε μετοχές ενός «χρηματιστηρίου αγρών ρίσκου»⁵⁸ επηρεαζόμενες τόσο από τις διεθνείς όσο και από τις εντόπιες τοποθετήσεις κεφαλαίων προς συγκεκριμένα αποτελέσματα του κουπονιού. Μοιάζει με την μεταφορά των παρατηρήσεων του Geertz στη σύγχρονη αγορά στοιχήματος (Geertz, 2005 (1972):69-70). Έτσι όταν σ' ένα συγκεκριμένο γεγονός τοποθετούνται τεράστια ποσά (από deep players που στην περίπτωσή μας είναι πλούσιοι παίκτες, εταιρείες ή/και επαγγελματίες του στοιχήματος) αυτόματα το παιχνίδι «βαθαίνει» και η εταιρία ρυθμίζει τις αποδόσεις μειώνοντας την απόδοση του σημείου όπου παίχτηκαν τα μεγαλύτερα και ποιο δυσανάλογα ποσά (βλ. επίσης Cassidy, 2013:51). Έτσι ο περιφερειακός παίκτης που πάει να παίξει ένα μικρό ποσό είναι αναγκασμένος να παίξει σε χαμηλότερη απόδοση ακριβώς επειδή μεγάλοι παίκτες κατέθεσαν τεράστια ποσά στο ίδιο σημείο. Ως άλλα κεντρικά

⁵⁵ Τα βασικά στοιχήματα είναι το τελικό αποτέλεσμα, η διπλή ευκαιρία, το αποτέλεσμα ημίχρονου, το ημίχρονο/τελικό, το σύνολο τερμάτων, το Under/Over, το Goal/No Goal και το ακριβές σκορ. Στους δημοφιλέστερους αγώνες προσφέρονται και ειδικά στοιχήματα που αφορούν συνηθέστερα τον πρώτο παίκτη που θα σκοράρει, το λεπτό του πρώτου γκολ και το σύνολο των κόρνερ.

⁵⁶ Πράγματι στο διαδικτυακό στοιχίμα οι περιορισμοί (π.χ. minimum αριθμού επιλεγμένων γεγονότων βλ. στήλη E/E στο κουπόνι) που θέτει ο ΟΠΑΠ στην διενέργεια του παιχνιδιού είναι ανύπαρκτη. Επίσης μια πληθώρα εταιρειών διαδικτυακού στοιχήματος διεθνώς εγγυάται την «διαπραγμάτευση» των αποδόσεων και την μεγαλύτερη δυνατή επιρροή από πλευράς παίκτη στην αγορά ρίσκου του στοιχήματος.

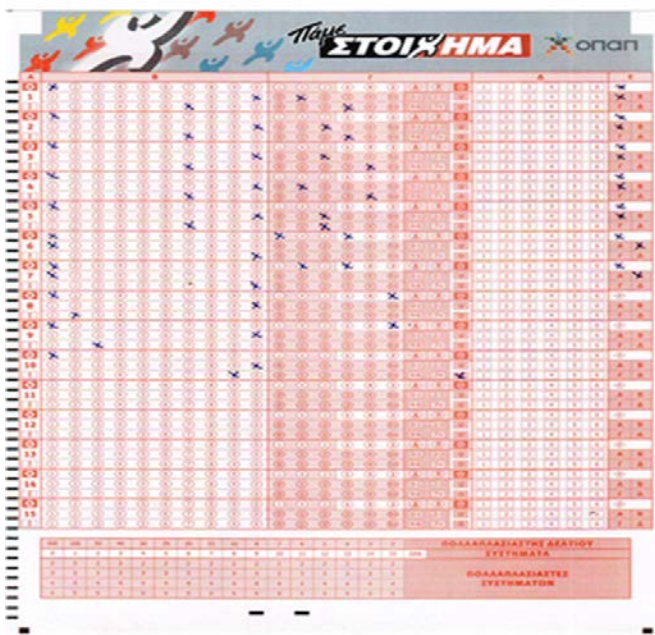
⁵⁷ Εκτός από 24 εταιρίες που έβγαλαν ελληνικό Α.Φ.Μ. και πληρώνουν φόρους οι περισσότερες και γνωστότερες διεθνώς διαδικτυακές εταιρίες στοιχήματος δεν λειτουργούν στην Ελλάδα. Από την «λίστα των 24» πολύ λίγες είναι εκείνες που προσφέρουν ποδοσφαιρικό στοιχίμα και ποιοτικές υπηρεσίες σχετικά με αυτό (Betblog, 2013, Ε.Ε.Ε.Π., 2013).

⁵⁸ Είναι χαρακτηριστικό ότι στην εφημερίδα «Το Κέρδος» κάθε εβδομάδα υπάρχει άρθρο με τίτλο «Οι τάσεις της αγοράς» όπου παρακολουθούνται οι σημαντικότερες ανοδικές και καθοδικές τάσεις των αποδόσεων στα παιχνίδια του κουπονιού και συγκρίνονται οι αλλαγές τους τόσο στον ΟΠΑΠ όσο και στις μεγαλύτερες διεθνείς εταιρίες στοιχημάτων (π.χ. Landbrokes). Κάτι παρόμοιο με την καταγραφή των τάσεων των μετοχών στο Χ.Α. Αθηνών και των μεγαλύτερων χρηματιστηρίων του κόσμου.

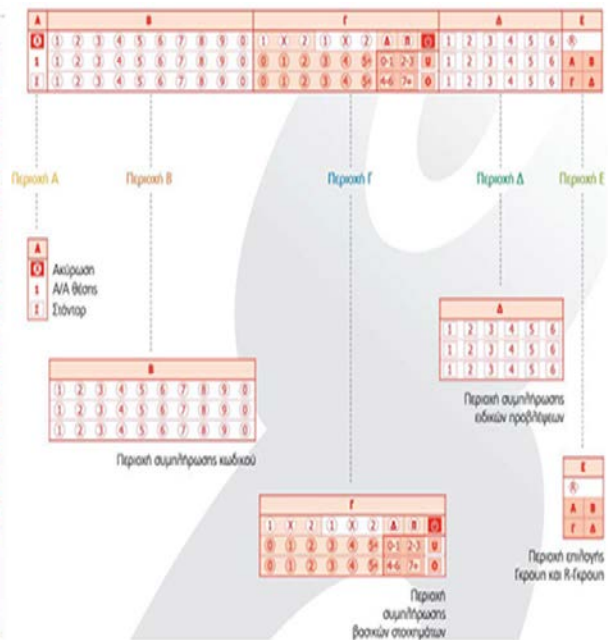
στοιχήματα τραβούν τις αποδόσεις των γεγονότων σε πιο ισορροπημένες τιμές που πλησιάζουν το 1 προς 1. Οι παίκτες μας υποδέχονται αυτές τις αλλαγές πάντα με δυσαρέσκεια και τις επενδύουν με εξηγήσεις που καταφέρονται πάντα ενάντια στην εταιρία και το κράτος.

1.5.2 Το «Δελτίο».

Αφού ο παίκτης επιλέξει τα γεγονότα που προτίθεται να παίξει πρέπει να συμπληρώσει το δελτίο του στοιχήματος. Το δελτίο είναι ένα μηχανογραφημένο έγγραφο που μπορεί να «διαβαστεί» απευθείας από τα ειδικά μηχανήματα του οργανισμού. Χωρίζεται σε πέντε κάθετες περιοχές⁵⁹ και δεκαπέντε οριζόντιες⁶⁰ συγκροτώντας ένα διανοητικά απαιτητικό και πολύπλοκο πεδίο εκμάθησης για κάποιον αρχάριο στο παιχνίδι. Οι δυνατότητες συνδυασμού στοιχημάτων (συστήματα) σε ένα δελτίο είναι πρακτικά απεριόριστες – για εκείνον που έχει εντυφλήσει στον τρόπο συμπλήρωσής του – στο βαθμό που συγκροτεί ένα ξεχωριστό πεδίο δεξιοτήτων για τους παίκτες. Θυμάμαι ακόμη την πρώτη φορά που θέλησα να παίξω ένα ειδικό στοιχήμα (νίκη ομάδας στην παράταση του αγώνα) στο πρακτορείο όπου έκανα την παρατήρησή μου. Στην περιοχή συμπλήρωσης του κωδικού συμπλήρωσα τον κωδικό του αγώνα από το κουπόνι ενώ έπρεπε να συμπληρώσω τον κωδικό του ειδικού γεγονότος που αναγράφονταν πάνω στο πινακάκι του ειδικού στοιχήματος στο τέλος του κουπονιού. Όπως ήταν φυσικό το μηχανήμα δεν δέχτηκε το δελτίο και η κοπέλα στο ταμείο άρχισε να με ρωτά ευγενικά τι ήθελα να παίξω. Καθώς της εξηγούσα και εκείνη πέρναγε χειροκίνητα την επιλογή μου δεν μπόρεσα να κρύψω την αμηχανία μου και ταυτόχρονα να μην διακρίνω την δυσαρέσκεια των άλλων παικτών που περίμεναν να καταθέσουν τα δελτία τους και έβλεπαν να καθυστερώ την ουρά. Αργότερα μόνο κατάλαβα ότι η στάση τους ήταν πλήρως δικαιολογημένη (πρβλ. κεφ. 1.5.5 σελ. 38-9).

Εικόνα 4. Άποψη ενός συμπληρωμένου δελτίου στοιχήματος

Εικόνα 5. Οι κωδικοποιημένες περιοχές του δελτίου (orap.gr)

⁵⁹ Περιοχές συμπλήρωσης (βλ. εικόνα 5): οι τρεις βασικές είναι η περιοχή συμπλήρωσης του κωδικού του αγώνα στο κουπόνι (B), η περιοχή συμπλήρωσης των βασικών στοιχημάτων (Γ) και των ειδικών στοιχημάτων (Δ). Οι περιοχές (A) και (E) αφορούν πολύπλοκότερους τρόπους παιχνιδιού όπως εισαγωγή στάνταρ και ομαδοποιήσεις επιλογών.

⁶⁰ Κάθε περιοχή συνίσταται από 3 γραμμές. Οι περιοχές γραμμών αφορούν τα επιμέρους γεγονότα που ο παίκτης συνδυάζει στην συγκρότηση του δελτίου του. μπορεί να καταγράψει έως 15 στο δελτίο και να τις επεκτείνει έως και στις 30 στην τερματική μηχανή αφήσι και με την βοήθεια του υπαλλήλου στο ταμείο.

Το δελτίο κλείνει στο κάτω μέρος του με τις περιοχές των συστημάτων, των πολλαπλασιαστών συστημάτων και τον πολλαπλασιαστή του δελτίου. Οι δύο πρώτες αφορούν την κατάθεση συστημάτων στοιχηματισμού. Ο πολλαπλασιαστής του δελτίου είναι ουσιαστικά το ποντάρισμα του παίκτη. Σε όσα γεγονότα και αν στοιχηματίσει κάποιος, το δελτίο του κατά την κατάθεση θα κοστίζει όσο μία στήλη. Η αξία της στήλης είναι προκαθορισμένη στα 0,30€. Με την χρήση του πολλαπλασιαστή αυξάνεται το ποντάρισμα. Άρα όλα τα πονταρίσματα είναι πολλαπλάσια του 0,30. Κανείς δεν μπορεί να ποντάρει σε ένα σημείο 10€ Πρέπει να επιλέξει είτε τα 9,90€ είτε το 10,20€ σαν ποντάρισμα.

Είναι φυσικό κάποιος εδώ να θεωρήσει ότι η συμπλήρωση του δελτίου είναι η πιο χρονοβόρα διαδικασία του στοιχήματος. Αυτό όμως που συμβαίνει είναι το αντίθετο. Οι παίκτες που παρακολουθήσαμε σπάνια στοιχηματίζουν μέσω πολύπλοκων συστημάτων ή επιλέγουν ειδικά γεγονότα στοιχηματισμού. Το σύνθημα ρεπερτόριο εξαντλείται στα δημοφιλέστερα, βασικά στοιχήματα με τους παίκτες μας να αρέσκονται σε ένα εξ αυτών ή σε συνδυασμούς μεταξύ τους. Αν και μέσα από το δελτίο δίνεται η δυνατότητα στον παίκτη ουσιαστικά να κατασκευάσει το στοίχημά του (σε αντίθεση με το παλαιότερο ΠΡΟ-ΠΟ), η ζωή στο πρακτορείο όπως θα δούμε είναι πολύ πιο κοινωνική και απαιτητική σε άλλες δραστηριότητες ώστε να σπαταλήσει κάποιος πολύτιμο ψυχαγωγικό – και όχι μόνο – χρόνο για την επίπονη εκμάθηση και πρακτική της συμπλήρωσης πολύπλοκων συστημάτων στοιχηματισμού. Ωστόσο η δυνατότητα αυτή επιβεβαιώνει με νέο τρόπο (συμπλήρωση δελτίων) την άποψη ότι το στοίχημα εκτός από ένα παιχνίδι τύχης είναι ταυτόχρονα και ένα παιχνίδι δεξιοτήτων που με την ιδιότητά του αυτή προσδίδει ένα σημαντικό για πολλούς κίνητρο στην προτίμησή του (Bruce & Johnson, 1992:203).

1.5.3 Το «Ρηχό» παιχνίδι

Ήδη στην εισαγωγή περιγράψαμε τα βασικά στοιχεία του ρηχού παιχνιδιού στο πρακτορείο. Στοιχήματα μικρού πονταρίσματος – κατά μέσο όρο 2-3€ – που αποτελούνται από πολλούς αγώνες, στους οποίους επιλέγονται γεγονότα υψηλού ρίσκου όπως η νίκη του outsider ή η ισοπαλία. Ας δούμε όμως και μερικά άλλα χαρακτηριστικά του που θα μας εισάγουν ακόμη περισσότερο στην στοιχηματική νοοτροπία των παικτών μας.

Η βασική λογική στην οποία στηρίζεται είναι «*το να βάλεις λίγα και να πας για πολλά*»⁶¹. Απαραίτητη προϋπόθεση λοιπόν είναι η επιλογή όσο το δυνατόν μεγαλύτερων αποδόσεων και η τοποθέτηση στο δελτίο τουλάχιστον 3 στοιχηματικών γεγονότων⁶². Εδώ έγκειται η τακτική επιλογής σημείων υψηλού ρίσκου και η ροπή του παίκτη να πηγαίνει κόντρα στα πιθανότερα προγνωστικά. Να επιλέγει δηλαδή παιχνίδια που θα «σπάσουν» και δεν θα επαληθευτούν τα φαβορί. Αν η επιλογή της εταιρίας μέσω της χαμηλής απόδοσης που δίνει είναι να νικήσει η ομάδα Α (π.χ. 1,20) τότε ο παίκτης μας «*θα πάει κόντρα*» και θα κοιτάξει αμέσως το Χ (με απόδοση π.χ. 3,40) ή το διπλό (νίκη ομάδας Β με απόδοση π.χ. 4,50). Αν και υπάρχει η δυνατότητα να επιλέξει την διπλή ευκαιρία Χ και 2 δεν θα το κάνει γιατί αμέσως η απόδοση θα πέσει σε μικρότερα επίπεδα (π.χ. 1,80) λόγω της αύξησης των πιθανοτήτων του παίκτη να επαληθευτεί με την επιλογή 2 εκ των 3 αποτελεσμάτων.

Άσχετα με την ύπαρξη φαβορί ή μη σε έναν αγώνα πολλοί από τους παίκτες επιδίδονται στο «*κυνήγι του Χ*». Αυτή η στρατηγική είναι κοινότυπη μεταξύ των παικτών μας. Οι ισοπαλίες – εκτός και αν η διαφορά δυναμικότητας μεταξύ των δύο ομάδων είναι αρκετά μεγάλη – έχουν τις μεγαλύτερες

⁶¹ Μεταφέρουμε την ακριβή έκφραση που ακούγεται μεταξύ των «ρηχών» παικτών για την γενική περιγραφή του παιχνιδιού τους. Στη συγκεκριμένη υποενότητα θα ασχοληθούμε με τα γενικά χαρακτηριστικά του τρόπου παιχνιδιού των παικτών μας. Στην επόμενη ενότητα μια πιο «εις βάθος» ανάλυση θα προσπαθήσει να αναδείξει τις συνδέσεις του με τις αντιλήψεις, τα νοήματα και τις στάσεις των κοινωνικών δραστήων στην - και για την - εποχή της οικονομικής κρίσης.

⁶² Στο πεδίο σπάνια έβλεπα δελτία με τρεις επιλογές εκτός και αν αφορούσαν συνδυασμούς Ημίχρονου/Τελικού αποτελέσματος ή ακριβή σκορ. Στη συντριπτική πλειοψηφία των περιπτώσεων τα γεγονότα που επέλεγαν οι παίκτες μου ήταν πολύ περισσότερα με μέσο όρο τα 5 ή 6 σημεία.

αποδόσεις κυμαινόμενες κατά μέσο όρο μεταξύ του 3 και του 3,5. Εύκολα μπορούμε να συμπεράνουμε ότι ποντάροντας κάποιος 1€ (για την ακρίβεια 0,90€) σε τρία X με απόδοση 3 το καθένα θα πάρει 27 ευρώ ενώ αν επιλέξει έξι X η συνολική απόδοση θα φτάσει στο 749⁶³.

Στο επίπεδο κατασκευής του δελτίου στοιχήματος συναντήσαμε χονδρικά δύο περιπτώσεις. Η πρώτη είναι το «ξερό» ή «καρφωτό» δελτίο. Πρόκειται για την απλή συγκέντρωση συνήθως 5 ή 6 στοιχηματικών γεγονότων σε ένα δελτίο και το ποντάρισμα όλου του ποσού στην συνολική επιτυχία των προβλέψεων. Η πιθανή επιτυχία σε ένα τέτοιο δελτίο είναι ικανή να αποφέρει ένα πολύ σημαντικό ποσό στον παίκτη. Όταν τέτοιες επιτυχίες συμβαίνουν – και γίνονται γνωστές – ξεπερνούν τα στενά όρια του πρακτορείου και συζητούνται ευρέως στα στέκια των παικτών στη γύρω περιοχή. Οι μεγαλύτερες από αυτές διαφημίζονται από τους πράκτορες ή και δημοσιεύονται στις εφημερίδες του στοιχήματος και αλλού ως εξαιρετικές περιπτώσεις κέρδους από το στοιχήμα. Άλλωστε σε όλους μας αρέσει να διαβάζουμε και να συζητούμε περιπτώσεις επιτυχιών που άλλαξαν τη ζωή ανθρώπων που μας μοιάζουν (Binde, 2007:229).

Η δεύτερη είναι πιο «διαλλακτική» και υψηλότερη στο κόστος της. Αφορά απλά συστήματα στοιχημάτων συνήθως 4-5 ή 3-4-5. Ο παίκτης για παράδειγμα στο 3-4-5 διαλέγει 5 στοιχηματικά γεγονότα στο δελτίο του και ζητά όλες τις δυνατές τριάδες, τετράδες όπως και την πεντάδα στην περίπτωση της συνολικής τους επαλήθευσης. Τα δελτία αυτά κοστίζουν 1,80 και 4,80 αντίστοιχα χωρίς τη χρήση πολλαπλασιαστική (δηλαδή με το φθηνότερο κόστος στήλης: 0.30 ευρώ). .

1. 101 ΑΟΥΣΤΡΙΑ ΒΙΕΝΝΗΣ - ΑΤΑΕΤΙΚΟ ΜΑΔΡΙΤΗΣ	ΣΤΧ:ΣΚΟΡ 0-3	ΑΠ:8.50	Π/ΜΑ:-----
2. 102 ΑΡΣΕΝΑΛ - ΝΤΟΡΤΜΟΥΝΤ	ΣΤΧ:ΣΚΟΡ 1-2	ΑΠ:10.00	Π/ΜΑ:-----
3. 104 ΜΙΛΑΝ - ΜΠΑΡΤΣΙΕΛΟΝΑ	ΣΤΧ:ΣΚΟΡ 1-1	ΑΠ:6.50	Π/ΜΑ:-----
4. 105 ΠΟΡΤΟ - ΖΕΝΙΤ	ΣΤΧ:ΣΚΟΡ 0-1	ΑΠ:11.00	Π/ΜΑ:-----
5. 106 ΣΑΛΚΕ - ΤΣΕΛΣΙ	ΣΤΧ:ΣΚΟΡ 0-3	ΑΠ:11.00	Π/ΜΑ:-----
6. 107 ΣΕΑΤΤΙΚ - ΑΓΙΑΣ	ΣΤΧ:ΣΚΟΡ 2-1	ΑΠ:8.00	Π/ΜΑ:-----
ΣΥΣΤΗΜΑ	ΣΤΗΛΕΣ	ΠΟΛ/ΣΤΗΣ ΣΥΣΤΗΜ.	ΣΥΝ. ΣΤΗΛΩΝ
6	1	1	1
ΣΥΝΟΛΟ ΣΤΗΛΩΝ			
ΠΟΛ/ΣΤΗΣ ΔΕΛΤΙΟΥ	1	ΣΥΝΟΛΟ ΣΤΗΛΩΝ	1
ΣΥΝ. ΑΞΙΑ ΔΕΛΤΙΟΥ:			0,30 ΕΥΡΩ
ΜΕΓΙΣΤΟ ΚΕΡΑΟΣ: 103.925,25 ΕΥΡΩ			

Εικόνα 6: Αποψη ενός "ξερού" ή "καρφωτού" Δελτίου

11531402-003141	246823*	15019
ΣΤΟΙΧΗΜΑ (4100)	Α.Δ.:002085	00012
11/06/2010	ΕΥΡΩ:	3,60
(Ε) ΑΠΟΔΟΧΗ: 11/06/10 19:54:43	FFD6A2C1	
011 ΟΥΡΟΥΓΟΥΑΗ - ΓΑΛΛΙΑ		(RA-)
ΠΡΩΤΟΣ ΠΑΙΚΤΗΣ ΠΟΥ ΘΑ ΣΚΟΡΑΡΕΙ		
ΣΤΧ.: 132 ΑΝΕΛΑΚΑ	ΑΠΟΔ.: 5.50	
011 ΟΥΡΟΥΓΟΥΑΗ - ΓΑΛΛΙΑ		(RA-)
ΠΡΩΤΟΣ ΠΑΙΚΤΗΣ ΠΟΥ ΘΑ ΣΚΟΡΑΡΕΙ		
ΣΤΧ.: 142 ΡΙΜΠΕΡΙ	ΑΠΟΔ.: 8.00	
013 ΑΡΓΕΝΤΙΝΗ - ΝΙΓΗΡΙΑ		(RB-)
ΠΡΩΤΟΣ ΠΑΙΚΤΗΣ ΠΟΥ ΘΑ ΣΚΟΡΑΡΕΙ		
ΣΤΧ.: 111 ΑΓΚΟΥΕΡΟ	ΑΠΟΔ.: 8.00	
013 ΑΡΓΕΝΤΙΝΗ - ΝΙΓΗΡΙΑ		(RB-)
ΠΡΩΤΟΣ ΠΑΙΚΤΗΣ ΠΟΥ ΘΑ ΣΚΟΡΑΡΕΙ		
ΣΤΧ.: 124 ΤΕΒΕΖ	ΑΠΟΔ.: 7.00	
012 Ν. ΚΟΡΕΑ - ΕΛΛΑΔΑ		
ΠΡΩΤΟΣ ΠΑΙΚΤΗΣ ΠΟΥ ΘΑ ΣΚΟΡΑΡΕΙ		
ΣΤΧ.: 113 ΚΑΡΑΓΚΟΥΝΗΣ	ΑΠΟΔ.: 18.00	
ΣΥΣΤΗΜΑ	ΣΤΗΛΕΣ	ΠΟΛ/ΣΤΗΣ ΣΥΣΤΗΜ.
2	8	1
3	4	1
ΣΥΝΟΛΟ ΣΤΗΛΩΝ		12
ΠΟΛ/ΣΤΗΣ ΔΕΛΤΙΟΥ	1	ΣΥΝΟΛΟ ΣΤΗΛΩΝ
ΣΥΝ. ΑΞΙΑ ΔΕΛΤΙΟΥ:		3,60 ΕΥΡΩ

Εικόνα 7: Ένα δελτίο με επιλογή συστήματος δυάδων – τριάδων

Τα δύο αυτά είδη σε καμία περίπτωση δεν είναι οι μόνες παραλλαγές συστημάτων που μπορεί κάποιος να συναντήσει στα πρακτορεία του ΟΠΑΠ (βλ. εικόνες 6-7). Ήταν σε μεγάλο βαθμό όμως για τους δικούς μας συμμετέχοντες καθώς συμπίπτουν με το συνηθισμένο και υψηλότερο αντίστοιχα ποσό στοιχηματισμού που προτίθενται να παίζουν στο πρακτορείο κατά την καθημερινή τους παρουσία εκεί. Όπως λένε και οι ίδιοι τα λεφτά που έχεις καθορίζουν το πόσα θα παίξεις (βλ. κεφ. 2.3 σελ. 53). Ένας άλλος παράγοντας που καθορίζει τον τρόπο παιχνιδιού είναι το μέγεθος του κουπονιού. Το καλοκαίρι που διεξήχθη το Μουντιάλ σταματούν σχεδόν όλα τα εγχώρια πρωταθλήματα των χωρών – κυρίως αυτών που συμμετέχουν στην διοργάνωση – και κάποιες φορές το κουπόνι περιείχε μόνο τους δύο αγώνες της ημέρας γεγονός που εξήρε την εφευρετικότητα των παικτών στην ανακάλυψη νέων τρόπων «ρηχού» παιχνιδιού. Το πιο αξιοσημείωτο εδώ ήταν ότι το παιχνίδι δεν σταματούσε.

⁶³ Αν και αυτή η απόδοση θεωρείται ικανοποιητική οι παίκτες μου συχνά πήγαιναν για ακόμη μεγαλύτερες με συνδυασμούς Η/Τ, ακριβή σκορ και συνόλου τερμάτων.

Ένα άλλο χαρακτηριστικό του ρηχού παιχνιδιού είναι ότι σπάνια υπάρχουν παιχνίδια που απορρίπτονται ή θεωρούνται ακατάλληλα προς στοιχηματισμό⁶⁴. Μια από τις λίγες εξαιρέσεις θα αναφέρουμε αμέσως καθώς μας ενημερώνει τόσο για την συγκεκριμένη τακτική όσο και για το «*κυνήγι των Χ*». Ο πληροφοριοδότης μου Ορέστης καθόταν έξω από το πρακτορείο με τον φίλο του Νίκο και μελετούσαν τα τελευταία απογευματινά παιχνίδια των επτά. Ο καθένας με μια εφημερίδα στο χέρι άρχισαν να ανταλλάσσουν απόψεις ώσπου συμφώνησαν να παίξουν μαζί ένα «συνεταιρικό» δελτίο (πρβλ. επίσης κεφ. 1.5.4). Ο Ορέστης τσάκισε το δελτίο στους αγώνες που θα άρχιζαν αμέσως μετά. Η ώρα ήταν 6:20 και είχαν χρόνο να το μελετήσουν πριν ρίξουν το δελτίο. Άρχισαν να παίρνουν τους αγώνες με τη σειρά. Όλοι οι αγώνες προσφέρονταν για παιχνίδι ακόμη και αν δεν ήξεραν να προφέρουν ούτε καν το όνομα της ομάδας που έπαιζαν. Η εφημερίδα φαινόταν να έχει όλες τις απαραίτητες πληροφορίες. Όλα τα παιχνίδια επιλέχθηκαν προς στοιχηματισμό εκτός από αυτά που κρίθηκαν ακατάλληλα ως πολύ αμφίροπα (η έκφραση που χρησιμοποιούσε ο Ορέστης ήταν «Αυτό δεν το ακουμπάω») παίρνοντας μια στάση σώματος και έκφραση σαν να αποφεύγει κάτι που καίει). Μόλις σημείωσε ο Νίκος τα αποτελέσματα που είχαν συμφωνηθεί στο κενό περιθώριο στη γραμμή του κάθε παιχνιδιού στο κουπόνι ήρθε η ώρα συμπλήρωσης του δελτίου. Ουσιαστικά οι δύο φίλοι είχαν προβλέψεις για όλα τα υπόλοιπα παιχνίδια της βραδιάς. Εκτός από 2 παιχνίδια όλα τα άλλα θα τα έπαιζαν δηλαδή 10 παιχνίδια. Αυτά τα χώρισαν σε δύο δελτία. Το ένα συμπεριλάμβανε όλα τα Χ και το άλλο τους άσσους τα διπλά και ένα Χ. Όταν ρώτησα με ποια λογική χωρίστηκαν τα δελτία. Ο Ορέστης μου απάντησε «Κοίταξε να δεις τα Χ αυτά τα βλέπαμε». Σ' αυτή την περίπτωση 6 στα 10 παιχνίδια οι δύο φίλοι τα είδαν Χ. Σε μία ανάλογη περίπτωση πάλι ο Ορέστης με τον Αριστείδη – παράγοντα στην τοπική ομάδα της περιοχής – «είδαν» τα 10 από τα 12 παιχνίδια που είχαν επιλέξει Χ. Μόνο όταν συμπλήρωσε και ξανακοίταξε το δελτίο ο Αριστείδης αναφώνησε: «12 παιχνίδια έχει το κουπόνι όλα κι όλα και μεις τα 10 τα βάλουμε Χ. Πάμε καλά ρε Ορέστη;». Τελικά το «*κυνήγι των Χ*» λειτουργεί και σαν παραγωγός των Χ.

Οι τρόποι παιχνιδιού που περιγράψαμε δεν είναι διόλου αυτονόητοι για κάποιον με λιγότερη εμπειρία στο παιχνίδι. Δεν θεωρούνται ορθολογικοί ούτε από τους μαθηματικούς – οικονομολόγους που ασχολούνται με το ρίσκο στις οικονομικές συναλλαγές ούτε όμως και από τους πιο έμπειρους και επαγγελματίες παίκτες του στοιχήματος που αποτελούν τους *deep players* του παιχνιδιού. Την πρώτη φορά που έπαιξα στοιχήμα στο πρακτορείο της Αμφίπολης με τον Ορέστη δεν ήξερα τίποτα για το παιχνίδι των συμμετεχόντων μου. Έπαιξα με βάση τα όσα γνώριζα και είχα ακούσει από «ειδικούς»⁶⁵ του στοιχήματος σε διάφορες αθλητικές εκπομπές στην τηλεόραση. Δημιούργησα λοιπόν ένα δελτίο με το χαμηλότερο αριθμό γεγονότων που επέτρεπε η εταιρία στο κουπόνι (3 παιχνίδια) και διαλέγοντας τις πιο πιθανές αποδόσεις (φαβορί). Η συνολική απόδοση που μου έδινε ήταν 10 φορές τα λεφτά που θα βάλω κάτι που θεώρησα άκρως ικανοποιητικό. Ποντάρισα λοιπόν 3 ευρώ (πολλαπλασιαστής δελτίου 10) και αν κέρδιζα θα έπαιρνα 30. Γυρνώντας από το ταμείο με το απόκομμα στο χέρι ο Ορέστης χαμογελώντας με ρώτησε «Έπαιξες;». «Ναι!» του είπα και με αυτοπεποίθηση για τις πιθανότητες που είχα του έδειξα το δελτίο. Η απάντηση με προσγείωσε απότομα «Α... Πας για λίγα. Δεν πειράζει. Καλό είναι κι αυτό». Η έκφρασή του ευγενική σαν να έδειχνε συμπάθεια σε κάποιον που δεν ήξερε αλλά προσπαθούσε. Χωρίς να κοιτάζει δεύτερη φορά το δελτίο μου το έδωσε και συνέχισε να πειράζει τον Κλέαρχο που έχασε για δύο ματς 15 χιλιάρικα. Τότε κατάλαβα ότι το δελτίο μου ήταν για γέλια όσον αφορά τους θαμώνες του πρακτορείου. Για τους ρηχούς παίκτες του πρακτορείου το «*να βάζεις λίγα και να πας για τα πολλά*» είναι ο μόνος τρόπος που αξίζει να παίζεις. Δεν είναι διόλου αυτονόητος και διαχέεται κοινωνικά μέσα στα πρακτορεία.

⁶⁴ Μια τακτική αντίθετη στις προτροπές κάθε «ειδικού» του στοιχήματος που εμφανίζεται στα μέσα ενημέρωσης.

⁶⁵ Κυρίως έμπειρους ή επαγγελματίες παίκτες του στοιχήματος, όπως ο διάσημος στους παίκτες του στοιχήματος Παρασκευάς (βλ. σχετικά Τσέλιγκας, 2009) και δημοσιογράφους που γράφουν αποκλειστικά σε στοιχηματικά έντυπα ή site.

Αποτελεί μάλιστα και προαπαιτούμενο για να ενταχθεί κάποιος στην παρέα του πρακτορείου (πρβλ. κεφ. 2.3 σελ. 57-8 & 2.5.2 σελ. 83-85).

1.5.4 Το «Συνεταιρικό».

Ιδιαίτερη κοινωνική και ανθρωπολογική σημασία έχει ένας ξεχωριστός τρόπος παιχνιδιού που συνάντησα στο πεδίο. Είναι το «συνεταιρικό» παιχνίδι. Αποτελεί σχεδόν καθημερινή πρακτική μεταξύ των «ρηχών» παικτών, σαν ένα διακριτικό στοιχείο της «παρέας» μέσα στο πρακτορείο του ΟΠΑΠ (πρβλ. κεφ. 2.3 σελ. 56-7 & 2.5.1 σελ. 75). Για έναν θαμώνα μάλιστα, τον Αλέκο, αυτό το είδος παιχνιδιού είναι πιο συχνό ακόμη και από την κατάθεση των δικών του ατομικών δελτίων.

Όλα ξεκινούν όταν ένας παίκτης προτείνει σε κάποιον/ους άλλο/ους⁶⁶ να παίξουν συνεταιρικά⁶⁷. Οι παίκτες που συμφώνησαν να συμμετάσχουν πίνουν ένα τραπέζακι με τον έναν να αναλαμβάνει χρέη γραμματέα συμπληρώνοντας απευθείας τα γεγονότα στοιχηματισμού στο δελτίο. Ο άλλος συνétairos έχοντας μπροστά του το κουπόνι και συνήθως κάποια εφημερίδα του στοιχήματος αναλαμβάνει να εκφωνεί τους αγώνες του κουπονιού και να ενημερώνει με περαιτέρω στατιστικά στοιχεία όταν αυτό κρίνεται σκόπιμο. Προτιμώνται πάντα αγώνες που θα διεξαχθούν την ίδια ημέρα και ει δυνατόν κατά την διάρκεια της παραμονής των παικτών στο πρακτορείο. Αφού επιλεγούν τα σημεία και το είδος του στοιχήματος (σύστημα ή «ξερό») που θα παιχθεί οι παίκτες συμφωνούν για το ποσό πονταρίσματος που διαιρείται ανάλογα με τον αριθμό των συνεταιρίων και το ποσοστό με το οποίο μπαίνει ο καθένας στο αρχικό ποντάρισμα. Ο «γραμματέας» αναλαμβάνει συνήθως και τα χρέη του «ταμιά» συγκεντρώνοντας το ποσό του πονταρίσματος και καταθέτοντας το δελτίο. Κατά την κατάθεση είναι σημαντικό και πάντα υπενθυμίζεται σ' αυτόν που θα καταθέσει το συνεταιρικό δελτίο να ζητήσει από τον υπάλληλο τόσα «αντίγραφα»⁶⁸ όσα και τα μέλη του «συνεταιρισμού». Αυτό συμβαίνει για τον εξής λόγο: Η απόδειξη-απόκομμα του στοιχήματος που βγάζει το τερματικό του ταμείου είναι μία και μοναδική. Ως εκ τούτου μόνο ένα φυσικό πρόσωπο με την επίδειξη της μπορεί να πληρωθεί το δελτίο σε περίπτωση επιτυχίας. Ένας λοιπόν εκ των συμπαικτών – συνήθως αυτός που καταθέτει το δελτίο – αναλαμβάνει να «φυλάξει» το δελτίο για λογαριασμό και των υπολοίπων μέχρι να βγουν τα αποτελέσματα. Οι υπόλοιποι κρατούν από ένα αντίγραφο ο καθένας. Στο επάνω μέρος του αντιγράφου γράφουν με κεφαλαία τα ονόματα των παικτών του συνεταιρικού δελτίου (π.χ. ΚΛΕΑΡΧΟΣ-ΟΡΕΣΤΗΣ-ΑΛΕΚΟΣ). Αν το δελτίο κερδίσει ο παίκτης που έχει το πρωτότυπο εισπράττει τα κέρδη και τα διανέμει στους «συνεταιρίους». Η είσπραξη γίνεται πάντα με την παρουσία αν όχι στο ταμείο τουλάχιστο στο χώρο του πρακτορείου τουλάχιστο ενός – αν δεν είναι και ο μοναδικός – συμπαικτη του συνεταιρικού.

Η μέθοδος αυτή αν και είναι η συχνότερη που παρατήρησα επιδέχεται πολλές παραλλαγές. Η κυριότερη είναι η εγρήματη συμμετοχή σε ήδη διαμορφωμένα δελτία πριν την κατάθεση τους. Σχεδόν πάντα στις παρέες οι παίκτες συζητούν τα παιχνίδια που πρόκειται να παίξουν και μελετούν συλλογικά. Αν κάποιος συμφωνεί με τον τρόπο παιχνιδιού ενός φίλου και συμπαικτη του δεν

⁶⁶ Η μεγαλύτερη παρέα συνεταιρίων που κατέγραψα στην διάρκεια της έρευνάς μου ήταν τέσσερα άτομα. Ωστόσο τα περισσότερα συνεταιρικά ξεκινούν συνήθως με δύο μέρη ενώ στην πορεία της συγκρότησης και κατάθεσης πολλές φορές «μπαίνει» και ένας τρίτος που βλέπει το δελτίο και θέλει να συμμετάσχει.

⁶⁷ Τα κίνητρα που ωθούν κάποιον να παίξει συνεταιρικά ποικίλουν τόσο για το πρόσωπο που προτείνει όσο και για εκείνον που δέχεται να συμμετάσχει. Αν και θα αναλυθούν περισσότερο στην πορεία της εργασίας αρκεί να αναφέρουμε τα τρία κατά τη γνώμη μας σημαντικότερα. Η «ρέντα» - συνεχείς επιτυχίες - που μπορεί να έχει κάποιος για ένα διάστημα ωθεί τους άλλους θαμώνες να του ζητούν συνεταιρικά παιχνίδια. Ένα άλλο βασικό κίνητρο είναι το οικονομικό. Μοιράζοντας τα πονταρίσματά σε συνεταιρικά δελτία μπορεί κάποιος να παίξει με τα ίδια χρήματα περισσότερα στοιχήματα. Τέλος, η εμπειρία του παίκτη, η γνώση των ομάδων και του ίδιου του στοιχήματος αποτελεί από μόνο του σημαντικό κίνητρο για να δεχτεί το εν λόγω άτομο προτάσεις για συνεταιρικά.

⁶⁸ Στο μηχανογραφικό σύστημα της εταιρίας δεν υπάρχει η δυνατότητα αποδοχής δελτίων που αντιστοιχούν σε περισσότερους από έναν παίκτες. Το αντίγραφο υπάρχει ως δυνατότητα για την διευκόλυνση των πρακτόρων. Ωστε να μπορούν να διαφημίζουν επιτυχημένα δελτία, να ενημερώνουν εγγράφως παίκτες για την αλλαγή αποδόσεων κ.α..

αποκλείεται να του ζητήσει να το καταθέσουν συνεταιρικά. Τότε είτε θα μοιράσουν το ποσό του πονταρίσματος είτε θα διπλασιάσουν το ποσό αυτό για να μην μειωθεί στο μισό το κατά κεφαλήν κέρδος.

Πιο σπάνια υπάρχει το ενδεχόμενο να εξελιχθεί σε συνεταιρικό ένα ήδη κατατεθειμένο ατομικό δελτίο. Στην περίπτωση αυτή ο παίκτης που έχει ήδη καταθέσει το δελτίο μπορεί να δείξει την απόδειξη σε κάποιον φίλο του ζητώντας μια ανατροφοδότηση για το πώς «βλέπει» να διαμορφώνονται τα υπό εξέλιξη αποτελέσματα. Αν ο δεύτερος πιστεύει πολύ στις επιλογές που έχουν γίνει υπάρχει περίπτωση είτε να ζητήσει να μπει πληρώνοντας κάποιο ποσοστό των χρημάτων που κόστισε είτε να του το προτείνει από μόνος του ο αρχικός παίκτης θέλοντας έτσι να μειώσει το προσωπικό του ρίσκο⁶⁹. Αυτή η περίπτωση είναι πιο σπάνια αφενός γιατί το αρχικό κέρδος μειώνεται στο μισό για τον παίκτη του στοιχήματος εφόσον δεν υπάρχει δυνατότητα αύξησης του πονταρίσματος και αφετέρου γιατί δεν είναι εύκολο να εκδοθεί αντίγραφο. Οι δύο παίκτες λοιπόν – που πρέπει να γνωρίζονται πολύ καλά – αντιγράφουν το στοιχείο με το χέρι σε ένα άλλο χαρτί και συνήθως υπό την παρουσία κάποιου τρίτου, φίλου ή κοινού γνωστού ολοκληρώνουν και το οικονομικό μέρος της συμφωνίας.

1.5.5 «Ταμείο ή Κουβάς;»: Η κατάθεση του δελτίου και η αναμονή των αποτελεσμάτων

Ο συχνότερος λόγος που θα φέρει τον παίκτη στον «χώρο της εταιρείας», το ταμείο, είναι η κατάθεση του δελτίου. Το δελτίο κατατίθεται αμέσως μετά την συμπλήρωσή του. Ωστόσο, στη συντριπτική πλειοψηφία των περιπτώσεων, αυτό συμβαίνει κάποια λεπτά πριν την έναρξη του πρώτου – χρονικά – στοιχηματικού γεγονότος που έχει επιλέξει.

Ένα Σάββατο έφθασα στο πρακτορείο της Αμφίπολης στις 4 το απόγευμα περιμένοντας τον πληροφοριοδότη μου Ορέστη που θα έρχονταν με τον φίλο του τον Κλέαρχο μεταξύ των άλλων και για να τον γνωρίσω. Υπήρχε ήδη αρκετός κόσμος στο πρακτορείο. Βλέποντας το κουπόνι κατάλαβα το γιατί. Στις 5 ακριβώς άρχισε ένας μεγάλος αριθμός αγώνων από διάφορα ευρωπαϊκά πρωταθλήματα. Εγώ κάθισα στο μεγάλο τραπέζι στο κέντρο του καταστήματος, που πολλές φορές στις σημειώσεις μου το ονομάζω ως «*τραπέζι των περαστικών*»⁷⁰, περιμένοντας την παρέα μου, ώστε να μην πιάνω ένα ολόκληρο τραπεζάκι μόνος μου. Για μισή ώρα παρατηρούσα τους άλλους παίκτες στο χώρο ρίχνοντας παράλληλα και μερικές ματιές πότε στα παιχνίδια του κουπονιού και πότε σε ένα ξένο αγώνα που μεταδίδονταν ζωντανά στο συνδρομητικό κανάλι. Όλοι μελετούσαν τα κουπόνια τους και τις εφημερίδες του στοιχήματος. Για κάποιες στιγμές ο χώρος θύμιζε βιβλιοθήκη. Αυτές όμως ήταν μόνο στιγμές. Γρήγορα κάποιος θα σχολίαζε έναν αγώνα ή κάποια ομάδα από το κουπόνι ή ακόμα θα ζητούσε μια πρόβλεψη και αυτό θα έφερνε νέα σχόλια, διαφωνίες, προγνώσεις αποτελεσμάτων ανεβάζοντας την ένταση στο χώρο που θύμιζε τώρα περισσότερο σε καφενείο. Τελικά αποφάσισα να παίξω και εγώ ένα δελτίο. Η ώρα είχε πάει 4:40. Από εκείνη την στιγμή και μετά η κινητικότητα στο χώρο άρχισε να αυξάνεται με εκθετικούς ρυθμούς. Όλο και περισσότεροι περαστικοί έμπαιναν να παίξουν στα όρθια ένα ή δύο δελτία τα οποία κατέθεταν αμέσως στο ταμείο. Ταυτόχρονα οι παρευρισκόμενοι άρχισαν να σηκώνονται και να πηγαionoέρχονται στο ταμείο και στη θέση τους πιο συχνά καταθέτοντας και αυτοί τα δελτία τους. Μέσα σε δέκα λεπτά το πράγμα είχε εξελιχθεί σε ένα όργιο κίνησης που κορυφώνονταν όσο πλησίαζε η έναρξη των επόμενων αγώνων του κουπονιού. Οι κοπέλες αγχωμένες προσπαθούσαν να καταθέτουν τα δελτία με τις λιγότερες δυνατές κινήσεις στην τερματική μηχανή. Ακόμη και όσοι δεν έπαιζαν εκείνη την ώρα είχαν σηκωθεί όρθιοι και πηγαionoέρχονταν πότε μέσα στο χώρο σχολιάζοντας και συζητώντας μεταξύ τους είτε έβγαιναν έξω για τσιγάρο όπου στέκονταν και παρατηρούσαν το εσωτερικό του πρακτορείου. Τη στιγμή που άρχισα

⁶⁹ Φυσικά θα πρέπει οι αγώνες να βρίσκονται ακόμη στην αρχή τους και να μην έχει καθοριστεί η τύχη του στοιχήματος ούτε θετικά ούτε αρνητικά.

⁷⁰ Εξ αρχής παρατήρησα ότι σ' αυτό προτιμούν να κάθονται οι βιαστικοί παίκτες που έρχονται παίζουν ένα γρήγορο δελτίο και φεύγουν. Εκεί υπάρχουν όλα τα χρειζόμενα, στυλό, κουπόνι, δελτίο και εφημερίδα.

να νοιώθω εμπόδιο στην κυκλοφορία των άλλων συνειδητοποίησα ότι είχαν μείνει μόλις δύο λεπτά πριν της πέντε και έτρεξα στο ταμείο. Η ουρά είχε τρία άτομα αλλά οι κοπέλες ήταν πολύ γρήγορες. Σίγουρα θα προλάβαινα. Μόλις ήρθε η σειρά μου έδωσα το δελτίο μου με ανακούφιση. Η υπάλληλος το έβαλε στο μηχάνημα και μου είπε ότι μία από τις επιλογές μου δεν μπορούσε να συνδυαστεί με τα υπόλοιπα γεγονότα. Μέχρι να μου επιστρέψει το δελτίο και να ακυρώσω την επιλογή ένα χέρι πάνω από τον κάθε ώμο μου της έδινε από δύο δελτία. Όταν το ξανάδωσα μου είπε ότι τα παιχνίδια είχαν μόλις ξεκινήσει και η εταιρεία δεν δέχεται άλλα στοιχήματα. Με ανάμικτα τα συναισθήματα θυμού και ντροπής είπα ευγενικά ένα «δεν πειράζει, δεν έγινε και τίποτε!» και γύρισα πίσω στη θέση μου.

Αυτό το περιστατικό με έφερε αντιμέτωπο αφενός με την απειρία μου στο παιχνίδι και αφετέρου με την έλλειψη κοινωνικής επάρκειας που είχα για το χώρο του πρακτορείου. Ο Ορέστης αργότερα μου είπε ότι δεν έφταιγαν οι άλλοι παίκτες. «Δεν χρειαζόταν να πάρεις πίσω το δελτίο, έπρεπε να τις πεις να το ακυρώσει εκείνη...». Έτσι δεν θα έδινα την ευκαιρία στους άλλους να καταθέσουν πριν τελειώσω εγώ.

Μετά την κατάθεση του δελτίου και την ολοκλήρωση της συναλλαγής ο παίκτης προμηθεύεται το απόκομμα της τερματικής μηχανής στο οποίο είναι καταγεγραμμένα τα στοιχεία της συναλλαγής, οι επιλογές στοιχηματισμού, το σύστημα που χρησιμοποιήθηκε, ο πολλαπλασιαστής και το σύνολο των στηλών, το συνολικό κόστος του δελτίου και το μέγιστο κέρδος σε περίπτωση επιτυχίας (βλ. εικόνες 6 & 7). Στο πίσω του μέρος υπάρχει σχεδιασμένο το σήμα του ΟΠΑΠ εις διπλούν με την ένδειξη *υπεύθυνο παιχνίδι*. Ενδιαφέρον έχει ότι σε κανένα στάδιο του στοιχηματισμού πριν την κατάθεση του δελτίου (π.χ. κουπόνι, έντυπα του στοιχήματος, χώρος του ταμείου στο πρακτορείο) δεν υπάρχει παρόμοια ένδειξη. Είναι λογικό αν δεχτούμε ότι για κάθε πολιτισμικά αμφιλεγόμενη πρακτική που «*αναπτύσσεται στο διάκενο μεταξύ κοινωνική ηθικής και ανηθικότητας*»⁷¹ η συλλογική πεποίθηση περί υπεύθυνης στάσης είναι το μη παιχνίδι. Ως εκ τούτου η προώθηση ενός τέτοιου κοινωνικού μηνύματος πριν την ολοκλήρωση του στοιχηματισμού θα αποτελούσε τουλάχιστον τροχοπέδη στην προσπάθεια του οργανισμού να διευρύνει την εξάπλωση του παιχνιδιού.

Οι συμμετέχοντες μου σπάνια φεύγουν από το πρακτορείο μετά την κατάθεση του δελτίου. Αντίθετα τις περισσότερες φορές παραμένουν μέχρι την ολοκλήρωση όλων των παιχνιδιών που έπαιζαν και πολλές φορές πριν φύγουν παίζουν ένα τελευταίο στοιχήμα που περιλαμβάνει τους βραδινούς αγώνες όταν το πρακτορείο είναι κλειστό. Ακόμη και τις ημέρες που αναμεταδίδονται σημαντικοί αγώνες (π.χ. ελληνικών ομάδων στο Champions League) που τραβούν το ενδιαφέρον όλων των φιλάθλων εκείνοι θα το παρακολουθήσουν στο πρακτορείο και όχι σε κάποιο φιλικό σπίτι ή καφετέρια όπως συνηθίζεται από τους περισσότερους⁷². Σ' αυτό συμβάλλει σημαντικά η αλλαγή των ιδίων των χώρων. Λογιζόμενοι περισσότερο ως χώροι ψυχαγωγίας παρά οικονομικών συναλλαγών (Filby & Harvey, 1988, Filby & Harvey, 1989, Neal, 1998, Neal, 1999, Neal, 2005) προσφέρουν εδώ και καιρό ποικίλες δραστηριότητες και υπηρεσίες αναψυχής. Αναμένοντας τα αποτελέσματα του στοιχήματος κάποιος μπορεί να παίξει πιο σύντομα παιχνίδια όπως το ΚΙΝΟ ή το ΣΚΡΑΤΣ (το νέο ξυστό). Μπορεί επίσης να παραγγείλει απ' έξω ή να φέρει μαζί τον καφέ του, ενώ σε κάποιες

⁷¹ Εδώ χρησιμοποιούμε μια παράφραση των λόγων του Παπαταξιάρχη για τον τζόγο στην Ελλάδα: «...ο τζόγος συνήθως αναπτύσσεται στο διάκενο μεταξύ της νομιμότητας και της παρανομίας...» (Papataxiarchis, 1999:158). Το νομικό θέμα είναι ήδη λυμένο για το κρατικό παιχνίδι. Δεν συμβαίνει όμως το ίδιο και με το ηθικό κοινωνικοπολιτισμικό (βλ. κεφ. 2.3 σελ. 52).

⁷² Ο λόγος δεν είναι η δυνατότητα του Liveplay που δίνει η εταιρεία στα πρακτορεία κατά τη διάρκεια σημαντικών αγώνων. Οι παίκτες μου ποτέ δεν παίζουν αυτή την μορφή γιατί τα γεγονότα που προσφέρονται δίνουν χαμηλές αποδόσεις και δεν μπορούν να συνδυαστούν μεταξύ τους προς αύξηση των πιθανών κερδών. Πρόκειται για ένα βαθύτερο παιχνίδι που προτιμάται από οικονομικά εύρωστους παίκτες.

περιπτώσεις υπάρχει και η δυνατότητα κατανάλωσης αλκοόλ αν και ακόμη δεν έχει νομιμοποιηθεί αυτή η πρακτική στην Ελλάδα.

Η αναμονή των αποτελεσμάτων όμως συνδυάζεται κυρίως με την κοινωνικοποίηση των παικτών στο χώρο. Μετά την κατάθεση των στοιχημάτων οι κουβέντες συχνά απομακρύνονται από το ποδόσφαιρο και αγγίζουν όλα τα θέματα της δύσκολης καθημερινότητας στην εποχή της οικονομικής κρίσης. Πάντα όμως επιστρέφουν όταν αλλάζει ένα σκορ στην οθόνη των livescores. Στη μεταβολή ενός σκορ η σχετική γραμματοσειρά κοκκινίζει και αναβοσβήνει για μερικά δευτερόλεπτα. Κάποιος που κάθεται στα πιο απομακρυσμένα τραπέζια ή ακόμη και έξω θα φωνάζει σε έναν γνωστό του «Ποιος το 'βαλε ρε Μήτσο;». Ποτέ δεν έχω ακούσει κανέναν να αρνείται να μεταφέρει την πληροφορία στον ενδιαφερόμενο. Αυτό που είναι όμως αξιοπρόσεκτο είναι ότι όποιος και αν ρωτηθεί ποτέ δεν μεταφέρει την πληροφορία χαμηλόφωνα. Αντίθετα εν ρόλω τελάλη φωνάζει δυνατά την αλλαγή του παιχνιδιού ώστε είναι αδύνατον κάποιος εντός ή και εκτός του πρακτορείου να μην γίνει κοινωνός της πληροφορίας. Η αλλαγή γίνεται αποδεκτή πάντοτε με ανάμικτες αντιδράσεις και συναισθήματα που ανεβάζουν την ένταση στις παρέες των παικτών και αλλάζουν το θέμα των συζητήσεών τους. Πολλές κουβέντες που άνοιξαν στην αρχή των αγώνων διακόπηκαν απότομα όταν ο ομιλητής ή ο ακροατής στη συζήτηση άκουσε για την αρνητική ή θετική αλλαγή σε σχέση με το δελτίο του. Οι υπόλοιποι της παρέας ποτέ δεν προσβάλλονται από την απότομη μεταφορά της προσοχής και την αλλαγή της κουβέντας. Το στοίχημα στο πρακτορείο είναι όπως είπαμε μια «εστιασμένη συνάθροιση».

Ένας άλλος τρόπος αναμονής των αποτελεσμάτων είναι η παρακολούθηση κάποιου αγώνα στις τηλεοράσεις του πρακτορείου. Όταν αυτός αποτελεί και στοιχηματικό γεγονός το ενδιαφέρον και η προσήλωση κορυφώνεται. Στο στοίχημα οφείλεται σε μεγάλο βαθμό η τεράστια ανάπτυξη και ο αυξημένος ανταγωνισμός μεταξύ των δύο αθλητικών συνδρομητικών καναλιών Novasports & Otesports⁷³. Η αυξημένη ζήτηση για μεταδόσεις αγώνων που παίζονται στο στοίχημα έχει αυξήσει την αξία ως τηλεοπτικών προϊόντων ακόμη και των πιο άσημων ευρωπαϊκών πρωταθλημάτων ενώ μετέτρεψε σε προϊόντα δισεκατομμυρίων ευρώ τις μεγαλύτερες ευρωπαϊκές και διεθνείς διοργανώσεις.

Τα αποτελέσματα της αναμονής οδηγούν σε δύο δρόμους μετά την ολοκλήρωση των στοιχηματικών γεγονότων: στο «ταμείο» ή στον «κουβά». Οι όροι έχουν γεννηθεί μέσα στους χώρους των πρακτορείων και έχουν ξεπεράσει τα όριά τους γινόμενοι συνώνυμα της επιτυχίας και αποτυχίας ως αποτέλεσμα λήψης ρίσκου. Οι συνήθεις εκφράσεις που ακούει κάποιος είναι «πήγα ταμείο» ή «πήγα στον κουβά»⁷⁴, δηλώνοντας την κίνηση προς το μέρος που βρίσκονται τα χρήματα ή την κίνηση προς το μέρος που ρίχνονται τα σκουπίδια (κουβάς = κάδος απορριμμάτων). Σε αντίθεση με το μοναδικό ταμείο υπάρχουν τέσσερις κουβάδες στο χώρο ο ένας εκ των οποίων ακουμπά πάνω στον πάγκο του ταμείου. Μέσα από αυτόν τον ανεπιτήδευτο χωρικό συμβολισμό αντιλαμβανόμαστε ότι η απόσταση μεταξύ επιτυχίας και αποτυχίας είναι πολύ μικρή με την τελευταία να επαναλαμβάνεται συχνότερα.

Η ζωή στο πρακτορείο χαρακτηρίζεται από την συνεχή εναλλαγή αντιθετικών καταστάσεων⁷⁵. Η κίνηση εναλλάσσεται με την στάση, η εγρήγορση με την ανάπαυση, η ένταση με την ηρεμία και η φασαρία με την ησυχία. Ο παίκτης δεν στοιχηματίζει στον προσωπικό του χώρο, στο σπίτι αλλά *πηγαίνει* στο πρακτορείο. Εκεί θα *καθίσει* να μελετήσει πριν αρχίσουν τα παιχνίδια. Αφού

⁷³ Το Novasports για παράδειγμα αριθμεί επτά κανάλια που μεταδίδουν σχεδόν επί εικοσιτετραώρου βάσεως αγώνες όλων σχεδόν των ευρωπαϊκών πρωταθλημάτων. Υπάρχει ακόμη και ξεχωριστό κανάλι για το στοίχημα.

⁷⁴ Σπανιότερα μπορούμε να ακούσουμε και την έκφραση «μπήκα στον κουβά». Μ' αυτό τον τρόπο ο παίκτης δραματοποιεί περισσότερο την αποτυχία του στο παιχνίδι και ταυτίζοντας τον εαυτό του με το στοίχημα – απόκομμα που θα πεταχτεί. Χρησιμοποιείται για να περιγράψει αποτυχίες στοιχημάτων με μεγάλα πονταρίσματα ή μακροχρόνιες περιόδους «γκίνιας».

⁷⁵ Όπως και γενικότερα στον τζόγο όταν διενεργείται στην εθνογραφική μας περιοχή (Papataxiarchis, 1999:170-1).

συμπληρώσει το δελτίο θα *τρέξει* να το καταθέσει πριν αρχίσουν τα παιχνίδια και μετά θα *περιμένει* τα αποτελέσματα. Όταν αυτά ολοκληρωθούν θα *πάει* είτε στο ταμείο για να εισπράξει είτε στον κουβά για να πετάξει το άχρηστο δελτίο. Το στοίχημα στο πρακτορείο είναι μια κοινωνική πρακτική, μια δράση, γι' αυτό παρά τις συνεχείς εναλλαγές αρχίζει και τελειώνει πάντα με κίνηση.

1.6 «Ενστικτο» vs Λογικής: Η μελέτη στο ποδοσφαιρικό στοίχημα.

Βασικό συστατικό του παιχνιδιού στο στοίχημα είναι η μελέτη. Πρόκειται για μια σημαντική διεργασία που δεν έχει λάβει ακόμη την απαραίτητη ερευνητική προσοχή. Οι Bruce & Johnson (1992) θεωρούν την διανοητική πρόκληση που προσφέρει ο στοιχηματισμός ως το δεύτερο βασικότερο – αμέσως μετά το οικονομικό – κίνητρο που ωθεί τους παίκτες στην ενασχόληση με το παιχνίδι. Έχοντας τη δυνατότητα να προβάλλει την νοητική επάρκεια και εξυπνάδα του ατόμου προτιμάται γενικά από όσους αρέσκονται σε παιχνίδια λύσης προβλημάτων αλλά και από εκείνους που δεν έχουν την ευκαιρία στην καθημερινότητα και την εργασία τους να εξασκήσουν τις αναλυτικές γνωστικές τους ικανότητες (λύση προβλημάτων και λήψη αποφάσεων) (Bruce & Johnson, 1992:203).

Η μελέτη αφορά πρωτίστως το νέο κουπόνι και συμβάλλει στην εξοικείωση του παίκτη με αυτό. Ωστόσο από μόνη της δεν θεωρείται αρκετή για την επιτυχία στο στοίχημα. Η βαθύτερη γνώση ενός συνόλου παραγόντων (βλ. κεφ. 1.5.1) που σχετίζονται με κάθε γεγονός ξεχωριστά είναι αναγκαία για την τοποθέτηση ενός δελτίου με βάσιμες ελπίδες επιτυχίας. Η συμπερίληψη μιας πληθώρας αγώνων από δεκάδες πρωταθλήματα σε κάθε κουπόνι δημιουργεί ένα ογκωδέστατο γνωστικό αντικείμενο και ταυτόχρονα πληροφοριακό κενό στην ενημέρωση των παικτών του στοίχηματος. Το εν λόγω κενό έρχεται να καλύψει μια γιγαντιαία βιομηχανία πληροφόρησης για το στοίχημα που περιλαμβάνει τηλεοπτικές και ραδιοφωνικές εκπομπές, αμέτρητες διαδικτυακές ιστοσελίδες και μια συνεχώς διευρυνόμενη μάζα εντύπων μέσων που συχνά συνοδεύουν την δισεβδομαδιαία έκδοση των κουπονιών της εταιρίας στοιχημάτων. Η παρακολούθηση και μελέτη τους διευκολύνει την προσέγγιση ακόμη και των πιο άγνωστων διοργανώσεων ενώ συμβάλλει σημαντικά στην επιλογή των γεγονότων προς στοιχηματισμό. Ξεχωριστή γνωστική επένδυση ενέχεται στην ανακάλυψη ενός συστήματος στοιχηματισμού που θα αυξήσει τις πιθανότητες επιστροφής χρημάτων ακόμη και στις περιπτώσεις που δεν θα επαληθευθούν όλες οι προβλέψεις του δελτίου. Για τους συμμετέχοντες μας ωστόσο αυτό το τελευταίο στάδιο παίρνει συχνά την μορφή ενός νοητικού αυτοματισμού⁷⁶ (πρβλ. επίσης 1.5.3 για τα συστήματα στο «ρηχό» παιχνίδι).

Η συνήθης εικόνα της πρακτικής στο πρακτορείο περιλαμβάνει έναν παίκτη να μελετά τις αποδόσεις του κουπονιού έχοντας δίπλα του το δελτίο και συμβουλευόμενος μια εφημερίδα που ασχολείται αποκλειστικά με το στοίχημα. Το κουπόνι γίνεται ενίοτε και το πρόχειρο όπου σημειώνονται τα πιθανά ή επιθυμητά προς στοιχηματισμό γεγονότα πριν την τελική τους εισαγωγή στο δελτίο. Μια φαινομενικά ατομικιστική διαδικασία, η μελέτη, στην πραγματικότητα αμφιταλαντεύεται μεταξύ του ιδιωτικού και του συλλογικού. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα του Χάβου.

Ο Χάβος πρώην τακτικός παίκτης και θαμώνας του πρακτορείου έρχεται μία με δύο φορές την εβδομάδα να παίξει στοίχημα και να δει τους φίλους του. Η επιδείνωση των αναπνευστικών προβλημάτων υγείας δεν του επιτρέπει την άλλοτε καθημερινή παρουσία. Ωστόσο όλοι οι «ρηχοί» παίκτες τον γνωρίζουν και κοινωνικοποιούνται μαζί του όταν τον δουν στο πρακτορείο. Ένα απόγευμα κάθισε δίπλα από εμένα τον Αλέκο και τον Θόδωρο μελετώντας και περνώντας τις επιλογές του κατευθείαν στο δελτίο. Σημείωνε γρήγορα τα σημεία των αγώνων, που θα ξεκινούσαν λίγο αργότερα,

⁷⁶ Απολύτως λογικό από τη στιγμή που η χρήση συστημάτων αυξάνει τις στήλες και επομένως το κόστος του δελτίου. Οι «ρηχοί» παίκτες ξέρουν και χρησιμοποιούν τα συστήματα που αντέχουν τα οικονομικά τους.

παίρνοντάς τους με τη σειρά εμφάνισής τους στο κουπόνι και ρίχνοντας για τον καθένα μια ματιά στην εφημερίδα. Ξαφνικά σταμάτησε. Κοίταξε την εφημερίδα ξανά το κουπόνι και μετά πάλι την εφημερίδα. «*Ρε συ Θόδωρε η Lillestrøm τι θα 'ρθει;*». «*Διπλό*» του απάντησε εκείνος ξερά συνεχίζοντας να κοιτά τον αγώνα στην τηλεόραση. Ο Χάβος ξανακοίταξε στην εφημερίδα και είπε «*Μήπως είναι Χρε Θόδωρε; Το 'πες απότομα γι' αυτό ρωτάω...*». «*Διπλό, διπλό*» του είπε εκείνος. Ο Χάβος κοίταξε τον Αλέκο ζητώντας μια νέα επιβεβαίωση. Ο Αλέκος κούνησε θετικά το κεφάλι και εκείνος έγραψε το σημείο στο δελτίο του. Πριν προλάβει να πάει στο επόμενο ο Θόδωρος πετάχτηκε «*Ε! μ' αυτά που διαβάζεις τι περιμένεις; Αφού είπαμε ότι αυτή λέει ψέματα*». Με το νέο σχόλιο ο Χάβος τινάχτηκε και γύρισε την εφημερίδα στο εξώφυλλο. «*Όχι ρε συ! Και 'γω που νόμιζα ότι πήρα την άλλη!*» αναφώνησε. «*Α ρε Χάβο ούτε τι διαβάζεις δεν ξέρεις πια!*» είπε χαμογελώντας ο Αλέκος καθώς εκείνος πήγαινε να πάρει την άλλη εφημερίδα από το κεντρικό τραπέζι.

Το περιστατικό αυτό αναδεικνύει ένα σύνολο θεμάτων που σχετίζονται με τη μελέτη των «ρηχών» παικτών και επανεμφανίζονται τακτικά στο πρακτορείο. Κεντρικό ζήτημα είναι η σύνδεση της μελέτης με την κοινωνικότητα στο χώρο (βλ. περισσότερα στην Ενότητα 2). Η γνώση του κουπονιού – ίσως και κάποιων περαιτέρω στοιχείων για τους σημαντικούς τουλάχιστο αγώνες τις εβδομάδας – είναι – όπως είδαμε και στο παράδειγμα – απαραίτητη για την κοινωνικότητα και συνεννόηση μεταξύ των παικτών. Δεν βολεύει καθόλου να ψάχνεις συνεχώς το κουπόνι όταν σε ρωτούν κάτι. Για τους παίκτες μας όμως η γνώση του κουπονιού δεν σημαίνει μια επίπονη διαδικασία αποστήθισης αλλά το ίδιο το παιχνίδι, αφού όσο περισσότερο παίζεις τόσο περισσότερο διαβάζεις το κουπόνι και τις εφημερίδες. Έτσι το παιχνίδι πολλών «ξερών» δελτίων των 0,30€ λειτουργεί ώστε να εξοικειωθούν σχεδόν με το σύνολο των γεγονότων και να χρησιμοποιούν γρήγορα τις πληροφορίες που αποκόμισαν⁷⁷.

Η μελέτη είναι μια πρακτική με εντελώς διαπερατά όρια μεταξύ της ιδιωτικής και κοινωνικής της φύσης. Αρκεί μια και μόνο κουβέντα όπως αυτή του Χάβου για τον αγώνα της Lillestrøm για να μετατραπεί η ατομική σε συλλογική μελέτη λειτουργώντας πολύ συχνά και ως ερέθισμα για το συνεταιρικό παιχνίδι. Η συνεταιρική μελέτη είναι η πλέον κοινωνική φύση της πρακτικής – με κοινή επεξεργασία και ανταλλαγή των πληροφοριών – στην οποία συμμετέχουν συχνά περισσότεροι από τους άμεσα ενδιαφερομένους «συνεταίρους». Μπορεί όμως και εκείνη να γίνει έναυσμα για το ατομικό παιχνίδι είτε όταν οι παίκτες παρατηρήσουν πολλές διαφωνίες κατά την επεξεργασία των παιχνιδιών είτε στις περιπτώσεις όπου παράλληλα παίζουν και ατομικά δελτία. Μπορεί πράγματι η συλλογικότητα και η συνεργασία να προκρίνονται στις «ρηχές» παρέες των πρακτορείων αλλά αυτό δεν σημαίνει ότι το άτομο χάνει την υπόστασή του μέσα σ' αυτές (βλ. κεφ. 2.3 σελ. 54-58).

Σπάνια λοιπόν η μελέτη του «ρηχού» παίκτη αρχίζει και τελειώνει ως μια αποκλειστικά ατομική διαδικασία. Σπάνια επίσης διαρκεί πάνω από 10-15 λεπτά. Η χρονικά αυξημένη και εξατομικευμένη μελέτη αντιβαίνει στην κοινωνικοποίηση του χώρου και της παρέας και εκλαμβάνεται πάντοτε αρνητικά. Σαν ένα είδος αντικοινωνικής συμπεριφοράς ή αυτοαποκλεισμού του παίκτη από την κοινωνία του πρακτορείου. Αν δεν υφίστανται άλλοι λόγοι (π.χ. παρεξηγήσεις με άλλον/ους παίκτες κ.α.) γι' αυτή την «παρουσία – απουσία» του, η στάση αυτή θεωρείται ως έλλειψη αυτοπεποίθησης στο παιχνίδι του. Ο παίκτης θεωρείται ότι περνά μια μεγάλη περίοδο «γκίνιας» - κακοτυχίας - που τον έχει ρίξει ψυχολογικά και τον έχει απομακρύνει από τους άλλους (βλ. περίπτωση Κλέαρχου στην Ενότητα 2). Έτσι κλείνεται στον εαυτό του και αυξάνει την μελέτη προσπαθώντας να επιστρέψει στις επιτυχίες. Ένας φαύλος κύκλος. Μια τέτοιου είδους παρατεταμένη εσωστρέφεια μπορεί να στιγματίσει κάποιον ως «γκαντέμη» ή κακό παίκτη που επιμένει σε λάθος τρόπο παιχνιδιού.

⁷⁷ Η δική μου εισαγωγή και κοινωνικοποίηση στο χώρο βασίστηκε στην πρακτική της μελέτης. Αρχικά με την μίμηση της ώστε να αφομοιωθώ στο χώρο σαν μεμονωμένος παίκτης (βλ. κεφ. 1.4) και έπειτα με το συνεχές «ρηχό» παιχνίδι και την γνώση των κουπονιών ώστε να μπορώ να κατανοώ και να εισέρχομαι στις συζητήσεις των «ρηχών» παικτών ανταλλάσσοντας γρήγορα πληροφορίες γύρω από τα παιχνίδια.

Ο Χάβος μελετώντας τους αγώνες δεν στάθηκε πολύ σε κανένα παιχνίδι. Η επιλογή των σημείων στοιχηματισμού για κάθε «ρηχό» παίκτη είναι το αποτέλεσμα μιας ροής αυθόρμητων εκτιμήσεων που βασίζονται κυρίως στο «ένστικτο» του παρά σε μια λογική επεξεργασία και ανάλυση του συνόλου των παραγόντων που θα μπορούσαν να επηρεάσουν το αποτέλεσμα. Λέγοντας «ένστικτο» όμως δεν εννοούμε μια μεταφυσική διεργασία αλλά την «πρώτη αίσθηση» και «καθαρή» εκτίμηση για την έκβαση του γεγονότος. Μια αυτοματοποιημένη νοητική διεργασία που μεταφέρει και αναπαράγει όλη την εμπειρία που έχει αποκομίσει ο παίκτης από το στοίχημα και την δική του ενασχόληση με το άθλημα. Η προσωπική εμπειρία με το ίδιο το άθλημα είναι βασικό συστατικό της μελέτης αλλά και της κοινωνικής ιεραρχίας μεταξύ των «ρηχών» παικτών (βλ. κεφ. 2.4.2). Αυτός «που ξέρει μπάλα» θεωρείται ότι μπορεί να διακρίνει καλύτερα τους βασικότερους παράγοντες που θα καθορίσουν ένα αποτέλεσμα. Μοιάζει λοιπόν, μέσα από τον τρόπο μελέτης τους, να πιστεύουν ότι μεταφέρεται μεμιάς όλη η *επίγνωση* του στοιχηματισμού και του ποδοσφαίρου στην μελέτη και επιλογή του επόμενου σημείου⁷⁸. Εμπιστευόμενοι την πρώτη αυτή καθαρή εκτίμηση εμπιστεύονται όχι μόνο τις προσωπικές τους αλλά και τις νοητικές δυνατότητες του ανθρωπίνου νου γενικότερα που καλείται και επιτυγχάνει να λαμβάνει αστραπιαία σωστές αποφάσεις σε κάθε πτυχή της καθημερινής του ζωής.

Έτσι η αναλυτική λογική επεξεργασία σε ένα γεγονός που προσδιορίζεται από ένα άπειρο σύνολο παραγόντων θεωρείται για τους παίκτες μας μια λανθασμένη μέθοδος, αφού ποτέ δεν μπορείς να απομονώσεις επιτυχώς τον παράγοντα που θα επηρεάσει περισσότερο το αποτέλεσμα. Συνδυάζεται με την πεποίθηση ότι ο παίκτης οφείλει να παίζει αυτό που του έρχεται αυθόρμητα στο μυαλό. Μια άποψη που επαναλαμβάνεται συχνά στις συζητήσεις των παικτών και διανθίζεται από ιστορίες για χαμένες ευκαιρίες τεραστίων κερδών από παίκτες που δίστασαν να ποντάρουν σε αυθόρμητες επιλογές. Δεν ήταν λίγες οι φορές άλλωστε που και εγώ άκουσα κοντά στην οθόνη των *livescores* παίκτες να αναφέρουν: «αυτό ήθελα να το παίξω 2πλό (ή Χ ή 1) αλλά σκέφτηκα ότι...» ακολουθώντας σε κάθε μία των περιπτώσεων μια δήλωση μετανοίας για την απόρριψη της αρχικής εκτίμησης – που τώρα επαληθεύεται – προς όφελος της πιο εμπεριστατωμένης λογικής επιλογής – που τελικά αποδείχθηκε παραπλανητική –.

Μια εις βάθος ανάλυση επιπλέον ανθίσταται στο ίδιο το «ρηχό» παιχνίδι μειώνοντας την σιγουριά της πρόβλεψης – χωρίς να σημαίνει αναγκαστικά και καλύτερη πρόβλεψη – καθιστώντας έτσι δύσκολη αν όχι παράλογη την επιλογή πολλών γεγονότων στο ίδιο δελτίο. Η πίστη στην πρόβλεψη⁷⁹ του είναι βασικό χαρακτηριστικό του «ρηχού» παίκτη. Αν δεν πίστευε ότι θα κερδίσει όλα τα στοιχήματα που βάζει απλώς δεν θα έπαιζε. Γι' αυτό και οι παίκτες υποστηρίζουν με σθένος τις προβλέψεις τους και βρίσκουν μια σειρά δικαιολογιών όταν αυτές «στραβώνουν». Οι ερμηνείες για το τι πήγε στραβά σπάνια επικαλούνται λάθη στην μελέτη και ανάλυση του παιχνιδιού. Αφορούν κυρίως εξωγενείς παράγοντες όπως η τύχη, λάθη των προπονητών ή παικτών και συχνότερα το στήσιμο των αγώνων.

Πράγματι ο παράγων του παρασκηνακά προκαθορισμένου αποτελέσματος υπεισέρχεται συχνά όχι μόνο στις ερμηνείες αλλά και στην ίδια την μελέτη των αγώνων. Αν και θα ασχοληθούμε με το θέμα πιο εκτεταμένα παρακάτω (βλ. κεφ. 2.5.3 «Στημένα Μέλλοντα») αρκεί εδώ να πούμε ότι η υπόνοια και μόνο του στημένου, που ελλοχεύει – σύμφωνα με τους παίκτες μας – σε όλους τους αγώνες και ειδικά σε αυτούς του κουπονιού, αρκεί για να αλλάξει όλη την μελέτη και να θεωρηθεί

⁷⁸ Έτσι κάθε φορά που διαφωνούσα με την επιλογή ενός σημείου που είχα επισταμένως μελετήσει και θεωρούσα απίθανο να συμβεί οι παίκτες μου αντέτειναν πάντοτε λογικά επιχειρήματα υπέρ της δικής τους επιλογής. Ποτέ δεν άκουσα κανένα να αναφέρει μεταφυσικές ή παράλογες αιτίες που τον οδήγησαν στην επιλογή που θα έπαιζε. Με τον καιρό και μετά από αμέτρητες διαφωνίες οι «ρηχοί» παίκτες μου έμαθαν ότι στο ποδόσφαιρο καθετί που έχει έστω και μία πιθανότητα να συμβεί ή έχει ξανασυμβεί στο παρελθόν είναι λογικό και μπορεί να συμβεί ανά πάσα στιγμή στο μέλλον.

⁷⁹ Πάνω σε αυτό το στοιχείο βασίστηκε όλη η διαφημιστική καμπάνια του στοιχήματος στο μουντιάλ του καλοκαιριού. Μια σειρά διαφημιστικών σποτ με πρωταγωνιστές δύο γείτονες ένοικους της ίδιας πολυκατοικίας που συναντιόντουσαν τη στιγμή που κρεμούσαν στα μπαλκόνια τους τις σημαίες των εθνικών ομάδων που υποστήριζαν και οι ίδιοι ντυμένοι με τα χρώματα της εκάστοτε χώρας. Το σποτ έκλεινε με το σλόγκαν «Στο παγκόσμιο πρωτάθλημα ποδοσφαίρου: υποστηρίζεις ό,τι παίζεις!».

λογικό και αναμενόμενο κάθε είδους αποτέλεσμα⁸⁰. Από τη στιγμή που τα παιχνίδια στήνονται για να ανατραπεί η πιθανότερη έκβασή τους η εισαγωγή αυτού του παράγοντα στη μελέτη διευκολύνει, δικαιολογεί και ενισχύει σημαντικά τον «ρηχό» τρόπο παιχνιδιού⁸¹. Η εισαγωγή και μόνο της υπόνοιας για στημένο αγώνα άρει κάθε λογικό νόμο (π.χ. των πιθανοτήτων) και λειτουργεί ως παρεμβαίνουσα μεταβλητή σε κάθε προσπάθεια ορθολογικής προσέγγισης του εν λόγω στοιχηματικού γεγονότος. Ευρύτερα, αντιτίθεται – αν δεν αναιρεί – την πεποίθηση και τάση του μοντέρνου ανθρώπου να ελέγξει και να προβλέψει ορθολογικά τα γεγονότα τόσο της φύσης όσο και του ίδιου του πολιτισμού του.

Σε αντίθεση με τους «ρηχούς» παίκτες ένας «βαθύς» παίκτης του στοιχήματος στο πρακτορείο μελετά πολύ περισσότερο και παίζει πολύ λιγότερο. Ο χρόνος μελέτης του Χάβου για να συμπληρώσει τα έξι παιχνίδια που έπαιξε δεν φθάνει στον Μάνο για την μελέτη του ενός παιχνιδιού στο οποίο θα ποντάρει τα χρήματα που παίζουν οι παίκτες μου μέσα σε ένα μήνα. Μπορεί και εκείνος να μελετά όλο το κουπόνι αλλά επιλέγει πάντα το μικρότερο δυνατό αριθμό παιχνιδιών στα στοιχήματά του. Παίζει συστήματα «για πλάκα» και «για να περνάει ή ώρα» ενώ τα μεγάλα ποσά τα καταθέτει σε μία ή δύο επιλογές το πολύ. Προτιμά πάντοτε τα φαβορί και σπανίως κοντράρει τα προγνωστικά της εταιρίας ενώ ακολουθεί τακτικά συγκεκριμένους συντάκτες των δισεβδομαδιαίων στοιχηματικών εντύπων.

Ο Μάνος θεωρεί υπερβολικό τον «ρηχό» τρόπο παιχνιδιού με τις πολλές επιλογές στοιχηματικών γεγονότων σε ένα δελτίο και πολλές φορές λέει κοροϊδευτικά ότι «αυτοί έχουν περδέψει το τζόκερ με το στοίχημα». Με τον καιρό παρατήρησα ότι εκείνος ήταν που ξεκινούσε τις συζητήσεις ανάλυσης χθεσινών παιχνιδιών και των αποτελεσμάτων τους. Σε αντίθεση με τους «ρηχούς» παίκτες στεκόταν περισσότερο στα παιχνίδια που του «στράβωσαν» και ενδιαφέρονταν για το πώς τα είχαν παίξει οι άλλοι. Όταν τον ρώτησα σχετικά μου είπε ότι κάθε μέρα πριν ασχοληθεί με τον νέο στοιχηματισμό αναλύει τα χαμένα παιχνίδια της προηγούμενης. Αυτό τον βοηθά να μην ξανακάνει τα ίδια λάθη και να μαθαίνει περισσότερα για τις ομάδες που έπαιξε και επανεμφανίζονται στο κουπόνι.

1.6.1 Εφημερίδες του στοιχήματος : Τα ψέματα των λόγων και οι αλήθειες των αριθμών.

Το γεγονός ότι σ' αυτό το κεφάλαιο θα ασχοληθούμε με την έντυπη στοιχηματική ενημέρωση φαντάζει παράταιρο – ίσως και αναχρονιστικό – τη στιγμή που η συντριπτική μάζα των πληροφοριών που αφορούν το ποδοσφαιρικό στοίχημα διακινείται στο διαδίκτυο και στα ραδιοτηλεοπτικά μέσα. Όμως στα πρακτορεία του Ο.Π.Α.Π. οι εφημερίδες είναι αυτές που κυριαρχούν και χρησιμοποιούνται αποκλειστικά στην μελέτη του στοιχήματος. Στο πρακτορείο της Αμφίπολης βρίσκουμε δύο φορές την εβδομάδα – κάθε Τρίτη και Παρασκευή⁸² – τρία από τα τέσσερα⁸³ έντυπα μέσα που κυκλοφορούν ευρέως και ασχολούνται αποκλειστικά με το «Πάμε Στοίχημα». Πρόκειται για τις εφημερίδες «Το Κέρδος» και «Το Δελτίο» και το περιοδικό «Ταμείο»⁸⁴.

⁸⁰ Χωρίς αυτό να σημαίνει σε καμία περίπτωση ότι παίκτης θα απορρίψει τον εν λόγω γεγονός από το στοίχημά του! Όπως θα δούμε παρακάτω (βλ. κεφ. 2.5.3 «Στημένα μέλλοντα») στόχος του δεν είναι μόνο να προστατευθεί από τη διαπλοκή όσων στήνουν τα παιχνίδια αλλά κατά κάποιον τρόπο να «παρεισφρήσει» ο ίδιος στο στήσιμο.

⁸¹ Χωρίς εδώ να υπάρχει καμία ρητή ή υπονοούμενη αιτιακή διασύνδεση των δύο. Δεν μπορούμε να ξέρουμε αν η πεποίθηση ότι οι αγώνες είναι στημένοι οδηγεί στο ρηχό παιχνίδι ή αν το ρηχό παιχνίδι (ανα)παράγει την λογική των στημένων παιχνιδιών.

⁸² Η έκδοση κάθε εντύπου ακολουθεί την έκδοση των κουπονιών στο «Πάμε Στοίχημα». Οι εφημερίδες εστιάζουν αποκλειστικά στο νόμιμο κρατικό στοίχημα και απευθύνονται κυρίως στους παίκτες των πρακτορείων.

⁸³ Ακριβώς με την έναρξη του νέου πρωταθλήματος άρχισε να εκδίδεται ακόμη μία αποκλειστικά στοιχηματική εφημερίδα ανεβάζοντας σε πέντε τον αριθμό των εβδομαδιαίων εντύπων. Το νέο στοιχείο που εισήγαγε σύμφωνα με τις διαφημίσεις που ακολούθησαν την κυκλοφορία της είναι η συνεργασία της με ξένους ειδικούς του στοιχήματος. Οι ξένοι ρεπόρτερ εγγυώνται καλύτερη ενημέρωση και πιο έγκυρα προγνωστικά για τα ξένα πρωταθλήματα που φιλοξενούνται στο εγχώριο κουπόνι.

⁸⁴ Όλα τα ονόματα είναι ψευδώνυμα των πραγματικών εφημερίδων που κυκλοφορούν.

Οι εφημερίδες του στοιχήματος παρακολουθούν και αναλύουν την αγορά του στοιχηματικού τζόγου όπως οι οικονομικές εφημερίδες την εγχώρια και τις διεθνείς χρηματαγορές. Επιδιώκοντας να καλύψουν όλες τις ανάγκες ενημέρωσης προσφέρουν έναν τεράστιο όγκο στατιστικών δεδομένων διανθισμένο με άρθρα, αναλύσεις και προβλέψεις που προσπαθούν να ικανοποιήσουν όλα τα είδη πληροφόρησης και τους τρόπους στοιχηματισμού⁸⁵. Ο ανταγωνισμός τους σ' αυτούς τους τομείς (στατιστικά – προβλέψεις) τις καθιστά άκρως τεχνικά εγχειρίδια, δύσχρηστα – ίσως και δυσνόητα – για τον άπειρο αναγνώστη. Το ποδοσφαιρικό στοιχήμα κυριαρχεί καταλαμβάνοντας σταθερά το 90% της έντυπης ύλης και αφήνοντας κατά μέσο όρο 10-15 σελίδες – σε ένα σύνολο 100-120 σελίδων – για όλα τα άλλα αθλήματα του στοιχήματος και τα υπόλοιπα παιχνίδια του κρατικού τζόγου (Τζόκερ, Ιππόδρομος κτλ.). Το περιεχόμενο αυτό χωρίζεται σε τρία μέρη και δομείται με κοινό τρόπο σε όλα τα έντυπα. Το κυριότερο μέρος αφορά την ανάλυση των αγώνων. Για τον κάθε αγώνα αφιερώνεται ένα μικρό πλαίσιο που περιέχει όλα τα απαραίτητα στατιστικά στοιχεία⁸⁶ καθώς και δύο μικρά κείμενα που ασχολούνται με την παρούσα κατάσταση των ομάδων⁸⁷. Ένα μέρος ασχολείται αποκλειστικά με την στατιστική ανάλυση του κουπονιού προσφέροντας μια ποικιλία πινάκων που ασχολούνται από την συχνότητα εμφάνισης των διαφόρων σημείων ή αποδόσεων στο κουπόνι έως τα αναλυτικά στατιστικά όλων των πρωταθλημάτων του κουπονιού. Το τρίτο μέρος⁸⁸ αφορά τα άρθρα των συντακτών. Εδώ οι συντάκτες του κάθε εντύπου μελετούν, αναλύουν και προτείνουν ενυπόγραφα τις προβλέψεις τους για τους επερχόμενους αγώνες. Αυτό είναι και το πλέον εμπρόσωπο κομμάτι του εντύπου αφού όλες οι άλλες προβλέψεις που περιέχονται στους στατιστικούς πίνακες και την ανάλυση των αγώνων είναι ανυπόγραφες και βαρύνουν την εφημερίδα στο σύνολό της.

Παραδοσιακά και αδιάρρηκτα συνδεδεμένη με την ζωή του πρακτορείου η εφημερίδα χρησιμοποιείται προσλαμβάνοντας την μορφή ενός ιεροτελεστικού αντικειμένου για τους παίκτες μας. Κατέχει τη θέση της σταθερά στη μέση του κεντρικού τραπεζιού του πρακτορείου και εκεί επιστρέφει πάντα μετά από κάθε χρήση της. Ανοικτή στα χέρια ή στο τραπεζάκι εμπρός του – τις περισσότερες φορές συνοδευόμενη και από το κουπόνι του στοιχήματος – σηματοδοτεί την μελέτη του παίκτη, ενώ με την ταυτόχρονη ύπαρξη και του δελτίου το ίδιο το παιχνίδι λειτουργώντας αποτρεπτικά σε κάθε πιθανή ενόχληση. Όντας συντεταγμένη με την μελέτη παίρνει ταυτόχρονα και τον αμφιταλαντευόμενο χαρακτήρα της, χρησιμοποιούμενη τότε ως ατομικό και τότε ως κοινό ανάγνωσμα (π.χ. συνεταιρικό στοιχήμα). Ξεπερασμένη για τις άλλες κατηγορίες παικτών είναι απαραίτητη για τους παίκτες μου καθώς καθόσον καλύπτει το κενό ενημέρωσης που προκύπτει από την αδυναμία ή/και άρνηση εξοικειώσής τους με τα ηλεκτρονικά μέσα πληροφόρησης.

Τα έντυπα στοιχηματισμού είναι ιεραρχημένα στις προτιμήσεις των παικτών. Η πιο δυσεύρετη εφημερίδα στο κεντρικό τραπέζι είναι πάντα «Το Δελτίο». Η δεύτερη σε προτιμήσεις είναι «Το Κέρδος» ενώ «Το Ταμείο» σχεδόν αγνοείται από τους «ρηχούς» παίκτες του πρακτορείου⁸⁹. Το

⁸⁵ Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η τακτική της εφημερίδας «Το Δελτίο» όπου για κάθε κουπόνι το σύνολο της συντακτικής ομάδας προσφέρει δέκα πεντάδες στοιχηματικών γεγονότων ομαδοποιημένες στις εξής κατηγορίες: «Τι λέει η Λογική», «Τα καλύτερα της Προϊστορίας», «Η Φυσιολογική Πεντάδα», «Η Τολμηρή Πεντάδα», «Τα Καρφωτά» (εννοεί τα σίγουρα, τα θεωρούμενα ως στάνταρ αποτελέσματα), «Over/under» και «Goal/No Goal». Οι κατηγορίες αυτές χονδρικά συμφωνούν με τους δημοφιλέστερους τρόπους παιχνιδιού και τους κυριότερους τρόπους με τους οποίους αξιολογούν της αποδόσεις οι παίκτες που συνάντησα στο πρακτορείο. Αξίζει να αναφερθεί ότι οι «ρηχοί» παίκτες που αρέσκονται στην επιλογή των υψηλότερων αποδόσεων τείνουν να επιλέγουν περισσότερο γεγονότα από την «Τολμηρή Πεντάδα» αλλά και τα Χ των άλλων κατηγοριών.

⁸⁶ Αφορούν πίνακες με τα μέχρι τώρα αποτελέσματά τους στο πρωτάθλημα, την θέση τους στην συνολική βαθμολογία, την προϊστορία των παιχνιδιών μεταξύ των δύο ομάδων και την φόρμα τους (αποτελέσματα) στα τελευταία πέντε εντός έδρας παιχνίδια του γηπεδούχου και εκτός έδρας του φιλοξενούμενου.

⁸⁷ Αναφέρονται πληροφορίες για το τελευταίο της παιχνίδι, τον τρόπο που έπαιξε και την απόδοση που είχε ενώ τα κείμενα πάντα κλείνουν με τις απουσίες παικτών (τραυματισμοί, τιμωρίες) της κάθε ομάδας για τον επερχόμενο αγώνα.

⁸⁸ Η σειρά παρουσίασης βασίζεται στον όγκο του κάθε μέρους και όχι στη σειρά εμφάνισής του στο έντυπο. Στη σειρά εμφάνισης συνήθως βρίσκουμε πρώτα τα άρθρα των συντακτών ακολουθούμενα από τους στατιστικούς πίνακες και κατόπιν την παρουσίαση της πλέον ογκωδέστερης ανάλυσης των αγώνων.

⁸⁹ Όχι όμως και από τους «βαθείς» παίκτες που εκτιμούν περισσότερο τις συμβουλές και προβλέψεις των διάσημων συντακτών της.

εντυπωσιακό εδώ είναι ότι «Το Ταμείο», η πιο προσεγγιγμένη εκδοτικά δουλειά, είναι το μόνο που αφιερώνει σταθερά σχεδόν τη μισή του ύλη στα άρθρα της αναλύσεις και τις προτάσεις της συντακτικής του ομάδας προς τους παίκτες του στοιχήματος. Θεμιτό από τη στιγμή που το συγκεκριμένο έντυπο έχει επενδύσει στη συγκέντρωση των ομολογουμένως πιο διάσημων ονομάτων της εγχώριας ποδοσφαιρικής δημοσιογραφίας. Συμμετέχοντας όμως στο παιχνίδι παρατήρησα ότι το ίδιο συμβαίνει για όλα τα έντυπα. Οι παίκτες μου ανοίγουν τις εφημερίδες κατευθείαν στις πιο απρόσωπες – ουδέτερες – αναλύσεις των αγώνων και μερικές φορές συμβουλευονται και τους γενικότερους στατιστικούς πίνακες περιφρονώντας συστηματικά τα άρθρα και τις προβλέψεις των συντακτών⁹⁰. Πολλοί απ' αυτούς δεν διαβάζουν ούτε τις δύο μικρές παραγράφους με την κατάσταση των ομάδων που προσφέρονται στις αναλύσεις των αγώνων κοιτώντας μόνο στις τελευταίες προτάσεις αν υπάρχουν σημαντικές απουσίες παικτών για το επερχόμενο ματς⁹¹. Όταν ρώτησα τον Ορέστη γιατί δεν ακολουθεί τις συμβουλές των ειδικών μου είπε ειρωνικά: «Στον κουβά πάω και μόνος μου. Δεν θέλω βοήθεια...». Ήθελε έτσι να μου δείξει ότι οι επιτυχίες των εκάστοτε «ειδικών» δεν είναι περισσότερες από τις δικές του. Ο Κλέαρχος μου ανέφερε ακόμη έναν παράγοντα: «Το ξέρεις ότι όλοι αυτοί οι μεγαλοδημοσιογράφοι δεν έχουν παίξει ποτέ μπάλα; Όσα ματς και να δεις αν δεν έχεις κλωστήσει το τόπι δεν ξέρεις από μπάλα...».

Αυτές οι απόψεις με ώθησαν στο να διερευνήσω τα άρθρα των συντακτών και στα τρία έντυπα του πρακτορείου προσπαθώντας να καθορίσω με βάση ποιους παράγοντες προβλέπουν και τι επιτυχίες έχουν στις προτάσεις τους προς τους παίκτες. Σε ένα σύνολο 30 κειμένων που επιλέχθηκαν τυχαία κατά το διάστημα των 3 πρώτων εβδομάδων του Σεπτεμβρίου (2014) οι συντάκτες – ειδικοί του στοιχήματος έδωσαν 62 προβλέψεις εκ των οποίων επαληθεύθηκαν οι 26 (41,9%). Το ποσοστό αυτό δεν είναι ευκαταφρόνητο για τα στοιχηματικά δεδομένα. Ωστόσο περιλαμβάνοντας στις μισές τουλάχιστο περιπτώσεις (30) «ασφαλείς» προβλέψεις χαμηλών (θεωρητικά σάνταρ ή φαβορί) αποδόσεων (από 1.30 έως 1.90)⁹² η επίδοση τους θεωρείται «μικρή» για τους συμμετέχοντες μου. Δικαιολογεί έτσι – για εκείνους – τόσο την (επι)κριτική τους στάση απέναντι σε κάθε αυθεντία του στοιχήματος όσο και τον εργαλειακό τρόπο χρήσης των στοιχηματικών εντύπων.

Στο λόγο των συντακτών συναντήσαμε μια πληθώρα επιχειρημάτων και αξιολογήσεων που μπορούν να ομαδοποιηθούν σε έξι κατηγορίες παραγόντων σχετικά με την πρόβλεψη του αποτελέσματος. Πιο συχνή ήταν η εμφάνιση προτάσεων που αφορούν στην φόρμα των ομάδων⁹³ (74 φορές – 31,2%) ακολουθούμενη από την κατηγορία γενική εικόνα – τρόπος παιχνιδιού⁹⁴ της κάθε ομάδας (60 φορές – 25,3%). Στην ίδια συχνότητα συναντούμε την κατάσταση των παικτών⁹⁵ και την Άμυνα-Επίθεση⁹⁶ της κάθε ομάδας (από 41 εμφανίσεις – 17,2%). Τελευταίες βρίσκουμε τις

⁹⁰ Αυτό δεν έχει να κάνει με το είδος των προβλέψεων. Πολλοί δημοσιογράφοι και ειδικοί του στοιχήματος προσφέρουν – και προσπαθούν συστηματικά να το κάνουν – υψηλές αποδόσεις και outsiders που συνάδουν με το «ρηχό» παιχνίδι. Οι τίτλοι και τα ψευδώνυμα άλλωστε που χρησιμοποιούν στις στήλες τους όπως «ο bomber» ή το «αντάρτικο των πόλεων» αντικατοπτρίζουν και το στυλ παιχνιδιού τους.

⁹¹ Παρόλο που κατά την μελέτη και το παιχνίδι οι παίκτες φροντίζουν να μην έχουν καμία επαφή με τα άρθρα των ειδικών αυτό δεν σημαίνει ότι περνούν γενικώς απαρατήρητα. Σε στιγμές χαλάρωσης, μη στοιχηματισμού και χαμηλής κοινωνικοποίησης τα κείμενα αυτά γίνονται το «ελαφρύ ανάγνωσμα» των παρευρισκόμενων. Σχόλια απαξίωσης για τους «απατεώνες που στέλνουν τον κοσμάκη στον κουβά» ή θαυμασμού για τους «μάγκες που πήγαν σ' όλα όσα δώσανε ταμείο» μπορεί να ακουστούν μονάχα σε αυτές τις περιπτώσεις. Εκεί έγκειται το σχόλιο του Μήτσου για τα ψέματα της εφημερίδας που χρησιμοποίησε αρχικά ο Χάβος.

⁹² Εκ των οποίων οι 13 που επαληθεύτηκαν αποτελούν το 50% των συνολικών επιτυχημένων προβλέψεων.

⁹³ Πρόκειται για επιχειρήματα που επικαλούνται τα θετικά ή αρνητικά αποτελέσματα των ομάδων στα τελευταία 5 ή 6 παιχνίδια που έδωσαν είτε συνολικά είτε εντός (ή εκτός) έδρας για την γηπεδούχο (ή φιλοξενούμενη) ομάδα που ενδιαφέρει την ανάλυση του επερχόμενου αγώνα.

⁹⁴ Εδώ έχουμε γενικές ή ειδικές αξιολογήσεις σχετικά με τον τρόπο που παρουσιάζεται στο γήπεδο και το ποδόσφαιρο που αποδίδει η κάθε ομάδα. Αφορά είτε σε αναπαραγωγή της γενικής εικόνας που μεταφέρουν τα Μ.Μ.Ε. για την κατάσταση της ομάδας ως σύνολο και την λειτουργία της επιτυχημένη ή μη στο αγωνιστικό χώρο είτε στην κατάσταση της προσωπικής άποψης του συντάκτη για τα ίδια θέματα.

⁹⁵ Συμπεριλαμβάνονται όλες οι προτάσεις που ασχολούνται με την ατομική κατάσταση συγκεκριμένων παικτών – κλειδιά για την κάθε ομάδα, τις απουσίες παικτών κ.α..

⁹⁶ Προτάσεις που αφορούν ειδικά στις αμυντικές ή επιθετικές επιδόσεις των ομάδων. Εδώ βαρύνουν οι πληροφορίες που σχετίζονται με τα γκολ που έβαλαν ή δέχτηκαν οι ομάδες και την ευκολία/δυσκολία τους να σκοράρουν/δεχτούν γκολ.

κατηγορίες παράδοση-προϊστορία⁹⁷ (14 εμφανίσεις – 6%) και ο παράγοντας έδρα⁹⁸ (7 εμφανίσεις – 3%).

Τα παραπάνω επιχειρήματα χρησιμοποιούνται και από τους παίκτες στις συζητήσεις τους στο πρακτορείο είτε για να υποστηρίξουν προβλέψεις είτε για να δικαιολογήσουν επιτυχίες ή αποτυχίες στο παιχνίδι. Ο κάθε «ρηχός» παίκτης όμως έχει το δικό του σύστημα μελέτης δίνοντας διαφορετική βαρύτητα στους παράγοντες που παρουσιάσαμε. Όταν ρώτησα τον Κλέαρχο πως μελετά τους αγώνες μου είπε: «*A! Δεν κάνω κάτι το φοβερό. Κοιτάω να δω σε τι κατάσταση είναι οι ομάδες και αν μπορεί να σπάσει η έδρα ή αν είναι πολύ δυνατή*». Η κύρια κατηγορία για εκείνον είναι η Έδρα ενώ για την κατάσταση των ομάδων δεν τον ενδιαφέρει η εικόνα που διαχέουν τα αθλητικά Μ.Μ.Ε. (Γενική Εικόνα – Τρόπος Παιχνιδιού) ούτε η Φόρμα τους στα τελευταία παιχνίδια αλλά την εξάγει από την αμυντική – επιθετική λειτουργία της ομάδας (Άμυνα – Επίθεση) μέχρι τώρα⁹⁹. Για κάθε «ρηχό» παιχνίδι λοιπόν βαρύνουν διαφορετικοί παράγοντες κάνοντας τη μελέτη μια προσωποποιημένη γνωστική διεργασία. Όλα τα είδη του όμως έχουν τον ίδιο σκοπό: τη στιγμή που «οι ειδικοί» προβλέπουν με βάση το πιθανότερο που μπορεί να συμβεί οι δικοί μου παίκτες επιδιώκουν την πρόβλεψη του λιγότερο πιθανού που όμως μπορεί να συμβεί.

Αυτή η μέθοδος διαχείρισης των διαθέσιμων πληροφοριών σε συνδυασμό με τις βασικές αρχές της «ρηχής» μελέτης (πίστη στην υποκειμενική κρίση, σύντομη μελέτη βασισμένη στην προσωπική εμπειρία με το άθλημα και εμπιστοσύνη στην πρώτη «καθαρή» εκτίμηση του αποτελέσματος) προβάλλουν την ανεξαρτησία των προβλέψεων στο παιχνίδι που παρακολούθησα. Μια ανεξαρτησία που όπως θα δούμε προσπαθούν να επιδεικνύουν σε κάθε πτυχή της προσωπικής και κοινωνικής τους ζωής. Οι ίδιοι γνωρίζουν την διαφοροποίηση της προσέγγισής τους στο στοίχημα – και τη ζωή γενικότερα – γι' αυτό και προτιμούν τις συμβουλές (βλ. παράδειγμα Χάβου) και την κοινωνικοποίηση με άτομα που έχουν την ίδια αντίληψη για το παιχνίδι – και την ευρύτερη κατάσταση των πραγμάτων την εποχή της οικονομικής κρίσης – . Κλείνοντας με αυτό το δομικό στοιχείο της «ρηχής παρέας» του στοιχήματος ας περάσουμε τώρα στην διερεύνηση της κοινωνικοποίησης έτσι όπως την ζήσαμε στο σύγχρονο πρακτορείο του Ο.Π.Α.Π..

⁹⁷ Τα αποτελέσματα σε αγώνες των δύο ομάδων την προηγούμενη σαιζόν ή την συνολική προϊστορία των δύο ομάδων στις αναμετρήσεις μεταξύ τους.

⁹⁸ Αφορά τη δυναμική της έδρας της γηπεδούχου ομάδας. Η παρουσία και ο φανατισμός των φιλάθλων και το κατά πόσο αλλάζει η έδρα την επίδοση της συγκεκριμένης ομάδας.

⁹⁹ Η όλη διαδικασία αλλάζει αν έχει ο παίκτης ίδια άποψη για την ομάδα. Δηλαδή αν έχει παρακολουθήσει αγώνες της στην τηλεόραση ή στο γήπεδο. Στο ελληνικό πρωτάθλημα για παράδειγμα σπάνια είδα τους παίκτες μου να ασχολούνται με στατιστικά και εκτιμήσεις. Για να παίξουν βασίζονται μόνο στην δική τους κρίση από τα στιγμιότυπα και τους αγώνες που έχουν δει και την πολυετή εμπειρία τους στην παρακολούθηση του εγχώριου πρωταθλήματος.

Ενότητα 2: «Επί-βιώνοντας» την κρίση στο πρακτορείο του ΟΠΑΠ.

2.1 Εισαγωγή

Οι σύγχρονες έρευνες για το νόμιμο στοίχημα στις δυτικές κοινωνίες βλέπουν τους παίκτες που μελετούν ως πελάτες – καταναλωτές χώρων αγοραπωλησίας προϊόντων ρίσκου (ιππόδρομος - πρακτορείο). Μια φαινομενικά εύλογη θεώρηση δεδομένου και του τρόπου παιχνιδιού του στοιχήματος που φέρνει αντιμέτωπο τον κάθε παίκτη ξεχωριστά με την εταιρία (bookmaker).

Οι ομαδοποιήσεις που επιχειρούνται με βάση χρονικά και μεθοδολογικά κριτήρια του τρόπου παιχνιδιού τους (στατιστική ανάλυση δελτίων) (Filby & Harvey, 1988, Filby & Harvey, 1989, Bruce & Johnson, 1992, Bruce & Johnson, 1995) αναπαράγουν κοινωνικά *ουδέτερες* κατηγοριοποιήσεις των παικτών¹⁰⁰ ενώ σε επίπεδο κινήτρων κυριαρχούν τα ατομικά-ψυχολογικά με το πιο κοινωνικό να αφορά στην επιθυμία «κοινωνικής αλληλεπίδρασης» – συνήθως «μοναχικών ανθρώπων» (Neal, 1999:180) – που όμως περιορίζεται σε μια ανταλλαγή «πειραγμάτων» όταν οι παίκτες «περνούν την ώρα τους» στο πρακτορείο (Filby & Harvey, 1988, Filby & Harvey, 1989, Bruce & Johnson, 1992, Bruce & Johnson, 1995).

Η εστίαση στην οικονομική λογική του παιχνιδιού και η αβίαστη αποδοχή του κέρδους – συνειδητή ή μη – ως κυρίαρχου κινήτρου σε συνδυασμό με την συχνή αποσύνδεση της πρακτικής από το πολιτισμικό συνεχές του εκάστοτε εντόπιου εκκοινωνισμού – μέσα στον οποίο παρατηρείται – δύσκολα παράγει κάτι περισσότερο από μια εξατομικευμένη εικόνα παικτών που στην καλύτερη περίπτωση συναθροίζονται σε ένα συμπαγές συνονθύλευμα (punters) με κάποιες επιμέρους διαφοροποιήσεις¹⁰¹ (Filby & Harvey, 1988, Filby & Harvey, 1989, Bruce & Johnson, 1992, Bruce & Johnson, 1995).

Αρκεί λοιπόν μόνο ένα κριτήριο με κοινωνικό πρόσημο – όπως είναι η διαπίστωση της κοινωνικοοικονομικής θέσης της συντριπτικής πλειοψηφίας των παικτών που αποτελούν τους «τακτικούς» των πρακτορείων (Cassidy, 2014:174) – ώστε τουλάχιστο σε αντιληπτικό επίπεδο να δίνεται μια αίσθηση μεταλλαγής των αρχικώς ουδέτερων «τακτικών» παικτών (regulars) στα «κορόιδα» (mugs) – σύμφωνα με την οπτική των επαγγελματιών παικτών (Cassidy, 2002:79-83, Cassidy, 2013:51, Puri, 2013:104) – ή στην «βρωμιά» (sleaze) – σύμφωνα με την οπτική όσων αποφεύγουν τα πρακτορεία στοιχημάτων (Neal, 1999:171-2) – των χώρων νόμιμου τζόγου.

Η μέθοδος της συμμετοχικής παρατήρησης, η ανάδειξη της σύνδεσης των νέων πρακτικών εκκοινωνισμού με τις εντόπιες παραδοσιακά θεσμοθετημένες μορφές κοινωνικής αλληλεπίδρασης και η διερεύνηση των αλλαγών που υφίστανται αυτές από το ευρύτερο συγκυριακό κοινωνικοοικονομικό περιβάλλον της κρίσης ανοίγουν νέες προοπτικές για την κοινωνική έρευνα. Μας παρέχουν την ευκαιρία να έρθουμε σε επαφή με βαθύτερα κοινωνικά και πολιτισμικά κίνητρα που επιδρούν και εμπλουτίζουν την πρακτική του στοιχήματος αναβαθμίζοντας όχι μόνο την σημασία της αλλά και την κοινωνική δράση και υπόσταση όσων την επιτελούν.

¹⁰⁰ Όπως είναι οι «τακτικοί» (regulars) των πρακτορείων (Cassidy, 2014:174). Η κοινότητα αυτών των παικτών περιορίζεται ακριβώς στο χαρακτηριστικό που τους περιγράφει, το ότι είναι τακτικοί.

¹⁰¹ Συχνά μάλιστα «ανούσιες» μας και απλώς αποτυπώνουν διαφορές στον χρόνο και τον τρόπο (ποντάρισμα) διεξαγωγής της στοιχηματικής πρακτικής. Βέβαια το ανθρωπολογικώς «ανούσιο» δεν εκλαμβάνεται έτσι από την βιομηχανία του στοιχήματος. Τα εν λόγω ερευνητικά δεδομένα μπορούν να αποβούν ιδιαιτέρως χρήσιμα για την κατηγοριοποίηση των πελατών και την περιγραφή της συμπεριφοράς τους στα πρακτορεία με στόχο πάντοτε την αύξηση του στοιχηματικού τζίρου (Neal, 1999:181).

2.2 Ένα εμπορικό κατάστημα αγοραπωλησίας ρίσκου

Η κοινωνική έρευνα προσεγγίζει παραδοσιακά το κρατικό παιχνίδι ως μία εξατομικευμένη πρακτική. Μια μικρομετακίνηση στο περιθώριο άλλων καθημερινών υποχρεώσεων που χαρακτηρίζεται από χαμηλή ή και καθόλου κοινωνικότητα μέσα στο χώρο¹⁰², περιορισμένη στα πλαίσια μιας συνηθισμένης εμπορικής συναλλαγής και απομονωμένη από την δημόσια έκθεση που έχει το παράνομο παιχνίδι στα καφενεία :

«Το κρατικό παιχνίδι, αντίθετα, είναι σχεδόν ολοκληρωτικά απομακρυσμένο από την κοινωνικότητα και την παρατήρηση των άλλων, εφόσον παίζεται σχεδόν αποκλειστικά σε ατομική βάση στα πρακτορεία.» (Malaby, 2003:107)

Η αντίληψη του πρακτορείου ως ενός εμπορικού καταστήματος αγοραπωλησίας ρίσκου χαρακτηρίζει την πρακτική της μεγάλης μερίδας των «περαστικών» παικτών. Αυτοί οι πελάτες του οργανισμού (ΟΠΑΠ) και όχι του πρακτορείου κατακλύζουν κατά κύματα το μαγαζί του Διονύση τις ημέρες των μεγάλων ποδοσφαιρικών παιχνιδιών και των jackpot στο Λόττο ή στο Τζόκερ. Χρησιμοποιούν δε το χώρο σαν ένα εμπορικό κατάστημα την περίοδο των εκπτώσεων ή ακόμη και σαν ένα περίπτερο που έτυχε να βρεθεί στο δρόμο τους όταν ξέμειναν από τσιγάρα. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα ενός άνδρα γύρω στα τριάντα που έπαιξε την ημέρα του τελικού του μουντιάλ. Μπήκε, πλησίασε το κεντρικό τραπέζι και αφού συμπλήρωσε δύο δελτία κοιτώντας ένα ξεχασμένο ανοικτό κουπόνι κατευθύνθηκε στο ταμείο και κατέθεσε τα δελτία του λέγοντας μόνο ένα γεια. Αυτό που τράβηξε την προσοχή όλων ήταν το γεγονός ότι σε όλη την διάρκεια της ολιγόλεπτης παρουσίας του δεν έκανε καν τον κόπο να βγάλει το κράνος του! Όταν έφυγε υπάλληλοι και παρευρισκόμενοι διασκέδαζαν με τον φόβο τους ότι επρόκειτο για ληστεία.

Αυτές οι ημέρες «εκπτώσεων»¹⁰³ δίνουν έναν εορταστικό χαρακτήρα στο χώρο. Ένα πανηγύρι τζόγου όπου σύμφωνα με τον Ορέστη μπορείς να δεις να «έρχεται κάθε καρδιάς καρύδι» στο πρακτορείο¹⁰⁴. Η επισήμανση αυτή – όχι τυχαία – δείχνει την αλλαγή στην στάση όλων των ρηχών παικτών που από δράστες γίνονται παρατηρητές. Η ρηχή παρέα σπάει σε άτομα και дуάδες που απλώνονται στο χώρο είναι λιγότερο εκφραστικοί και περισσότερο εστιασμένοι στο παιχνίδι από άλλες φορές. Η μαζικότητα της πρακτικής δεν τους αποξενώνει. Οδηγεί όμως στην «περιχαράκωση της παρέας» μέσα από την τεχνική απόκρυψης της μεταξύ τους οικειότητας και μίμησης του εκκοινωνισμού των βαθύτερων ή και μεμονωμένων τακτικών παικτών. Ο σεβασμός της κυρίαρχης κοινωνικής οπτικής για το χώρο του παιχνιδιού αποτελεί στοιχείο που – όπως θα δούμε παρακάτω – μας πληροφορεί τόσο για την διαφορά της οπτικής των ρηχών παικτών για τον χώρο του πρακτορείου όσο και για την αυτοαντίληψη τους σχετικά με την χαμηλή θέση που καταλαμβάνουν στην οικονομική ιεραρχία του πρακτορείου αλλά και την ελληνική κοινωνία γενικότερα.

Μια άλλη προσέγγιση του χώρου ως εμπορικού καταστήματος εκδηλώνουν οι βαθύτεροι παίκτες. Εκείνοι με τη σειρά τους είναι περισσότερο πελάτες του πρακτορείου μιας και δείχνουν αφοσίωση όχι στο χώρο αλλά στον πράκτορά τους. Κοινωνικοποιούνται σχεδόν αποκλειστικά με αυτόν και τους υπαλλήλους του καταστήματος και αδιαφορούν για την ευρύτερη κοινωνική

¹⁰² Στην παρατήρησή του ο Malaby αναφέρει μηδαμινές αλληλεπιδράσεις, «συνήθως κάτι παραπάνω από ένα νεύμα», μεταξύ των παικτών και του υπαλλήλου του πρακτορείου (Malaby, 2003:107).

¹⁰³ Τα jackpot των λαχειοφόρων παιχνιδιών συνιστούν πραγματικές εκπτώσεις στην αγορά ρίσκου αφού με τα ίδια χρήματα δίνεται η δυνατότητα διεκδίκησης μεγαλύτερου κέρδους.

¹⁰⁴ Έρχονται ακόμη και όσοι δεν ελκύονται από τις αποδόσεις και τις πρακτικές της εταιρείας. Χαρακτηριστική η περίπτωση ενός πελάτη που ήρθε με την κόρη του την ημέρα του τελικού στο Μουντιάλ και δεν έβρισκε κάποια ικανοποιητική προσφορά στοιχήματος για να παίξει. Αφού έβαλε το κοριτσάκι του να διαλέξει ένα προσημειωμένο τζόκερ εκείνος έπαιξε τρόπο κατάκτησης του κυπέλου διαλέγοντας την Γερμανία στα πέναλτι. Ρίχνοντας το δελτίο παραδέχτηκε ότι δεν παίζει στα πρακτορεία αλλά στο ίντερνετ γιατί έχει καλύτερες αποδόσεις και μεγαλύτερα περιθώρια κέρδους.

αλληλεπίδραση μεταξύ των παικτών¹⁰⁵. Μελετούν έντονα το κουπόνι και τις εφημερίδες ψάχνοντας τις καλύτερες ευκαιρίες στοιχηματισμού και αγοράζουν ακριβά τις επιλογές τους ποντάροντας πολλές φορές σε μια μέρα αυτά που ο ρηχός παίκτης μπορεί να παίξει σε ένα μήνα.

Τέτοια είναι η περίπτωση του Θέμη που είναι εισοδηματίας, πρώην ιδιοκτήτης μιας βιοτεχνίας επίπλων και έρχεται στο πρακτορείο γύρω στις τρεις φορές την εβδομάδα. Η παραμονή του στο χώρο δεν υπερβαίνει τα 30-45 λεπτά και αναλώνεται σε ένα ενεργητικό ψάξιμο όλων των ευκαιριών στοιχηματισμού (ιππόδρομος - ποδόσφαιρο - μπάσκετ). Παίζει μόνο αν βρει την κατάλληλη ευκαιρία και δεν τον έχω δει ποτέ να ποντάρει λιγότερα από 50€ τη φορά. Είναι από τους λίγους που παίζουν Live στοιχήμα κάτι που μπορεί να τον κρατήσει στο χώρο μέχρι να κριθεί το αποτέλεσμα του παιχνιδιού. Διαλέγει πάντοτε να κάθεται μόνος του και ας γνωρίζεται όλα αυτά τα χρόνια με όλους τους παίκτες του πρακτορείου. Η συμπεριφορά του αποτελεί κόκκινο πανί για τον Ορέστη που προσπαθεί να τσαλακώνει την προσεγμένη του εικόνα όποτε του δίνεται η ευκαιρία (βλ. κεφ. 2.4.1 σελ. 61-2). Ανήκει όμως στην ελίτ των πελατών και αυτό φαίνεται από την στάση του Διονύση που προσπαθεί να ικανοποιεί όλες τις ανάγκες του όταν βρίσκεται στο πρακτορείο.

Παγκοσμίως, οι προσπάθειες της βιομηχανίας του στοιχήματος και των πρακτόρων έγκεινται στην επιδίωξη προσέλκυσης περισσότερων γυναικών και μεσοαστών πελατών στα πρακτορεία (Neal, 1999:172). Η δημιουργία ενός στυλιστικά προσεγμένου και τεχνολογικά σύγχρονου χώρου στοιχηματισμού βοηθά στην κοινωνική εισαγωγή μιας βραχυπρόθεσμης ή ελαφρώς μεσοπρόθεσμης – εξατομικευμένης και εστιασμένης αποκλειστικά στο παιχνίδι – κατανάλωσης ψυχαγωγικών εμπειριών που σκοπό έχει όχι απλώς να διευρύνει αλλά να μαζικοποιήσει την συμμετοχή στο στοιχήμα καθιστώντας την προσιτή σε όλους. Σύμφωνα με την Scott πρόκειται για μια μεταβολή προς την εξατομίκευση του φαινομένου μέσα από την φιλελεύθερη «εστίαση στα δικαιώματα και τις ελευθερίες ενός α-πολιτισμικού υποκειμένου ως καταναλωτή ψυχαγωγίας» (Scott, 2003:276). Η καλλιέργεια της εικόνας του πρακτορείου ως ενός προσεγμένου εμπορικού καταστήματος εξυπηρετεί όλες αυτές τις στοχεύσεις που τείνουν προοδευτικά να μετατρέψουν το παραδοσιακό προποτζίδικο σε ένα καζίνο της γειτονιάς.

2.3 Ένα υβριδικό καφενείο: Η ρηχή παρέα στο πρακτορείο του ΟΠΑΠ.

Μια διαφορετική οπτική για το πρακτορείο του ΟΠΑΠ επεφύλασσαν οι δικοί μου συμμετέχοντες. Για εκείνους δεν είναι ένα οποιοδήποτε κατάστημα αλλά το *καφενείο τους*. Αν και οι ομοιότητες με τον πολιτισμικά θεσμοποιημένο χώρο του εντόπιου εκκοινωνισμού είναι εμφανείς η απόλυτη ταύτιση μεταξύ τους θα ήταν παραπλανητική¹⁰⁶. Ασχέτως αν θα μιλήσουμε για την αντικατάσταση στο άστυ του παραδοσιακού καφενείου από το πρακτορείο ή την ανάδυση μιας υβριδικής μορφής του – μέσα και ως ένα βαθμό εξαιτίας της οικονομικής κρίσης – η διερεύνηση αυτής της οπτικής μας δίνει την δυνατότητα να έρθουμε σε επαφή με τις ιδέες, στάσεις και πεποιθήσεις των

¹⁰⁵ Ο Brian ένας επαγγελματίας παίκτης του στοιχήματος ανέφερε στην Cassidy ότι θεωρεί τους εκπρόσωπους της εταιρίας (bookies) ως συναδέλφους και όχι ως αντίπαλους. Για εκείνον αντίπαλοι είναι οι άλλοι παίκτες και κυρίως τα «κορόιδα» του ρηχού μη επαγγελματικού παιχνιδιού (Cassidy, 2013:51-2).

¹⁰⁶ Ένα σύνολο χωροχρονικών και διαδικαστικών αντιθέσεων εμποδίζει αυτήν την ταύτιση. Κατ' αρχήν έχουμε την αντίθεση του πολιτισμικού περιβάλλοντος του καφενείου που βρίσκεται κυρίως στον αγροτικό χώρο (χωριό) με τον αστικό χώρο του πρακτορείου (πρωτεύουσα). Εξίσου σημαντική είναι η χρονική τοποθέτηση των ερευνών που ασχολήθηκαν με το καφενείο (περίοδοι οικονομικής ανάπτυξης - αστικοποίησης) και της δικής μας (οικονομική κρίση - αποαστικοποίηση). Και τέλος έχουμε μια διαδικαστική αντίθεση. Στο καφενείο το κοινό χαρακτηριστικό της παρέας είναι ο συμποσιασμός με την επιμέρους δραστηριότητα του τζόγου να συμπληρώνει την ομόφυλη κοινωνικότητα. Στο πρακτορείο ο συμποσιασμός εξασκείται συμπληρωματικά του τζόγου και πάντοτε εκτός του κυρίαρχου χώρου εκκοινωνισμού των μελών της.

ρηχών παικτών για τη θέση τους τόσο μέσα στο πλαίσιο του κρατικού παιχνιδιού όσο και στην κοινωνία της κρίσης γενικότερα¹⁰⁷.

Η ρηχή παρέα συστήνεται στο πρακτορείο σε μια σχεδόν καθημερινή βάση. Η τελετουργική φύση της κοινωνικότητας που οδηγεί στην επανασύσταση της παρέας διακρίνεται από μια ρουτίνα ατομικών συμπεριφορών που μοιάζουν απaráλλακτες μέσα στο χρόνο. Ιδιαίτερο βάρος δίνεται στον χαιρετισμό γενικά των παρευρισκόμενων¹⁰⁸ και ειδικότερα των γνωστών. Σημείο εγγύτητας και διάκρισης μεταξύ απλού γνωστού και φίλου – μέλους της παρέας – αποτελεί ο χαιρετισμός που συνοδεύεται από φυσική επαφή¹⁰⁹. Η προσέλευση μισή με μία ώρα νωρίτερα από την έναρξη των γεγονότων προσφέρει τον απαραίτητο χρόνο για την τέλεση αυτών των πρακτικών που εξελίσσονται σε συλλογική μελέτη όταν αρχίσει η ενασχόληση με το κουπόνι.

Το πρακτορείο είναι ο πρωταρχικός χώρος τηλεθέασης ποδοσφαίρου¹¹⁰. Το παιχνίδι δεν σταματά ποτέ ακόμη και όταν οι προσφορές τις εταιρίας ανθίστανται στο ρηχό τρόπο παιχνιδιού (π.χ. Μουντιάλ). Αντίθετα με το οικονομικό τους συμφέρον, οι παίκτες μου επιλέγουν το συγχρονικό παιχνίδι γεγονότων της ίδιας μέρας στοιχηματισμού με σαφώς μικρότερες των αρχικών αποδόσεις¹¹¹. Η «*συμπεριφορική αμεταβλησία*» (Neal, 1999:173) αυτών των εγκατεστημένων συνηθειών – που για κάποιον ρηχό παρατηρητή θα αποτελούσαν ακόμη και ενδείξεις εθισμού – εξηγείται καλύτερα μέσα από την δική τους οπτική για τον χώρο και το στοίχημα. Οι κοινωνικές δραστηριότητες δεν είναι απλές τυπικότητες. Βρίσκονται στο επίκεντρο μιας κοινωνικής πρακτικής και όχι μιας εμπορευματοποιημένης συνήθειας που μπορεί να εξασκείται σε όλους τους χώρους και ανά πάσα στιγμή (π.χ. ιντερνετικό παιχνίδι). Ο ρηχός παίκτης επιβεβαιώνει και παράλληλα επιδεικνύει την συμμετοχή και θέση του στην παρέα και την ευρύτερη κοινότητα του πρακτορείου μέσω της καθημερινής απογευματινής του παρουσίας και παιχνιδιού (για την περίπτωση του καφενείου πρβλ. Errington, 1984:56, Cowan, 1990:61). Η διατήρηση αυτής της ρουτίνας είναι σημαντική και αναμένεται να τηρείται ευλαβικά για όσους θέλουν να διατηρήσουν την θέση τους στην παρέα¹¹².

Ένα απόγευμα βρέθηκα στο πρακτορείο με τον Κλέαρχο και τον Ορέστη. Καθόμασταν σε ένα τραπέζακι μέσα στο μαγαζί καθώς μπήκε ο Θόδωρος. Οδηγός στο επάγγελμα, ήταν άνεργος για καιρό μέχρι που του έτυχε μια σύμβαση σε ένα μακρινό δήμο στην υπηρεσία καθαριότητας. Την ώρα που περνούσε δίπλα από την παρέα μας ο Ορέστης του έτεινε το χέρι για χειραψία. «*Σε ξέρω;*» απάντησε ο Θόδωρος τραβώντας την προσοχή και των υπολοίπων παικτών στο χώρο. «*Όχι, το λέω γιατί κάνεις κίνηση... και δεν σε ξέρω*» συνέχισε. «*Δεν κάνω κίνηση, ζητιανεύω*» απάντησε ο Ορέστης σοβαρός. «*Ααα... ε, τότε εντάξει. Τι θες; Να σου πάρω μια τυρόπιτα;*» ρώτησε εκείνος χαμογελώντας. «*Όχι τυρόπιτα τώρα... το πρωί, τώρα θέλω σάντουιτς...*» του είπε ο Ορέστης προκαλώντας το γέλιο και καθησυχάζοντας όσους δεν ήξεραν και νόμισαν ότι επρόκειτο για παρεξήγηση.

Ο τρόπος με τον οποίο ο Θόδωρος χρησιμοποίησε την αβεβαιότητα που ενυπάρχει σε όλες τις κοινωνικές σχέσεις και η αντίδραση του Ορέστη επιβεβαίωσε την κοινωνική τους επάρκεια και

¹⁰⁷ Άλλωστε η παρουσία των ρηχών παικτών είναι αυτή που αλλάζει την κοινωνικότητα αυξάνοντας την κοινωνική συνοχή του χώρου. Όλες τις άλλες ώρες η πρακτική εξατομικεύεται και οι παίκτες μένουν κλειστοί στον εαυτό τους (πρβλ. με Neal, 1999:178).

¹⁰⁸ Με μια μεγαλόφωνη καλησπέρα προς όλους.

¹⁰⁹ Η χειραψία, το σφίξιμο του μπράτσου και το φιλικό πιάσιμο του ώμου αποτελούν τις συχνότερες σωματικές εκδηλώσεις στο χαιρετισμό ενός φίλου στο πρακτορείο.

¹¹⁰ Τη στιγμή που ο ρηχός παίκτης θα φέρει απ' έξω τον καφέ του και δεν θα διανοηθεί να δει αλλού το παιχνίδι σπάνια θα δούμε άλλες κατηγορίες παικτών να παρακολουθούν στο πρακτορείο περισσότερο από μερικά λεπτά κάποιου αγώνα στον οποίο δεν έχουν στοιχηματίσει.

¹¹¹ Η συζήτηση και κατ' αυτόν τον τρόπο συλλογική επιλογή αγώνων για στοίχημα είναι σημαντική στην καθημερινή κοινωνικότητα γύρω από το ίδιο το παιχνίδι. Είναι τα «*καθημερινά νέα*», η επικαιρότητα του παιχνιδιού. Για τους αγώνες της ημέρας θα ανταλλαχθούν οι τελευταίες πληροφορίες μεταξύ της εκάστοτε παρέας στο μαγαζί, θα βγουν τα σάνταρ και τα αμφίρροπα παιχνίδια και θα παιχτούν τα στοιχήματα της ημέρας. Καμία φορά λοιπόν δεν άκουσα κανέναν παίκτη να συζητά αποτελέσματα που έπαιξε σε ένα δελτίο και να αναφέρει ότι περιμένει παιχνίδι άλλης ημέρας.

¹¹² Εκφράσεις του τύπου «*που ήσουνα; Δεν ήρθες αυτές τις μέρες.*» ή «*που χάθηκες εσύ;*» αποτελούν καμπανάκια κινδύνου και επιζητούν στιβαρές δικαιολογίες από την πλευρά του απόντα. Θυμάμαι όταν για οικογενειακούς λόγους έλειψα τέσσερις μέρες από το πρακτορείο ο Αχιλλέας με πήρε τηλέφωνο να με ρωτήσει γιατί δεν ήρθα, αν μου έτυχε κάτι ή αν παρεξηγήθηκα από κάποιον στην παρέα!

εισήγαγε γρήγορα τον νεοφερμένο στην παρέα. Το χιούμορ κατά τον Geertz (2005 (1972):59) αποτελεί ένδειξη αποδοχής στην ομάδα των εντοπίων. Έτσι ένοιωσα και εγώ όταν γινόμουν το «θύμα» πειραγμάτων για το «τευτεράκι» μου, όπου όσο πιο διακριτικά μπορούσα σημείωνα σημαντικά ζητήματα της έρευνας. Η φράση του Ορέστη *«αυτό να σημειωθεί στα πρακτικά»* με έκανε πολλές φορές να γελώ μόνος μου κατά τη διάρκεια της επεξεργασίας των παρατηρήσεων πεδίου.

Ο Malaby περιγράφει την κλειστή κοινότητα του τζόγου με ένα περιστατικό δύο παικτών του παράνομου τζόγου που καθισμένοι σε μια καφετέρια στοιχημάτιζαν δημοσίως σε πιο φρούτο θα κάτσει η μύγα την επόμενη φορά και αντάλασσαν χρηματικά ποσά χωρίς να καταλαβαίνουν οι άλλοι περί τίνος επρόκειτο (Malaby, 2003:13). Αν στον παράνομο τζόγο αυτό που πρέπει να μένει κρυφό από το δημόσιο βλέμμα είναι η πρακτική (Malaby, 2003:13) στο νόμιμο παιχνίδι αυτό που αντιβαίνει την κυρίαρχη οπτική και φθείρει την προκαθορισμένη ατομική φύση του παιχνιδιού είναι η έντονη κοινωνικότητα και η στενή φιλία με ότι αυτό συνεπάγεται για την εκφραστικότητα των μελών της παρέας.

Η πίεση της κυρίαρχης οπτικής για το χώρο είναι μεγάλη και ας της αντιστέκονται με σθένος. Μια αμφιθυμία του πως θέλουν να τον αντιλαμβάνονται και του πως τον αντιλαμβάνεται η ευρύτερη κοινωνία μας γίνεται γνωστή μέσα από την αδιάκοπη μετατόπιση του χώρου από το «ιδιωτικό» στο «δημόσιο». Από νωρίς παρατήρησα την αλλαγή στην ένταση ακόμη και στην θεματολογία των συζητήσεων εντός και εκτός του πρακτορείου. Εντός του υπερτερούν τα θέματα του παιχνιδιού (προβλέψεις, νέα ομάδων, αποτελέσματα κτλ.) και τα «καλαμπούρια» γύρω από το στοίχημα που γίνονται μεγαλόφωνα, ενώ κάθε είδους ζητήματα κοινωνικά ή πολιτικές αντιπαραθέσεις (εκλογές, οικονομία, φορολογικά) γίνονται σε μικρότερο βαθμό και χαμηλόφωνα. Το αντίθετο γίνεται στα εξωτερικά τραπεζάκια. Εκεί, όπου τυγχάνει να περιδιαβαίνουν γνωστοί, γείτονες ή ακόμη και άγνωστοι συμπολίτες τους οποίους μπορεί να ξαναδείς στην αγορά μοιάζει τα στοιχηματικά ενδιαφέροντα να αποσιωπώνται ενώ πιο εύκολα και μεγαλόφωνα γίνονται συζητήσεις επί πολιτικών, οικονομικών, κοινωνικών ακόμη και προσωπικών θεμάτων. Ο δημόσιος χαρακτήρας του πρακτορείου προτάσσει τον τζόγο ως κυρίαρχη θεματολογία του. Είναι δημόσιος σε σχέση με τον τζόγο. Επομένως τα θέματα που τον αφορούν μπορούν να εκφράζονται ανοικτά μεταξύ ατόμων και παρεών. Αντίθετα η πολιτική, προσωπική άποψη για τα ευρύτερα θέματα της κοινωνίας και της ζωής πρέπει να ελέγχεται και να συζητείται χαμηλόφωνα εντός της παρέας. Αντιστρόφως ανάλογα, ο δημόσιος χαρακτήρας του «πεζοδρομίου» επιτρέπει την ενασχόληση με τα κοινά και την έκφραση της προσωπικής άποψης του καθενός. Ο τζόγος, μια κοινωνικά αμφιλεγόμενη πρακτική, ένα προσωπικό πάθος πρέπει να αποσιωπάται ή να περιορίζεται μεταξύ της παρέας των ενθουσιωδών του είδους.

Τα πράγματα αλλάζουν τις ώρες που το πρακτορείο κυριαρχείται από την ρηχή παρέα, τις μέρες όπου δεν υπάρχουν μεγάλα γεγονότα και μόνο οι ρηχοί παίζουν. Τότε που απελευθερώνεται η ανδρική έκφραση, τζόγος και πολιτική, προσωπικά και κοινωνικά θέματα αλληλοδιαπλέκονται δημιουργώντας ένα πλαίσιο αλληλεπίδρασης που απορροφά ακόμη και όσους δεν ανήκουν στην παρέα ώστε να συμμετέχουν με ενδιαφέρον. Ένας από αυτούς είναι και ο Διονύσης για τον οποίο η παραπάνω αμφιθυμία παίρνει μεγαλύτερες διαστάσεις. Ενώ λοιπόν φαίνεται να εκτιμά την συμβολή της παρέας στην αίσθηση ενός χώρου κοινωνικού και ζεστού που δεν ξεμένει από πιστούς πελάτες και ο ίδιος απολαμβάνει ενεργά τη συμμετοχή στις κοινωνικές και πολιτικές τους συζητήσεις και αντιπαραθέσεις, προσπαθεί το ίδιο ενεργά να περιορίσει ή να αποκλείσει την ανδρική τους εκφραστικότητα τις ημέρες των μεγάλων λαχειοφόρων ή στοιχηματικών γεγονότων που το κατάστημα κατακλύζεται από «περαστικούς» και γυναίκες. Δεν είναι λίγες οι φορές λοιπόν που ζήτησε περισσότερη ησυχία ή προσπάθησε με εύσχημο τρόπο (διακοπή συζητήσεων και πρόσκληση παικτών στα εξωτερικά τραπεζάκια για τσιγάρο) να ελέγξει την εκφραστικότητα της παρέας. Ενώ λοιπόν θέλει ο χώρος του να είναι κάτι παραπάνω από ένα εμπορικό κατάστημα ταυτόχρονα δεν θέλει να φαίνεται στους

λιγότερο τακτικούς ή στους καλούς (βαθύτερους) πελάτες του ότι πρόκειται για ένα καφενείο που η φασαρία του θα τους εμποδίσει να εξασκήσουν το ατομικό τους παιχνίδι. Η ανάγκη, αυτή τη δύσκολη εποχή της κρίσης, να «δουλέψει» η επιχείρηση συγκρούεται με την ανάγκη να μην είναι απλώς μια επιχείρηση.

Το παιχνίδι απόκρυψης – ορατότητας της ρηχής παρέας στην ευρύτερη κοινότητα του πρακτορείου έχει ως κύριο σκοπό την προστασία αυτής και των μελών της από το κριτικό βλέμμα των άλλων. Ένα παρόμοιο παιχνίδι όμως διακρίνει και τις κοινωνικές σχέσεις εντός της και έχει και αυτό τον ίδιο σκοπό. Η εργαλειακή απόκρυψη – ορατότητα των κερδών από το παιχνίδι παίζει πρωταρχικό ρόλο μέσα στην παρέα. Μία μέρα βρέθηκα από το μεσημέρι στο πρακτορείο. Καθόμουν μόνος στο τραπεζάκι πίσω από την κολώνα του ticket checker και διάβαζα μια εφημερίδα του στοιχήματος. Στο πρακτορείο ήταν άλλοι δύο παίκτες που έπαιζαν μεμονωμένα στοιχήμα στον ιππόδρομο. Τότε μπήκε ο Κλέαρχος. Όντας εκτός του πεδίου ορατότητάς του δεν με πρόσεξε και με αυτοματοποιημένες κινήσεις κατευθύνθηκε στο ticket checker και αμέσως μετά στο ταμείο όπου εισέπραξε ένα ποσό από κερδισμένο δελτίο. Έφυγε αμέσως γιατί όπως είπε στον Διονύση τον περίμενε η γυναίκα του για φαγητό. Το ίδιο απόγευμα ξαναήρθε με τον Ορέστη και κάποια στιγμή άρχισαν να μιλούν για την εξέλιξη του παιχνιδιού τους τον τελευταίο καιρό: –Ορέστης *«Τίποτα δεν κάναμε αυτή τη βδομάδα.»*. – Κλέαρχος *«Τίποτα όμως; Ρε συ δεν κάθεται ούτε ένα παιχνίδι τόσο καιρό; Τι γκαντεμιά είναι αυτή αδερφέ μου;»*. Στην αρχή θεώρησα αυτή την συμπεριφορά ως ανειλικρινή από την πλευρά του Κλέαρχου. Αργότερα με την εξέλιξη της έρευνας κατάλαβα ότι πρόκειται για μια συνήθη στρατηγική των παικτών στην παρέα. Σ' αυτή την εποχή της κρίσης το χρήμα δεν αποφεύγεται λόγω απέχθειας (Papataxiarchis, 1999:163-4) μα αποκρύπτεται λόγω ανέχειας. Η ρηχή παρέα χαρακτηρίζεται από την οικονομική της ένδεια που σύμφωνα με τον Ορέστη καθορίζει και τον τρόπο παιχνιδιού της *«ο καθένας παίζει ανάλογα με το πόσα έχει.»* Η ατομική οικονομική άνοδος απομακρύνει το μέλος από την κοινότητα των υπολοίπων. Το χρήμα και κυρίως το ατομικό κέρδος διαφθείρει την ομόφυλη κοινωνικότητα της παρέας εισάγοντας έστω και προσωρινά την οικονομική ανισότητα.

Ένα απόγευμα ο Ορέστης έπαιξε ένα συνεταιρικό με τον Μάρκο¹¹³ και κέρδισαν κοντά στα χίλια ευρώ. Το δικό του κέρδος – με βάση τα χρήματα που πλήρωσε για την κατάθεση του δελτίου – ήταν τριακόσια πενήντα ευρώ. Χαμηλόφωνα λοιπόν βγαίνει κάποια στιγμή και λέει στον Βαγγέλη, την Μαρίνα και εμένα που καθόμασταν στο εξωτερικό τραπεζάκι: *«Έπαιξα χθες ένα δελτίο του άλλου του παλαβιάρη και κερδίσαμε κοντά ένα χιλιάριο. Το είδα ρε φίλε και λέω τι παίζει το άτομο. Μόνο Χ ζητούσε. Είχε δυο τρία στα χέρια μου διαλέγω εγώ αυτό και του λέω δεν βαριέσαι βάλε με μέσα σ' αυτό. Και κέρδισε ρε φίλε!»*. Βλέποντας το κερδισμένο δελτίο όλοι ενθουσιάστηκαν και του έδωσαν συγχαρητήρια. Τότε ο Βαγγέλης σηκώθηκε και φώναξε ώστε να το ακούσουν όλοι μέσα στο πρακτορείο: *«Ρε Κλέαρχε, αυτός κέρδισε ένα χιλιάριο και δεν κερνάει τίποτα!»*. Ο Κλέαρχος κούνησε το κεφάλι απορριπτικά. Ο Ορέστης τότε γύρισε προς το μέρος μου και είπε: *«Είδες; Γι' αυτό δεν λέω τίποτα. Γιατί είναι καρφωτέλες!»*.

Κάποια στιγμή τσαντίστηκε από τα πειράγματα. Έδειχνε να έχει έρθει σε δύσκολη θέση. Από την μία πλευρά υπήρχε ο φόβος μην τον πούνε τσιγγούνη και μίζερο και από την άλλη η ανάγκη να κρατήσει όσο το δυνατό μεγαλύτερο κέρδος στην τσέπη του¹¹⁴. Έτσι όταν ο Κλέαρχος συνέχισε το πείραγμα, *«Ορέστη, καμιά καραμελίτσα, μήπως έχεις;»* εκείνος γύρισε θυμωμένα πια και απάντησε *«Τι θες μωρέ; Δεν έχω είπα. Σουβλάκι δεν θες το βράδυ; Εντάξει είπαμε, θα κεράσω σουβλάκια...»*. Τον

¹¹³ Ο Μάρκος είναι περιστασιακό μέλος της παρέας. Γυμναστής στην ομάδα της Αμφίπολης, θεωρείται καλός παίκτης του στοιχήματος και βαθύς γνώστης του ποδοσφαίρου. Στα χρόνια παρουσίας του στο πρακτορείο έχει γνωριστεί με όλους και έχει πάντοτε μια θέση στα τραπεζάκια της παρέας όταν βρεθεί μαζί της στο χώρο. Όμως αυτό δεν γίνεται συχνά γιατί τα περισσότερα απογεύματα η ομάδα έχει προπόνηση και εκείνος πρέπει να βρίσκεται στο γήπεδο.

¹¹⁴ Αργότερα μου είπε ότι θα κρατούσε ένα ποσό για να παίξει τις επόμενες μέρες και τα υπόλοιπα θα έμεναν καθαρό κέρδος για να κλείσει οικονομικές υποχρεώσεις στο σπίτι (λογαριασμούς, κ.α.).

ρώτησα σχετικά με τα μεγάλα κέρδη από το στοίχημα και το αν οι παίκτες συνηθίζουν να λένε ότι κέρδισαν μεγάλα ποσά. Ο Ορέστης είπε: *«Δεν το λένε, ο άλλος δεν θέλει να πει ότι πήρε καλά λεφτά γιατί μπορεί να μη θέλει να κεράσει, μπορεί να χρωστάει και να μη θέλει να το μάθουν πως πήρε λεφτά ή γιατί δεν θέλει να του ζητάνε δανεικά.»*

Το ιδανικό της ισοτιμίας μέσα στην παρέα επιτάσσει το μοίρασμα των ατομικών κερδών για το καλό όλων. Η φράση θα μπορούσε να είναι *«αφού χάνουμε μαζί το σωστό είναι να κερδίζουμε και μαζί»*. Η προσωπική ανάγκη όμως σπάνια επιτρέπει την εκδήλωση της ανιδιοτέλειας. Σ' αυτές τις περιπτώσεις η πολιτισμική πρακτική του *δώρου* εν είδη ενός φθηνού κεράσματος έρχεται να συμβολίσει αυτό το μοίρασμα. Ο κερδισμένος επιβεβαιώνει την συμμετοχή του στην παρέα. Δείχνει ότι τίποτα δεν άλλαξε και ας μην έχει προσωρινά την ίδια δεινή οικονομική θέση με τους υπολοίπους. Κατευνάζονται έτσι τα αρνητικά συναισθήματα ζήλιας ή ακόμη και φθόνου που γεννά σε ανθρώπους με επιτακτικές οικονομικές ανάγκες το άκουσμα ενός σημαντικού κέρδους. Όμως και αυτό το συμβολικό δώρο την εποχή της κρίσης γίνεται δύσκολο και η εσωτερική σύγκρουση είναι μεγάλη : *«Ο ωραίος τύπος κερνάει ρε φίλε! Δεν γίνεται να μην κεράσει. Όμως τώρα με αυτά τα χαρτζιλίκια ζούμε. Τι να κάνουμε; Έτσι όπως μας καταντήσανε. Είναι δυνατόν να μην υπάρχουν δουλειές για να δουλέψεις; Όταν δούλευα στα καράβια δεν μου έμενε φράγκο στην τσέπη από τα κεράσματα. Όπου κι αν πήγαινα αν έβλεπα γνωστό τον κέρναγα. Τώρα σκέφτομαι και τον καφέ ρε φίλε!»*.

Ένας άλλος τρόπος προστασίας των κοινωνικών σχέσεων στην παρέα είναι το *«μοίρασμα της ρέντας»* (τύχης). Τις επόμενες ημέρες μετά την επιτυχία του ο Ορέστης έγινε περιζήτητος. Όλοι έπαιξαν τουλάχιστον ένα συνεταιρικό μαζί του ή του ζήτησαν να μπει στα δελτία τους για γούρι. Θεωρούσαν ότι το στοίχημα του Μάρκου κέρδισε γιατί το επέλεξε ο Ορέστης – που αυτή την εποχή τον πήγαινε η τύχη – και όχι γιατί ο ίδιος ήταν καλά διαβασμένος και είχε κάνει σωστές επιλογές. Εκείνος όσο είχε ακόμη χρήματα δεν αρνήθηκε καμία από αυτές τις προτάσεις.

Τα παραπάνω παρατηρούνται και αφορούν μόνο τα κέρδη του στοιχήματος. Σε καμία άλλη περίπτωση δεν ασκείται η ανάλογη κοινωνική πίεση ή η ανάγκη του ατόμου να μοιραστεί αναπάντεχα χρηματικά ποσά που αποκόμισε. Αυτό φάνηκε όταν ο Ορέστης εισέπραξε τα πεντακόσια ευρώ του κοινωνικού μερίσματος:

«Μετά από λίγο φάνηκε και ο Ορέστης. Τα καλαμπούρια άρχισαν πριν ακόμη φτάσει. Ο Κλέαρχος τον κορόιδευε για τα καινούρια του παπούτσια και την προσεγμένη του εμφάνιση. Εκείνος τους απέφευγε γελώντας. Όταν πήγα μέσα να τον δω που έπαιζε στοίχημα μου είπε “είδες πως μου την μπαίνουν όλοι ρε φίλε;” τον ρώτησα γιατί αυτό και μου είπε ότι πήρε το κοινωνικό μέρισμα. “Τακτοποίησα τις υποχρεώσεις μου ρε φίλε. Και πήρα και πλυντήριο, έδωσα και τα χρωστούμενα που είχα και τώρα είμαι εντάξει.” – Θόδωρος: “Σου περίσσεψε τίποτα ή δεν... κάνα κατσαρόνικο;”. Ο Ορέστης έβγαλε μερικά χαρτονομίσματα από την τσέπη του και του τα έδειξε: “Εξήντα ευρώ ρε φίλε αυτά είναι.”. – Κλέαρχος: “Εξήντα; Το μεσημέρι μου είπα σαράντα τι γίνεται ρε αυξάνονται; Αυτά είναι. Εκεί πάνε τα επιδόματα στα λούσα και στα πρακτορεία και μετά μου λένε ανέχεια και δεν συμμαζεύεται. Κάτσε να πάρω εγώ τα στοιχεία σου να τα πω στην εφορία να δεις αν θα ξαναπάρεις λεφτά.”» (Σημειώσεις πεδίου 19/7/2014).

Έτσι στη ρηχή παρέα το καλύτερο είναι να μην λες για μεγάλα κέρδη. Μοιάζει ο καθένας να κερδίζει μόνος του και όλοι να χάνουν παρέα. Η στρατηγική της απόκρυψης των κερδών αν και με μεγαλύτερη δυσκολία εξασκείται ακόμη και στο συνεταιρικό παιχνίδι όπου οι παίκτες μοιράζουν τα χρήματα κρυφά από τους υπόλοιπους και προσπαθούν να κρατήσουν μυστική την επιτυχία. Αυτό φυσικά αφορά τα σημαντικά κέρδη και όχι τα μικρά. Σε μια στιγμή χαλάρωσης όπου συζητούσαν για κέρδη από προηγούμενο παιχνίδι τους ο Ορέστης είπε στον Αλέκο: *«Χθες παίζαμε για λίγα... τα λίγα τα λες, τα πολλά δεν τα λες»*. Ο τελευταίος γέλασε πλατιά συμφωνώντας.

Η προβολή των κερδών είναι εργαλειακή. Όταν γίνεται εξυπηρετεί πάντοτε έναν μεγαλύτερο σκοπό. Η πρόσληψη κύρους μέσα στην παρέα, η επίδειξη της καλύτερης γνώσης του ποδοσφαίρου, η ανάδειξη στην παρέα μιας προσωπικά βελτιωμένης τεχνικής που αποδίδει πιο εύκολα κέρδη, η

επίδειξη της «ρέντας» που έχει ο παίκτης σε μια χρονική περίοδο ή και όλα τα παραπάνω ταυτόχρονα είναι οι λόγοι που ωθούν στην δημοσιοποίηση των επιτυχιών και έχουν άμεση σχέση με τον ανδρικό ανταγωνισμό εντός της παρέας.

Η ανταγωνιστική ισοτιμία, η ελεγχόμενη ανταγωνιστική επίδειξη του ανδρισμού είναι σημαντικό πολιτισμικό ιδεώδες που εκφράζεται σε όλους τους εντόπιους παραδοσιακούς θεσμούς εκκοινωνισμού (Herzfeld, 1985, Papataxiarchis, 1999, Malaby, 2003, Scott, 2003:270). Η απροσδόκητη εμφάνισή του στον κρατικό τζόγο είναι εντυπωσιακή πόσω δε μάλλον στο εμπορευματοποιημένο και θεωρητικά απρόσωπο χώρο του πρακτορείου του ΟΠΑΠ. Εντός όμως της ρηχής παρέας γίνεται το πλαίσιο μέσα στο οποίο οι παίκτες διαπραγματεύονται τις ανδρικές τους υπολήψεις και εξυφαίνουν το συμβολικό τους κύρος στο ευρύτερο σύνολο. Πεδία ανταγωνισμού γίνονται σχεδόν τα πάντα, θέματα συζήτησης¹¹⁵, επίδειξη κοινωνικότητας, τρόποι συμπεριφοράς στο πρακτορείο και κυρίως η επάρκεια στο ίδιο το ρηχό παιχνίδι.

Ο Ορέστης ανταγωνίζεται τους άλλους κυρίως σε θέματα κοινωνικών σχέσεων αλλά και στο θέμα των γυναικών. Προβάλλοντας έναν υπέρ-κοινωνικό χαρακτήρα και έχοντας έντονη την αίσθηση του χιούμορ προσπαθεί να διευρύνει συνεχώς τον κοινωνικό του κύκλο ενώ είναι ιδιαίτερα πρόσχαρος και ευγενικός με τις γυναίκες. Η τακτική να σπεύδει προς χαιρετισμό οποιασδήποτε γυναίκας γνωρίζει είτε εκείνη παίζει στο μαγαζί είτε απλώς διέρχεται έξω από αυτό συντηρεί την εικόνα του γόη αν όχι στις ίδιες τις κυρίες τότε σίγουρα στους άλλους θαμώνες της παρέας. Μετά από κάθε εγκάρδιο αποχαιρετισμό γυρίζει χαμογελώντας πονηρά στους υπολοίπους ενώ δεν είναι λίγες οι φορές που περηφανεύτηκε ότι αυτός στα εξήντα ένα του τα πάει καλύτερα στα ερωτικά από τους τριαντάρηδες. Μία φορά που κάποιος μιλούσε για ένα καλό μεζεδοπωλείο στην περιοχή ο Ορέστης είπε: *«Έλα ρε ήσουν χθες σε αυτό το μαγαζί; Καλά πώς δεν με είδες; Είχα πάει και γω εκεί με γυναίκες. Με γυναίκες είπα όχι μία πολλές το διευκρινίζω αυτό»*. Μια νεαρή κοπέλα που έπαιζε ΚΙΝΟ τον κοίταζε για λίγο, χαμογέλασε και γύρισε πίσω στο δελτίο της. Σε τέτοιες περιπτώσεις το γάντι δεν πέφτει ποτέ κάτω. Όταν αργότερα βρέθηκα μόνος μου με τον Κλέαρχο και τον Αλέκο μου είπαν: *«Μην τον ακούς ρε, όλες γριές είναι... Φιλνάδες της αδελφής του. Αν πας σε ένα από τα τραπέζια που λέει θα δεις έξι-επτά γριές και τον Ορέστη στη μέση... σαν την μύγα μες το γάλα!»*.

Αν και ο καθένας ανταγωνίζεται την παρέα σε ένα τομέα στον οποίο θεωρεί ότι ξεχωρίζει¹¹⁶ το κυρίαρχο πεδίο συλλογικού ανταγωνισμού είναι ο τζόγος και συγκεκριμένα το στοίχημα. Ποιος έχει βρει τον πιο αποδοτικό τρόπο παιχνιδιού, ποιος έχει συχνότερη επαφή με το ταμείο ή ακόμη και το ποιος είχε τις περισσότερες σωστές επιλογές σε αποτυχημένα δελτία παράγουν σοβαρές αντιπαραθέσεις μεταξύ των παικτών. Μοιάζει σαν να αντιπαραθέτουν την εξυπνάδα τους, το οικονομικό τους δαιμόνιο, τις γνώσεις τους για το ποδόσφαιρό, την τύχη τους και μέσω της ταύτισης με το προσωπικό τους στυλ παιχνιδιού τον ίδιο τον ανδρισμό τους.

Το ρηχό παιχνίδι είδαμε ότι ακολουθεί μία βασική αρχή: *«βάζεις λίγα και πας για πολλά»*. Η επιδίωξή της από τον παίκτη αποτελεί προαπαιτούμενο για την ένταξη του στη συλλογικότητα¹¹⁷ του ρηχού παιχνιδιού. Εντός αυτής κάθε παίκτης ανακαλύπτει, καλλιεργεί και προσπαθεί να επιβάλλει στην παρέα το δικό του διακριτικό τρόπο παιχνιδιού. Μέσα από την μεταφορά στοιχείων της προσωπικότητας του στο παιχνίδι προβάλλει την δική του προσωπική εκδοχή για το στοίχημα στο πρακτορείο. Έτσι τα συστήματα 3-4-5 ή 4-5 με μια ποικιλία στοιχηματικών γεγονότων (X, νίκη

¹¹⁵ Που αγγίζουν την αντιπαράθεση απόψεων επί παντός επιστητού. Στη διάρκεια της έρευνας, το πρακτορείο έγινε χώρος ενασχόλησης και σχολιασμού (πάντοτε με φασαρίες και αντιπαραθέσεις) όλης της επικαιρότητας αλλά και ευρύτερων θεμάτων ηθικής, έμφυλων σχέσεων, θρησκείας, εθνικισμού κ.α..

¹¹⁶ Όλα τα θέματα αποτελούν πεδία ανταγωνισμού στις συζητήσεις της παρέας. Καθένας όμως διαλέγει συγκεκριμένα θέματα στα οποία εμφανίζεται ιδιαίτερος αδιάλλακτος και ανταγωνιστικός. Ο Θόδωρος ανεβάζει τους τόνους σε θέματα κοινωνικής ηθικής και δικαιοσύνης ενώ ο Κλέαρχος κοντράρεται με τους άλλους όταν η συζήτηση αφορά την οικονομία και το εμπόριο. Ο Αχιλλέας που ασχολείται ενεργά με τα κοινά του δήμου προβάλλει τις γνώσεις του πάνω στις δημόσιες σχέσεις. Κοινό πεδίο ανταγωνισμού όμως για όλη την παρέα – εκεί που όλοι θεωρούν ότι ξεχωρίζουν – είναι η πολιτική ανάλυση και οι ποδοσφαιρικές γνώσεις.

¹¹⁷ Αποκορύφωμα έκφρασης αυτής της συλλογικότητας αποτελεί το συνεταιρικό παιχνίδι.

outsiders, ημίχρονα τελικά κ.α.) – πάντοτε όμως υψηλής απόδοσης – φανερώνουν την διαλλακτικότητα του Ορέστη στο παιχνίδι. Ανάλογα τα «ξερά», «καρφωτά» δελτία των 6 ή περισσότερων γεγονότων αποτυπώνουν την ευθύτητα και την οικονομική φιλοδοξία του Κλέαρχου. Ο Αχιλλέας δείχνει τη σταθερότητα του χαρακτήρα του με την απaráλλακτη τακτική επιλογής 3 ακριβών σκορ σε κάθε δελτίο και ο Θόδωρος την αμφισβήτηση κάθε εδραιωμένης νόρμας και τον αντιδραστικό χαρακτήρα του με ριζοσπαστικές επιλογές μεγάλων outsiders απέναντι σε «ντεφορμέ» – όπως συνήθως χαρακτηρίζει τα – ποδοσφαιρικά μεγαθήρια. Ο Λευτέρης¹¹⁸ τέλος αναδεικνύει την οξύνοια και τον ενθουσιώδη «επιστημονισμό» του με την εύρεση συνεχώς διαφορετικών και όλο πιο πολύπλοκων συστημάτων στοιχηματισμού¹¹⁹ (χρήση στάνταρ με δικλίδες ασφαλείας σε συστήματα κ.α.).

Η ευθεία υιοθέτηση του τρόπου παιχνιδιού ενός άλλου μέλους δεν γίνεται χωρίς κόστος για το κύρος του παίκτη. Μοιάζει να τον τοποθετεί στη θέση του μαθητευόμενου γεγονός που υποβαθμίζει την θέση και ανεξαρτησία του στην παρέα (βλ. επίσης και περίπτωση Αλέκου λίγο παρακάτω).

«Ο Μάρκος μας είπε ότι βρήκε έναν τρόπο να βάζει λίγα και να παίρνει ικανοποιητικά χαρτζιλίκια. Παίζει από τριάντα λεπτά όλα τα σκορ που δίνουν καλή απόδοση. Η Γερμανία νίκησε 4-0 και αυτός έμεινε ικανοποιημένος γιατί έδινε απόδοση 38. Φυσικά δεν το είχε παίξει μόνο του αλλά με ένα αποτέλεσμα του Ιράν – Νιγηρία που έπαιξε το βράδυ. Με αυτό τον τρόπο παιχνιδιού πάει με 30 λεπτά να βγάλει ένα πεντακοσάρικο. Ο Κλέαρχος φάνηκε να ενδιαφέρεται γι' αυτόν τον τρόπο παιχνιδιού αλλά όταν ο Μάρκος του είπε να πάρει μερικά δελτία και να κάτσουνε μαζί για να του δείξει αρνήθηκε προφασισζόμενος ότι βαριόταν. Όμως μετά από δέκα λεπτά – και ενώ είχε φύγει ο φίλος του – κάθισε δίπλα μου και άρχισε να παίζει τα σκορ στο Ιράν – Νιγηρία με τον ίδιο ακριβώς τρόπο που του είχε υποδείξει ο Μάρκος.» (Σημειώσεις πεδίου 16/6/2014).

Ο ανταγωνισμός του ατομικού παιχνιδιού συνδέεται άμεσα με τον ανταγωνισμό των προσωπικών απόψεων στις συζητήσεις της παρέας και αποσκοπεί στην κατάκτηση ενός προσωπικού χώρου, ώστε να μπορεί ο καθένας να υπάρχει αυτόνομα και ανεξάρτητα μέσα στο σύνολο. Με τον τρόπο αυτό διατηρείται η ανδρική ανεξαρτησία στην παρέα του πρακτορείου και το άτομο δεν χάνει την υπόσταση του εντός της.

Το συνεταιρικό παιχνίδι επιτελεί την αντίθετη λειτουργία. Έρχεται να συνδύσει τους διαφορετικούς χαρακτήρες και να ενώσει τα άτομα σε παρέα. Σε καμία περίπτωση όμως δεν πρόκειται να τα συγχωνεύσει ή να τα ομογενοποιήσει καταργώντας τις διαφορές τους. Αν δεν πρόκειται για την τυφλή υποστήριξη των επιλογών του άλλου όπως στην περίπτωση του Ορέστη με τον Μάρκο¹²⁰ τότε αφορά συνήθως ένα ψηφιδωτό επιλογών όπου άλλες περισσότερο και άλλες λιγότερο συμφωνούν με τον τρόπο παιχνιδιού του κάθε συνεταιίρου. Ο Κλέαρχος λοιπόν με τον Ορέστη όταν παίζουν μαζί «καρφώνονται με ευελιξία». Διαλέγουν συνήθως 6 παιχνίδια (Κλέαρχος) ζητώντας όμως πεντάδες ή και τετράδες σε ένα σύστημα 5-6 ή 4-5-6 (Ορέστης).

¹¹⁸ Ο Λευτέρης, χαμηλοσυνταξιούχος του ΟΓΑ – μετά από εργατικό ατύχημα στην οικοδομή – έρχεται καθημερινά στο πρακτορείο. Δεν κάθεται όσο οι υπόλοιποι αλλά κοινωνικοποιείται μόνο με την παρέα όταν βρίσκεται εκεί. Πειραματίζεται συνεχώς με νέους τρόπους παιχνιδιού και ενημερώνεται πολύ περισσότερο για τα γεγονότα του στοιχήματος. Αν και η στάση του στο χώρο τον τοποθετεί στο μεταίχμιο μεταξύ του μεμονωμένου τακτικού και του μέλους της παρέας οι συμμετέχοντες μου τον εκτιμούν και μελετούν ή παίζουν μαζί του όταν και εκείνος το επιθυμεί (βλ. κεφ. 2.5.1 σελ. 76).

¹¹⁹ Στο τέλος των πρωταθλημάτων της προηγούμενης σεζόν υπήρξαν μια σειρά αγώνων με ανατροπές αποτελεσμάτων κατά τη διάρκεια του παιχνιδιού. Ο Λευτέρης θεώρησε ότι αυτή την εποχή το κατάλληλο παιχνίδι είναι οι συνδυασμοί ανατροπών σε ημίχρονα τελικά εντός δελτίων με σύστημα 2-3-4 ή 4 έως 6. Το παιχνίδι απέδωσε καρπούς και κέρδισε δύο δελτία με καλά ποσά κοντά στα πεντακόσια ευρώ. Το κόστος του 2-3-4 είναι 3,3€. Εκείνες τις ημέρες τον έβλεπα να εξηγεί σε όποιον έβρισκε από την παρέα το νέο τρόπο παιχνιδιού και να προτρέπει και τους άλλους να παίζουν έτσι ή να μπουν στα δελτία του. Μία μέρα έπαιξε 12€ ευρώ καταθέτοντας τέσσερα τέτοια δελτία πράγμα που τον έκανε να ζητά ακόμη πιο επιτακτικά το συνεταιρισμό των άλλων. Ο Neal λέει ότι ο ενθουσιασμός έρχεται με ένα οικονομικό κόστος στον παίκτη του στοιχήματος. Η αύξηση των ποσών στο στοιχίμα είναι το αντίτιμο της συναρπαστικής εμπειρίας (Neal, 2005:297-8). Έχει επίσης διαπιστωθεί ότι οδηγεί σε κατώτερες στοιχηματικές επιλογές (Bruce & Johnson, 1992:213, Bruce & Johnson, 1995).

¹²⁰ Που όμως επρόκειτο για ένα «κυνήγι των X» (βλ. επόμενη παράγραφο).

Μια σημαντική λειτουργία του συνεταιρικού είναι ακριβώς η προστασία του προσωπικού κύρους και της ανεξαρτησίας των συμμετεχόντων την στιγμή που γιορτάζεται το συλλογικό παιχνίδι και η συμμετοχή στην παρέα. Το «κυνήγι των Χ» αποτελεί την πλέον συμβατική μορφή ρηχού παιχνιδιού. Είναι το πιο απλό και εύκολο στην μελέτη του συνεταιρικό παιχνίδι. Η εύρεση των Χ είναι η κοινή γλώσσα των συνεταιρικών δελτίων και παράλληλα ο τρόπος συνεννόησης και γεφύρωσης διαφορετικών τρόπων προσέγγισης και προσωπικοτήτων στο παιχνίδι. Η δημοφιλία του στην παρέα συμβολίζει ταυτόχρονα την υποταγή στην ομάδα και την ανάγκη του ανήκειν σε κάτι μεγαλύτερο από τον εαυτό, την παρέα. Η συλλογικότητα προκρίνεται έναντι του ατομικού με την έννοια ότι κάθε συνεταιρική πρόταση είναι ικανή να αναβάλλει ή να ακυρώσει το ατομικό παιχνίδι.

Όμως η αυτονομία του ατόμου και η επίδοση της προσωπικής του σφραγίδας στο παιχνίδι δεν είναι αυτονόητη και δεδομένη αλλά κατακτάται με τον χρόνο και την απόκτηση εμπειρίας στο ρηχό τρόπο παιχνιδιού. Το συνεταιρικό σε αυτή την περίπτωση γίνεται το μέσο της μύησης, εκμάθησης, «διαφθοράς» του νεοφερμένου στο ρηχό στοιχηματισμό. Ο Αλέκος και εγώ είμαστε τα καλύτερα παραδείγματα αυτής της λειτουργίας. Εκείνος άρχισε να παίζει με την παρέα μόλις έξι μήνες πριν την δική μου συμμετοχή. Σπάνια παίζει μόνος του και κάθε φορά που μπαίνει κάθεται δίπλα στον Κλέαρχο ή τον Ορέστη και ρωτά γενικά «Τί παίζουμε;» ή «Θα παίξουμε;». Σπάνια επίσης, επιδιώκει να αλλάξει τις επιλογές των συνεταιίρων του μοιάζοντας ωσεί παρόν, πιο πολύ γραφέας των επιλογών των έμπειρων συνεταιίρων του παρά συνδιαμορφωτής του δελτίου¹²¹.

Στη μοναδική περίπτωση που κατέγραψα ατομικό παιχνίδι από πλευράς του, εγώ ήμουν και ο μόνος στον οποίο τόλμησε να δείξει το χαμένο δελτίο. Οι πρώτες μέρες του μουντιάλ ήταν δύσκολες για την «ρηχή» παρέα. Οι μόλις δύο αγώνες της ημέρας παρέπεμπαν σε ένα ανώφελο «ψιλικατζίδικο» – όπως έλεγαν – ή στον βαθύ τρόπο παιχνιδιού. Έτσι όλοι ψάχνονταν για να βρουν τρόπους ώστε να συνεχίσουν την πρακτική τους¹²². Ο Αλέκος δεν έβρισκε θετική ανταπόκριση στις προτάσεις του για συνεταιρικό και την τρίτη ημέρα έπαιξε μόνος του τα δύο παιχνίδια. Παρότι διάλεξε υψηλές αποδόσεις (Χ και 2πλό) πήγαινε μόλις για 72€ βάζοντας 12€ στο δελτίο¹²³ του. Ήδη το πρώτο παιχνίδι (Ισημερινός – Ελβετία) είχε ξεφύγει από την πρόβλεψη. Τότε έβγαλε το απόκομμα και μου το έδειξε: «*Δε με πάει ρε φίλε, κοίτα... Δύο αγώνες και ήδη χάνω απ' τον πρώτο. Τσάμπα πήγε το δωδεκάερω... Μην πεις όμως τίποτα στους άλλους γιατί θα αρχίσουν το δούλεμα*».

Χαμογέλασα συνειδητοποιώντας παράλληλα πόσο δύσκολη ήταν και για μένα η μύηση στην ρηχή λογική¹²⁴. Σε μία δύσκολη συγκυρία για το ρηχό παιχνίδι, ο Αλέκος προσπάθησε να παίζει «ρηχά»¹²⁵ τους μόλις δύο αγώνες της ημέρας. Για να διεκδικήσει όμως ένα καλό «μεροκάματο» που θα δικαιολογούσε το παιχνίδι του έπρεπε να υπερβεί το πρώτο σκέλος της βασικής αρχής του ρηχού παιχνιδιού (*βάζεις λίγα και πας για πολλά*). Έτσι χωρίς να το καταλάβει αντέστρεψε την παραπάνω αρχή και κατέληξε να «βάζει πολλά και να πηγαίνει για λίγα». Αυτό φοβήθηκε ότι θα χλευάζαν οι συμπαίκτες του και γι' αυτό ζήτησε την εχεμύθειά μου¹²⁶.

Η παλινδρόμηση του Αλέκου σε ένα στυλ παιχνιδιού που ταιριάζει περισσότερο σε έναν περαστικό ή μεμονωμένο τακτικό δείχνει ότι η εγκατάλειψη του «ορθολογικού» τρόπου προσέγγισης του στοιχήματος δεν είναι διόλου εύκολη. Οι σύγχρονες τεχνικές διαχείρισης του ρίσκου είναι βαθιά ριζωμένες στις καθημερινές πρακτικές του σύγχρονου κοινωνικού υποκειμένου. Η δική μου προσπάθεια – στις αρχές της έρευνας – να συνδυάσω το «ορθολογικό» μου παιχνίδι με το «ρηχό» του

¹²¹ Ένας βαθύς παίκτης, ο Άγγελος, τον επικρίνει συχνά για αυτόν τον υποταγμένο τρόπο παιχνιδιού (κεφ. 2.4.1 σελ. 66).

¹²² Ο νέος τρόπος στοιχηματισμού του Μάρκου έγκειτο σ' αυτή την προσπάθεια.

¹²³ Τα χρήματα τριών ημερών που έπαιζε στα συνεταιρικά του με τον Ορέστη και τον Κλέαρχο.

¹²⁴ Για τη δική μου «διαφθορά» στο «ρηχό» παιχνίδι βλ. κεφ. 2.5.2 σ. 83-85.

¹²⁵ Ποντάροντας σε υψηλές αποδόσεις με μικρές πιθανότητες επιτυχίας.

¹²⁶ Η σύγκριση του παιχνιδιού του Μάρκου με αυτή του Αλέκου τις πρώτες ημέρες του Μουντιάλ είναι αποκαλυπτική της σημασίας που έχει η πείρα στο «ρηχό» παιχνίδι: Ο Μάρκος όχι μόνο κατάφερε να συνεχίσει το παιχνίδι του αλλά το μετέδωσε και στον Κλέαρχο σε αντίθεση με τον Αλέκο που το μόνο που ήθελε ήταν να κρατήσει κρυφή την αποτυχημένη του απόπειρα.

Ορέστη και του Κλέαρχου αποτελεί την καλύτερη επιβεβαίωση αυτής της άποψης (βλ. κεφ. 2.5.2 σελ. 84-5). Το συνεταιρικό παιχνίδι είναι μεν αναγκαίο αλλά όχι επαρκές για την ανάληψη της θέσης του ρηχού παίκτη. Απαραίτητο συστατικό είναι η πίστη ότι μπορείς να κερδίσεις ακολουθώντας αυτήν την πρακτική (πρβλ. σελ. 85). Την ίδια στιγμή η συμμετοχή στο παιχνίδι – και κυρίως την συνεταιρική του μορφή – αποτελεί την σημαντικότερη μέθοδο ενίσχυσης αυτής της πεποίθησης¹²⁷.

Ανταγωνισμός και ισοτιμία, ατομικότητα και συλλογικότητα, εξατομικευμένο και συνεταιρικό παιχνίδι διαπλέκονται καθημερινά στο πρακτορείο συμβάλλοντας στη δόμηση του παίκτη του νόμιμου τζόγου στην κοινωνία της κρίσης. Μέσα από την ατελείωτη αλληλεπίδραση, τις συζητήσεις και το παιχνίδι της, η παρέα δείχνει ότι η δόμηση του ατόμου και της προσωπικότητας του δεν έρχεται από το ίδιο αλλά από τους άλλους. Μόνο μέσα από την διαπροσωπική εμπειρία μπορούμε να καταλάβουμε ποιοι πραγματικά είμαστε και να δομήσουμε τις ξεχωριστές μας προσωπικότητες¹²⁸.

Ακραίες οικονομικές και κοινωνικές αλλαγές έχουν την δυνατότητα να διαφοροποιούν σημαντικά τις πολιτισμικές πρακτικές των κοινωνιών που τις έχουν υποστεί. Η συμπαγής ανθρωπολογική πείρα από την εκτενή εθνογραφία της νοτιοανατολικής Ασίας και του Ειρηνικού το έχει καταστήσει απολύτως σαφές. Στην ελληνική εθνογραφία έχει υποστηριχθεί πολλές φορές ότι η εντόπια έκφραση του «μεγάλου ανδρισμού» συμπίπτει με την αντίθεσή του προς τις επιταγές για συμμόρφωση και υποταγή στις κλειστές υπαγωγές τις οικογένειας και του συγγενειακού δικτύου (Loizos & Papataxiarchis, 1991). Συνίσταται στο ότι:

«Στο καφενείο πηγαίνει αυτός που προπάντων είναι άνδρας και μετά σύζυγος και πατέρας κ.α.. Ένας πραγματικός άνδρας δεν πρέπει να επιτρέψει στον εαυτό του να συντριφθεί από τα βάρη των συζυγικών υποχρεώσεων.» (Loizos & Papataxiarchis, 1991:17).

Η έφεσή του στον τζόγο, δείχνει την αμφιθυμία του απέναντι στην οικογένεια προβάλλοντας την αντιπαράθεση της οικογενειακής εξάρτησης στην ανδρική αυτονομία (Papataxiarchis, 1999:167,174). Η παρατήρηση της ομόφυλης κοινωνικότητας και του παιχνιδιού στο πρακτορείο την εποχή της οικονομικής κρίσης προσφέρει μια διαφορετική προσέγγιση στην ανδρική ανεξαρτησία την ίδια στιγμή που συγκροτεί μια εναλλακτική αφήγηση ενός «μεγάλου ανδρισμού» που διατηρεί τις πολιτισμικές αξίες και ταυτόχρονα προσαρμόζεται στις ανάγκες της εποχής (βλ. επίσης κεφ. 2.5.4).

Η συμμετοχή στη ρηχή παρέα και η καθημερινή παρουσία στο πρακτορείο προβάλλει – όπως έχουμε ήδη αναφέρει – την ανδρική ταυτότητα του παίκτη και την ανεξαρτησία του ως άνδρα. Για τον μακροχρόνια άνεργο, τον χρεωμένο μικρομεσαίο επιχειρηματία και ελεύθερο επαγγελματία, η απώλεια της δυνατότητας παροχής των απαραίτητων στην οικογένεια αλλάζει την ανδρική αμφιθυμία προς αυτήν και δίνει νέο νόημα στην αποφυγή του «γυναικείου» οικιακού χώρου και την προτίμηση προς την ανδρική κοινωνικοποίηση εκτός συγγενειακού πλαισίου. Η απώλεια του παραδοσιακού ανδρικού πλεονεκτήματος – και προνομίου – να εργάζεται προς όφελος όλων στην οικογένεια τον φέρνει πιο κοντά στον οικιακό χώρο. Ο φόβος εγκλωβισμού του στο «γυναικείο χώρο» του σπιτιού με ότι αυτό συνεπάγεται για την ανδρική του ταυτότητα εντός και εκτός οικογενειακού πλαισίου θα έπρεπε να εντείνει την αμφιθυμία του προς την οικογένεια και να αυξήσει την εξάρτησή του από αυτήν. Γιατί λοιπόν οι παίκτες μας δεν αντιδρούν το ίδιο δυναμικά; Γιατί να παίζουν μόνο ένα μικρό μέρος των χρημάτων τους στο στοίχημα, «τον καθημερινό καφέ τους» όπως λένε, και όχι μεγαλύτερο; Γιατί δεν αποσυνδέονται περισσότερο από την οικογένεια ή δεν λυγίζουν κάτω από τα ασήκωτα πλέον οικογενειακά βάρη; Γιατί νοιώθουν ακόμη πρωτίστως άνδρες και μετά σύζυγοι και πατέρες;

¹²⁷ Εκτός της κοινωνικής ενίσχυσης δύο αρκετά καλές επιτυχίες – μία ατομική και μία συνεταιρική με τον Ορέστη – που υπερέβησαν κατά πολύ τα κέρδη της «ορθολογικής» μου πρακτικής (βλ. σελ. 83-5) ενίσχυσαν την δική μου πίστη στο ρηχό παιχνίδι.

¹²⁸ Η εξεύρεση μιας προσωπικής σφραγίδας, ενός ξεχωριστού τρόπου παιχνιδιού αποτελεί την συμβολική έκφραση της δόμησης του ατόμου στην «ρηχή» παρέα. Για μένα ήταν η έφεση στην επιλογή διπλών ευκαιριών (Χ ή νίκη των outsider των αγώνων) που είτε έπαιζα σε συστήματα 3-4-5 ή 4-5 είτε επεδίωκα να εισάγω στα συνεταιρικά μου δελτία.

Η απάντηση βρίσκεται στη συγκρότηση μέσα στο πρακτορείο μιας νέας αφήγησης για τον «μεγάλο ανδρισμό». Οι ραγδαίες αλλαγές που έφερε στη ζωή του άνδρα η κρίση συνιστούν την παραδοσιακή του έκφραση ξεπερασμένη και προβληματική. Η ρήξη και η αποσύνδεση από την οικογένεια ακόμη και η καταστροφή της (σπατάλες τζόγου - διαζύγιο) την εποχή της κρίσης είναι η πιο εύκολη επιλογή. Δεν συνιστά την επίδειξη καμιάς ανεξαρτησίας και κανενός ανδρισμού. Η επίδειξη αφοβίας απέναντι στην οικονομική καταστροφή όταν αυτή λόγω κρίσης έχει ήδη συντελεστεί δεν δείχνει ανδρισμό. Μοιάζει περισσότερο με παραίτηση και αποδοχή της συντριβής κάτω από τα βάρη της οικογένειας που έχουν ενταθεί με την κρίση. Το ίδιο μοιάζει και η απόσυρση στο σπίτι, ο εγκλωβισμός στον οικιακό και συγγενειακό χώρο, η εξατομίκευση και η απομάκρυνση από την ανδρική κοινωνικότητα. Οι ρηχοί παίκτες πιστεύουν ότι ο πραγματικός άνδρας δεν είναι αυτός που αφήνεται στα πάθη του και μπορεί να καταστρέψει την οικογένειά του μέσα από αυτά. Ο Ορέστης σε μια κατ' ιδίαν συζήτηση μου εκμυστηρεύτηκε: *«Παλιά έπαιζα και 'γω έτσι. Γύρναγα και τα φράγκα απ' το μπάρκο τα 'παιζα στα ζάρια και στα χαρτιά... Έβγαινα και με γυναίκες, τίποτα δεν έμενε. Άλλες εποχές αυτές. Είχε δουλειές δε σ' ένοιαζε. Θα δούλευες, θα ξανάβγαζες. Τώρα δεν έχει ούτε δουλειές ούτε λεφτά. Τώρα όποιος έχει παίζει ανάλογα μ' αυτά που έχει. Εγώ άμα έχω παίζω, άμα δεν έχω δεν παίζω. Αυτοί που χάνουν τις περιουσίες σήμερα είναι άρρωστοι. Δεν είναι τζόγος αυτό, είναι αλκοολικοί φίλε, αρρώστια. Πως ο αλκοολικός περπατάει έτσι (μιμείται την κίνηση του μεθυσμένου) και παραπατάει; Έτσι είναι και αυτό.»*

Η απώλεια της ισορροπίας μέσα στο περιβάλλον της κρίσης παρουσιάζεται σαν ασθένεια. Ο δυνατός άνδρας δεν ενδίδει σε κανένα «αλκοολίκι» ξέρει να ελέγχει τα θέλω και τα πρέπει του και να συνδυάζει τις ανάγκες με τις υποχρεώσεις του στην οικογενειακή ζωή. Το να «είσαι μέσα σε όλα» είναι μια έκφραση κλειδί που ακούγεται τόσο μέσα στο πρακτορείο όσο κι έξω από αυτό. Έτσι η αποφυγή του οικιακού-γυναικείου χώρου αποκτά την σημασία της αναγκαίας εξωστρέφειας που πρέπει να δείχνει ο άνδρας για να διατηρήσει τα κεκτημένα και να διεκδικήσει όποιες ευκαιρίες υπάρχουν εκεί έξω για την ανατροπή της δύσκολης κατάστασης. Στην περίπτωση μας συνδυάζεται με την δημιουργία ενός εναλλακτικού δικτύου ανταλλακτικής οικονομίας που πραγματοποιεί τα οφέλη της ανδρικής κοινωνικότητας και ανεξαρτησίας.

Συνδυάζεται ακόμη και με την προσπάθεια να βρει ένα μεροκάματο μέσω κάποιου γνωστού. Ο Φάνης είναι υδραυλικός. Η πτώση στην οικοδομική εργασία τον έχει πλήξει και λείπει ότι είναι άνεργος χωρίς επίδομα. Η γυναίκα του δεν καταλαβαίνει γιατί παρόλα αυτά παίζει στοίχημα και έρχεται στο πρακτορείο: *«Ξέρεις όμως πόσες δουλειές μου έχουν τύχει εδώ μέσα;»*. Μαζί με τα τυχόν κέρδη του στοιχήματος μάλιστα θεωρεί τον εαυτό του κερδισμένο¹²⁹. Η ομόφυλη κοινωνικοποίηση στη ρηχή παρέα γίνεται ένα υποστηρικτικό δίκτυο που ενισχύει την ανδρική ανεξαρτησία και ψυχολογικά και εν τοις πράγμασι.

Εντέλει εκείνο που φαίνεται να έχει αλλάξει είναι η ανδρική αντίληψη για την οικογένεια. Μέσα στην αβεβαιότητα και την ανέχεια της κρίσης – ειδικά στον αστικό χώρο – η οικογένεια και κατ' επέκταση το συγγενειακό δίκτυο προβάλλουν ως εναλλακτικό του κράτους δίκτυο προστασίας για τα μέλη της. Μέσα στα πλαίσια αυτά ο άνδρας που έχει απωλέσει την δυνατότητα παροχής των απαραίτητων και έχει σταματήσει να *θυσιάζεται για τους άλλους* βρίσκει ένα πρωτίστως υλικό καταφύγιο¹³⁰. Η αμφιθυμία προς την οικογένεια στρέφεται τώρα προς τον ίδιο τον εαυτό. Αυτήν έρχεται να θεραπεύσει η συμμετοχή στην ρηχή παρέα και το παιχνίδι της. Μέσα από την κοινότητα της εμπειρίας του ανέργου, της οικονομικής ένδειας, της μακρόχρονης «χασούρας» στο παιχνίδι

¹²⁹ Πρβλ. με περίπτωση Χρόνη στον Malaby (2003:113).

¹³⁰ Σε πολλές των περιπτώσεων η γυναίκα είναι εκείνη που εργάζεται και στηρίζει έμπρακτα την οικονομία του σπιτιού. Σε μία μας συζήτηση ο Θόδωρος εκφράζοντας την αηδία του για εκείνους που δέρνουν τις γυναίκες τους εξήρε τον δυναμισμό της δικής του που δούλευε και κρατούσε το σπίτι ταυτόχρονα όταν αυτός έχασε την προηγούμενη δουλειά του. Στο ίδιο μήκος κύματος ο Κλέαρχος μας είπε ότι η δική του γυναίκα πλένει σκάλες για να προσθέσει στο επίδομα ανεργίας που έβαζε εκείνος στο σπίτι

συγκροτείται μια «αδελφότητα των αποτυχημένων» (Margomenou & Papavasiliou, 2013:528) που ενδυναμώνει τα μέλη της ως άτομα βοηθώντας στην κατανόηση ότι το πρόβλημα της κρίσης δεν είναι ατομικό αλλά συλλογικό. Η επίγνωση μέσω της συμμετοχής στην παρέα ότι «όλοι βράζουμε στο ίδιο καζάνι» προσφέρει μια ατομική ψυχολογική κάθαρση μεταθέτοντας το πρόβλημα από το άτομο στην κοινωνία και τους θεσμούς.

2.4 Κοινωνικές Ιεραρχήσεις και Έμφυλες Σχέσεις στο Πρακτορείο του ΟΠΑΠ.

2.4.1 Κοινωνικές σχέσεις και Ιεραρχία στο Πρακτορείο του ΟΠΑΠ

Οι δύο διαφορετικές προοπτικές του χώρου και της πρακτικής του νόμιμου τζόγου συγκρούονται – αναπόφευκτα – όταν η έρευνα εστιάζει στην μελέτη των κοινωνικών σχέσεων που διαμορφώνονται εντός του πρακτορείου του ΟΠΑΠ. Η παρακολούθηση των «συναντήσεων» μεταξύ των ρηχών και βαθύτερων παικτών μπορεί να προσφέρει χρήσιμα συμπεράσματα: για τη μορφή και το είδος των αλληλεπιδράσεων που αναπτύσσονται μεταξύ των διαφορετικών κοινωνικών ομάδων του πρακτορείου, την κοινωνική θέση που καταλαμβάνουν στην ευρύτερη κοινωνία του νόμιμου τζόγου και τις προσωπικές τους στάσεις και απόψεις για την θέση αυτή.

Η πρώτη φορά που είδα τον Θέμη στο πρακτορείο ήταν λίγες μέρες πριν τις δημοτικές εκλογές του Μαΐου του 2014. Επιχειρηματίας, διατηρούσε μια βιοτεχνία επίπλων μέχρι την έναρξη της κρίσης. Τότε αποφάσισε να βγει στη σύνταξη και την πούλησε με όρους σαφώς ευνοϊκότερους από αυτούς που θα πετύχαινε αργότερα. Όλοι στην παρέα λένε ότι «έχει λεφτά» και αρκετά ακίνητα που νοικιάζει ακόμα. Έρχεται δύο με τρεις φορές την εβδομάδα στο πρακτορείο. Αν και παίζει περισσότερο ποδοσφαιρικό στοίχημα τσεκάρει όλες τις επιλογές που του προσφέρονται χωρίς ταμπού ως προς το είδος του στοιχήματος που τελικά θα παίξει (ποδόσφαιρο, ιππόδρομος, μπάσκετ). Κάθε παιχνίδι του όμως τραβάει την προσοχή των άλλων παικτών και ο λόγος αφορά στα χρήματα που διακυβεύονται σ' αυτό. Μαζί με τον Μάνο και τον Άγγελο είναι οι σημαντικότεροι εκπρόσωποι του βαθύτερου παιχνιδιού του στοιχήματος στο πρακτορείο της Αμφίπολης.

Το απόγευμα της 14^{ης} Μαΐου διεξήχθη το παιχνίδι Παναθηναϊκός - Ατρόμητος για τα play-offs του πρωταθλήματος και ο γηπεδούχος προηγούνταν με 1-0. Ο Θέμης παρακολουθούσε τον αγώνα από την αρχή. Συχνά πυκνά σηκωνόταν για να τσεκάρει την οθόνη του «Πάμε Στοίχημα Live». Την στιγμή που τελικά έπαιξε κατέθετε ένα δελτίο και ο Κλέαρχος. Γυρνώντας στην παρέα μας είπε δείχνοντας τον Θέμη: «Ο άλλος έπαιξε ένα κατοστάρικο να ισοφαρίσει ο Ατρόμητος». Η απόδοση της ισοπαλίας σε εκείνο το σημείο ήταν 3,75. Ο ίδιος συνέχισε να βλέπει το παιχνίδι ατάραχος χωρίς να υποστηρίζει ανοικτά τους φιλοξενούμενους.

Όταν άνοιγε κάποια συζήτηση για το παιχνίδι η συνεισφορά του περιοριζόταν σε μερικά γενικά σχόλια. Κλισέ διαπιστώσεις που μπορούν να επαναληφθούν αυτούσιες για οποιοδήποτε αγώνα. Σχεδόν με την λήξη του παιχνιδιού ο Ατρόμητος ισοφάρισε και το παιχνίδι έληξε 1-1. Ο Θέμης «πήγε ταμείο» κρατώντας χαμηλότερους τόνους από πριν. Έδειχνε μάλιστα να συστέλλεται περισσότερο – έως και να δυσανασχετεί – όταν φεύγοντας οι υπόλοιποι της ρηχής παρέας αρχίσαν να εκφράζουν δημοσίως τα συγχαρητήρια τους και να του εύχονται «Σε καλή μεριά».

Μόλις έφυγε όμως άρχισαν τα σχόλια και οι κοροϊδίες. «*Ηρθε, τα πήρε και έφυγε*» είπε ο Αλέκος στον Κλέαρχο που με ένα φανερά ειρωνικό ύφος απάντησε: «*Η τύχη θέλει τους μαλάκες*». Κοίταξα τον Ορέστη. Εκείνος σήκωσε τους ώμους και μου είπε: «*Έτσι είναι τα πράγματα. Το να παίζεις συχνά δεν σημαίνει και ότι θα κερδίζεις. Εγώ παίζω τώρα πόσο καιρό, χάνω και γελάω...*». Το γέλιο του Ορέστη μοιάζει μια ειρωνική πρόκληση στην τύχη του. Σαν να την προκαλεί να τον απορρίπτει ενώ εκείνος θα επιμένει όλο και περισσότερο. Η τύχη προσωποποιείται. Παίρνει την μορφή μιας όμορφης

μα δύσκολης γυναίκας – που κάνει λανθασμένες επιλογές και – που αρνείται να του «κάτσει»¹³¹ παρά την συνεχή πολιορκία. Εκείνος γελά και συνεχίζει απτόητος να την κυνηγά.

Είναι αλήθεια ότι οι συχνότερες επιτυχίες των βαθύτερων παικτών στο παιχνίδι δοκιμάζουν την αντοχή και υπομονή των συμμετεχόντων μου που αρκετές φορές συσσωρεύουν αποτυχίες μηνών μέχρι να έρθει ένα καλό κέρδος¹³². Όμως αυτός δεν είναι ο κυριότερος λόγος της αντιπάθειας προς το πρόσωπο του Θέμη.

Λίγες μέρες αργότερα έπαιζαν Παναθηναϊκός και Ολυμπιακός στον τελικό του πρωταθλήματος μπάσκετ. Ασχέτως αν οι παίκτες μου δεν ασχολούνται ιδιαίτερα ούτε στοιχηματίζουν στο μπάσκετ, τα παιχνίδια μεταξύ των συγκεκριμένων ομάδων αποκτούν πάντοτε έναν πιο δημοφιλή, «ποδοσφαιρικό» θα έλεγα χαρακτήρα. Λίγο πριν την έναρξη μπήκε και ο Θέμης στο πρακτορείο. Η είσοδός του ήταν εντελώς αθόρυβη. Όντας και μικροκαμωμένος σαν άνθρωπος δεν έγινε αντιληπτός από πολλούς. Στην πραγματικότητα δεν μίλησε με κανέναν και κάθισε αμέσως να παίξει. Απορροφήθηκε αμέσως στις προσφορές τζόγου στις οθόνες του τοίχου. Έπαιξε ΚΙΝΟ, ρώτησε για τον Ιππόδρομο και εξιστόρησε στο Διονύση μια επιτυχία που είχε πρόσφατα εκεί. Εκείνος τον εξυπηρετεί πάντοτε με μεγάλη προθυμία. Αμέσως καθάρισε το πλησιέστερο τραπέζακι στο ταμείο από τα τσαλακωμένα δελτία και τις ανοικτές εφημερίδες και τον προσκάλεσε να κάτσει. Μετά από λίγο άρχισε να κοιτά την οθόνη του live στοιχήματος. Την προσοχή του τράβηξε ο αγώνας μπάσκετ και η απόδοση που έδινε η νίκη του Ολυμπιακού μέσα στην έδρα του αντιπάλου του.

Η παρέα ασχολείτο με την απουσία του Αλέκου. Ο Κλέαρχος – που δεν είχε μονάδες στο κινητό του – παρατήρησε την απουσία του και ο Ορέστης του είπε να πάρει από το δικό του κινητό για να μιλήσει. Ο Κλέαρχος που δεν ήξερε πώς να βρει στις επαφές το τηλέφωνο του Αλέκου ρώτησε έναν νεότερο παίκτη που καθόταν δίπλα του αλλά ούτε εκείνος ήξερε. «Πάτα το μεγάλο κουμπί ρε Κλέαρχε!» είπε ο Ορέστης αλλά εκείνος είχε εντωμεταξύ μετανιώσει και δεν ήθελε πια να πάρει τηλέφωνο. Ο Ορέστης επέμεινε, όπως φάνηκε όμως για άλλους λόγους: *«Μίλα ρε φίλε! Εγώ όταν δεν μου μιλάνε στενοχωριέμαι. Θέλω να μιλάω στους ανθρώπους. Όταν είμαι κάπου και μπαίνουν γνωστοί και δεν μου μιλάνε δεν μπορώ, τρελαίνομαι. Αν έχεις πρόβλημα ρε φίλε; Να μου το πεις κατάμουτρα.»*. Όλο αυτό το λογύδριο φυσικά δεν αφορούσε τον Κλέαρχο αλλά τον Θέμη. Τελειώνοντας το, πήγε και κάθισε απροσκάλεστος στο τραπέζι του. Η εισβολή συνοδεύτηκε με την φράση: *«Έλα, λέγε τι θα κάνεις σήμερα.»* *«Σκέφτομαι να παίξω το μπάσκετ στο live»* του είπε ο Θέμης χωρίς να τραβήξει την προσοχή του από το παιχνίδι. *«Α! Θα το πάρει ο Ολυμπιακός. Το έχουν κάνει επίτηδες για να πάει στα 5 παιχνίδια και να ‘κονομήσουνε από τα εισιτήρια.»* είπε ο Ορέστης. Η πρόγνωσή του ήταν εντελώς αντίθετη από το γενικό κλίμα και την αίσθηση όσων ασχολούνταν. Ο Παναθηναϊκός στην έδρα του ήταν ανίκητος για πολλά χρόνια και ειδικά στους τελικούς του πρωταθλήματος. Την προηγούμενη βδομάδα ο Ολυμπιακός είχε καταφέρει για πρώτη φορά να σπάσει αυτό το αήττητο αλλά στη συνέχεια έχασε στην δική του έδρα και οι τελικοί ξαναγύρισαν για το τελευταίο παιχνίδι στο ΟΑΚΑ. Το να συμβεί ένα δεύτερο σπάσιμο έδρας φάνταζε ακατόρθωτο. Ο Παναθηναϊκός ήδη από τα πρώτα λεπτά είχε πάρει ένα καλό προβάδισμα 8 πόντων και σιγά σιγά έδειχνε ότι θα το αυξήσει. Ο Θέμης μετά τη σύντομη στιχομυθία σηκώθηκε και πήγε στο ταμείο όπου για αρκετή ώρα παρατηρούσε την αλλαγή αποδόσεων που προβάλλονταν στην οθόνη του live. Λίγο αργότερα έβγαλε ένα πενηντάρικο και έπαιξε τον Ολυμπιακό νικητή με απόδοση 3,70. Ο Ορέστης συνέχισε να υποστηρίζει τον Ολυμπιακό κάθε φορά που έβαζε καλάθι αλλά τώρα πλέον πίστευε ότι το παιχνίδι θα το πάρει ο Παναθηναϊκός. Αυτό που έλεγε ότι του άλλαξε γνώμη – υπονοώντας παρασκηνιακά παιχνίδια – ήταν ότι δεν παίζει

¹³¹ Η έκφραση «μου έκατσε» χρησιμοποιείται από τους παίκτες μου εναλλακτικά για να εκφράσει την επιτυχή έκβαση τόσο του στοιχηματικού όσο και του ερωτικού παιχνιδιού.

¹³² Η εκλογίκευση αυτού του φαινομένου γίνεται με την φράση «τα λεφτά πάνε στα λεφτά». Έτσι αντιμετωπίζεται σχεδόν κάθε φορά στην παρέα η διάψευση της δικής τους πεποίθησης για τον «δίκαιο κόσμο» στο χώρο του τζόγου. (Για περισσότερα σχετικά με την πίστη περί ενός «δίκαιου κόσμου» βλ. Lange, 2005, Binde, 2007:224).

καλά ο καλύτερος παίκτης του Ολυμπιακού: «Δεν είναι δυνατόν ο Σπανούλης που παίρνει τόσα λεφτά να μην βάζει ένα καλάθι. Έβαλε μόνο ένα πόντο ρε! Ποιος; Ο Σπανούλης!».

Στην ανάπαυλα του ημιχρόνου ο Θέμης – που δεν γύρισε ποτέ στο τραπέζακι του – αποφάσισε να φύγει. Χαιρέτησε μόνο τον Διονύση και κρατώντας το απόκομμα του δελτίου κατευθύνθηκε προς την έξοδο. Ο Φάνης που καθόταν εκεί του είπε : «Ρε Θέμη πολύ ριψοκίνδυνα παίζεις κάθε φορά». Εκείνος κούνησε το κεφάλι του αδιάφορα και έβαλε το άλλο χέρι στην μπροστινή τσέπη του παντελονιού του. Ένας αξιόλογος όγκος χαρτονομισμάτων των 50€ – στην μέση του οποίου τακτοποιήθηκε το απόκομμα του σημερινού δελτίου¹³³ – έκανε την εμφάνισή του μπροστά στο τραπέζακι της παρέας. Ο Φάνης – και δεν ήταν ο μόνος της παρέας – κόλλησε για ώρα το βλέμμα του πάνω στα χρήματα πριν ο Θέμης δώσει τέλος στο θέαμα και φύγει τελικά από το πρακτορείο.

«Το χρήμα και ο βήχας δεν κρύβονται» αναφέρει μια λαϊκή παροιμία. Ο Θέμης ωστόσο δεν είχε καμία πρόθεση να το κρύψει στην συνάντησή του με τον Φάνη. Ακριβώς το αντίθετο. Επιλέγοντας το παιχνίδι της ορατότητας του χρήματος δίνει μια άμεση αρνητική απάντηση στο χαρακτηρισμό του παιχνιδιού του ως ριψοκίνδυνου¹³⁴. Το ρίσκο καθορίζεται ανάλογα με το χρήμα που έχεις – για εκείνον το πενήνταρικο δεν ήταν μια ριψοκίνδυνη επένδυση. Είχε πολλά. Η επίδειξη του χρήματος είναι ταμπού τόσο στην παρέα στο πρακτορείο όσο και γενικά στην κοινωνία της κρίσης. Έτσι η ωμή επίδειξη των χρημάτων που είχε μαζί του παίρνει την μορφή μιας ωμής επίδειξης δύναμης και κοινωνικής θέσης. Δεν χρειάστηκε λοιπόν καν να μιλήσει. Η σιωπή του Θέμη και το «κάρφωμα» του Φάνη στη θέα των χρημάτων του επιβεβαίωσε την ταξική διαφοροποίηση των δύο παικτών.

Οι παίκτες σαν τον Θέμη ανήκουν στην ελίτ του πρακτορείου. Είναι οι *καλοί πελάτες* του καταστήματος και δικαιολογούν αυτόν τον χαρακτηρισμό και την περιποίηση που τους δείχνει ο Διονύσης με τα ποσά που δαπανούν εν συνόλω στο παιχνίδι¹³⁵. Η Scot χρησιμοποιεί τον κατάλληλο χαρακτηρισμό για την υπέρβαση της κοινωνικοοικονομικής θέσης μέσα στο χώρο του ανδρικού τζόγου λέγοντας ότι δίνεται η «αίσθηση» υπέρβασης της κοινωνικής τάξης (Scott, 2003:270). Πρόκειται ακριβώς για μια «αίσθηση» και όχι για μια ξεκάθαρη πραγματικότητα. Στο πρακτορείο του ΟΠΑΠ η γνωριμία, επικοινωνία ακόμη και η ανταλλαγή απόψεων για το παιχνίδι¹³⁶ παρότι δίνει την ίδια «αίσθηση» στον εξωτερικό παρατηρητή δεν άρει ούτε καν αποκρύπτει έστω και προσωρινά την κοινωνική θέση των παικτών. Οι ρηχοί παίκτες καταλαμβάνουν την κατώτερη θέση τόσο στην ευρύτερη κοινωνία όσο και στο μικρόκοσμο του πρακτορείου όντας – με βάση το κριτήριο του τρόπου παιχνιδιού τους – άλλοτε τα «κορόιδα» της Cassidy και άλλοτε – με βάση την τακτικότητα της πρακτικής τους – η εθισμένη, σε μια αμφιλεγόμενη ασχολία, «βρωμιά» του κρατικού παιχνιδιού.

Ο *καλός πελάτης* για τον Διονύση είναι αυτός που παίζει περισσότερα και όχι εκείνος που εμφανίζεται περισσότερο στο μαγαζί του. Άνθρωποι που συχνάζουν και περνούν πολλές ώρες στο πρακτορείο ανήκουν σε συντριπτικό ποσοστό στα φτωχότερα κοινωνικοοικονομικά στρώματα όντας κυρίως άνεργοι ή χαμηλοσυνταξιούχοι (Wardle et al., 2011:65, Cassidy, 2014:174). Ο Διονύσης και η Μαρία μου εξέφρασαν αυτή την άποψη με την ίδια φράση «Όπου υπάρχει φτώχεια ανθεί ο τζόγος». Με όρους κοινωνικοποίησης είδαμε ότι ο Διονύσης δείχνει μια αμφιθυμία προς την ρηχή παρέα. Με

¹³³ Η απόδειξη του δελτίου του στοιχήματος κατέχει για όλους τους παίκτες στο πρακτορείο την αξία ενός ομολόγου ανάλογου με το πιθανό του κέρδος. Γι' αυτό και η θέση του πριν κριθούν τα αποτελέσματα είναι πάντοτε στο πορτοφόλι του παίκτη και συχνότερα στις θήκες των χαρτονομισμάτων.

¹³⁴ Η έννοια της ριψοκινδυνότητας στα λόγια του Φάνη αφορούσε στα ποσά που παίζει ο Θέμης και όχι στις πιθανότητες επιτυχίας (1/2 στην περίπτωση μας). Άλλωστε με όρους πιθανοτήτων ο ίδιος έπαιξε πολύ πιο ριψοκίνδυνα στο «ρηχό» του παιχνιδιού.

¹³⁵ Μέσα σε τρεις εβδομάδες ο Θέμης έπαιξε σε πέντε στοιχήματα τα χρήματα που θα επένδυε ο μέσος ρηχός παίκτης σε όλη τη διάρκεια της έρευνας (κοντά στα 600€). Ο Μάνος με συχνότερο παιχνίδι και λιγότερο δυνατά πονταρίσματα έπαιξε ένα επίσης μεγάλο ποσό που υπολογίζεται σε 350-400€ μηνιαίως. Στα ίδια επίπεδα υπολόγισα ότι κινείται και ο Άγγελος.

¹³⁶ Σπάνια είδα την ανταλλαγή προγνωστικών μεταξύ ρηχών και βαθύτερων παικτών. Η διαφορά στην αξιολόγηση του ποια απόδοση είναι ελκυστική για το κάθε είδος παίκτη ενημερώνεται από τον τρόπο παιχνιδιού καθιστώντας ανούσια την στοιχηματική αξιολόγηση ενός παιχνιδιού από κοινού μεταξύ ενός βαθύ και ενός ρηχού παίκτη. Έτσι οι συζητήσεις μένουν στο επίπεδο μιας όχι τζογαδόρικης αλλά φίλαθλης πρόγνωσης του αποτελέσματος όπως αυτή που κάνει ο Ορέστης στο παράδειγμά μας.

όρους όμως οικονομικούς τα πράγματα είναι πιο ξεκάθαρα. Η προσωποκεντρική εξυπηρέτηση ανήκει στους βαθύτερους παίκτες. Η διάκριση αυτή, κατανοητή για τους αμύητους, αντιτίθεται στην οπτική του χώρου και της πρακτικής και εναντιώνει τους έμπειρους της παρέας¹³⁷. Αν όμως η συνεχής παρουσία και το καθημερινό παιχνίδι δεν ταυτίζονται με τα χαρακτηριστικά του καλού πελάτη τότε ποιον χαρακτηρίζουν; Ο Geertz γράφει:

«Η ελίτ, που η ίδια δεν είναι τόσο πουριτανή, ανησυχεί για τον φτωχό, αδαή χωρικό που παίζει όλα τα χρήματά του, για το τι θα σκεφτούν οι ξένοι, για τον χαμένο χρόνο που θα μπορούσε να επενδυθεί στην ανοικοδόμηση της χώρας» (Geertz, 2005 (1972):57).

Έτσι δεν είναι λίγες οι φορές που ένοιωσα και εγώ τα περιφρονητικά βλέμματα συμπολιτών μου που με έβλεπαν καθημερινά να περιμένω νωρίς το απόγευμα μόνος μου στο εξωτερικό τραπεζάκι του πρακτορείου διαβάζοντας το κουπόνι και κρατώντας στο χέρι έναν καφέ αγορασμένο σε πλαστικό ποτήρι. Μέσα σε ένα κλίμα οικονομικής καταστροφής και φτώχειας που ενισχύει τις συντηρητικές κοινωνικές δυνάμεις και απόψεις¹³⁸ η έφεση στον τζόγο – τουλάχιστο αμφιλεγόμενη στις καλές εποχές – γίνεται μέσο στιγματισμού στην κρίση.

Οι ρηχοί παίκτες είναι πιο επιρρεπείς στο κοινωνικό στίγμα που φέρει ο τζόγος. Αποτέλεσμα του ταξικού του χαρακτήρα που καθιστά βαρύτερες τις επιπτώσεις του για τα χαμηλότερα κοινωνικά στρώματα (Bloch, 1951:215-6). Ο κοινωνικός στιγματισμός ενημερώνει εν πολλοίς και τις πρακτικές απόκρυψης ή περιορισμού της κοινωνικοποίησης της παρέας που αναλαμβάνουν οι συμμετέχοντες μου. Η συνείδηση της απειλής του στίγματος και ο φόβος έκθεσης του ρηχού παίκτη στην ευρύτερη κοινωνία φαίνεται από το παρακάτω περιστατικό με τον Ορέστη.

Την πρώτη Κυριακή του Ιουνίου το τζόκερ κλήρωνε ένα σημαντικό ποσό. Στο μαγαζί από νωρίς είχε μαζευτεί και μπαινόβγαινε αρκετός κόσμος. Το ίδιο νωρίς είχε μαζευτεί και η παρέα που όμως κινούνταν στο χώρο διασκορπισμένη. Εγώ με τον Ορέστη στεκόμασταν όρθιοι έξω και συζητούσαμε όταν βγήκε από το πρακτορείο ένας γείτονας του που δεν τον είχαμε αντιληφθεί να μπαίνει. Αφού χαιρετήθηκαν και είπαν τα τυπικά ο Ορέστης τον ρώτησε: *«Τί έκανες; Έπαιζες τίποτα;»*. – Γείτονας: *«Α! Μπα, εγώ δεν ασχολούμαι με στοιχήματα και τέτοια, ένα τζόκερ ήθελε να ρίξει η γυναίκα μου και βγήκα εγώ...»*. Πριν προλάβει να τελειώσει ο Ορέστης συμφώνησε: *«Και γω περαστικός είμαι... Είδα εδώ το φίλο μου το Γιώργο και είπα να πω ένα γεια...»*. Όταν αργότερα τον ρώτησα γιατί απάντησε έτσι, μου είπε ότι δεν ήθελε να μάθει κάθε άσχετος στη γειτονιά ότι παίζει. *«Θα λένε ότι έστειλα το παιδί μου στην Αμερική και γω τρώω τα λεφτά του στο στοίχημα. Κατάλαβες;»*.

Η παραδοχή της ενασχόλησης με τον τζόγο είναι δύσκολη στην εποχή της οικονομικής κρίσης. Η γενική αίσθηση που απορρέει είναι ότι αν δεν είσαι περαστικός και κάθεται στο πρακτορείο περισσότερη ώρα μπορεί εύκολα να χαρακτηριστείς εθισμένος ή στην καλύτερη περίπτωση αργόσχολος που αντί να επενδύει το χρόνο και τα λιγοστά του χρήματα σε πιο δημιουργικές ενασχολήσεις παίζει περιμένοντας να του χαμογελάσει η τύχη για να λύσει τα ατέλειωτα προβλήματα του. Η χρήση του χώρου με την ιδιότητα του περαστικού ακόμη και αν παίζεις συχνά, ακόμη και αν παίζεις με «ρηχό» τρόπο δεν σε εκθέτει με τους ίδιους όρους εφόσον χάνεται μέσα στην απρόσωπη μάζα των περιστασιακών παικτών. Το εξατομικευμένο παιχνίδι, η σιωπή και η απουσία κάθε έντονης κοινωνικότητας βοηθά λοιπόν τον βαθύτερο παίκτη αλλά και τον μεμονωμένο τακτικό να αποφύγει την έκθεση κρυμμένος αυτή τη φορά πίσω από την «ρηχή» παρέα.

¹³⁷ Την τελευταία ημέρα (Κυριακή) του Αυγούστου (2014) το πρακτορείο είχε πολύ κόσμο. Όλα τα μεγάλα πρωταθλήματα είχαν ξεκινήσει και το κουπόνι ήταν γεμάτο αγώνες. Ο Ορέστης με τον Αλέκο είχαν παίξει ένα συνεταιρικό και ο τελευταίος το κατέθεσε χωρίς να φέρει αντίτυπο. Είπε ότι ζήτησε αλλά δεν του έβγαλαν. Ντράπηκε λοιπόν να ξαναζητήσει για ένα δελτίο που κόστισε μόλις 1,80€ γιατί τα κορίτσια είχαν πολύ δουλειά. Ο Ορέστης τότε του είπε εκνευρισμένος: *«Γιατί ρε μαλάκα; Αυτή δεν είναι η δουλειά τους; Να εξυπηρετούν τους πελάτες. Εσύ τι είσαι; Πελάτης δεν είσαι και συ;»*.

¹³⁸ Η γενική πεποίθηση – ή καλύτερα αυτή που εκφράζεται ως γενική από τα ΜΜΕ – ότι η οικονομία πρέπει να επανακάμψει με θυσίες και σκληρή δουλειά από όλους μας έρχεται σε αντίθεση με την κοινωνική δράση των συμμετεχόντων μου.

Έτσι τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της παρέας δεν αντιμετωπίζονται ως απλές διαφοροποιήσεις από τις άλλες κοινωνικές ομάδες του πρακτορείου αλλά ως στοιχεία διάκρισης της σωστής και λάθους προσέγγισης του κρατικού παιχνιδιού. Μέσα στο κυρίαρχο σύστημα αξιών του νόμιμου τζόγου αποκτούν νόημα και δομούν την εντόπια ιεραρχία του πρακτορείου. Οι βαθύτεροι παίκτες δεν είναι αντικοινωνικοί αλλά εργάζονται συνειδητά στο να κρατήσουν την κοινωνική απόσταση που τους διακρίνει από την παρέα. Επιλέγουν να μην περισπώνται από τις συζητήσεις και την κοινωνικοποίηση των άλλων, να αφοσιώνονται στο στοίχημα – τον λόγο για τον οποίο βρίσκονται εκεί – και να τοποθετούν την ατομική λογική και επιστημονικότητα πάνω από την κοινή λογική και την επιρροή των άλλων. Άλλωστε η κοινωνική αλληλεπίδραση φαίνεται να έχει την τάση να παρασύρει τους παίκτες σε πιο ριψοκίνδυνες αποφάσεις στοιχηματισμού (Bruce & Johnson, 1992:216). Ο Θέμης λοιπόν δεν παρασύρθηκε από τον Ορέστη αλλά κατέληξε μετά από ώρα μελέτης και ανάλυσης παραγόντων στο στοίχημα που έπαιξε. Η αίσθηση που μου δημιουργήθηκε ήταν ότι η συνέντευξη τους ήταν για εκείνον ένα αναγκαίο κακό όπως η ηχορύπανση των οχημάτων που διέρχονται τον δρόμο του πρακτορείου. Ποτέ, άλλωστε, δεν τον είδα να προσέχει ή να λαμβάνει σοβαρά υπόψη του ή ακόμη και να στοιχηματίζει σε προγνωστικά άλλων.

Ένας άλλος βαθύς παίκτης, ο Μάνος, φαίνεται πιο επιρρεπής στο να συμμετέχει στα πηγαδάκια της παρέας. Προσέχει όμως πάντα το βάθος και τα θέματα των συζητήσεων στις οποίες θα εμπλακεί. Ένα απόγευμα λίγο πριν τις εκλογές η πολιτική συζήτηση είχε φουντώσει. Προσωπικά θέματα συμπλέκονταν με πολιτικές πεποιθήσεις και όλοι οι παρευρισκόμενοι συμμετείχαν με πάθος. Ακόμη και ο Διονύσης που ήταν μόνος του στο μαγαζί είχε αφήσει το ταμείο και βρίσκονταν στο εξωτερικό τραπέζακι ρητορεύοντας και εξιστορώντας τις προσωπικές του εμπειρίες. Τα απογευματινά παιχνίδια είχαν ακόμη μία ώρα ώσπου να ξεκινήσουν. Ο Μάνος όμως – που αρχικά συμμετείχε στην κουβέντα – τον διέκοψε και δείχνοντας του δύο δελτία που κρατούσε στα χέρια του είπε: «Θα κάτσεις εκεί όλη μέρα; Έλα μπες μέσα και ρίξε και αυτά τώρα που πας.». Η συζήτηση είχε βαθύνει υπερβολικά για το πλαίσιο στο οποίο εκτυλίσσονταν. Η συναισθηματικότητα των αντιδράσεων δημιούργησε μια αποδιοργάνωση των κατάλληλων συμπεριφορών και ορίων που ενσαρκώθηκε στην στάση του Διονύση. Για τον Μάνο όμως το πρακτορείο δεν είναι χώρος κοινωνικοποίησης, δεν είναι καφενείο, είναι χώρος σοβαρού ατομικού παιχνιδιού όπου παίζονται χρήματα και διεκδικούνται κέρδη. Η Puri παρατηρεί:

«Στον ιππόδρομο, οι περισσότεροι παίκτες μπορεί να βρεθούν σε ομαδικά πηγαδάκια, αυτό όμως δεν σήμαινε ότι επρόκειτο για έναν χώρο ανάπτυξης συμπαθειών.» (Puri, 2013:114).

Η «μόνωση»¹³⁹ του συναισθήματος ακολουθεί και το παιχνίδι του βαθύ παίκτη. Ο Θέμης αποφεύγει να εκδηλώσει οποιοδήποτε συναίσθημα όποια και αν είναι η έκβαση του παιχνιδιού του. Αποφεύγει ακόμη και να μιλήσει γι' αυτό. Ο Malaby αποκαλεί αυτή τη στάση «εργαλειακή αταραξία»:

«Ο παίκτης (ελληνικά στο κείμενο) είναι κάποιος που δεν απασχολείται με τα πιθανά αποτελέσματα σε μια περίπτωση τζόγου, καλά ή κακά. Το ιδεώδες της αδιαφορίας, αυτό που καλώ εργαλειακή αταραξία, είναι παραδόξως αποτελεσματικό διότι είναι η έλλειψη της έγνοιας για την νίκη είναι που φέρνει την επιτυχία.»(Malaby, 2003:87).

Σε ένα ακόμη πιο βαθύ επίπεδο παιχνιδιού ο Brian, επαγγελματίας παίκτης του στοιχήματος, αναφέρει:

«Δεν θα μπορούσατε να πείτε από την αντίδρασή μου αν έχασα ή κέρδισα. Δεν θα με δείτε να χοροπηδάω χτυπώντας τον αέρα με τις γροθιές μου σαν αυτούς τους ηλίθιους στο πρακτορείο. Το ίδιο στην νίκη όπως και στην ήττα. Αυτό καθορίζει την προσέγγισή μου. Διότι είμαι ένας Επαγγελματίας Τζογαδόρος. Αυτό είναι το

¹³⁹ Ψυχαναλυτικός όρος που περιγράφει την (απο)μόνωση μιας σκέψης ή συμπεριφοράς από τα συναισθήματα που την συνοδεύουν (Laplanche & Pontalis, 1986).

γραφείο μου. Δεν βλέπεις τους λογιστές να χοροπηδούν κάθε φορά που τους βγαίνει ένας υπολογισμός, έτσι δεν είναι;»(Cassidy, 2013:48-9).

Κάθε αντίδραση είναι δηλωτική της ανασφάλειας και της αβεβαιότητας των επιλογών και κατ' επέκταση του ιδίου του παίκτη. Μέσα από αυτή την ανάγνωση το γέλιο του Ορέστη απέναντι στις μακροχρόνια συσσωρευμένες ήττες εγγράφεται ως μια αντίδραση ανασφάλειας και απειρίας ή έλλειψης σωστής μεθόδου στο παιχνίδι. Οι συζητήσεις για παρολίγο κερδισμένα δελτία, η ερώτηση του Χάβου για το παιχνίδι της Lillestrom (βλ. κεφ. 1.6 σελ. 41-2), η συνεχής κουβέντα για τα στημένα, η έκπληξη του Ορέστη για το απρόσμενα κερδισμένο συνεταιρικό αλλά και ο ενθουσιασμός του Λευτέρη και του Μάρκου για τους νέους τρόπους παιχνιδιού που φάνηκε έστω και προσωρινά να αποδίδουν καλά κέρδη, ερμηνεύονται στο ίδιο μήκος κύματος. Ανασφάλειες που δείχνουν την ανεπάρκεια ηλιθίων να παίζουν το πραγματικό παιχνίδι.

Όλοι όσοι ασχολούνται με τον τζόγο παίζουν για να κερδίσουν. Ωστόσο υπάρχουν ομάδες παικτών στις οποίες κίνητρα, όπως ο ενθουσιασμός του παιχνιδιού, η νοητική του πρόκληση και η κοινωνική αλληλεπίδραση που το χαρακτηρίζει έχουν την ίδια η περισσότερη σημασία από το οικονομικό όφελος (Bruce & Johnson, 1992, Neal, 2005). Για τον βαθύ παίκτη του τζόγου το οικονομικό όφελος από την πρακτική μοιάζει να είναι το μόνο κίνητρο. Σε τέτοιες περιπτώσεις παικτών τα πονταρίσματα είναι σημαντικά υψηλότερα των άλλων ομάδων κινήτρων (Bruce & Johnson, 1992:213). Επιδίδονται λοιπόν σε έναν τρόπο παιχνιδιού ριζικά διαφορετικό απ' αυτό των ρηχών παικτών στο πρακτορείο. Η εμπειριστατωμένη και αναλυτική μελέτη, η εύρεση των αδυναμιών στο παιχνίδι μέσα από την επιστροφή και ανάλυση των χαμένων στοιχημάτων, το ποντάρισμα σε «ασφαλή» στοιχήματα¹⁴⁰ ή ακόμη και το μη παιχνίδι αν δεν βρεθούν ικανοποιητικές επιλογές είναι τα κυριότερα στοιχεία διαφοροποίησης από το ρηχό παιχνίδι (βλ. επίσης κεφ. 1.5.3 & 1.6). Από την άλλη πλευρά το ασταμάτητο ρηχό παιχνίδι, ο αυθορμητισμός των επιλογών που βασίζονται στο ένστικτο και την συμπυκνωμένη ποδοσφαιρική εμπειρία του παίκτη και η επιλογή πολλών γεγονότων με υψηλό ρίσκο στο κυνήγι μιας μεγάλης επιτυχίας, συνιστούν τα άκρα μιας κλίμακας που στο υψηλότερο επίπεδο τοποθετεί το βαθύ παιχνίδι και στο χαμηλότερο το ρηχό. Οι δύο προσεγγίσεις συμβολίζουν την αντίθεση του νέου με το παλιό, της μετριοπάθειας της λογικής με την υπερβολή του παραλόγου, της επιστημονικότητας με την δεισιδαιμονία, της μεθόδου με την προχειρότητα. Έτσι για τον βαθύ παίκτη ο ρηχός δεν είναι καν παίκτης εφόσον δεν μπορεί να παίξει σύμφωνα με την φύση και τις επιταγές του παιχνιδιού.

Σε μια συνάντηση με τον Διονύση και τον Άγγελο ο τελευταίος υποστήριξε την άποψη ότι «Στο στοίχημα για να βγάλεις χρήματα πρέπει να βάλεις χρήματα». Όσοι δεν έχουν λεφτά είναι καλύτερα να παίζουν λαχειοφόρα παιχνίδια όπως το τζόκερ και να μην αναλώνονται στο στοίχημα. Για να υποστηρίξει αυτή την άποψη μας εξιστόρησε ένα περιστατικό που εκτυλίχθηκε σε ένα άλλο πρακτορείο της περιοχής. Περνούσε έξω από το μαγαζί και τον βρήκε ένας νεαρός γνωστός του που ήταν πολύ στενοχωρημένος. Ήταν πρωί και είχε έρθει ήδη στο πρακτορείο για στοίχημα. «Μου είπε ότι τον κυνηγούσε πολύ κόσμος γιατί τον είχε φεσώσει. Η γυναίκα του ήταν έτοιμη να τον χωρίσει και η δουλειά του είχε πάει στράφι. Φοβόταν ότι θα του πάρουν και το σπίτι. Γάμησέ τα κατάσταση.... Και τι κάνεις εσύ ρε; Του είπα. Παίζεις στοίχημα; Ας' το στοίχημα ρε. Αν θέλεις πολλά λεφτά παίξε κάνα τζόκερ.». Εκείνος του είπε ότι είχε δίκιο και πήγε ξανά μέσα για να παίξει. Μετά από λίγες μέρες ξαναπέρασε από εκεί. Πριν μπει είδε την ταμπέλα που έλεγε ότι είχε κερδίσει σε αυτό το πρακτορείο κάποιος ένα πεντάρι στο τζόκερ και πήρε τριακόσια σαράντα χιλιάδικα. «Σαν να περίμενα να μου πει ότι αυτός ήταν πήγα και ρώτησα τον πράκτορα ποιος τα πήρε αυτά τα λεφτά. Με θυμότανε που μιλούσαμε πριν παίζει και μου είπε ότι αυτός ήτανε. Σα να τα πήρα γω χάρηκα. Το πιστεύεις;».

¹⁴⁰ Μονά αποδεκτά με επιλογή των φαβορί ή επεξεργασμένα συστήματα με χρήση στάνταρ που εξασφαλίζουν τη μέγιστη δυνατή επιστροφή ακόμη και σε αποτυχία του δελτίου.

Ακόμη και το μη παιχνίδι παρουσιάζεται καλύτερο από τη «ρηχή» του μορφή. Ειδικά το συνεταιρικό παιχνίδι δεν αποτελεί κανενός είδους τζόγο: *«Υπάρχει ποτέ περίπτωση ο Αλέκος να βγάλει χρήμα από το στοίχημα; Είναι αυτός παίκτης; Που γυρνά από δω κι από κει και παίζει αυτά που του λεν οι άλλοι;»* μου ανέφερε στην ίδια κουβέντα ο Άγγελος.

Η διπλή τοποθέτησή τους στον πάτο της κοινωνικής ιεραρχίας της χώρας και του πρακτορείου παρουσιάζει τους ρηχούς παίκτες ως μοιρολάτρες της κρίσης και της τύχης. Όπως περιμένουν μια μεγάλη αλλαγή στην χώρα και την οικονομία που θα τους βγάλει από την ανεργία έτσι περιμένουν και την μεγάλη επιτυχία στο στοίχημα που θα τους σώσει από την οικονομική καταστροφή. Αντ' αυτού συμβιβάζονται με τα πενιχρά κοινωνικά επιδόματα και τα «χαρτζιλίκια» από το στοίχημα. Θλιβερές περιπτώσεις παραιτημένων ανθρώπων και παθητικών πολιτών.

Οι ίδιοι έχουν συνείδηση της χαμηλής κοινωνικής τους θέσης τόσο στην κοινωνία όσο και στο πρακτορείο παρότι αντιστέκονται και όπως θα δούμε διατηρούν μια άλλη εικόνα για τον εαυτό και την πρακτική τους. Ο Ορέστης σε μια συζήτηση για τον βαθύ τζόγο στο κρατικό παιχνίδι είπε ότι *«Αυτοί πάνε για τα πολλά... Αυτοί παίζουν το χοντρό παιχνίδι... Εμείς... Εμείς είμαστε το λάδι.»*. Με αυτή του την επισήμανση έδειξε πόσο ασήμαντοι αλλά και ταυτόχρονα πόσο σημαντικοί είναι οι «ρηχοί» παίκτες και οι χαμηλές κοινωνικές ομάδες για τον ΟΠΑΠ και την χώρα αντίστοιχα. Καμία μηχανή δεν λειτουργεί χωρίς λάδι.

2.4.2 Μια «ρηχή» ιεραρχία

Ήμουν το νεότερο μέλος της παρέας όταν κατά τη διάρκεια του τρίτου μήνα έρευνας ήρθε στο πρακτορείο ο Αριστείδης. Παλιά φίλια του Ορέστη *«από τα γήπεδα»* που αναζωπυρώθηκε σε μια τυχαία συνάντηση στο πρακτορείο. Το απόγευμα του τελικού του Μουντιάλ είχαν ραντεβού στο πρακτορείο για να παίξουν και να δούνε μαζί τον αγώνα. Όταν μπήκα τους βρήκα ήδη εκεί και αφού χαιρέτησα ο Ορέστης με προσκάλεσε στο τραπέζιακι τους. Αμέσως άρχισαν οι συζητήσεις και οι πρώτες εκτιμήσεις για το παιχνίδι όταν στο πρακτορείο μπήκε ο Κλέαρχος. Ο Ορέστης τον φώναξε στην παρέα: *«Έλα κάτσε ρε Κλέαρχε. Από δω ο Αριστείδης, χρόνια στα ποδόσφαιρα. Σύμβουλος στον Αμφιπολιακό. Αριστείδη ο Κλέαρχος... Παιχταράς μεγάλος έπαιξε χρόνια εδώ στις ομάδες της Αμφίπολης»*. Ο Αριστείδης ρώτησε τον Κλέαρχο πού είχε παίξει και τί θέση. Μόλις εκείνος μας είπε, απάντησε ότι τον ήξερε και ότι τον είχε δει σε ένα παλιό του παιχνίδι ενάντια στην τωρινή του ομάδα.

Σαν αντιγύρισμα μας προσέφερε την δική του ποδοσφαιρική ιστορία. Μεγάλο ταλέντο στο Αιγάλεω είχε έναν μεγάλο επίσης τραυματισμό σε ένα από τα πρώτα του παιχνίδια στο πρωτάθλημα της μεγάλης κατηγορίας. Όταν επέστρεψε μετά από πολύμηνη απουσία όλοι τον είχαν ξεγραμμένο. Η ομάδα δεν του έδωσε καμία ευκαιρία και τον έπεισε να πάρει μεταγραφή σε ένα νησί όπου έπαιζε σε πολύ χαμηλές κατηγορίες. Εκείνος έχασε το ενδιαφέρον του και πιτσιρικάς καθώς ήταν έμπλεξε σε παρέες. Έπεσε πολύ χαμηλά και κατόντησε αναπληρωματικός ακόμη και στην ομάδα του νησιού. Με την βοήθεια όμως ενός καλού φίλου – και συμπαίκτη του – και μετά από πολύ προσπάθεια κατάφερε να ξαναβρεί τη φόρμα του και να αναστηθεί ποδοσφαιρικά παίρνοντας μεταγραφή στην ομάδα του Αμφιπολιακού. Μετά το τέλος της καριέρας του κατέκτησε διοικητικές θέσεις καταλήγοντας σήμερα διευθύνων σύμβουλος στην ομάδα του Αμφιπολιακού. Μια ιστορία ανόδου (ταλέντο), πτώσης (τραυματισμός), κρίσης (μεταγραφή στο νησί - παρέες), επιβίωσης (ποδοσφαιρική ανάκαμψη) και επιστροφής στην αξιοπρέπεια (μεταγραφή στον Αμφιπολιακό). Μια συμβολική πρόσληψη της ιστορίας της κρίσης και της προσδοκίας των ρηχών παικτών για την πορεία της χώρας στο μέλλον;

Όμως εδώ αυτό που έχει μεγαλύτερη σημασία είναι ο τρόπος εισαγωγής του νέου μέλους της παρέας που θα παρέμενε ενεργό μέχρι το τέλος της έρευνας. Ο Ορέστης πρόσφερε μια γνωριμία με *ποδοσφαιρικές* συστάσεις που έβαλε τον νεοεισελθόντα απευθείας στη θέση του γνώστη του

αθλήματος αλλά και του στοιχήματος που το αφορά. Σε αντίθεση με τις συμβολικές αναβαθμίσεις του κύρους ενός παίκτη μέσα από τις παροδικές του επιτυχίες στο στοίχημα ή την εύρεση νέων τρόπων αποδοτικότερου παιχνιδιού ή προσωπική του ποδοσφαιρική εμπειρία στο ίδιο το άθλημα φαίνεται να του προσδίδει ένα πραγματικό κύρος που τον τοποθετεί υψηλότερα εντός της άτυπης εσωτερικής ιεραρχίας της παρέας. Η αποσύνδεση του κύρους από την επιτυχία στον τζόγο του αθλήματος (το κέρδος και το χρήμα) και η σύνδεσή του με την επιτυχία στο ίδιο το άθλημα είναι πολύ σημαντική στην κατανόηση της αντίληψης του ρηχού παίκτη. Σε αυτό το είδος παιχνιδιού ο παίκτης δεν είναι απλώς λάτρης του χρήματος αλλά και του ίδιου του αθλήματος. Δεν παίζει λοιπόν στοίχημα μόνο για να κερδίσει αλλά και για να ασχοληθεί και να απολαύσει περισσότερο το ίδιο το ποδόσφαιρο. Ταυτιζόμενος με ξένες και άγνωστες ομάδες μέσω του στοιχήματος μπορεί να παρακολουθεί με εντονότερο ενδιαφέρον παιχνίδια που θα ήταν ανιαρά χωρίς τον τζόγο.

Πρόκειται όμως για μια άτυπη ιεράρχηση. Άδηλη, κυρίως υπονοούμενη που δεν διαταράσσει ποτέ το κλίμα πλήρους και αδιαπραγμάτευτης ισότητας μεταξύ των μελών της παρέας. Το να έχεις παίξει μπάλα είναι πολύ σημαντικό στο να κατανοείς βαθιά και να αξιολογείς σωστά τον όγκο των πληροφοριών που συχνά μπερδεύουν και παρασύρουν τους άσχετους με το άθλημα σε λάθος επιλογές. Γνωρίζεις, παραδείγματος χάριν, πολύ καλά ότι όσο μεγάλη και αν είναι η διαφορά δυναμικότητας δύο ομάδων πριν τον αγώνα, μέσα στον αγωνιστικό χώρο τα πάντα μπορούν να συμβούν. Γι' αυτό και οι ρηχοί παίκτες πιστεύουν στις υψηλού ρίσκου επιλογές τους. Παράλληλα, το γεγονός ότι καταλαβαίνουν καλύτερα το άθλημα τους δίνει και την αυτοπεποίθηση να αυξάνουν τις επιλογές τους θεωρώντας ότι μπορεί να προβλέψουν πέντε ή και παραπάνω παιχνίδια ταυτόχρονα σε ένα δελτίο. Το γεγονός όμως ότι η εμπειρική γνώση του αθλήματος δεν έκανε κανέναν πλούσιο στο στοίχημα άρει την εγκαθίδρυση μιας πραγματικής ιεραρχίας στην παρέα. Στην πραγματικότητα όλοι είναι ίσοι και ένας σημαντικός λόγος εκτός της εντόπιας ηθικής που διέπει την ομόφυλη κοινωνικότητα είναι και το γεγονός ότι όλοι μακροχρόνια χάνουν. Έτσι η ποδοσφαιρική εμπειρία και η παλαιότητα στην ενασχόληση με το άθλημα το περισσότερο που μπορεί να προσφέρει είναι η πρόσδοση αυξημένου κύρους στην ποδοσφαιρική άποψη που εκφέρεται εντός των ανταγωνιστικών συζητήσεων της παρέας. Η επιρροή του ποδοσφαιρικού κύρους μεταφράζεται συχνά στην – συνήθως κεκαλυμμένη – υιοθέτηση προβλέψεων ή τρόπων στοιχηματισμού από άλλα μέλη της παρέας (πρβλ. περιστατικό Κλέαρχου – Μάρκου κεφ. 2.3 σελ. 56).

Ο Αριστείδης είναι μια περίπτωση παίκτη που μπήκε στην παρέα έχοντας το αυξημένο «ειδικό βάρος» της ποδοσφαιρικής εμπειρίας ώστε να επηρεάσει το παιχνίδι των άλλων. Στην αρχή οι προτάσεις του μετατράπηκαν απευθείας σε συνεταιρικά δελτία με τους υπόλοιπους της παρέας. Στις ποδοσφαιρικές κουβέντες η γνώμη του καθόριζε την πλευρά που θα υπερίσχυε. Όμως το ασταμάτητο, ρηχό παιχνίδι και η παρέα έχουν την δυνατότητα να φθείρουν τις αυθεντίες και να εξισώνουν τις διαφορές. Σε λίγο καιρό ήταν ένας παίκτης σαν όλους τους άλλους.

2.4.3 Έμφυλες σχέσεις στο πρακτορείο του ΟΠΑΠ

Ένα απόγευμα – της δεύτερης εβδομάδας γνωριμίας μου με τον Ορέστη – μπήκε στο πρακτορείο μία κυρία μέσης ηλικίας. Σταμάτησε μπροστά στο κεντρικό τραπέζι, πήρε ένα κενό δελτίο, έβγαλε και ένα χαρτάκι από την τσάντα της και του τα έδωσε λέγοντας: «Γράφ' το, πάω να πάρω τσιγάρα και έρχομαι». Εκείνος χωρίς να πει τίποτα άρχισε να γράφει. Μόλις έφυγε, πήρε ένα κουπόνι από την προθήκη και σημειώνοντας την κάθε επιλογή τσεκάριζε σε τί παιχνίδι αντιστοιχεί και τί απόδοση έδινε. Μετά από κάθε πρόβλεψη που περνούσε στο δελτίο κουνούσε επιδοκιμαστικά το κεφάλι του και άφηνε να φανεί ένα μικρό χαμόγελο. Περίεργος εξαιτίας του πρωτοφανούς συμβάντος τον ρώτησα αν ήταν δικό της το δελτίο ή έπαιζε προβλέψεις άλλου, π.χ. του άνδρα της. «Όχι, δικό της είναι. Οι

γυναίκες εδώ παίζουν τα πάντα, μέχρι και στοίχημα παίζουν.». «Παίζει καλά;», «Παίζει πολύ καλά. Όλα μπορούν να 'ρθουν και γερές αποδόσεις δίνουνε». Φευγαλέα είδα τις προβλέψεις της και όντως ζητούσε κυρίως Χ και υψηλά διπλά. Μετά από λίγο ήρθε η κυρία και τον ρώτησε αν το έγραψε. Εκείνος τη ρώτησε πόσο θέλει να το παίξει. «4-5 βάλ' το»¹⁴¹. Μ' ένα πλατύ χαμόγελο ο Ορέστης το σημείωσε και αυτό. Επιστρέφοντάς το δελτίο της ευχήθηκε: «Καλά κέρδη κορίτσι μου». «Να'σαι καλά Ορεστάκο μου» απάντησε εκείνη και έφυγε για το ταμείο. Η κυρία ήξερε.

Η Scott (2003) αναφέρει ότι οι εταιρίες των σύγχρονων καζίνο επιθυμούν και προωθούν την είσοδο της γυναίκας στον παραδοσιακά ανδρικό χώρο του τζόγου και κάνουν το πρώτο βήμα με την πρόσληψη όμορφων croupiers και σερβιτόρων¹⁴². Όμως η είσοδος της γυναίκας αφορά και το ίδιο το παιχνίδι στο βαθμό που η δημιουργία μιας νέας, γυναικείας αυτή τη φορά, μυθολογίας – μέσα από ιστορίες μεγάλων παικτριών του τζόγου – να συνυπάρχει με την παραδοσιακή έμφυλη νόρμα που θέλει τις γυναίκες να αποτελούν φρένο στον ανδρικό τζόγο (Scott, 2003:272-3). Μπορούμε, επομένως, να πούμε ότι υπάρχουν «ρηχές» παίκτριες ή ακόμη και γυναικεία μέλη της παρέας που συναντιέται καθημερινά στο πρακτορείο; Όπως και στην περίπτωση της Β. Κύπρου¹⁴³ έτσι και στο δικό μας παράδειγμα η απάντηση είναι αρνητική. Η έμφυλη διάκριση απέναντι στον τζόγο συνεχίζει να υπάρχει και τα πρακτορεία είναι ακόμη χώροι πρωτίστως ανδρικοί. Ειδικά για το ρηχό παιχνίδι σε σχέση με τον τζόγο των καφενείων ισχύει η παρατήρηση της Scott «είναι σαν να συγκεντρώνονται οι ίδιες παρέες ανδρών σε άλλα τραπέζια» (Scott, 2003:273).

Η «ηγεμονική αρρενωπότητα» (Connell, 1987, Connell & Messerschmidt, 2005, Messerschmidt, 2012, Cassidy, 2014:171) είναι μια έννοια που συμβάλλει στην κατανόηση των τρόπων διατήρησης της έμφυλης διάκρισης μέσα στα σύγχρονα πρακτορεία του στοιχήματος. Κατασκευασμένη εξ αρχής σε σχέση – και σύγκριση – με τις γυναίκες και τις «κατώτερες αρρενωπότητες» συντελεί στην κοινωνική «συντήρηση πρακτικών που θεσμοποιούν την ανδρική κυριαρχία πάνω στις γυναίκες» (Connell, 1987:185-6). Η δημιουργία όμως των εκάστοτε σταθερών και αμετάβλητων μοντέλων έμφυλων συμπεριφορών και χαρακτηριστικών – μέσα από την καλλιέργεια της ηγεμονικής αρρενωπότητας – (Connell & Messerschmidt, 2005) ενημερώνεται εκτός από τους παγκόσμιους και ευρύτερους περιφερειακούς και από τοπικούς πολιτισμικούς παράγοντες (Messerschmidt, 2012:59).

Θέτοντας ως επίπεδο ανάλυσης την εντόπια πολιτισμική πραγματικότητα μπορούμε εύκολα – ακόμη και στο εσωτερικό της όπως λ.χ. μεταξύ της πόλης και αγροτικής επαρχίας – να διακρίνουμε μεγάλες διαφοροποιήσεις στην έκφραση των έμφυλων διακρίσεων. Στο σημείο αυτό οφείλουμε να παρατηρήσουμε ότι η αντίληψη του Ορέστη για τις γυναίκες παίκτριες της Αμφίπολης με τις δικές μου παρατηρήσεις διαφέρουν παρασάγγας. Η εξήγηση έχει δύο σκέλη. Πρώτον, τα λεγόμενα του πληροφοριοδότη μου πρέπει να τοποθετούνται πάντα σε ένα αστικό κοινωνικό πλαίσιο που επιδεικνύει μηδενική ανοχή σε κάθε δημόσια προβολή σεξισμού και έμφυλων διακρίσεων¹⁴⁴. Δεύτερον, ο Ορέστης αναφέρεται σε πολύ συγκεκριμένες περιπτώσεις παικτριών που όπως θα δούμε

¹⁴¹ Σύστημα που ζητά όλες τις πιθανές τετράδες και μια πεντάδα. Το κόστος ανέρχεται στα 1,80 ευρώ με την τιμή της στήλης στα 30 λεπτά. Με ένα γρήγορο υπολογισμό το μέγιστο κέρδος της θα πρέπει να έφθανε κοντά στα χίλια πεντακόσια ευρώ.

¹⁴² Πράγματι πάνω από το 60% των πρακτορείων που επισκέφθηκα όπως και τα δύο από τα τρία στα οποία παρακολούθησα το παιχνίδι είχαν γυναίκες υπαλλήλους στο ταμείο.

¹⁴³ Η συγγραφέας αναφέρει ότι έτσι η γυναίκα δεν αναβαθμίζεται αλλά χρησιμοποιείται ως αντικείμενο για να φέρει περισσότερη αντρική πελατεία προσφέροντας εκτός από το τυχερό και το ερωτικό παιχνίδι μέσω ενός ελεγχόμενου φλερτ. Ο άνδρας που τζογάρει δεν επιδεικνύει πια τον ανδρισμό του σε άλλους άνδρες αλλά και σε γυναίκες. Αυτό αλλάζει και την ανδρική συμπεριφορά κατά την διενέργεια του τζόγου. Σπάνια θα δούμε τις εντάσεις και τους καβγάδες των καφενείων. Το πολυτελές και εξευγενισμένο πλαίσιο και η παρουσία του άλλου φύλου αλλάζει τον κώδικα συμπεριφοράς αλλά και της εμφάνισης. Παρά την νέα μόδα – κυρίως για τα ζευγάρια της μεσαίας και ανώτερης τάξης – ο έμφυλος διαχωρισμός συνεχίζει να υπάρχει ακόμη στον τζόγο των καζίνο (στο ίδιο).

¹⁴⁴ Ειδικά στον αστικό χώρο της πρωτεύουσας η γυναίκα φαινομενικά έχει κατακτήσει την ισότητα σε όλους τους κοινωνικούς χώρους γεγονός που οδηγεί στον στιγματισμό και την περιθωριοποίηση τους άνδρες που δεν αποδέχονται τα νέα δεδομένα.

κατορθώνουν να υπερβαίνουν – καταβάλλοντας όμως ένα τεράστιο κόστος – το φράγμα του έμφυλου διαχωρισμού στον τζόγο.

Όπως στο Bali, μια «unisex» κοινωνία που δεν περιορίζει την γυναίκα σε κανένα χώρο, έτσι και στην Αθήνα – και πιο συγκεκριμένα στην Αμφίπολη – η μη συμμετοχή της γυναίκας στο στοίχημα προκαλεί αίσθηση (Geertz, 2005 (1972):60). Την κυρία Δέσποινα του παραπάνω περιστατικού την είδα άλλη μία φορά (βλ. λίγο παρακάτω) στο πρακτορείο ενώ η κυρά - Μαρίνα παρόλο που έχει στενότερους δεσμούς με την ρηγή παρέα (σχετίζεται συναισθηματικά με τον Βαγγέλη) έχει κοινωνικοποιηθεί και παίζει με τους υπόλοιπους μόλις τέσσερις φορές σε όλη την διάρκεια της έρευνας. Η μειωμένη παρουσία της γυναίκας στο χώρο του πρακτορείου δεν είναι ελληνικό φαινόμενο αλλά έχει παρατηρηθεί και σε άλλα δυτικά πλαίσια (Neal, 1998:591, Cassidy, 2014:176).

Ο ποδοσφαιριστής και κατ' επέκταση το άθλημα του ποδοσφαίρου συμβολίζουν την ανδρική δυναμική¹⁴⁵. Ένα σκληρό άθλημα σωματικής επαφής, τακτικής και επιθετικότητας που έρχεται σε αντιδιαστολή με τα γυναικεία χαρακτηριστικά. Ο έμφυλος διαχωρισμός που υφίσταται ήδη στο άθλημα¹⁴⁶ ενισχύεται και αποκρυσταλλώνεται στον στοιχηματισμό του και στο χώρο που ο τελευταίος επιτελείται, το πρακτορείο του ΟΠΑΠ.

Το γεγονός ότι στο πρακτορείο του ΟΠΑΠ δεν παίζεται μόνο ποδοσφαιρικό στοίχημα αλλά και άλλα τυχερά παιχνίδια, η πρόθεση της εταιρίας να διευρύνει την βάση των πελατών της στις γυναίκες και στα ανώτερα αστικά στρώματα, με άλλα λόγια η επιδιωκόμενη αποπολιτισμοποίηση του φαινομένου, δεν μειώνει αλλά επικαλύπτει τις εκδηλώσεις έμφυλης διάκρισης στο χώρο. Πίσω από την επίφαση της ισότητας και στα πρότυπα του κεκαλυμμένου ρατσισμού, ένας κεκαλυμμένος σεξισμός υφίσταται που γίνεται εμφανής μόνο στο ασφαλές πλαίσιο της ομόφυλης κοινωνικότητας της ρηγής παρέας.

Μια πρώτη εκδήλωσή του αφορά στην αποδοχή και ενίσχυση της συμπληρωματικότητας του γυναικείου ρόλου στην εντόπια κοινωνία¹⁴⁷ έτσι όπως αποτυπώνεται στο νόμιμο τζόγο του πρακτορείου. Οι γυναίκες λοιπόν (αναμένεται να) προτιμούν έναν πιο ελαφρύ τζόγο από το στοίχημα ή τον ιππόδρομο που θεωρούνται αμιγώς ανδρικά – και εθιστικά – παιχνίδια ώστε να μπορέσουν να επιτελέσουν τον κοινωνικό τους ρόλο. Το ΚΙΝΟ (κ.α. λαχειοφόρα παιχνίδια) – το παιχνίδι με το οποίο απλώς περνούν κάποιες φορές την ώρα τους οι παίκτες του στοιχήματος περιμένοντας τα αποτελέσματα των αγώνων – είναι ίσως ο μόνος αποδεκτός λόγος για την παρατεταμένη παρουσία της γυναίκας στο χώρο. Πολλές νεαρές και όμορφες κοπέλες έχουν βρεθεί επανειλημμένα και για αρκετή ώρα να παίζουν ΚΙΝΟ στα τραπεζάκια του Διονύση. Η παρουσία τους προκαλεί το ανδρικό ενδιαφέρον που εκφράζεται με κάποια βλέμματα ή και πονηρά σχόλια μεταξύ των παικτών πάντα όμως στα πλαίσια της διακριτικότητας. Το ίδιο όμως δεν συμβαίνει με την Ζωή που παίζει άλογα της ημέρες των ιπποδρομιών. Η άνεση με την οποία κινείται – κρατώντας στο χέρι τον καφέ της – σ' ένα χώρο γεμάτο από άνδρες την ώρα των αγώνων έχει τραβήξει την έντονη προσοχή των θαμώνων. Τα βλέμματα που δέχεται είναι σαφώς πιο έντονα και αδιάκριτα και τα σχόλια που την αφορούν γίνονται συχνά χυδαία. Μια μέρα που πέρασε μπροστά μας καθώς έφευγε από το μαγαζί ο Κλέαρχος μου είπε

¹⁴⁵ Τον ίδιο συμβολισμό φέρει ο κόκορας και η κοκορομαχία στο Bali (Geertz, 2005 (1972):60).

¹⁴⁶ Αυτό φαίνεται από περιπτώσεις συμμετοχής γυναικών στο άθλημα, ως διαιτητών ή εποπτριών στους αγώνες, που πάντα τραβούν τα φώτα της δημοσιότητας. Σ' αυτές τις περιπτώσεις η ικανότητα τους τονίζεται στον ίδιο – η σε μικρότερο – βαθμό που τονίζεται και προβάλλεται η γυναικεία τους ομορφιά (Γεωργούντζος, 2012, Patrasedvents.gr, 2014). Αμέσως λοιπόν επισκιάζεται η όποια προσπάθεια εξίσωσης αυτών των γυναικών με τους άνδρες συναδέλφους τους για τους οποίους το κριτήριο είναι μόνο αυτό των ικανοτήτων τους.

¹⁴⁷ Στην γυναίκα αποδίδεται ο ρόλος μιας ενεργητικοπαθητικής διαχείρισης των πραγμάτων. Είναι ο ισορροπιστής της κατάστασης, ένας καλοπροαίρετος και επίμονος σύμβουλος της ανδρικής κυριαρχίας. Παίρνει ενεργητικό ρόλο μόνο προσωρινά για να αποκαταστήσει την ορθή ανδρική εξουσία στο σπίτι (Papataxiarchis, 1999:166, Scott, 2003:271,275).

χαμηλόφωνα: «Μπαρόβια...», «Έλα!», «Κάποιος μου 'πε ότι την έχει δει σε ένα κολόμπανο. Κονσομασιόν¹⁴⁸»¹⁴⁹.

Οι διαφορές στα είδη του τζόγου που προτιμούν άνδρες και γυναίκες παρουσιάζονται συχνά ως αντικατοπτρισμοί των διαφορετικών έμφυτων ικανοτήτων και κλίσεων του κάθε φύλου. Οι συμμετέχοντες της Cassidy στα πρακτορεία της Μ. Βρετανίας θεωρούν ότι οι άνδρες είναι καλύτεροι στα μαθηματικά και γι' αυτό προτιμούν πιο τεχνικές και πρακτικές δραστηριότητες (στοίχημα) για να περάσουν τον ελεύθερο χρόνο τους. Οι γυναίκες

«δεν θέλουν ένα χόμπι που αφορά υπολογισμούς πιθανοτήτων και ρίσκου. Γι' αυτό τους αρέσει το bingo και οι λοταρίες. Δεν χρειάζεται να υπολογίσουν τίποτα... Είναι απλώς φυσικό. Είναι ο τρόπος που είμαστε πλασμένοι.» (Cassidy, 2014:185-7).

Η αναπαραγωγή των διαφορετικών προτύπων ακαδημαϊκής επιτυχίας που αποδίδονται σε αγόρια και κορίτσια σε όλη τη διάρκεια της σχολικής ηλικίας (Willis, 1977, Willis, 1989, Archer, 2008) επιβιώνει και στην ενήλικη ζωή και εισέρχεται εντός του πρακτορείου επηρεάζοντας όχι μόνο το παιχνίδι αλλά και την επαγγελματική καταξίωση που αναμένεται να αποκτήσουν τα δύο φύλα στο επάγγελμα του ταμιά ή του πράκτορα. Και τα δύο φύλα μπορούν να επιτύχουν. Με διαφορετικό όμως τρόπο. Οι γυναίκες που δεν είναι καλές στα μαθηματικά και τους υπολογισμούς των συστημάτων στοιχηματισμού μπορούν να αριστεύσουν στην φιλοξενία που επιδεικνύει ο χώρος στους παίκτες του στοιχήματος, στην εξυπηρέτηση των πελατών κ.α.. Οι δε άνδρες να αριστεύσουν εκεί που οι γυναίκες δεν μπορούν. Να ξέρουν δηλαδή καλά τη δουλειά και τα συστήματα, να γνωρίζουν το άθλημα και τους συντελεστές του (Cassidy, 2014:185-7).

Στην Αμφίπολη αυτές οι εξηγήσεις συμφύρονται με εκείνες περί επίκτητων διαφοροποιητικών χαρακτηριστικών που ενυπάρχουν στα δύο φύλα. Η αδυναμία της να παίξει ποδοσφαιρικό στοίχημα έγκειται πρωτίστως στην ανύπαρκτη ενασχόλησή της με το ίδιο το άθλημα – τόσο σημαντική για το ρηχό παίκτη – που εξηγεί την ανεπάρκειά της στο να το κατανοεί και μεταφράζεται στην άρνηση των – «πραγματικών» – γυναικών ακόμη και να το παρακολουθήσουν τηλεοπτικά. Αυτή είναι η νόρμα, ο τρόπος που είμαστε μεγαλωμένοι από τα σπίτια μας. Η ωραία γυναίκα, το πραγματικό θηλυκό, αναμένεται όχι απλώς να μην κατανοεί αλλά και να απεχθάνεται το ποδόσφαιρο όπως και τα άλλα βίαια ανδρικά ενδιαφέροντα. Αν το να παίξει απλώς στοίχημα είναι δύσκολο η συμμετοχή στην ρηχή παρέα είναι αδύνατη και για έναν επιπλέον λόγο: η γυναίκα δεν γνωρίζει και δεν μπορεί να καταλάβει το πως οι άνδρες κοινωνικοποιούνται μεταξύ τους. Λόγω της διαφορετικής της ψυχосύνθεσης δεν μπορεί να «κρατήσει» τους κώδικες ανδρικής κοινωνικότητας και κάθε φορά που διεισδύει στις ανδρικές παρέες δημιουργεί παρεξηγήσεις (βλ. 2.5.1 σελ. 76, οργή του Ορέστη προς την Μαρία). Τέλος, η γυναίκα έχοντας γνώση της αξίας του χρήματος (Papataxiarchis, 1999, Scott, 2003:273) δεν θα μπορούσε ποτέ να αντέξει την μακρόχρονη συσσώρευση οικονομικών απωλειών επιμένοντας ταυτόχρονα στο καθημερινό παιχνίδι¹⁵⁰. Το στοίχημα και κυρίως το ρηχό παιχνίδι είναι μια ανδρική υπόθεση.

Υπάρχουν όμως κάποιες γυναίκες – όπως η κυρά Δέσποινα στο αρχικό μας παράδειγμα και η κυρά Μαρίνα στο περιστατικό που ακολουθεί – που φαίνεται να αποτελούν την εξαίρεση στον κανόνα και – έστω και περιστασιακά – να γίνονται δεκτές στην ρηχή παρέα και το παιχνίδι της.

¹⁴⁸ Η επί πληρωμή γυναικεία συντροφιά σε νυχτερινά κέντρα. Η αμοιβή εξάγεται από την ποσότητα των κερασμένων ποτών που η κοπέλα αποσπά από τους άντρες – πελάτες του κέντρου.

¹⁴⁹ Μια μέρα την είδα να μιλά λίγο παραπάνω με την Μαρία στο ταμείο. Όταν ρώτησα τη Μαρία μου είπε ότι την ήξερε και ότι ήταν μια πολύ καλή κοπέλα. Η Ζωή λατρεύει τα άλογα και τον υπόδρομο γιατί ο πατέρας της δούλευε για χρόνια τζόκευ και όταν ήταν μικρή την έπαιρνε μαζί του. Τώρα διατηρούν μαζί μια αποθήκη εισαγωγής και εμπορίας απορρυπαντικών ειδών.

¹⁵⁰ Η τελευταία επισήμανση φαίνεται να υποστηρίζεται και από ερευνητικά δεδομένα που υποστηρίζουν ότι οι γυναίκες είναι πιο ανασφαλείς στις επιλογές τους που αφορούν ρίσκο. Δεν τις εμπιστεύονται και δεν τις υποστηρίζουν με μεγαλύτερα ποσά (Bruce & Johnson, 1994:196).

«Το απόγευμα ήρθε στο πρακτορείο μια κυρία κοντά στα εξήντα, μαυροντυμένη, εύσωμη που φορούσε μαύρο σάλι και μίνι μαύρη φούστα. Μπήκε μέσα και χαιρέτησε την ομήγυρη μιλώντας για το χθεσινό της κερδισμένο δελτίο. Ήταν μια περιέργη μέρα γιατί είχε παίξει διάφορα παιχνίδια που δεν ήταν στάνταρ και όπως είπε *“Τα έπιασα όλα στη σειρά!”*. Μόλις ακούστηκε αυτή η φράση τα πρόσωπα της παρέας μειδίασαν και ανταλλάχτηκαν με διακριτικό τρόπο κάποια περιπαιχτικά βλέμματα. Ήταν ένα αποτυχημένο διήμερο και η κυρά-Μαρίνα – που εγώ δεν είχα ξαναδεί στο πρακτορείο – έπιασε ό,τι έπαιξε; Υπερβολή. Ωστόσο κανείς δεν έκανε την κίνηση να την προκαλέσει να δείξει το επίμαχο δελτίο (όπως γίνεται σε παρόμοιες περιπτώσεις μεταξύ των μελών της παρέας). Ένας λόγος είναι και το ότι φαίνεται να μην μασάει τα λόγια της. Μιλά φωναχτά και δεν ντρέπεται ακόμη και να βρίσει μέσα στο μαγαζί. Η κοινωνικοποίηση μαζί της δεν διέφερε από αυτή που παρατήρησα να αναπτύσσεται μεταξύ των ανδρών μελών της παρέας. Ο Κλέαρχος, ο Ορέστης, ο Αχιλλέας και ο Θόδωρος μοιράζονταν με άνεση μαζί της τις απόψεις τους για τα παιχνίδια και η γνώμη της ακούγονταν με ιδιαίτερη προσοχή. Το πιο ενδιαφέρον σχόλιο ακούστηκε όταν η Μαρίνα ζήτησε να δει το σημερινό δελτίο του επίσης ευτραφή Κλέαρχου ο οποίος ζητούσε μόνο X σε τέσσερις δύσκολους αγώνες: *“Εγώ θέλω XX Large αλλά εσύ θες XXXX Large”*» (Σημειώσεις πεδίου 11/5/2014).

Οι κυρίες αυτές φαίνεται να ξεπερνούν το έμφυλο φράγμα για τη συμμετοχή στην ρηχή παρέα και το παιχνίδι της. Όμως στην ουσία αυτό που τελικά χρειάζεται να υπερβούν δεν είναι άλλο από την δική τους έμφυλη υπαγωγή. Νοούμενες από τους υπολοίπους ούτε ως γυναίκες ούτε ως άντρες, αυτές οι «αντρογυναίκες» καταλαμβάνουν μια ενδιάμεση θέση στην έμφυλη ιεραρχία του πρακτορείου με την επίδειξη μιας «γυναικείας αρρενωπότητας» (Halberstam, 1998, Papataxiarchis, 1999, Scott, 2003, Cassidy, 2014:171), απαραίτητης για μια γυναίκα παίκτρια όσον αφορά στην ελεγχόμενη κατά τα άλλα συμμετοχή της στην ρηχή παρέα. Πρόκειται όμως για μια εύθραυστη κατάσταση. Η συμβολική «αναβάθμισή» τους στο πρακτορείο – με την περιστασιακή εισαγωγή τους στην ρηχή παρέα και το ποδοσφαιρικό στοίχημα – προυποθέτει την αποπομπή τους από την τάξη των υπολοίπων γυναικών¹⁵¹.

Χήρες και οι δυο, η Μαρίνα από την μία πλευρά ασχολείται χρόνια – από τότε που έχασε τον άντρα της – με το στοίχημα και το ποδόσφαιρο ως ένα απογευματινό χόμπι¹⁵², ενώ η Δέσποινα ένθερμος οπαδός της τοπικής ομάδας, δεν φοβάται να συχνάξει σε πρακτορεία και τη λέσχη φίλων της ομάδας και να πηγαίνει τακτικά στο γήπεδο μόνη της όπου και γνωρίστηκε με τον Ορέστη. Όμως πρόκειται για μια συμβολική αναβάθμιση. Το γεγονός ότι δεν τις είδα να παίζουν ποτέ συνεταιρικά με άλλους αλλά και το περιστατικό που ακολουθεί διευκρινίζει αυτή την θέση.

Τις τελευταίες μέρες του Μαΐου το κουπόνι περιείχε σχεδόν αποκλειστικά φιλικούς αγώνες προετοιμασίας των εθνικών ομάδων για το Μουντιάλ. Ένα απόγευμα μπαίνοντας στο πρακτορείο βρήκα τον Ορέστη να μιλά με την Δέσποινα. Εκείνος μόλις είχε παίξει τα απογευματινά παιχνίδια του Νορβηγικού Κυπέλλου όμως η Δέσποινα του έλεγε ότι τα φιλικά των εθνικών χωρών είχαν περισσότερες ευκαιρίες κέρδους. Έκατσε λοιπόν δίπλα της πήρε ένα κενό δελτίο και στυλό και άρχισε να διαβάξει στο κουπόνι τα εν λόγω παιχνίδια. Εκείνη σηκώθηκε από το κάθισμά της και έσκυψε από πάνω του ενώ με το δάχτυλο του υπεδείκνυε τα γεγονότα στο κουπόνι. Όπως η δασκάλα σκύβει πάνω από το θρανίο του μαθητή της και διορθώνει το γραπτό του. Δεν είχαν περάσει παρά μόνο μερικά δευτερόλεπτα όταν εκείνος πετάχτηκε από την καρέκλα σαν να τον τσίμπησε μύγα. Άφησε κάτω το στυλό και τσαλακώνοντας το δελτίο είπε *«Α! Αυτά είναι τα βραδινά... δεν θα παίζουμε τώρα. Έχουμε ώρα γι’ αυτά αργότερα»*. Μόλις σηκώθηκε έριξε μια ματιά στον Κλέαρχο που χαμογελούσε ειρωνικά. Χωρίς να δώσει περισσότερη σημασία βγήκε και κάθισε στο τραπέζακι έξω από το πρακτορείο. Φυσικά, ούτε το βράδυ ούτε κάποια άλλη στιγμή τον είδα να παίζει μαζί της.

¹⁵¹ Στην περίπτωση της Scot έχουμε ένα ανάλογο φαινόμενο με την εξαγωγή των γυναικών της υψηλής αστικής ελίτ από το corpus των υπολοίπων γυναικών λόγω της δυνατότητάς τους – κυρίως υλικής – να υπερβούν τις πολιτισμικές νόρμες για τον τζόγο και να απολαμβάνουν το αντρικό παιχνίδι της χαρτοπαιξίας.

¹⁵² Μέσα από αυτή την ενασχόληση γνωρίστηκε με τον Βαγγέλη με τον οποίο συνδέθηκε συναισθηματικά και τώρα συζούν μαζί με τα δύο ανύπαντρα παιδιά της. Τον τελευταίο χρόνο μάλιστα που μένουν μαζί οι επισκέψεις της στο πρακτορείο έχουν μειωθεί σύμφωνα με τον Ορέστη ο οποίος κοροϊδεύει τον Βαγγέλη ότι την «κρύβει».

Το τίναγμα του Ορέστη σηματοδότησε την υπέρβαση των ορίων στην έμφυλη κοινωνικότητα του πρακτορείου. Μπορεί να μιλούσε για το στοίχημα με την Δέσποινα, να αντάλλαζαν προβλέψεις για τους αγώνες αλλά το να παίζει μαζί της και μάλιστα δεχόμενος τις υποδείξεις της μπροστά στα αυστηρά βλέμματα της παρέας – ακόμη και για τον Ορέστη που τον χαρακτηρίζει η άνεση με το άλλο φύλο – ήταν αδύνατο. Η αλλαγή της στάσης του, η ντροπή απέναντι στον Κλέαρχο, τα περιπαιχτικά βλέμματα μετά την δήλωση της επιτυχίας της Μαρίνας στο προηγούμενο περιστατικό δείχνουν ότι ποτέ μια γυναίκα δεν θα καταλάβει πραγματικά τη θέση ενός ισότιμου «ρηχού» παίκτη στο πρακτορείο. Ως εκ τούτου η παρουσία αυτών των εξαιρέσεων λειτουργεί ώστε να εντείνει την λογική του έμφυλου διαχωρισμού στο πρακτορείο.

Η διατήρηση της «ηγεμονικής αρρενοπώτητας» στηρίζεται, εν πολλοίς, στην ενίσχυση των ανδρικών συμπεριφορών μέσα στο πρακτορείο (Cassidy, 2014:179). Η άρρητη ειρωνεία του Κλέαρχου είχε ακριβώς αυτό το σκοπό. Η ενίσχυση εντός της παρέας των στάσεων και συμπεριφορών που εγγράφονται ως ανδρικές και η αποθάρρυνση αυτών που θεωρούνται γυναικείες γίνεται ακόμη πιο εμφανής στο παράδειγμα της Eurovision.

Μία ημέρα μετά τον διαγωνισμό είχαμε συγκεντρωθεί στο εξωτερικό τραπέζακι όταν ήρθε ο Μάνος. Την ώρα που έμπαινε στο πρακτορείο, ο Αλέκος φώναξε προς το μέρος του *«τον έπιασε τον πούστη η κόρη σου»*. Αναφερόταν στην τρανσέξουαλ τραγουδίστρια με το μούσι που νίκησε στο διαγωνισμό για λογαριασμό της Αυστρίας. Ο Μάνος έδειξε να σαστίζει για λίγο αλλά γρήγορα κατάλαβε και απάντησε *«Ναι και τώρα μου ζητάει το δεκάρικο»*. Ο Αλέκος εξήγησε στην παρέα ότι η μικρή κόρη του κέρδισε στην πρόβλεψη του νικητήριου τραγουδιού. Την συζήτηση συνέχισε ο Κλέαρχος: *«Εγώ δεν μπορώ να το πιστέψω ότι πήγαμε και ψηφίσαμε αυτόν που ήτανε γυναίκα με τα γένια. Και του δώσαμε και δωδεκάρι. Τι βλέπουν τα παιδιά μας ρε φίλε;*

- Αλέκος: *Εντάξει ρε αυτόν όλες οι χώρες τον ψηφίσανε.*

- Θόδωρος: *Ναι θέλουμε και μεις να κάνουμε τους εξελιγμένους γι' αυτό.*

- Κλέαρχος: *Εγώ δεν ήξερα πώς να το πω. Τον ψηφίζω ή την ψηφίζω; Τι είναι αυτά ρε... Πήγαν όλοι και ψηφίσανε τώρα τη γυναίκα με τα μούσια!*

- Αλέκος: *Δεν είναι γυναίκα ρε άντρας είναι.*

- Ορέστης: *Το τραγούδι ήταν καλό πάντως. Εμένα στην αρχή δεν μ' άρεσε αλλά όταν το ξανάκουσα την άλλη μέρα ήταν ωραίο.*

- Κλέαρχος: *Έχει χαλάσει η νεολαία. Δεν είναι πράγματα αυτά.»*

Παρά τις πολύ καλές αποδόσεις που προσέφερε το κουπόνι – η νίκη της Αυστρίας τριπλασίαζε το ποντάρισμα – κανείς δεν έπαιξε στοίχημα τη Eurovision. Όλοι όμως ήξεραν τα αποτελέσματα και γνώριζαν τις κυριότερες διακυμάνσεις στη διάρκεια της βαθμολόγησης των τραγουδιών: Ότι η Αυστρία ήταν δεύτερη στην αρχή και μετά πήρε την πρώτη θέση, ότι η Σουηδία ανέβηκε από χαμηλότερες θέσεις στην δεύτερη και ποιες ήταν οι βαθμολογικές διακυμάνσεις της ελληνικής συμμετοχής. Ο Κλέαρχος είχε μπει στο πρακτορείο να δει τα αποτελέσματα των αγώνων και ο Ορέστης χαιρετούσε έναν γνωστό του περαστικό όταν ο Αλέκος που έδειχνε το μεγαλύτερο ενδιαφέρον για το θέμα ρώτησε τον Θόδωρο αν ήξερε ποια ήταν η χώρα που συμπλήρωσε την πρώτη τριάδα στο διαγωνισμό. Η ερώτηση του φάνηκε να τον εκνευρίζει: *«Δεν τα βλέπω γω αυτά.»* Ο Αλέκος σοβάρεψε αμέσως και διαβεβαίωσε συνοφρυωμένος *«Ναι ρε, ούτε γω τα είδα...»*. Η συζήτηση έληξε εκεί.

Παρομοίως ενισχύονται και οι συμπεριφορές που διακρίνουν την «ηγεμονική» από τις «κατώτερες αρρενοπώτες». Η έλευση ενός πλούσιου γείτονα του πρακτορείου με την όμορφη σύζυγό του έγινε αντιληπτή ως συμπεριφορά ενός κατώτερου αρσενικού. Βλέποντας το ζευγάρι να παίζει μαζί τζόκερ, μετά τον σύζυγο να παίζει στοίχημα και την γυναίκα ΚΙΝΟ η παρέα εξήρε την ομορφιά της συζύγου ενώ ταυτόχρονα υποβάθμιζε τον ανδρισμό του άνδρα της. Ο

«μαλακομπουκωμένος» – ωστόσο καλοντυμένος και εμφανίσιμος – σύζυγος σίγουρα δεν ικανοποιούσε σεξουαλικά την ωραία γυναίκα του. Το ότι δεν τον ενοχλούσε να την φέρνει μέσα σε ένα χώρο γεμάτο άνδρες – κάτι που οι ίδιοι δεν θα έκαναν ποτέ στη θέση του – επιβεβαίωνε τον κατώτερο αν όχι αμφισβητούμενο ανδρισμό του¹⁵³.

Η διαχείριση της θέσης των δύο φύλων μέσα στο πρακτορείο γίνεται μέσω άμεσων και έμμεσων μεθόδων από τους θαμώνες του ρηχού παιχνιδιού. Η λεκτική βία του Ορέστη απέναντι στην υπάλληλο που τον εξέθεσε στα μάτια των άλλων (βλ. 2.5.1 σελ. 76) αποτελεί ένα παράδειγμα άμεσης παρέμβασης σε αυτό το επίπεδο. Για τις έμμεσες, η Cassidy αναφέρει:

«Η σεξουαλική βία ήταν άλλη μια "απειλή" που επικαλούνταν άνδρες και γυναίκες υπάλληλοι και παίκτες. Κατά την παρατήρησή μου στα πρακτορεία, με προειδοποιούσαν συνεχώς για επικίνδυνους άνδρες... ...παραδείγματα όλα "επικρίσεων" με σκοπό την ενίσχυση των όρων με τους οποίους οι επαφές μου στο πρακτορείο λάμβαναν χώρα... ...περνώντας χρόνο στα πρακτορεία χωρίς σύζυγο ή άνδρα προστάτη έκανα τον εαυτό μου ευάλωτο στην απειλή της βίας.» (Cassidy, 2014:172).

Ένα ήσυχο απόγευμα η Μαρία βγήκε για τσιγάρο στον προαύλιο χώρο του πεζοδρομίου μπροστά από το πρακτορείο. Δεν κάθισε όρθια ή στο παγκάκι απέναντι αλλά πήρε την κενή θέση στο τραπεζάκι που καθόμουν ήδη εγώ. Είχα ξεκινήσει την έρευνα μόλις λίγες μέρες πριν αλλά ο Διονύσης την είχε ήδη ενημερώσει για την παρουσία μου. Ξεκινήσαμε να κουβεντιάζουμε γενικά για την δουλειά που είχε το μαγαζί στο διάστημα της κρίσης και το πως έβλεπε την δραστηριότητα του τζόγου στο πρακτορείο του ΟΠΑΠ, όταν μας αντιλήφθηκε ο Αχιλλέας¹⁵⁴. Βγήκε αμέσως έξω και διέκοψε την κουβέντα μας ρωτώντας την Μαρία τί κάνει το παιδί της και πότε θα έρθει ο άντρας της από το πρακτορείο για την πάρει. Το ύφος του ήταν φανερά αυστηρό. Εκείνη, ενοχλημένη, απαντούσε σχεδόν μονολεκτικά και χωρίς να τον κοιτάζει στα μάτια. Λίγα λεπτά αργότερα έσβησε το τσιγάρο της και επέστρεψε στο ταμείο. Μια έμμεση «επίκριση» - προειδοποίηση προς την Μαρία με σκοπό την οριοθέτηση των έμφυλων επαφών και της κοινωνικότητάς της στο πρακτορείο.

Οι γυναίκες χωρίς να αποδέχονται την ηγεμονική αρρενωπότητα σε κάθε πλευρά της ζωής τους συμβάλλουν στην επιβολή της στο χώρο του πρακτορείου του ΟΠΑΠ. Πιο συχνή μορφή αυτής της συμβολής αποτελεί η αναπαραγωγή της έμφυλης άποψης ότι η γυναίκα είναι πιο επιρρεπής στις εθιστικές παρενέργειες του τζόγου. Η Κατερίνα διατηρεί ένα μικρό ψιλικατζίδικο δύο στενά πάνω από τον κεντρικό δρόμο του πρακτορείου και παίζει τακτικά τζόκερ. Μια μέρα κάθισε μαζί με τον Ορέστη και εμένα για πάνω από μία ώρα και μιλήσαμε για διάφορα θέματα. Κάποια στιγμή τέθηκε το θέμα του εθισμού στον τζόγο: «Οι γυναίκες όταν παίζουν είναι πιο πωρωμένες» είπε η Κατερίνα και κατέθεσε δύο εμπειρίες από τα νεανικά της χρόνια¹⁵⁵.

Η πρώτη αφορούσε μια γυναίκα που ερχόταν στη λέσχη από το πρωί κουβαλώντας το βρέφος της σε ένα αυτοσχέδιο μάρσιππο πίσω από τον ώμο «όπως κουβαλάς το τσουβάλι». Όταν έφθανε με το μωρό στη λέσχη και έβρισκε λίγο κόσμο ρωτούσε που ήταν οι άλλοι από το καρέ της και δεν την ένοιαζε που έφερνε το παιδί της σε ένα τόσο ανθυγιεινό περιβάλλον (πολύ τσιγάρο – έλλειψη εξαερισμού). Η δεύτερη αφορούσε μια άλλη κυρία στην ίδια λέσχη. Εκείνη δούλευε στην λαϊκή. Την μέρα που πέρασε η Κατερίνα γίνονταν μια λοταρία στη λέσχη με έπαθλο ένα σημαντικό χρηματικό ποσό. Πριν αρχίσει η κλήρωση η γυναίκα χτυπιόταν και τράβαγε τα μαλλιά της γιατί τα είχε χάσει όλα, μεροκάματο, λεφτά για σουπερμάρκετ ακόμη και μια δόση για το πλυντήριο που μόλις είχε αγοράσει για το σπίτι. «Έκλαιγε και χτυπιόταν όταν μπήκα. Ο ιδιοκτήτης μόλις με είδε είπε: να, η κοπέλα

¹⁵³ Η πρόσληψη του πρακτορείου ως χώρου έμφυλης κοινωνικότητας στα πρότυπα του παραδοσιακού καφενείου καθοδηγεί την άρνηση από μέρους των συμμετεχόντων μου της νέας τάσης που προωθείται και από τον ΟΠΑΠ ως ενός καζίνο της γειτονιάς, μιας νέας διασκέδασης για ζευγάρια μεσαίας τάξης, όπου η ισοτιμία των φύλων θεωρείται δεδομένη.

¹⁵⁴ Ο Αχιλλέας ήξερε για την έρευνα – από τον Διονύση – αλλά ακόμη δεν είχαμε γνωριστεί μεταξύ μας.

¹⁵⁵ Όταν επισκέπτονταν την ξαδέλφη της που εργαζόταν στο μπουφέ μιας χαρτοπαικτικής λέσχης της Αμφίπολης.

θα τραβήξει το λαχνό γιατί είναι άσχετη με το μέρος και δεν έχει κανένα συμφέρον»¹⁵⁶. Η Κατερίνα τράβηξε το λαχνό της γυναίκας που είχε χάσει όλα της τα λεφτά. Η χαρά της ήταν τόσο μεγάλη που την μακάριζε και της φιλούσε το χέρι. Πήρε τα χρήματα αλλά δεν έφυγε ποτέ από την λέσχη. Αντίθετα έκατσε μέχρι που τα έχασε και αυτά εξ ολοκλήρου.

Εκείνη τη στιγμή έφθασε η πιο ηλικιωμένη γυναίκα που παίζει στο πρακτορείο της Αμφίπολης, η κυρά Μαρία. Η Κατερίνα γέλασε με την ψυχή της όταν την είδε έρχεται στηριζόμενη σε ένα μαύρο μπαστούνι. Τις έκανε εντύπωση ότι το έλεγε η καρδιά της να πηγαινοέρχεται με ένα πόδι στα πρακτορεία και μάλιστα σε αυτή την ηλικία. Ο Ορέστης είπε: «Όλο λέει δεν θα ζαναπαίζω και όλο εδώ είναι και παίζει.». «Τι παίζει;» ρώτησα. «Κίνο, φανατικά και πολλά αλλά παίρνει κιόλας. Την μια φορά 600 ευρώ την άλλη 100. Αλλά είναι αρρώστια». «Κυρά Μαρία, ήρθες για το ΚΙΝΟ;» της φώναξε χαμογελώντας «Για ποιο νά 'ρθω παιδί μου για τ' άλλο;» είπε εκείνη σκορπώντας το γέλιο και συνέχισε «Είναι απάτη, δεν κερδίζει κανείς... Το Σάββατο πήγα στη λαϊκή και τη γύρισα πάνω από μια ώρα. Πήρα απο ένα κιλό δέκα πράματα, ντομάτες, φρούτα λάχανα τι θες; και έδωσα 10€. Το βράδυ ήρθα εδώ και έχασα 15€ σε δέκα λεπτά. Όλο λέω ότι θα σταματήσω και όλο εδώ είμαι. Τί να πω».

Η κυρά Μαρία είναι ογδόντα ετών και άκρως λειτουργική. Καθαρίζει το σπίτι της και προσέχει τον εαυτό της παρά το προχωρημένο της ηλικίας της με την περιστασιακή βοήθεια της νεότερης αδελφής της. Χήρα χωρίς παιδιά και άλλες υποχρεώσεις δεν έχει οικονομικά προβλήματα και κοινωνικοποιείται καθημερινά βγαίνοντας από το σπίτι για να ψωνίσει και να αλληλεπιδράσει με τον κόσμο. Σ' αυτά τα πλαίσια εντάσσεται το πρακτορείο ως μια ψυχαγωγική δραστηριότητα που ποτέ δεν της έχει στερήσει κάτι από όσα χρειάζεται. Τί είδους εθισμό λοιπόν παραδέχεται;

Για μια γυναίκα ακόμη και στην κατάσταση της κυρά Μαρίας ο τζόγος δεν είναι μπορεί να είναι ποτέ μια κοινωνικά αποδεκτή διασκέδαση. Η πολιτισμική κατασκευή του τζόγου το εντάσσει ως εθισμό για την γυναικεία ύπαρξη και αυτό είναι που αναπαράγει με τους λόγους της η ίδια. Πως αλλιώς να εξηγηθεί το γεγονός ότι μια μόνη και ηλικιωμένη γυναίκα περνάει την ώρα της στα πρακτορεία και όχι στο σπίτι και σε επισκέψεις σε άλλες γυναίκες; Ακόμη και σε αυτή την προχωρημένη ηλικία η κυρά Μαρία αισθάνεται την δημόσια κριτική για την συνήθειά της – πάντα αυστηρότερη για τις γυναίκες (Scott, 2003:274) – και την ξορκίζει παραδεχόμενη δημοσίως και εκ των προτέρων το πρόβλημά της.

Η παρατεταμένη παρουσία στο πρακτορείο και η ενασχόληση με το στοίχημα γίνονται έμφυλες συνήθειες που αρμόζουν στον ανδρικό κόσμο και τρόπο ζωής. Με την δημιουργία ενός κανονιστικού πλαισίου έμφυλων συμπεριφορών που καθορίζουν πως πρέπει ή δεν πρέπει να υπάρχει το κάθε φύλο στο χώρο υποδεικνύεται και ο χώρος που μπορεί να καταλαμβάνει ο καθένας μέσα σ' αυτόν. Η αντίληψη του πρακτορείου από την ρηχή παρέα ως ενός ανδρικού χώρου, ενός καφενείου για τα μέλη της, ενισχύει τους παραδοσιακούς έμφυλους διαχωρισμούς και βοηθά την εγκατάστασή τους σε έναν ουδέτερο έμφυλα χώρο. Αν όπως θεωρεί η Cassidy τα κίνητρα για το ριζιμο των έμφυλων τειχών στα πρακτορεία είναι μηδαμινά λόγω του κοινωνικά αμφιλεγόμενου χαρακτήρα της πρακτικής στο ευρύτερο πολιτισμικό πλαίσιο (Cassidy, 2014:187), τότε στην περίπτωση μας η προσθήκη της οικονομικής κρίσης¹⁵⁷ εξουδετερώνει ακόμη περισσότερο το πρόβλημα κάνοντας τα όσα περιγράψαμε να φαίνονται άκρως «φυσιολογικά».

¹⁵⁶ Η κυρία Κατερίνα όταν σχολούσε από την δουλειά επισκέπτονταν την πρώτη της ξαδέλφη που δούλευε στο μπουφέ της λέσχης.

¹⁵⁷ Με τα έντονα βιοποριστικά προβλήματα και την αυξημένη συντηρητικοποίηση – αν όχι οπισθοδρόμηση – των απόψεων που έχει φέρει στην κοινωνία.

2.5 Πολιτισμικές Αντιστάσεις & Ταυτοτικές Αναθεωρήσεις στο Πρακτορείο του ΟΠΑΠ.

2.5.1 Η πολιτισμική «απ-οικειοποίηση».

Τι σημασία προσλαμβάνει η αντίληψη του πρακτορείου ως καφενείο για τον «ρηχό» παίκτη; Έχοντας ζήσει και εργαστεί όλη τους τη ζωή στον αστικό χώρο της πρωτεύουσας δύσκολα μπορούμε να πούμε ότι δεν έχουν μάθει να ξεχωρίζουν τη διαφορά ενός εμπορικού από έναν κοινωνικό χώρο. Τί σκοπό έχει λοιπόν η σύσταση της παρέας μέσα στον εμπορικό χώρο του πρακτορείου που προκρίνει τον εξατομικευμένο τρόπο παιχνιδιού;

Οι παίκτες μας δεν αντιλαμβάνονται το πρακτορείο σαν ένα εμπορικό κατάστημα αγοραπωλησίας ρίσκου όπως ακριβώς δεν αντιλαμβάνονται το παιχνίδι του στοιχήματος ως ένα απολύτως ατομικό παιχνίδι σύμφωνα με τους όρους εισαγωγής του από τα δυτικά πλαίσια απ' όπου προήλθε. Ο συλλογικός προτιμάται πάντοτε έναντι κάθε ατομικού τρόπου παιχνιδιού. Και αν αυτό στην περίπτωση της Στύλου εκφράζονταν με το συλλογικό παιχνίδι στα φρουτάκια του καφενείου του χωριού (Malaby, 2003:95-6) στη δική μας περίπτωση το συνεταιρικό παιχνίδι είναι η απόλυτη έκφραση αυτής της προτίμησης. Με τη συλλογικότητα όμως εμποτίζεται – όπως έχουμε ήδη δει – και το ατομικό παιχνίδι μέσω της συλλογικής μελέτης, εκτίμησης αποτελεσμάτων και συζήτησης για τους αγώνες και το στοίχημα. Σε τί εξυπηρετεί η μεταβολή από το ατομικό στο συλλογικό; Οι Στυλίτες έλεγαν ότι έτσι βρίσκουν ενδιαφέρον γιατί με τον προδιαγεγραμμένο τρόπο παιχνιδιού της μηχανής είχαν βαρεθεί το παιχνίδι μέσα σε δύο μέρες (Malaby, 2003:95). Με την αλλαγή του τρόπου έφεραν το παιχνίδι στα μέτρα τους. Πιο κοντά στον εντόπιο τρόπο διεξαγωγής του τζόγου.

Η σύγκριση με το τάβλι ένα παραδοσιακό παιχνίδι – που δύσκολα χαρακτηρίζεται βαρετό στα εντόπια δεδομένα – μπορεί να μας αποκαλύψει περισσότερες πτυχές αυτού του φαινομένου. Έτσι, για να διεξαχθεί το παιχνίδι οι παίκτες πρέπει να έχουν ένα είδος γνωριμίας και επαφής μεταξύ τους και να μην πρόκειται για αγνώστους (Malaby, 2003:62-3). Στο ρηχό παιχνίδι όπως είδαμε είτε πρόκειται για την *συνεταιρική* του μορφή είτε για την συλλογική μελέτη, είτε για την γνωστοποίηση του ατομικού παιχνιδιού προς τον άλλο ισχύει ο ίδιος κανόνας. Στο στοίχημα οι γύρω σου ακούν τις επιλογές που κάνεις και κυρίως τον τρόπο που επιχειρηματολογείς γι' αυτές γεγονός που μπορεί να αποβεί σε επιτιμητικά ή σε υποτιμητικά σχόλια για τις γνώσεις σου γύρω από το σπορ ή το παιχνίδι του στοιχήματος γενικότερα. Όμως ποτέ αυτή η οικειότητα δεν είναι πλήρως αποκομμένη από την δημόσια έκθεση (Malaby, 2003:69) – είτε εντός της παρέας είτε εκτός αυτής όταν οι απόψεις εκφράζονται μεγαλόφωνα – πράγμα που μεγαλώνει το ρίσκο της κοινωνικής (θετικής ή αρνητικής) αξιολόγησης του παίκτη. Αυτή η κοινωνική αβεβαιότητα που χαρακτηρίζει όλες τις ανθρώπινες σχέσεις χαρακτηρίζει και τις σχέσεις εντός της παρέας.

Μια μέρα ο Κλέαρχος έδωσε λάθος αντίτυπο συνεταιρικού στον Ορέστη. Αντί να του δώσει το αντίτυπο από το δελτίο που είχαν παίξει μαζί του έδωσε το αντίτυπο από ένα άλλο δελτίο που είχε παίξει με τον Φάνη. Τελικά το δελτίο που είχε ο Ορέστης και δεν ήταν δικό του κέρδισε 40€. Του ζήτησε λοιπόν τα μισά κέρδη. Εκείνος κοίταξε τα χαρτάκια του και κατάλαβε το λάθος. Του είπε ότι δεν είχε κερδίσει το δικό τους δελτίο αλλά το δελτίο που είχε παίξει με τον Φάνη. Ο Ορέστης αντέδρασε και του έλεγε ότι τον κλέβει. Αλλά αυτό δεν κράτησε πολύ. Μόλις του εξήγησε ο Κλέαρχος επέστρεψε το αντίτυπο στους δύο κερδισμένους. Την ιστορία αυτή διηγήθηκε ο Κλέαρχος στον Θόδωρο για να του δείξει ότι ο Ορέστης – που για πλάκα τον κατηγορούσαν ως μεγάλο ψεύτη και απατεώνα – δεν είναι τελικά τόσο πονηρός αλλά έχει μπέσα. Ο Θόδωρος όμως έθεσε το ερώτημα του «ενός εκατομμυρίου»: «*Αν κέρδιζε όχι 40€ αλλά δύο χιλιάδικα, τι θα γινότανε;*». Οι δύο φίλοι στάθηκαν αμίλητοι για μερικά δευτερόλεπτα. Ήταν σαν να συνειδητοποιούν το μέγεθος της δοκιμασίας που θα πέρναγε η φιλία τους σε αυτή την περίπτωση. Ο Ορέστης έσπασε την σιωπή λέγοντας με χαμόγελο

«Αν ήταν δύο χιλιάδικα θα πανηγύριζα εγώ με τον Φάνη». Όλοι γέλασαν βαθιά και έτσι έληξε η συζήτηση. Η φιλία και η εμπιστοσύνη μοιάζει με ένα στοίχημα που μένει να φανεί αν τελικά θα κερδηθεί¹⁵⁸.

Το «διάβασμα» του άλλου, γίνεται μια μελέτη που παίρνει τα ίδια χαρακτηριστικά με την στοιχηματική. Ένα ενστικτώδες «κόψιμο» του άλλου – μέσα από την στάση και τις αλληλεπιδράσεις του στο χώρο – που βασίζεται στην συσσωρευμένη κοινωνική εμπειρία και την επάρκεια του παίκτη στο παιχνίδι των κοινωνικών σχέσεων της ζωής του. Η εμπιστοσύνη σ' αυτή την αρχική εκτίμηση, που δεν επαληθεύεται πάντοτε, καθοδηγεί όπως τις στοιχηματικές (πρβλ. κεφ. 1.6 σελ. 43) έτσι και τις κοινωνικές του επιλογές. Ας δούμε το παρακάτω περιστατικό:

«Ένα ακόμη συνεταιρικό έπαιξε ο Ορέστης σήμερα. Αυτή τη φορά με τον Λευτέρη. Είναι η πρώτη φορά που τους βλέπω να παίζουν μαζί. Έπαιξαν ένα σύστημα ημίχρονων-τελικών με τέσσερις επιλογές και ζητούσαν 2-3-4. Χαρακτηριστικό είναι ότι ο Ορέστης πρότεινε το συνεταιρικό μετά από την διαφήμιση που έκανε ο Λευτέρης στο χθεσινό του κερδισμένο δελτίο: “Στο ‘πα ότι θα πιάσει 3 ή 4;”. Το συνεταιρικό λοιπόν ήρθε και σαν επιβεβαίωση του επιτυχημένου παιχνιδιού του Λευτέρη. Όμως εδώ έχει σημασία ένα περιστατικό που έλαβε χώρα στο ταμείο. Ο Λευτέρης ξέχασε να ζητήσει αντίτυπο για τον Ορέστη. Εκείνος βλέποντας ότι δεν έκανε αμέσως την κίνηση να του δώσει χαρτάκι είπε: “Μου ‘βγαλες αντίγραφο; Όχι; Δεν πειράζει.” Η επισήμανση έγινε μεγαλόφωνα. Ίσως και για να υπάρξουν επιπλέον μάρτυρες του περιστατικού. Μόλις το συνειδητοποίησε ο Λευτέρης πετάχτηκε σαν να τον χτύπησε ρεύμα: “Ωωω, ναι το ξέχασα περίμενε” είπε και γύρισε πάλι στο ταμείο. Ο Ορέστης έσπευσε να τον σταματήσει: “Όχι, δεν πειράζει ρε φίλε, τι νομίζεις ότι είμαστε; Δεν σε ξέρω εσένα; Δεν χρειάζεται, μην βγάζεις.” – Λευτέρης: “Όχι, όχι. Εγώ άμα παίζω συνεταιρικό και δεν πάρω αντίγραφο δεν παίζω καθόλου.”. Ο Ορέστης συνέχισε να τον καθυστεράει όταν παρενέβη η Μαρία από το ταμείο: “Αν δεν σε πειράζει ρε Ορέστη τι το λες;”. Ο τελευταίος έκανε σαν να τον χτύπησε τώρα εκείνος το ρεύμα. Γύρισε λοιπόν και της είπε με ύφος φανερά ενοχλημένο: “Μήπως έβγαλε, και ξέχασε να μου το δώσει ρε χαζή... Άκου τι λέει ρε!”» (Σημειώσεις πεδίου 13/7/2014).

Ο Ορέστης επεσήμανε την παραβίαση των κανόνων του συνεταιρικού παιχνιδιού προσπαθώντας παράλληλα να δείξει ότι θεωρεί τον Λευτέρη πρόσωπο εμπιστοσύνης. Η Μαρία δεν αντιλήφθηκε την λεπτή γραμμή στην οποία κινήθηκε και εξέθεσε την αληθινή του πρόθεση κάνοντας ακόμη πιο πιθανό το ενδεχόμενο παρεξήγησης που προσπαθούσε εκείνος να αποφύγει. Κάτι τέτοιο δεν ήταν απαραίτητο. Ο Λευτέρης γνωρίζει το πλαίσιο κανόνων που διέπουν το παιχνίδι και την ομόφυλη κοινωνικότητα στο πρακτορείο γι' αυτό και έσπευσε να διορθώσει το λάθος του.

Στο επίπεδο αυτό οι ρηχοί παίκτες που συνάντησα στα πρακτορεία μοιάζουν με τους κρητικούς ζωοκλέφτες του Herzfeld (1985). Ζουν κι αυτοί με την βοήθεια ενός πεπερασμένου πλαισίου παραδοσιακών ηθικών κανόνων που στηρίζονται στην τιμή και την κοινωνική αξιοπρέπεια και υπαγορεύουν τους κανόνες της κοινωνικότητας επιβάλλοντας ταυτόχρονα και τις ποινές της αντικοινωνικότητας (ντροπή) (Herzfeld, 2005:8). Μόνο μέσα σε ένα τέτοιο ηθικό πλαίσιο που – αποδέχεται και ενισχύει τις σχέσεις πατρωνίας μεταξύ του κοινωνικά ανίσχυρου και ισχυρού και – υπερισχύει των νόμων του έθνους κράτους (Herzfeld, 2005:8) μπορούμε να κατανοήσουμε την ανασφάλεια και αβεβαιότητα που προξένησε η στάση του ιατρού που δεν ζήτησε φακελάκι μετά την εγχείρηση του Κλέαρχου για τον καρκίνο στην κύστη.

«Μετά από λίγο εμφανίστηκε ο Κλέαρχος. Έλλειψε για λίγο καιρό λόγω της επέμβασης που είχε κάνει για τον όγκο στην κύστη του. Αν και μου είπε πολλά πράγματα για το χειρουργείο τις εξετάσεις, την αποθεραπεία και την πάθησή του γενικότερα στάθηκε κυρίως στο γεγονός ότι ο γιατρός και ο αναισθησιολόγος δεν του ζήτησαν καθόλου φακελάκι. Αυτό τον παραξένεψε ιδιαίτερα: “Δεν το περίμενα ότι δεν θα μου ζητάγε τίποτα. Νόμιζα όλοι ζητάνε. Αλλά αυτός δεν μου πήρε τίποτα. Με έβαλε κανονικά στη σειρά μου, δεν με καθυστέρησε καθόλου. Όπως μου τα ‘χε πει έτσι και έγιναν. Παρασκευή μπάκα για εξετάσεις και την Δευτέρα χειρουργείο.”. Μου είπε ότι ήξερε και άλλες περιπτώσεις που ζητούσαν φακελάκι αλλιώς τους καθυστέρουσαν. Στον γαμπρό του στον ευαγγελισμό έδιναν μάλιστα και ένα ειδικό φάρμακο πριν την επέμβαση που τελικά δεν του την έκαναν ποτέ και αυτό κράτησε λίγο πάνω από ένα μήνα. Το ότι ο γιατρός

¹⁵⁸ Ο πληροφοριοδότης του Malaby έλεγε: «Το μεγαλύτερο ρίσκο στη ζωή είναι η φιλία» (Malaby, 2003:74)

που τον χειρούργησε ήταν ο διευθυντής της ουρολογικής του νοσοκομείου δεν του άλλαξε την άποψη ότι θα ζητούσε τελικά χρήματα. Δεν τον καθυσάχε ούτε καν το γεγονός ότι ο γιατρός επέπληξε έναν άλλο ασθενή που τον ρώτησε για χρήματα πριν εκείνος με την σειρά του εγχειριστεί. *“Πήγε σαν να είχα γλείψιμο”*, σαν να είχαν ειπωθεί δηλαδή καλά λόγια γι’ αυτόν στον γιατρό και έτσι δεν ταλαιπωρήθηκε και δεν χρειάστηκε να πληρώσει. Ο Αχιλλέας είπε ότι μπορεί να φοβόντουσαν οι γιατροί λόγω ενός περιστατικού στο Ωνάσειο – το οποίο έχει πάρει διαστάσεις στα ΜΜΕ – όπου ο διευθυντής της καρδιολογικής συνελήφθη γιατί δεν χειρουργούσε τον ασθενή χωρίς φακελάκι. Η ερμηνεία του Θόδωρου ότι μπορεί να είναι όντως τίμιος ο γιατρός είχε την μικρότερη αποδοχή στην παρέα. Εντέλει η τακτική που κατά πλειοψηφία “ψηφίστηκε” ότι έπρεπε να ακολουθήσει ο Κλέαρχος ήταν μετά το πέρας των μετεγχειρητικών εξετάσεων να του δώσει ένα ποσό σε μια μορφή δώρου για να τον ευχαριστήσει για την φροντίδα που του παρείχε. Έτσι και έγινε και ο Κλέαρχος του έδωσε 250€ – που είχε μαζέψει με δανεικά – την ημέρα που τελείωσε τις εξετάσεις. Όταν τον ρώτησα γιατί πλήρωσε μου είπε *“Και τι να έκανα; Δεν ξέρω. Από την άλλη σε τρεις μήνες θα ξαναπάω, θα τον ξαναχρειαστώ. Που ξέρω τότε τι θα γίνει; Θα με αντιμετωπίσει με τον ίδιο τρόπο; Ενώ τώρα θα θυμάται ότι αυτός κάτι μου έδωσε, κάτσε να τον προσέξω λίγο.”*» (Σημειώσεις πεδίου 19/7/2014).

Η αβεβαιότητα λοιπόν δεν εξαλείφθηκε για την στάση του γιατρού μέχρι που πήρε το φακελάκι. Η ερμηνεία του Κλέαρχου διέσωσε την δική του υπόληψη για την δωροδοκία ενώ περιέβαλε με ένα μίνιμουμ τιμιότητας την στάση του ιατρού. Ίσως αυτό να ήταν το σύστημα του για να δει ποιοι ασθενείς είναι φιλότιμοι και ποιοι τσιγγούνηδες. Όταν όλοι οι άλλοι παίρνουν *«ταρίφες»* τα 800 και τα 1000€ για τις εγχειρίσεις και αυτός δεν παίρνει τίποτα, το να μην του δίνεις εσύ κάτι από μόνος σου μοιάζει πλεονεξία από μέρους σου η οποία μελλοντικά θα τιμωρηθεί. Η σύνδεση με τον δημόσιο λειτουργό μέσω μιας σχέσης πατρωνίας καθησυχάζει τον πληγέντα από την κρίση πολίτη.

Η παρέα μέσα από το παιχνίδι της δηλώνει ότι κυρίαρχος τρόπος αντιμετώπισης της αβεβαιότητας σε όλες τις καταστάσεις ζωής είναι ο συλλογικός. Όλα τα σημαντικά προβλήματα των ρηχών παικτών τίθενται στη δημόσια διαβούλευση και υποστήριξη της παρέας (αναζήτηση συλλογικών λύσεων)¹⁵⁹. Δεν πρόκειται για μια απλή τάση αλλά για έναν άγραφο νόμο εκοινωνισμού της παρέας¹⁶⁰. Έτσι η δήλωση του Ορέστη: *«Αν έχεις πρόβλημα ρε φίλε, να μου το πεις κατάμουτρα.»* (βλ. 2.4.1 σελ. 61) αποκτά ευρύτερο νόημα και λειτουργία από αυτή της απλής διευθέτησης των σχέσεων μεταξύ των παικτών.

Όταν διαγνώστηκε το πρόβλημα στην κύστη του και πριν ακόμη βγουν τα αποτελέσματα της βιοψίας ο Κλέαρχος άρχισε να παραπονιέται έντονα για την *«γκίνια»* (ατυχία) της τελευταίας περιόδου. Όχι μόνο δεν κέρδιζε χρήματα αλλά σε κάθε δελτίο του είχε το πολύ μία με δύο επιτυχίες. Όλα του πήγαιναν στραβά. Δεν είχε πει τίποτα ακόμη για το πρόβλημά του και πολλές φορές ξεσπούσε με νεύρα μέσα στις συζητήσεις δημιουργώντας δυσαρέσκεις. Άρχισε να παίζει περισσότερα ατομικά δελτία – και να αυξάνει γενικά το παιχνίδι του – και δεν γνωστοποιούσε στους άλλους τις επιλογές του ή δεν ήθελε να μιλά για τα παιχνίδια. Σιγά σιγά απομακρύνθηκε και από τα συνεταιρικά ενώ διάβαζε με τις ώρες τις εφημερίδες και δεν έμπαινε στις συζητήσεις. Στην αρχή η υπόλοιπη παρέα φαινόταν να καταλαβαίνει ότι είναι μια κακή περίοδος για τον Κλέαρχο. Τον άφηναν περισσότερο ήσυχο και δεν τον πείραζαν με τα συνήθη *«καλαμπούρια»*. Σαν να καταλάβαιναν ότι άλλο ήταν το πρόβλημα. Όλη εκείνη την περίοδο κανείς από την παρέα δεν τον επέκρινε για τον τρόπο παιχνιδιού του¹⁶¹. Όταν ο Αλέκος έδειξε στον Ορέστη δύο συνεταιρικά που είχε παίξει με τον Κλέαρχο εκείνος εξέφρασε μόνο κάποιες μικροδιαφωνίες για τις προβλέψεις τους. Ο Αλέκος – νέος στο παιχνίδι και

¹⁵⁹ Κάθε λύση ατομικού προβλήματος που επέρχεται μέσα από την ενεργοποίηση του κοινωνικού δικτύου ενός φίλου αποτελεί παράδειγμα συλλογικής αντιμετώπισης της αβεβαιότητας στην παρέα. Η πρακτική αυτή ακολουθήθηκε και για εμένα όταν ο Αχιλλέας προσπάθησε να μεσολαβήσει για να μου γίνει μια νέα σύμβαση στο δήμο της Αμφίπολης.

¹⁶⁰ Στην επόμενη υποενότητα θα δούμε την κοινωνική μάθηση που «επιβάλλεται» σε κάθε νεοεισερχόμενο ώστε να αναγνωρίζει και να ακολουθεί αυτούς τους κανόνες της παρέας.

¹⁶¹ Ο μόνος που το έκανε αυτό ήταν ο Μάνος. Σε μια αμήχανη στιγμή για την παρέα πήρε το λόγο και του είπε ότι πρέπει να παίζει πιο λογικά και ότι έτσι όπως *«καρφωνόταν»* σε έξι επιλογές τουλάχιστον έπαιζε λόττο και όχι στοίχημα.

την παρέα– προχώρησε και είπε ότι παρά τις προβλέψεις που ήταν φιλόδοξες αυτό που ήταν άσχημο είναι ότι τα παίζει «ξερά». Δηλαδή ζητούσε πέντε στα πέντε παιχνίδια και δεν έπαιξε με σύστημα. Ο Ορέστης όμως, αν και αρχικά φάνηκε να συμφωνεί λέγοντας ότι και εκείνος τον παρότρυνε συχνά να παίζει με σύστημα, παραδέχτηκε ότι έχει λογική ο τρόπος του γιατί πάει για τα χοντρά. Αν δηλαδή το πιάσει μπορεί με δύο ή τρία ευρώ να πάρει χιλιάρικα. Είναι η παραδοχή για τον τζογαδόρο που παίζει με ρίσκο και δεν τον ενδιαφέρουν τα λίγα αλλά τα πολλά. «Μόνο τα χοντρά έχουν νόημα τα μικρά είναι για να έχεις να παίζεις» του είπε. Ο Κλέαρχος ήταν ένας έντιμος ρηχός παίκτης. Παρόλα αυτά το στριφνό του χαρακτήρα του και η απόμακρη συμπεριφορά του έκανε αρκετούς στην παρέα να τον χαρακτηρίσουν «γκαντέμη» και «γρουσουζή» και να μου λένε ότι δεν θέλουν να παίξουν μαζί του.

Όλα αυτά τελείωσαν την ημέρα που έμαθε τα αποτελέσματα της βιοψίας και προγραμματίστηκε η επέμβαση. Τα νέα αυτά τους συγκίνησαν όλους και ο καθένας με τον τρόπο του προσπάθησε να βοηθήσει τον Κλέαρχο γιατί όλοι ήξεραν ότι δεν έχει ούτε ασφάλιση ούτε χρήματα για ένα τέτοιο χειρουργείο. Μέσα από εκτενείς αναφορές σε ανάλογες εμπειρίες του καθενός από τον κοινωνικό του κύκλο, την προσπάθεια του Αχιλλέα να βρει δωρεάν τα φάρμακα που θα χρειάζονταν από κάποια γνωστή του στα δημοτικά ιατρεία, την δική μου πληροφόρηση για τις διαδικασίες που έπρεπε να ακολουθήσει και τους ανθρώπους με τους οποίους έπρεπε να μιλήσει για να βγάλει βιβλιάριο απορίας, την παροχή από το Αλέκο δωρεάν φρούτων και λαχανικών που βοηθούν το ουροποιητικό και το καθημερινό πέρασμα του Ορέστη από το σπίτι του για να τον «ξεσηκώσει» και να τον φέρει στο πρακτορείο, η παρέα έδειξε ότι ο μόνος τρόπος αντιμετώπισης της αβεβαιότητας στη ζωή είναι ο συλλογικός. Ο Κλέαρχος ήταν «γρουσουζής» και «γκαντέμης» όχι γιατί έχανε στο στοίχημα – άλλωστε αυτό συνέβαινε και πριν και μετά από αυτή την περίοδο – αλλά γιατί έπαιζε και έχανε μόνος. Εξ αρχής, η αντικοινωνικότητα και η εσωστρέφεια ήταν αυτή που επέρριπτε ντροπή στην στάση του και όχι ο τρόπος παιχνιδιού του όπως είχε επισημάνει ο Μάνος. Χωρίς να απαιτείται ρητά, η τήρηση των κανόνων κοινωνικότητας είναι αυστηρή και η παραβίασή τους επιφέρει ντροπή.

Με βάση την αναπαραγωγή αυτού του εντόπιου συστήματος ηθικών αρχών, στάσεων και συμπεριφορών – της ιδεολογίας του καφενειού θα λέγαμε – η πρακτική του ατομικού τζόγου του πρακτορείου διευρύνεται σε μια κοινωνική πρακτική. Το στοίχημα τοποθετείται μέσα στην καθημερινή κοινωνική ζωή και αποκτά μεγαλύτερη σημασία για την ζωή των παικτών. Οι πολύπλευρες συναλλαγές, εξυπηρετήσεις και ανταλλαγές μεταξύ των παικτών δίνουν στο παιχνίδι την μορφή μιας οικονομικής και κοινωνικής δράσης που υπερβαίνει τα όρια μιας συνηθισμένης ατομικής δραστηριότητας διασκέδασης.

Η απόκρυψη των κερδών, το συνεταιρικό παιχνίδι ή το κέρασμα μετά από κάποια σημαντική επιτυχία προσλαμβάνονται ως τακτικές προστασίας της παρέας από τις οικονομικές ανισότητες που μπορεί να φέρει το παιχνίδι. Μέσα σε μια εποχή γενικευμένης οικονομικής και κοινωνικής κρίσης, όπου η αξία του δυσεύρετου χρήματος αναβαθμίζεται ακόμη περισσότερο¹⁶², η εγκατάσταση αυτού του ηθικού πλαισίου μέσα στο πρακτορείο του ΟΠΑΠ αλλάζει – τουλάχιστο για την ρηχή παρέα – τόσο το χώρο όσο και την πρακτική «γονιμοποιώντας»¹⁶³ αμφοτέρους ώστε να μπορεί να ενσταλαχτεί εντός τους η εντόπια πολιτισμική ταυτότητα.

¹⁶² Όπως και οι κίνδυνοι που επιφέρει με την συνεχή εξατομίκευση της ανδρικής συμπεριφοράς. Μια μονοδιάστατη ενασχόληση με το ατομικό συμφέρον που αποτελεί το κυριότερο διαβρωτικό στοιχείο του ισότιμου χαρακτήρα της παραδοσιακής ανδρικής κοινωνικοποίησης (Papataxiarchis, 1999).

¹⁶³ Η χρήση του όρου δεν είναι τυχαία. Η ηθική των ρηχών παικτών και ο τρόπος παιχνιδιού τους επεκτείνεται και στους νέους παίκτες που γίνονται μέλη της παρέας για όσο θα έρχονται τακτικά στο πρακτορείο. Συμβαίνει μάλιστα σε κάποιες περιπτώσεις να υιοθετείται και από τους υπαλλήλους των πρακτορείων. Όταν πια είχα γίνει τακτικό μέλος της παρέας οι κοπέλες του καταστήματος με προστάτευαν με τον ίδιο τρόπο που το έκαναν για τους θαμώνες της υπόλοιπης παρέας. Μια φορά άργησα να καταθέσω ένα τζόκερ. Η κλήρωση είχε ήδη αρχίσει. Η Μαρία όμως δεν μου επέστρεψε πίσω το δελτίο αλλά το πέταξε κατευθείαν στον κάδο δίπλα της. Την κοίταξα απορημένος: «Για να μην θυμάσαι τί έπαιξες σε περίπτωση που κερδίσει.»

Μια ταυτότητα όμως προσαρμοσμένη στα τοπικά αστικά και οικονομικά δεδομένα της κρίσης. Μια υβριδική μορφή της, όπως υβριδική είναι και η εικόνα του πρακτορείου ως καφενείου για τους παίκτες του ρηχού παιχνιδιού. Είναι σαν να γνωρίζουν οι κοινωνικοί μου δράστες ότι για να επιβιώσουν πρέπει να αλλάξουν, να προσαρμοστούν κατά κάποιο τρόπο στις νέες συνθήκες.

Δεν μπορούμε λοιπόν παρά να συμφωνήσουμε με την Μαργωμένου όταν γράφει ότι:

«Αν η κρίση οριοθετεί περιοχές επισφάλειας που γεννούν νέες μορφές δράσης, τότε επίσης παρέχει νέους χώρους όπου ο εαυτός, η κοινότητα και κατ' επέκταση «το έθνος» και η «κληρονομιά» του κατασκευάζονται και ανακατασκευάζονται, δια του λόγου, της ύλης και της πρακτικής σε κάθε στιγμή και μέσα σε διαφορετικά πλαίσια.» (Margomenou & Papavasiliou, 2013:526).

2.5.2 Η Ενστάλαξη της Εντόπιας πολιτισμικής ταυτότητας σε ένα α-πολιτισμικό περιβάλλον

Η Cheska μελετώντας την σύγχρονη κοινωνία των Ινδιάνων της Αμερικής παρατηρεί ότι τα παιχνίδια λειτουργούν ως μηχανισμοί πολιτισμικής διατήρησης με το:

«να ενισχύουν τις κοινωνικές διεργασίες της έμφυλης διαφοροποίησης των ρόλων, της συλλογικής ταυτότητας, των (εντόπιων) μοντέλων λήψης αποφάσεων και της συμβολικής ταυτοποίησης» (η παρένθεση δική μας) (Cheska, 1979:241).

Ο τζόγος – μια πρακτική που κυρίαρχο κίνητρό της είναι η απογοήτευση για την κοινωνική θέση των Ινδιάνων στην σύγχρονη αμερικανική κοινωνία – γίνεται μέρος μιας κοινωνικής στρατηγικής με στόχο την πολιτισμική διατήρηση όπου η επιβίωση των παραδοσιακών παιχνιδιών τύχης βοηθά στην εξασφάλιση της συνέχειας της φυλής και της συνοχής της. Με τις διαδικασίες της αναβίωσης¹⁶⁴, της επιβίωσης¹⁶⁵ και της αναθεώρησης¹⁶⁶ διενεργείται μέσω του παιχνιδιού η πολιτισμική αφομοίωση (ενστάλαξη) της Ινδιάνικης εθνοτικής ταυτότητας εντός της κυρίαρχης αμερικανικής κουλτούρας (Cheska, 1987).

Η «γονιμοποίηση» του πρακτορείου και της πρακτικής του στοιχήματος με την εισαγωγή του εντόπιου ηθικού πλαισίου κοινωνικοποίησης και συλλογικής αντιμετώπισης του ρίσκου παίρνει την μορφή μιας προετοιμασίας του άγονου – ή α-πολιτισμικού – αυτού «εδάφους» στην ενστάλαξη και εντέλει έκφραση της εντόπιας πολιτισμικής ταυτότητας. Η ρηχή παρέα και το παιχνίδι της γίνονται τα εργαλεία – τα μέσα – για την εγκόλπωση ενός νέου χώρου και μιας νέας εμπειρίας στο εντόπιο πολιτισμικό γίγνεσθαι. Πρόκειται για μια διαδικασία αφομοίωσης που τείνει να μεταφέρει την παραδοσιακή πολιτισμική ταυτότητα στα σύγχρονα αστικά και οικονομικά πλαίσια ως σταθερή, συμπαγή και απaráλλακτη. Μια πράξη αντίστασης στην αλλαγή που η σύγχρονη αστική πραγματικότητα, η οικονομική κρίση και οι ευρύτεροι συμπεριληπτικοί θεσμοί (Ε.Ε. - Τρόικα) επιβάλλουν με βία στον εντόπιο τρόπο ζωής και κοινωνικής οργάνωσης.

Στην σύγχρονη αθηναϊκή κοινωνία η ισότητα θεωρείται – τουλάχιστο σε αντιληπτικό αλλά ως ένα βαθμό και σε πρακτικό επίπεδο – ένα αδιαπραγμάτετο κεκτημένο για την γυναίκα. Ο έμφυλος διαχωρισμός των παιχνιδιών από την ρηχή παρέα και η υποβάθμιση – ή καλυμμένος αποκλεισμός – της γυναίκας από τον στοιχηματικό τζόγο έχει ως στόχο την συνέχιση του έμφυλου διαχωρισμού των ρόλων αυτή τη φορά στο χώρο του πρακτορείου. «Προστατεύοντας» την γυναίκα από τις επικινδυνότητες του βαρύ τζόγου του στοιχήματος, οι παίκτες μου προστατεύουν την ανδρική τους ταυτότητα μέσα από την διατήρηση της πρακτικής τους ως καθαρά ανδρικής¹⁶⁷. Ο κεκαλυμμένος σεξισμός που παρατηρήσαμε στο πρακτορείο (κεφ. 2.4.3) γίνεται ο φορέας αυτής της διατήρησης ενώ παράλληλα αναδεικνύει την σύγχυση και δυσκολία έκφρασης στο άστυ της ίδιας της ανδρικής παραδοσιακής ταυτότητας. Ο σύγχρονος άνδρας που ζει στην πόλη αλλά έχει γαλουχηθεί με τα εντόπια παραδοσιακά ανδρικά ήθη και πρότυπα αντιμετωπίζει ένα σοβαρό πρόβλημα σύγχυσης.

¹⁶⁴ Της εθνοτικής αντίστασης στην κυρίαρχη αμερικανική κουλτούρα.

¹⁶⁵ Ως εναλλακτικών των εντόπιων αξιών στην σύγχρονη κοινωνία.

¹⁶⁶ Ως ενσωμάτωσης των εθνοτικών αξιών μέσα στην κυρίαρχη κουλτούρα.

¹⁶⁷ Την ίδια στιγμή αναπαράγει και διατηρεί την υποβαθμισμένη στον τζόγο γυναικεία θέση και ταυτότητα.

Καλείται αφενός να δεχθεί την κοινωνική αναβάθμιση της γυναίκας σε βάρος της δικής του έμφυλης υπεροχής και αφετέρου να επιδεικνύει αυτή την έμφυλη υπεροχή ώστε να θεωρείται – και αυτό είναι σημαντικό – και από τα δύο φύλα ως ένας πραγματικός άνδρας. Η έκφραση λοιπόν του Ορέστη: «*Οι γυναίκες εδώ παίζουν τα πάντα*» (σελ. 67-8) είναι δύσκολο να διακριθεί αν πρόκειται για ένα επιτιμητικό ή υποτιμητικό σχόλιο.

Στην εποχή της κρίσης η προσωπική και συνολική κοινωνική ενασχόληση με την οικονομία και το χρήμα τείνει να επισκιάσει την σημασία κάθε άλλης πτυχής της ανθρώπινης δραστηριότητας. Σ' ένα χώρο όπου το χρήμα βρίσκεται στο επίκεντρο των συναλλαγών και της ίδιας της πρακτικής η προσπάθεια της παρέας να το αποκρύψει αντιστέκεται στην αναβαθμισμένη του αξία και προάγει εναλλακτικούς τρόπους συναλλαγών. Ο Ορέστης έβαψε δωρεάν τα σπίτια του Κλέαρχου και της μητέρας του Αλέκου. Ο πρώτος του βρήκε δωρεάν μια καινούρια δεξαμενή πετρελαίου για το σπίτι του και ο Αλέκος του φέρνει κάθε βδομάδα τη «σαλάτα» του (όπως λέει ο ίδιος) από την λαϊκή αγορά. Ακόμη και ο Διονύσης παρατήρησα να συμμετέχει περιστασιακά στο εναλλακτικό οικονομικό δίκτυο των ρηχών παικτών. Σε δύο περιπτώσεις βρήκε πελάτες να εκμισθώσουν το φορτηγό του Αλέκου για μεταφορές, ενώ στέλνει τακτικά τον Αχιλλέα σε εξωτερικές εργασίες (Δ.Ο.Υ., Ι.Κ.Α. κτλ.) όταν ο ίδιος δεν μπορεί να λείψει από το πρακτορείο. Σε συνδυασμό με τις τακτικές εξίσωσης των οικονομικών ανισοτήτων που μπορεί να επιφέρει το παιχνίδι (πρβλ. κεφ. 2.3 σελ. 53-4) η προσπάθεια υποβάθμισης της σημασίας του χρήματος μέσα στην κρίση έχει σκοπό να προστατεύσει την ομόφυλη κοινωνικότητα των παικτών στο πρακτορείο και να βασίσει τις σχέσεις τους σε ένα πιο συναισθηματικό και κοινωνικό επίπεδο που αντιβαίνει την εξατομικευτική λειτουργία του χώρου και του σύγχρονου νόμιμου στοιχηματισμού.

Η παρουσία της Τρόικας ως ελεγκτικού μηχανισμού της οικονομικής δραστηριότητας του ελληνικού κράτους πίσω από το σύνθημα του «εξορθολογισμού της δημοσιονομικής του λειτουργίας» έχει αναγάγει τον οικονομικό «ορθολογισμό» σε απαράβατο κανόνα κάθε οικονομικής δράσης. Η λογική αυτή που έχει φθάσει να χαρακτηρίζει την καταστροφή του προνοιακού χαρακτήρα του κράτους ως «μείωση της σπατάλης του δημοσίου χρήματος» έχει περάσει στην καθημερινότητα του κοινωνικού δράστη. Η ευκολία χαρακτηρισμού ως «σπατάλης» της κάλυψης κάθε είδους ανθρώπινης ανάγκης πέραν των στενών βιοποριστικών – που συχνά αναπαράγεται από τους ίδιους τους πολίτες – δημιουργεί ένα ασφυκτικό πλαίσιο ζωής και οικονομικής δράσης. Μέσα σ' αυτές τις συνθήκες η ίδια η παρουσία των παικτών μου¹⁶⁸ σε έναν χώρο τζόγου αποτελεί μέγιστο παραλογισμό. Έτσι, τα λιγοστά ευρώ που διατίθενται για την υποστήριξη του ρηχού παιχνιδιού τίθενται στην υπηρεσία αντίστασης του *επιστημονικού οικονομισμού* που τείνει να μεταβάλλει κάθε πτυχή της κοινωνικής ζωής σε μια τήρηση βιβλίου εσόδων εξόδων. Η διαδικασία της «ρηχής» μελέτης και ο τρόπος οικοδόμησης της εμπιστοσύνης κατά την διάρκεια επιτέλεσης του συνεταιρικού παιχνιδιού είναι άκρως αποκαλυπτικοί προς αυτή την κατεύθυνση.

Ένα απόγευμα του Σεπτεμβρίου ο Ορέστης πήρε μια εφημερίδα για να δει τις βαθμολογίες των πρωταθλημάτων. Ένας γνωστός του μπήκε στο πρακτορείο και βλέποντάς τον να διαβάζει του είπε: «*Αυτό το στοίχημα θα σε φάει. Η επιστήμονας θα γίνεις ή τρελός.*». – Ορέστης: «*Στο σχολείο έκανα συνέχεια κοπάνες*».

Η απάντησή του δεν ήταν ένας απλός αφορισμός της επιστημονικοποίησης της πρακτικής του στοιχήματος. Συνδέεται άμεσα με την πρόσληψη της εικόνας του άνδρα από τον Ορέστη. Ο πραγματικός άνδρας δεν είναι καλός στα μαθήματα και στα σχολεία γιατί ο ρόλος του δεν είναι να θεωρητικοποιεί και να αναλύει αλλά να πράττει και να δρα. Η ουσιαστική μάθηση έρχεται μόνο μέσα από την εμπειρική ενασχόληση με το αντικείμενο της γνώσης. Η άποψη των παικτών μου ότι ο πολιτικός που δεν έχει πάει στρατό και δεν έχει δουλέψει ποτέ στην ζωή του δεν πρέπει να καταλαμβάνει θέσεις ευθύνης εντάσσεται σ' αυτή τη λογική. Με τον ίδιο τρόπο η οικοδόμηση των κοινωνικών σχέσεων στο πρακτορείο αλλά και της εμπιστοσύνης μεταξύ των συμπαικτών των συνεταιρικών δελτίων είναι μια συνεχής αρένα εμπειρικών αλληλεπιδράσεων και διαπροσωπικών

¹⁶⁸ Ας μην ξεχνάμε ότι μιλάμε για φτωχοποιημένους πολίτες, χρεωμένους, άνεργους, άπορους και ανασφάλιστους που σε πολλές δύσκολες στιγμές έχουν καταφύγει ακόμη και σε συσσίτια.

πειραματισμών. Η εμπιστοσύνη κερδίζεται μόνο μέσα από το ρίσκο του παιχνιδιού με τον καινούριο συμπαίκτη. Η αβεβαιότητα είναι κυρίαρχο στοιχείο του κοινωνικού και στοιχηματικού παιχνιδιού και η πρότερη κοινωνική επάρκεια και εμπειρία είναι ο μόνος αν και απλώς διαισθητικός οδηγός για τις μελλοντικές σχέσεις του παίκτη. Μπορεί η γνωριμία και η συνέντευξη στην παρέα να είναι βασικά προαπαιτούμενα για το συνεταιρικό παιχνίδι αλλά ποτέ δεν εξασφαλίζουν – όπως έδειξε και η ερώτηση του Θόδωρου (κεφ. 2.5.1. σελ. 75) – την εμπιστοσύνη όταν το διακύβευμα είναι το οικονομικό και κυρίως τα μεγάλα κέρδη ενός κοινού δελτίου. Ας δούμε όμως πως εξελίχθηκε η σχέση του Ορέστη με τον Λευτέρη μετά από το πρώτο τους δελτίο.

«Ο Ορέστης με τον Λευτέρη έχουν αναπτύξει μια πιο στενή σχέση τον τελευταίο μήνα. Μπορεί ο δεύτερος – παρότι συνταξιούχος – να κρατά τον εαυτό του πολυάσχολο αλλά έρχεται καθημερινά στο πρακτορείο και όση ώρα βρίσκεται εκεί αλληλεπιδρά μόνο με την παρέα. Συζητά κυρίως για το στοίχημα και συνεχώς ανακαλύπτει νέους τρόπους ρηχού παιχνιδιού που ισχυρίζεται ότι θα αποφέρουν μεγαλύτερα και ευκολότερα κέρδη. Μετά την αντίδρασή του στο πρώτο περιστατικό ο Ορέστης φαίνεται να τον εμπιστεύεται περισσότερο και ας μην κάθεται με τις ώρες στο χώρο όπως η υπόλοιπη παρέα. Σήμερα άργησε και μόλις μπήκε ο Λευτέρης του είπε: “Έλα ρε συ που είσαι; Και μόλις τα ‘ρίξα.”. Επειδή όμως δεν είχαν ξεκινήσει ακόμη τα παιχνίδια του έδειξε τα δελτία και είπε: “Μπες τώρα άμα θες, 8 ευρώ ήταν.”. Ο Ορέστης ούτε που τα είδε. Έβγαλε τα μισά χρήματα και του τα έδωσε. – Λευτέρης: “Ναι αλλά τώρα δεν βγάζει αντίγραφο. Να, τι θα κάνουμε. Γράψ’ τα σε ένα χαρτάκι και κράτα το. Η άσε θα το γράψω εγώ τώρα.”. Ο Ορέστης του έλεγε συνέχεια ότι δεν χρειάζεται: “Έλα ρε δεν ντρέπεσαι; Δεν σε ξέρω ποιος είσαι; Τι είναι αυτά που κάνεις. Μην γράφεις ρε φίλε δεν πειράζει λέμε”. Ο Λευτέρης επέμενε λέγοντας ότι ακόμη και στην κόρη του που έπαιξαν ένα στοίχημα μαζί – όταν εκείνη είχε έρθει για να ρίξει ένα τζόκερ – έκατσε και τις τα έγραψε για να ξέρει αν έχει κερδίσει. Να και άλλος ένας άλλος τρόπος για να βεβαιωθεί το συνεταιρικό στοίχημα. Η ακριβής καταγραφή των σημείων του δελτίου (πρωτότυπο) που κρατά ο συνεταιίρος – και μάλιστα με το δικό του γραφικό χαρακτήρα ενώπιων των άλλων παικτών – λειτουργεί σαν μια απόδειξη συμμετοχής στο παιχνίδι. Και λέμε συμμετοχή εννοώντας ισόποση επένδυση χρημάτων και όχι απαραίτητα κοινή μελέτη ή επιλογή των προβλέψεων. Το δόσιμο των χεριών μπροστά στην παρέα έδωσε επιπλέον ισχύ στο συνεταιρισμό και η ευχή “Αντε καλή μας επιτυχία” επιστέγασε την σκηνή.» (Σημειώσεις Πεδίου 3/8/2014).

Έχουμε ήδη αναφέρει ότι το αντίτυπο ενός δελτίου που εκδίδεται στο ταμείο δεν έχει καμία νομική ισχύ στην διεκδίκηση πιθανών κερδών. Αυτό ισχύει ακόμη περισσότερο για το χαρτάκι που έγραψε ο Λευτέρης. Γιατί λοιπόν τον εμπιστεύτηκε ο Ορέστης; Όταν τον ρώτησα μου είπε «Κοίτα φίλε, δεν ξέρω τι θα γίνει αν κερδίσουμε τα δώδεκα χιλιάρικά αλλά ο Λευτέρης είναι ωραίος τύπος και φέρεται πολύ εντάξει.». Η εμπιστοσύνη σε κάποιον είναι ένα αίσθημα που αναπτύσσεται μέσα σου και όχι μια δεδομένη βεβαιότητα. Το ρίσκο είναι πάντα εκεί. Όμως η αποδοχή αυτού του συναισθήματος δείχνει την εμπιστοσύνη που έχεις εσύ ο ίδιος στην κρίση σου και κατ’ επέκταση στον ίδιο σου τον εαυτό. Άλλωστε τίποτα δεν εξαρτάται αποκλειστικά από εσένα. Η κοινωνική μομφή και απόρριψη είναι η μόνη δικλείδα ασφαλείας στην περίπτωση του συνεταιρικού παιχνιδιού. Μέσα από την κοινωνική του στάση και αλληλεπίδραση στο χώρο ο Λευτέρης έδειξε ότι είναι φιλότιμος και αξιοπρεπής. Αυτά τα στοιχεία τίμησε ενώπιον της παρέας και ο Ορέστης με την εμπιστοσύνη του. Κάθε άλλη στάση θα προσέδιδε αναξιοπρέπεια και κοινωνική χλεύη πλήττοντας τώρα τον δικό του ανδρισμό, αφού θα παρουσιάζονταν μπροστά στους άλλους ως παραδόπιστος και ανασφαλής. Μέσα σ’ αυτό το ηθικό πλαίσιο που ανάγει το διακύβευμα της συμφωνίας από το οικονομικό στην ανδρική τιμή των συμβαλλομένων οι τυπικές συμβάσεις και τα έγγραφα «μνημόνια» συνεργασίας μεταξύ των δύο πλευρών ευτελίζουν την ίδια την σχέση τους αν δεν εισάγουν τα ίδια ένα είδος επισφάλειας στο πλαίσιο της μεταξύ τους συμφωνίας.

Πάνω σε αυτές τις πολιτισμικές παραδοχές στηρίζεται ο Ευρωσκεπτικισμός ενός μεγάλου – αν όχι του μεγαλύτερου – μέρους της ελληνικής κοινωνίας. Η στάση της Ε.Ε. και των δανειστών μας εντός της δεν είναι μια αξιοπρεπής – ή ανδροπρεπής σύμφωνα με την εντόπια πολιτισμική ταυτότητα – στάση συνεταιίρων. Από το 2010 έως σήμερα η Ελλάδα έχει ακολουθήσει όλα τα επώδυνα μέτρα που επέβαλλαν οι διεθνείς θεσμοί με ανυπολόγιστες κοινωνικές συνέπειες. Ο συνεχής οικονομικός έλεγχος της Τρόικας, η επιβολή νέων δυσβάσταχτων μέτρων και οι εξαγγελίες για νέο «μνημόνιο»,

ώστε να συνεχιστεί αυτή η επίβλεψη, αποτελούν μια προσβολή της αξιοπρέπειας του λαού που τίμησε τις συμφωνίες του με αίμα¹⁶⁹.

Αν η Ε.Ε. ήταν μια πραγματική ένωση, μια «παρέα» όπως αυτή των ρηχών παικτών στο πρακτορείο δεν θα ζητούσε περισσότερα. Η στάση των Ελλήνων θα είχε εκτιμηθεί και η εμπιστοσύνη θα είχε αποκατασταθεί παρά την αρχική παραβίαση των κανόνων για τα ελλείματα του κράτους. Όπως εκτιμήθηκε η στάση του Λευτέρη μετά το λάθος του στο πρώτο συνεταιρικό με τον Ορέστη. Η τιμή και αξιοπρέπεια της χώρας είναι για τον Έλληνα το σημαντικότερο διακύβευμα υπό το αυστηρό βλέμμα της παγκόσμιας και ευρωπαϊκής κοινότητας. Όμως η παραδόπιστη στάση τους δείχνει ότι πρόκειται για μια «ένωση» αποκλειστικά οικονομική που δεν έχει να πει τίποτα για την δημιουργία μιας κοινωνίας των λαών που θα βασίζεται στην αδελφότητα και την αλληλεγγύη. Η οικονομική κρίση ήταν μια ευκαιρία που χάθηκε, ώστε να επιδιωχθεί μια πραγματική ένωση των Ευρωπαϊκών κρατών μέσα στα δύσκολα. Η σύσταση και λειτουργία της παρέας μέσα στην κρίση δείχνει ακριβώς το πώς εννοούν οι παίκτες μου την πραγματική ένωση: Το ισοτίμως ανήκειν σε μια ομάδα που αποδέχεται το διαφορετικό και δεν ακυρώνει την ατομική υπόσταση των μελών της.

Η απομάκρυνση αυτής της υπέρβασης δείχνει ότι το μόνο ορθό και πολιτισμικά συμβατό «πολιτικό διάβασμα» της όλης κατάστασης έχει γίνει από τα αντισυστημικά και αντιευρωπαϊκά κόμματα της Χρυσής Αυγής και του Κ.Κ.Ε.. Γι' αυτό και σχεδόν το σύνολο των παικτών της παρέας που έχουν εκφράσει τις πολιτικές τους πεποιθήσεις υποστηρίζει το ένα ή το άλλο από τα δύο αυτά κόμματα. Η συνεύρεση των δύο εκ διαμέτρου αντίθετων πολιτικών ιδεολογιών εντός της ίδιας παρέας επιβεβαιώνει τα παραπάνω. Δείχνει όμως και κάτι ακόμη: ότι δεν πρόκειται για μια πολιτική αλλά για μια πολιτισμική αντίσταση που εκφράζεται. Αφορά πρωτίστως την σχέση με τον πολιτισμικά Άλλο και προβάλλει την πολιτισμική διαφοροποίηση υπερβαίνοντας τις εκάστοτε εντόπιες διαφορές.

Διαφορές που υπάρχουν άλλωστε και εντός της παρέας. Ο Αχιλλέας που δηλώνει κουμουνιστής ενοχλείται συχνά με την ελευθεριότητα του Ορέστη. Θεωρεί τον Κλέαρχο – που δηλώνει ότι ψηφίζει Χρυσή Αυγή αλλά δεν συμφωνεί σε όλα μαζί τους – μη συνειδητοποιημένο ταξικά και τον χαρακτηρίζει «Παλάντζα»¹⁷⁰ ενώ λυπάται για τον Αλέκο που επίσης ψηφίζει τους Χρυσανγίτες απλώς και μόνο επειδή έδωξαν τους μετανάστες από τη λαϊκή. Ο Κλέαρχος ενοχλείται με τον Θόδωρο – που ψηφίζει Κ.Κ.Ε. – γιατί είναι πολύ επιθετικός και τους θεωρεί όλους όσους διαφωνούν μαζί του «λαμόγια». Δηλώνει ρεαλιστής και απαντά στον Αχιλλέα ότι δεν είναι κολλημένος σε μια ιδεολογία και ότι αν πιστέψει ότι κάποιος θα σώσει την Ελλάδα τότε θα τον στηρίξει. Ωστόσο ελκύεται και θαυμάζει την μη κομματικοποιημένη έως και απολιτική ιδεολογία του Ορέστη. Εκείνος με τη σειρά του δεν εμπιστεύεται κανένα κόμμα και κανέναν πολιτικό: *«Αυτοί κάνουν τις δουλειές τους και βγάζουνε. Γι' αυτό είναι εκεί. Αν δεν βγάζανε θα κάνανε άλλες δουλειές. Εγώ τι βγάζω; Ποιος ο λόγος να κάνω δήλωση αφού έχω μηδέν έσοδα; Πρέπει να πληρώνω κάθε χρόνο λογιστή για να δηλώνω μηδέν λεφτά; Τι μαλακίες είναι αυτές;»*. Οι αδικίες όλων των πολιτικών τον έχουν κάνει να απέχει από τις εκλογές. Βλέπει λέει το (πολιτικό) παιχνίδι σαν απλός φίλαθλος και όχι σαν οπαδός ή προπονητής της εξέδρας όπως κάνουν οι άλλοι: *«Αν ήξερα πως θα σωθεί η Ελλάδα θα γινόμουνα πρωθυπουργός»*. Εντέλει όμως, όλες αυτές οι διαφορές υπερβαίνονται μέσα από το παιχνίδι, το «καλαμπούρι» και την αντίσταση στην παρούσα κυβέρνηση – που από κοινού πιστεύουν ότι δεν υπερασπίζεται την εθνική και λαϊκή αξιοπρέπεια – και τους υπερκείμενους θεσμούς (Τρόικα).

Η πολιτισμική αφομοίωση ως μια αντιστασιακή διαδικασία επεκτείνει την επενέργειά της – εκτός από την αντίληψη του χώρου και της πρακτικής – και στον ίδιο τον κοινωνικό δράστη. Η προσέλευση των νέων παικτών στην παρέα και το ρηχό παιχνίδι παίρνει την μορφή μιας «μειονοτικής»¹⁷¹ επιρροής» που τους ασκείται μέσα στο εχθρικό κυρίαρχο πλαίσιο της

¹⁶⁹ Εδώ τα εισαγωγικά παραλείπονται γιατί και οι παίκτες μου δεν μιλούν μεταφορικά. Επικαλούνται το πραγματικό αίμα που έχει χυθεί μέσα στην περίοδο της κρίσης. Η πιο εμφανής μορφή του είναι ο αριθμός των αυτοκτονιών που φθάνουν ετησίως τις ανθρώπινες απώλειες εμπόλεμων περιοχών.

¹⁷⁰ Αυτό που «παλαντζάρει», που δεν είναι σταθερός και μετακινείται συνεχώς από το ένα μέρος στο άλλο.

¹⁷¹ Εδώ η έννοια του μειονοτικού πρέπει να εκλαμβάνεται όχι με ποσοτικούς αλλά με ποιοτικούς όρους. Το ρηχό παιχνίδι σε σχέση με το βαθύ, μεμονωμένο, «ορθολογικό» από πλευράς λήψης ρίσκου και το επαγγελματικό παιχνίδι είναι πράγματι μειονοτικό: *«ορίζουμε την πλειονότητα και*

εμπορευματοποίησης – και επιστημονικοποίησης – του ρίσκου, του χώρου και της πρακτικής (Moscovici, 1980, Παπαστάμου & Mugny, 2001, Avermaet, 2007). Η παρέα με την διαχρονική σταθερότητα¹⁷² που δείχνει η στάση και συμπεριφορά της προτείνει στους νεοεισερχόμενους μια εναλλακτική μορφή παιχνιδιού που σιγά σιγά τους «διαφθείρει» καθιστώντας τους μέλη της παρέας και θιασώτες της κοινωνικής πρακτικής του ρηχού παιχνιδιού.

Δεν απευθύνεται όμως στους λίγους, στην ελίτ του πρακτορείου και της κοινωνίας που ευημερούν μέσα στην κρίση αλλά στην μεγάλη μάζα εκείνων που μετά βίας επιβιώνουν, χωρίς να έχουν δουλειά και μέλλον. Απέναντι στον βαθύ παίκτη – όπως και στην ευρύτερη εξουσία των μνημονιακών κυβερνήσεων και των ευρωπαϊκών θεσμών – η παρέα αντιστέκεται και συγκρούεται μέσα από την υπεράσπιση του τρόπου κοινωνικότητας και παιχνιδιού της. Μια άλλη στάση κρατά για όσους βρίσκονται στην ίδια μοίρα μ' αυτή. Μια στάση διαπραγμάτευσης που παίρνει την μορφή μιας σταδιακής «διαφθοράς». Η Μαργωμένου μελετώντας την συγκρότηση των ακτιβιστικών ομάδων στην Λήμνο που προάγουν ένα εναλλακτικό μοντέλο παραγωγικής ανασυγκρότησης δίνει την ουσία αυτής της τεχνικής :

«Μα αυτό που έχει μεγαλύτερη σημασία είναι ότι με τους ανοργάνωτους τρόπους τους "διαφθείρουν" όλους αυτούς που θέλουν να συμμετέχουν στην ομάδα, "διαλύοντας" τις σοβαρές τους προθέσεις και κίνητρα. Η "διαφθορά" δεν είναι απλώς ρητορική: είναι μια διαδικασία, ενέχει ανθρώπους, πράγματα και χρόνο. "Πόσος καιρός χρειάζεται έως ότου σε διαφθείρουμε;" αποτελεί μέτρο του ανήκειν στην ομάδα.» (Margomenou & Papavasiliou, 2013:527-8).

Αυτό που στην περίπτωση μας διαφθείρεται είναι η κυρίαρχη οικονομική λογική που κάθε νεοφερμένος περαστικός που θέλει να γίνει τακτικός στο παιχνίδι φέρνει μαζί του στο πρακτορείο. Διαλύοντας την σοβαρότητα των οικονομικών προθέσεων και κινήτρων γύρω από το παιχνίδι του στοιχήματος επιτυγχάνουν ένα καίριο πλήγμα στην διάχυση της εικόνας του σύγχρονου κοινωνικού δράστη ως «homo economicus» και της σύγχρονης οπτικής που βλέπει το ρίσκο σαν έναν αγγογόνο παράγοντα που πρέπει να ελεγχθεί μέσω των ορθολογικών τεχνικών διαχείρισής του σε όλες τις εκφάνσεις του στη σύγχρονη ζωή.

Το καλύτερο παράδειγμα αυτής της διαφθοράς είναι ο ίδιος ο συμμετέχων ερευνητής. Η αρχική εισαγωγή μου στο παιχνίδι ήταν στην ουσία η έκφραση των αρχών του βαθύ και επαγγελματικού παιχνιδιού, του «σοβαρού» στοιχηματισμού. Η επιλογή του μικρότερου δυνατού λελογισμένου ρίσκου με την μεγαλύτερη δυνατή απόδοση είχε σαν σκοπό το κυνήγι ενός λογικού κέρδους. Το στοίχημα έτσι καθίσταται μια επένδυση που αποφέρει έναν σημαντικά υψηλότερο τόκο από τον αντίστοιχο τραπεζικό ή/και χρηματιστηριακό. Το πρόβλημα φυσικά έγκειται στην διαχείριση του επίσης υψηλότερου ρίσκου που ενέχουν οι στοιχηματικές επιλογές. Η εμπριθής μελέτη των ομάδων και των συνθηκών κάθε παιχνιδιού από το ποιες είναι οι καιρικές συνθήκες της περιοχής διεξαγωγής του παιχνιδιού μέχρι π.χ. το αν υπέφερε από κάποια ίωση στα μέσα της εβδομάδας ένας σημαντικός παίκτης της μίας ομάδας αποτελούν παράγοντες που πρέπει όλοι να εξαχθούν και συνυπολογιστούν στην απόφαση της επένδυσης. Η στάθμιση όλων αυτών των παραγόντων κάνει την μελέτη να γίνεται το πιο σημαντικό και χρονοβόρο μέρος της πρακτικής. Η παραμονή στο πρακτορείο έχει το χαρακτήρα μιας εξατομικευμένης μελέτης σε ένα δημόσιο χώρο όπως συμβαίνει και σε μια μεγάλη βιβλιοθήκη. Με βάση αυτή τη λογική η αύξηση του αρχικού κεφαλαίου κατά 50 ή 60% (απόδοση 1,5 ή 1,6) αποτελεί μια σημαντική επιτυχία.

Μπορεί λοιπόν τώρα να φανταστεί κάποιος την έκπληξή μου όταν σε εκείνη την πρώτη μου κακή απομίμηση ρηχού παιχνιδιού (βλ. κεφ. 1.5.3 σελ. 36) – όπου ζητούσα τον τριπλασιασμό των χρημάτων μου εισάγοντας και δεύτερο παιχνίδι στο δελτίο – εισέπραξα την συμπαθητική αδιαφορία του Ορέστη με την έκφραση «Α! πας για τα λίγα. Καλό είναι και αυτό». Δεν επρόκειτο όμως για μια απορριπτική αξιολόγηση. Άλλωστε τα δέκα ευρώ που έπαιξα μπορεί να ήταν τα ποσά που έπαιζε εκείνος σε δύο ή τρεις μέρες παιχνιδιού. Ο Ορέστης καταλάβαινε την λογική του παιχνιδιού μου. Αυτό

τη μειονότητα, όχι όμως... ..συγκεκριμένα με αριθμητικούς όρους... ..αλλά με τις απαντήσεις που σε μια ιστορική στιγμή κυριαρχούν ή όχι μέσα σε ένα κοινωνικό σύστημα» (Παπαστάμου & Mugny, 2001:38).

¹⁷² Για την σημασία της σταθερότητας στην άσκηση της κοινωνικής επιρροής βλ. περισσότερα στο (Παπαστάμου & Mugny, 2001:50)

που στην πορεία συνειδητοποίησα ότι δεν καταλάβαινε ήταν γιατί εγώ έπαιζα έτσι. Ένας άνθρωπος της δικής μου κοινωνικοοικονομικής κατάστασης, που επίσης πέζεται από την οικονομική κρίση και είναι άνεργος παίζοντας με τον βαθύ τρόπο δεν δείχνει ούτε την επιστημονικότητα ούτε τον επαγγελματισμό του στο στοίχημα. Το μόνο που δείχνει είναι ηττοπάθεια. Αυτό που έκανα σύμφωνα με τον Ορέστη ήταν να *βάζω λίγα*¹⁷³ και να *πηγαίνω για λίγα*. Πράγματι αυτό που με ενδιέφερε περισσότερο ήταν να μειώσω το ρίσκο της αποτυχίας παρά να κυνηγήσω ένα μεγάλο κέρδος.

Λίγο καιρό αργότερα ο Ορέστης και ο Αλέκος μοιράστηκαν 40 ευρώ σε ένα συνεταιρικό και το είπαν στον Νικόλα, έναν γνωστό τους περαστικό στο πρακτορείο. «*Σώπα ρε. Τα πιάσατε χοντρά εσείς.*» είπε γελώντας, «*Καλά είναι αυτά... για να έχεις να παίζεις*» ήταν το τελευταίο του σχόλιο πριν φύγει. Βλέποντας το στοίχημα ως αναπόσπαστο μέρος της ζωής τους, της οικονομικής και κοινωνικής τους πραγματικότητας του δίνουν μεγαλύτερη σημασία από αυτή που του δίνει η αντίληψή του ως δραστηριότητα διασκέδασης ή και επαγγελματικής ενασχόλησης. Πιστεύουν ότι μπορεί όχι απλώς να καλυτερέψει τη ζωή τους αλλά να την αλλάξει πραγματικά. Η αρχή λοιπόν του «*βάζεις λίγα και πας για πολλά*» δεν δείχνει την επιπολαιότητα αλλά την σοβαρότητα με την οποία προσεγγίζουν το παιχνίδι.

Στο τέλος της δεύτερης εβδομάδας μου στο πεδίο μιμούμενος αυτή τη φορά το «κυνήγι των Χ» κέρδισα 80 ευρώ παίζοντας ένα σύστημα 3-4-5. Την επόμενη μέρα πήγα στο πρακτορείο ενθουσιασμένος. Πίστευα ότι ο συνδυασμός της εμπειριστατωμένης μελέτης μου με τον τρόπο παιχνιδιού των παικτών που μελετούσα μπορούσε να φέρει μεγάλα κέρδη.

«Έτσι τα στοιχήματα ήρθαν μαζεμένα για μένα σήμερα. Έπαιζα το σίγουρο για να πάρω πίσω τα λεφτά μου. Το ξερό για να κερδίσω τη μεγάλη μπάζα. Και το σύστημα 3-4-5 για να βγάλω το μηνιάτικο ή το μεροκάματο. Καθώς σηκώνομουν κάθε φορά για να καταθέσω το εκάστοτε δελτίο ο Κλέαρχος με κοιτούσε λίγο παραξενεμένος και μετά χανόταν και πάλι στα δελτία του. Όταν τελείωσα και ετοιμάστηκα να βγω έξω για τσιγάρο με κάλεσε στο τραπέζάκι του “*Τι έγινε Γιώργο, έλα κάτσε.*”, “*Θα πάω έξω για τσιγαράκι*”, “*Έπαιξες;*”, “*Ναι και κάμποσα μάλιστα. Γλυκάθηκα μου φαίνεται γιατί τη Δευτέρα κέρδισα 80€.*” “*Α! Πήρες, μπράβο. Μην ξανοίγεσαι όμως πρόσεξε.*”» (Σημειώσεις Πεδίου 4/5/2014)

Είχα παίξει συνολικά γύρω στα 20€, το τέταρτο των κερδών μου. Στην αρχή, αν και συμφώνησα, δεν κατάλαβα τι εννοούσε. Μόνο όταν έχασα και τα τρία στοιχήματα – ακόμη και το «σίγουρο» (μονό αποδεκτό) που θα μου εξασφάλιζε τουλάχιστο το ποσό του πονταρίσματος (10 ευρώ με απόδοση 1,9) – κατάλαβα τί πραγματικά εννοούσε.

Η προηγούμενη επιτυχία ενίσχυσε την πίστη μου στο σύστημα μελέτης – απολύτως συμβατό με τις σύγχρονες τεχνικές διαχείρισης ρίσκου – που ακολουθούσα. Με όπλο τον ορθολογισμό το τυχαίο μπορούσε επιτέλους να τιθασευτεί. Η αλαζονεία αυτής της «λελογισμένης» πεποιθήσης αύξησε τα ποσά που ήμουν διατεθειμένος να ρισκάρω – αντιστρόφως ανάλογα της οικονομικής μου κατάστασης – και διόγκωσε¹⁷⁴ το παιχνίδι μου. «*Έτσι μπαίνεις στο σύστημα...*» μου είπε ο Κλέαρχος, όταν μια άλλη στιγμή του έθιξα αυτήν την άποψη.

Οι ρηχοί παίκτες όμως δεν φοβούνται το τυχαίο αλλά το ενσωματώνουν στο παιχνίδι τους. Μετά την απώλεια των δελτίων μου ο Κλέαρχος είπε «*Η Β' Νορβηγίας είναι ύπουλη. Μπορεί την μία να σε πάνε και να έρθουν όλα Χ και την άλλη να γίνει της πουτάνας και να έρθουν όλα ανάποδα.*». Όλο αυτό δεν τον σταματούσε όμως από το να παίζει την Β' Νορβηγίας όπως και κάθε άλλο πρωτάθλημα.

Η παραμονή μου λοιπόν στο πεδίο πήρε την μορφή μιας κοινωνικής εκμάθησης του τρόπου έκφρασης του εντόπιου πολιτισμικού έθους σε έναν νέο χώρο και πρακτική. Η αφομοίωση μου στο ρηχό παιχνίδι συνέβαλλε πρωτίστως στην έκφραση της εντόπιας πολιτισμικής μου ταυτότητας με τις αρχές τις οποίες όλοι μας έχουμε γαλουχηθεί από παιδιά. Η διάλυση των σοβαρών οικονομίστικων προθέσεων και κινήτρων μου για το παιχνίδι δεν ήρε την σοβαρότητα της πρακτικής αλλά την

¹⁷³ Τα δέκα ευρώ του πονταρίσματός μου, πολλά μεν για έναν ρηχό παίκτη, ήταν τα χρήματα που ο Άγγελος χαλούσε στο Σκρατς για να περνάει την ώρα του στο πρακτορείο.

¹⁷⁴ Κάτι ανάλογο δεν συμβαίνει και με τις «φούσκες» της σύγχρονης οικονομίας; Η πεποίθηση της ορθότητας των νεοφιλεύθερων οικονομικών μοντέλων που βασίζονται πάνω στις σύγχρονες τεχνικές διαχείρισης του οικονομικού ρίσκου δεν ευθύνεται άραγε, για την διόγκωση του χρηματιστηριακού παιχνιδιού που όταν «σκάσει» καταστρέφει τις πραγματικές οικονομίες χωρών ή ακόμη και ολόκληρων ηπείρων;

διεύρυνε εμπλουτίζοντάς την με την ανθρώπινη επαφή, την αλληλεγγύη και την κοινωνικότητα. Η σταδιακή διαφθορά μου στο ρηχό παιχνίδι ήρθε μέσω της διαπραγμάτευσης των αντιλήψεών που έφερνα απέξω για το στοίχημα στο πρακτορείο την εποχή της κρίσης. Συζητώντας τις απόψεις μου η παρέα μου έδωσε τον απαραίτητο χώρο και χρόνο ώστε να εκφράσω την δική μου ατομικότητα χωρίς να νοιώσω ποτέ παγιδευμένος μέσα στο ομαδικό πλαίσιο. Ποτέ δεν μου είπε κανείς ότι είναι λάθος το παιχνίδι μου. Αυτό που με βοήθησαν να κατανοήσω – μέσα από την ενίσχυση ενός είδους ταξικής συνείδησης στο χώρο του πρακτορείου – είναι ότι αυτός ο τρόπος δεν μου ταίριαζε ούτε ως ατόμου ούτε ως κοινωνικού ή οικονομικού δράστη. Η αφομοίωσή μου άλλωστε ως ενός συνειδητού¹⁷⁵ ρηχού παίκτη συνέβαλε έμπρακτα στην επιτυχή μακροπρόθεσμη παραμονή μου στο πεδίο ως συμμετέχοντα και όχι ως απλού παρατηρητή¹⁷⁶. Η διαπίστωση αυτή έχει όπως θα δούμε παρακάτω βαθύτερες συμβολικές κοινωνικές συνδηλώσεις για όλους τους ρηχούς παίκτες μέσα στην οικονομία της κρίσης.

Η αποδοχή της τύχης, του ρίσκου και της αβεβαιότητας ως πραγματικότητες αδιάρρηκτα συνδεδεμένες με το παιχνίδι, τις κοινωνικές σχέσεις και εντέλει την ζωή του Έλληνα και η αντιμετώπιση τους μέσα από την επιτέλεση συμπεριφορών στο παρόν των αποτελεσμάτων τους, μεταλλάζουν την φύση των παραπάνω εννοιών καθιστώντας τες από στοιχεία επισφάλειας σε πεδία συγκρότησης του εαυτού (Malaby, 2003:26-7,135,146-7). Οι «ρηχοί» παίκτες προτιμούν να «διαβάζουν» το παρόν του παιχνιδιού και των σχέσεων τους μέσα από την επιτέλεση συμπεριφορών που σκοπό έχουν την συγχρονική και όχι μελλοντική αντιμετώπιση του ρίσκου και της αβεβαιότητας. Αυτό που επιδιώκουν δεν είναι να μειώσουν το μελλοντικό ρίσκο αλλά να αντιμετωπίσουν την εμφάνισή του στο *εδώ και τώρα* του παιχνιδιού και των κοινωνικών τους σχέσεων. Μια στάση που προτείνει την δράση έναντι της μελέτης και της ενδελεχούς προετοιμασίας.

Αν η στάση απέναντι στο τυχαίο είναι συγκροτητικό στοιχείο της εντόπιας πολιτισμικής ταυτότητας τότε η «διαφθορά» των νέων στην ρηχή παρέα παίρνει την μορφή μιας *συναισθηματικής εκπαίδευσης* στον εντόπιο τρόπο διαχείρισης του ρίσκου αφομοιώνοντάς και βοηθώντας τους να εκφράσουν την εν λόγω ταυτότητα (βλ. και Geertz, 2005 (1972):83). Διαλύοντας την σοβαρότητα των προθέσεων και κινήτρων γύρω από το παιχνίδι διαλύουν το φόβο και το άγχος που συνοδεύει την λήψη μιας απόφασης ρίσκου. Προβάλλοντας την αξία της δράσης έναντι του αποτελέσματός της, αντιστρέφουν την λογική του βαθύ ή/και επαγγελματικού παιχνιδιού: το θέμα δεν είναι το πώς θα παίξεις αλλά το να παίζεις. Για να κερδίσεις τα πολλά πρέπει να μάθεις – να αντέχεις – να χάνεις καθημερινά. Η υπέρβαση των καθημερινών ηττών τόσο στη ζωή όσο και στο παιχνίδι γίνεται το μυστικό συστατικό της μακροχρόνιας ενεργούς συμμετοχής τόσο στο στοίχημα του πρακτορείου όσο και στο κοινωνικό και οικονομικό πεδίο της κρίσης για όσους έχουν χτυπηθεί πραγματικά από αυτή.

2.5.3 Πολιτισμική Αντίσταση και Οικειότητα: Εναλλακτικές Ερμηνείες της Κρίσης στο Πρακτορείο.

Τα στοιχεία της πολιτισμικής ταυτότητας πίσω από τα οποία συσπειρώνεται η παρέα και με βάση τα οποία διαπραγματεύεται την «διαφθορά» των νέων μελών της είναι ακριβώς εκείνα που θεωρούνται ως οι βαθύτερες – δομικές αιτίες της κρίσης που βιώνει η χώρα. Συναντούμε εδώ το φαινόμενο που ο Herzfeld ονόμασε «πολιτισμική οικειότητα» :

«είναι αυτό το κομμάτι μιας πολιτισμικής ταυτότητας που οι κάτοχοί της δεν θέλουν να γνωστοποιηθεί στους ξένους την στιγμή που οι ίδιοι αναγνωρίζουν ότι τους παρέχει μια ασφαλή ζώνη έκφρασης ένοχων, μη κανονιστικών κατωμάτων. Αυτά μπορούν να περιλαμβάνουν οτιδήποτε από αναγνωρίσιμα πρότυπα σεξουαλικής αταξίας έως δωροδοκία και γραφειοκρατική κατάχρηση κάθε είδους» (Herzfeld, 2013:491-2).

¹⁷⁵ Η χρήση του όρου δείχνει την προσωπική μου αποδοχή ότι αυτός ο τρόπος παιχνιδιού αποτελεί μια ορθή ενασχόληση με τον τζόγο κάτι που δεν πίστευα όταν προέβαινα στις αρχικές απομμήσεις του.

¹⁷⁶ Είναι αλήθεια ότι τα οικονομικά της έρευνας δεν μπορούσαν να με κρατήσουν ενεργό στο παιχνίδι καθημερινά αν έπαιζα με τον αρχικό μου τρόπο.

Η κυρίαρχη ερμηνεία της ελληνικής κρίσης αναπαράγεται σχεδόν καθημερινά εντός και εκτός των συνόρων: Η οικονομική προχειρότητα, η παραοικονομία, η διαφθορά και η φοροδιαφυγή – που σε μεγάλο βαθμό στηρίζεται στις κοινωνικές σχέσεις και την γνωριμία των συναλλασσόμενων – συνέβαλαν – μαζί με την κακοδιαχείριση των μεταπολιτευτικών κυβερνήσεων – στην κατασπατάληση του δημοσίου χρήματος και την υπερβολική διόγκωση του χρέους. Η αναπόφευκτη αδυναμία εξυπηρέτησής του οδήγησε στην οικονομική κρίση.

Γιατί, σε μια εποχή που η γνώση των κακέκτυπων της ελληνικής ταυτότητας έχει ξεπεράσει ακόμη και τα σύνορα της Ευρώπης, οι παίκτες μου οχυρώνονται πίσω από την επιδεικτική προβολή τους; Ο λόγος είναι ότι στα πλαίσια της κρίσης η πολιτισμική οικειότητα αναλαμβάνει και φέρνει εις πέρας ένα διττό έργο. Έχοντας την ιδιότητα να γίνεται ο κοινός τόπος προσέγκυσης όσων νοιώθουν ή είναι θύματα της κρίσης αφενός συμβάλλει στην συγκρότηση αυτών που η Μαργωμένου αποκαλεί *«αδελφότητες των ελλατωματικών»* (Margomenou & Papavasiliou, 2013:523, 527-8) και αφετέρου απελευθερώνει την εκδήλωση της περιφρονητικής περηφάνειας και απόρριψης προς την εξουσία (Herzfeld, 2005:3) τόσο των μνημονιακών κυβερνήσεων όσο και των ευρύτερων συμπεριληπτικών θεσμών (Τρόικας).

Η διατήρηση της πολιτισμικής ταυτότητας δεν εναντιώνεται απλώς στις επιδιώξεις των εξουσιαστικών θεσμών για μια βίαιη δυτικοποίηση και εκμοντερνισμό όλων των πρακτικών της εντόπιας καθημερινότητας αλλά προσφέρει έναν εναλλακτικό λόγο ερμηνείας της κρίσης και των αιτιών της. Ο λόγος αυτός ξεκινά με την *«πικρή αυτοαναγνώριση»* της ίδιας της πολιτισμικής οικειότητας – μέσα από τις αντιπαραθέσεις που γεννά η ιστορική πλέον φράση *«Μαζί τα φάγαμε»* – που προσδίδει μεγάλη ποσότητα ντροπής και αμηχανίας στα μέλη της (Herzfeld, 2005:6, Herzfeld, 2013:493).

«Μαζί τα Φάγαμε».

Στην παρέα της Αμφίπολης ο Θόδωρος είναι ο πρωταγωνιστής κατάδειξής της στην υπόλοιπη παρέα. Την Δευτέρα μετά τις ευρωεκλογές – ημέρα με λίγα παιχνίδια – έλαβε χώρα μια μεγάλη κουβέντα για το ποιος είναι υπεύθυνος για την οικονομική και πολιτική κατάσταση της χώρας. Ο Θόδωρος διατεινόταν ότι για όλα φταίνε μόνο οι πολίτες όλοι εμείς δηλαδή και κανείς άλλος. Ο Αχιλλέας συμφωνούσε αλλά ο Κλέαρχος πίστευε ότι η ευθύνη βαρύνει τους κλέφτες που μας κυβερνούσαν αυτά τα χρόνια. Το αντεπιχείρημα του Θόδωρου ήταν: *«Και αυτούς ποιος τους ψήφισε ρε φίλε; Μόνοι τους βγήκαν; Εσύ και γω τους ψηφίσαμε. Ποιος φταίει δηλαδή; Καλά να πάθουμε τέτοιοι που είμαστε.»*

Μετά από αυτή την επισήμανση η κουβέντα συνέχισε εντονότερη. Ο Θόδωρος έφερνε απανωτά το ένα μετά το άλλο παραδείγματα που αποδείκνυαν ότι δεν είμαστε σώφρον και νοήμων λαός. Στο σύλλογο γονέων του σχολείου των παιδιών του καταγγέλθηκε μια δασκάλα που μίλησε εξευτελιστικά σε δύο μαθητές. Οι γονείς τους δεν μπόρεσαν να πληρώσουν το μερίδιό που τους αναλογούσε για την ανθοδέσμη που της έκαναν δώρο τα παιδιά στο τέλος της σχολικής χρονιάς. *«Ουδείς αχαριστότερος του ευεργετηθέντος»* είπε και ανέφερε την περίπτωση κάποιου γνωστού του που του δάνεισε πάνω από χίλια ευρώ από τα λιγοστά χρήματα που είχε στην τράπεζα και μετά από ένα χρόνο περιμένει ακόμη να πάρει πίσω τα λεφτά του. Αντί αυτό το διάστημα να προσπαθεί να δουλέψει και να κρατήσει τα λεφτά που παίρνει ώστε με σύνεση να μαζέψει και να ξεπληρώσει το χρέος του εκείνος γυρνά στα πρακτορεία και παίζει στοίχημα.

Για εκείνον όλες οι αδυναμίες του κράτους οφείλονται σε μας τους πολίτες. Αντικατοπτρίζουν τον δικό μας ατελή χαρακτήρα και την εγωπάθεια που μας ωθεί να παρανομούμε με κάθε δυνατό τρόπο. Συνέχισε με το περιστατικό ενός υπαλλήλου του ΕΚΑΒ που είχε να πάει στην εργασία του πέντε χρόνια. Πληρώνονταν από το δημόσιο ενώ εκείνος δούλευε στο κατάστημα καφέ της αδελφής του απέναντι ακριβώς από το χώρο εργασίας του. *«Και μετά σου λέει πεθαίνει ο κόσμος και περιμένει*

το ασθενοφόρο. Ωραία χώρα αλλά παράξενα μυαλά». Μας χωρίζει τους ανθρώπους σε έντιμους (σωστούς) και άτιμους (λαμόγια). Θεωρεί τους έντιμους ένα πολύ μικρό ποσοστό. Αυτό φταίει για την κακή λειτουργία του κράτους: «*Το κράτος τι να σου κάνει δηλαδή;*» ρωτά.

Ο Κλέαρχος αντέτεινε τα λάθη και την λαμογιά των πολιτικών που εκπαιδεύουν τον κόσμο και τους δημόσιους λειτουργούς ώστε να κυνηγούν το «αλισβερίσι» ενώ οι ίδιοι έχουν την εξουσία να τα κόψουν αυτά μεμιάς. Ο γιατρός στο νοσοκομείο της Αθήνας που νοσηλεύτηκε ο αδερφός του τον κράτησε ένα μήνα χωρίς χειρουργείο και προχώρησε αμέσως στην επέμβαση μόλις πήρε το φακελάκι των πεντακοσίων ευρώ που είχε ζητήσει εξ αρχής. Το ίδιο συνέβη και στη γυναίκα του όταν έκανε την αίτηση για συνταξιοδότηση. Η έγκριση εκκρεμούσε για καιρό και κάποιος υπάλληλος τους είπε ότι μπορεί και να απορρίπτονταν κιόλας. Πήγαινε για καιρό εκεί και ρωτούσε. Στην πορεία είδε άλλες περιπτώσεις να προχωρούν και ας είχαν μεγαλύτερο αριθμό πρωτοκόλλου από της γυναίκας του. Ένας απ' αυτούς τον πήρε στην άκρη και του είπε να πληρώσει στον ελεγκτή ένα πεντακοσάριο. «*Γρηγορόσιμο. Κατάλαβες; Είναι τόσο πολλές οι αιτήσεις που κοιτάνε μόνο αυτώνών που πληρώνουν!*». Έτσι έκανε και αυτός. Τώρα περιμένει και πάλι να πάρει τα χρήματα αλλά τουλάχιστο δεν ανησυχεί μην την απορρίψουν. Ο Θόδωρος του επιτέθηκε προσωπικά «*Αρα και συ φταις. Και συ είσαι μέσα. Και μετά βρίζετε το χοντρό που είπε ότι μαζί τα φάγαμε. Ψέματα είπε;*». Ο Κλέαρχος θύμωσε και του είπε «*Φωνάζει ο κλέφτης! Ρε ξέρεις πόσα σπίτια έχει ο Πάγκαλος; Τριάντα σπίτια έχει. Τα ίδια φάγαμε; Εμείς παλεύουμε για το ψωμάκι που το έχουμε δουλέψει και μας το παίρνουνε και αυτοί για τις βίλες. Τα ίδια φάγαμε;*». Ο Αχιλλέας του είπε ότι αυτό δεν έχει σημασία. Όποιος έχει αξιώματα τρώει πολλά και όποιος δεν έχει λίγα. Σημασία έχει ότι όλοι τρώμε.

Ο Θόδωρος πήρε ξανά την σκυτάλη και υπερθεμάτισε. Για κείνον δεν υπάρχει μικρή και μεγάλη λαμογιά. Μόνο λαμογιά. Στην ίδια μοίρα βάζει και τον σουβλατζή στη γειτονιά του που πουλάει το σουβλάκι 2,40€ – «*και αν ζητήσεις απόδειξη σε κοιτάει με μισό μάτι*» – και τον επιχειρηματία στην Χαλκιδική που νοικιάζει την ξαπλώστρα του ξενοδοχείου 4€ χωρίς απόδειξη και σίγουρα δεν θα αποδώσει τους φόρους του όταν τελειώσει η σεζόν επικαλούμενος τα υψηλά λειτουργικά κόστη ενώ ο ίδιος θα καλοπερνάει εις βάρος του κράτους και των άλλων φορολογουμένων. «*Αυτοί είμαστε*» έλεγε και ξανάλεγε «*γι' αυτό τους ξαναψηφίσαμε*». Ο Κλέαρχος διαφώνησε και είπε ότι και τα δύο μεγάλα κόμματα είναι τελειωμένα. Έχουν χάσει την δύναμή τους γιατί ακριβώς ο κόσμος δεν τους ψήφισε. «*Ρε αυτοί έπρεπε να είναι στη φυλακή τώρα! Και η Ευρώπη τους είπε κάντε συγκυβέρνηση τώρα γιατί θα πάτε φυλακή*».

Στο τέλος κανείς δεν φάνηκε να υποχωρεί. Είχε πάει όμως αργά και το πρακτορείο έκλεινε. Ο Θόδωρος πήρε τον Αχιλλέα με το μηχανάκι και έφυγαν ενώ εγώ περπάτησα μερικά τετράγωνα προς την ίδια κατεύθυνση με τον Κλέαρχο. Τότε άρχισε να διατυπώνει πιο αναλυτικά την δική του άποψη. Δεν ήθελε να την πει μπροστά στους άλλους γιατί ο Θόδωρος δεν μπορεί να καταλάβει και σκέφτεται πολύ περιορισμένα. Είναι καλό παιδί και σε πολλά δεν έχει άδικο αλλά είναι νευρικός όταν μιλά και φωνάζει δυνατά χαλώντας την διακριτικότητα της κουβέντας και τραβώντας την προσοχή των αδιάκριτων παρατηρητών. «*Σε κάνει να φαίνεσαι ότι εσύ είσαι το λαμόγιο αν δεν συμφωνήσεις μαζί του*».

Για τον Κλέαρχο οι άνθρωποι δεν φταίνε που προσπαθούν με κάθε τρόπο να επιβιώσουν. Το πρόβλημα είναι ότι το σύστημα σε κάνει να ψάχνεις να βρεις την παρανομία για να επιβιώσεις. Το σύστημα είναι στρεβλό και άδικο. Λειτουργεί έτσι γιατί χρειάζεται την παρανομία για να παράγει κέρδος και χρήμα. Η ανάπτυξη στην Ελλάδα έρχεται με την παρανομία και το παρακράτος και όχι με τις νόμιμες δομές. «*Αν όλα ήταν νόμιμα θα πεινούσαμε όλοι*». Ο γιατρός αν δεν έβγαζε το εξτρά πεντακοσάριο θα έμενε με τον μισθό του, που μπορεί να ήταν αρκετός αλλά δεν θα τον έκανε ποτέ πλούσιο. Έτσι βγαίνουν τα παραπάνω χρήματα. Η υγεία είναι μια επιχείρηση που διατηρούν οι γιατροί πάνω στο δημόσιο σύστημα υγείας. Ένα παραμάγαζο που λειτουργεί πάνω στο κρατικό μαγαζί. Μ'

αυτό τον τρόπο μου εξηγούσε την παραγωγή της υπεραξίας σε ένα ιδιότυπο καπιταλιστικό σύστημα που επενεργεί πάνω σε κρατικούς οργανισμούς κοινής ωφελείας που πρέπει να παρέχουν δωρεάν τις υπηρεσίες τους. Ένας καπιταλισμός πάνω σε σοσιαλιστικές δομές. Το κράτος, οι πολιτικοί και οι δημόσιοι λειτουργοί γνωρίζουν ότι γίνονται όλα αυτά αλλά δεν κάνουν τίποτα για να τα αλλάξουν γιατί ξέρουν ότι εκεί οφείλεται ο πλούτος της χώρας και των πολιτών και το όποιο βιοτικό επίπεδο υπάρχει.

Αυτό εξάγεται και από το δεύτερο παράδειγμα που μου είπε και αντικατοπτρίζει τις δυνατότητες που έχει το κράτος να φτιάξει τα πράγματα. Δείχνει δε ότι κάτι τέτοιο είναι εφικτό αλλά δεν είναι επιθυμητό. Κάποτε πήγε πετρέλαιο σε μια πολυκατοικία στο Παγκράτι όπου ο φίλος με τον οποίον δούλευαν μαζί και γνώριζε τους ενοίκους αυτής της πολυκατοικίας του έδειξε ένα τύπο και του είπε ότι ήταν ένας από τους καταζητούμενης μιας πολύκροτης υπόθεσης απόδρασης που έγινε πριν χρόνια και είχε νεκρούς πάνω σε κάτι βουνά της Μακεδονίας. Δεν γίνεται λοιπόν να γνωρίζει όλη η πολυκατοικία ποιος ήταν αυτός ο τύπος και να μην το γνωρίζει το κράτος. Αυτό που συμβαίνει είναι ότι τον αφήνουν ελεύθερο γιατί δεν τους εξυπηρετεί σε τίποτα να τον πιάσουν τώρα στα καλά καθούμενα ίσως μάλιστα να τον χρησιμοποιούν ή να δουλεύει κατά κάποιο τρόπο μαζί τους παράτυπα και παρανόμως. Έτσι και με την υπόθεση Μαζιώτη δεν πίστεψε ποτέ ότι το κράτος δεν γνώριζε που ήταν το κρησφύγετό του γιατί έχουν δορυφόρους και τεχνολογία που μπορούν να τα βρουν όλα αν το θέλουν πραγματικά. Τους συνέφερε να γίνει έτσι. Αν δεν υπάρχει παρανομία δεν μπορεί να λειτουργήσει το ελληνικό κράτος.

Έτσι, ο πολίτης που πάει με το δίκαιο χάνει από αυτόν που παρανομεί γιατί έχει το πλεονέκτημα όχι μόνο των περισσότερων επιλογών αλλά κυρίως ότι τον υποστηρίζει ατύπως το ίδιο το σύστημα. Ανέφερε ένα τρακάρισμα που είχε όταν δούλευε με το φορτηγό κάπου στον Πειραιά. Ο ταξιτζής καθυστέρησε να στρίψει και αυτός τον χτύπησε από πίσω. Φυσικά έφταιγε αλλά όταν κατέβηκε και ο ταξιτζής του ζήτησε να του κάνει δήλωση ατυχήματος, αρνήθηκε και του είπε ότι φταίει εκείνος. Ο ταξιτζής τότε πρότεινε να φέρουν την αστυνομία και να αποφασίσει εκείνη. Ο Κλέαρχος είπε: «Φέρε όποιον θες και την τροχαία να φέρεις, εδώ Πειραιάς είναι, μπορεί να είναι ο μπάρμπαρς μου εκεί». Όταν έπιασαν κουβέντα τον ρώτησε ποιος ήταν ο μπάρμπαρς του. Του είπε λοιπόν το όνομα ενός υψηλόβαθμου στην τροχαία του Πειραιά που φυσικά δεν ήταν θεός του. Ο ταξιτζής τον ήξερε και έτσι πείστηκε παρότι είχε δίκιο να δηλώσει ότι έφταιγε εκείνος. *«Λόγω της δουλειάς μου έχω δει και έχω ζήσει πολλά τέτοια»* είπε ο Κλέαρχος κλείνοντας το περιστατικό.

Έτσι φθάνουμε στην υποκειμενική στάση του κάθε πολίτη που βλέπει να γίνονται όλα αυτά. Τι να κάνει να πάει με τον σταυρό στο χέρι; Δεν πρόκειται ποτέ να επιβιώσει. Αναγκαστικά θα πληρώσει και θα εκμεταλλευτεί όλο αυτό το παρασύστημα που λειτουργεί ώστε να επιταχύνει τα πράγματα για λογαριασμό του. Αυτό έκανε και εκείνος για την συνταξιοδότηση της γυναίκας του.

Ιδιαίτερες σημαντικές και αποκαλυπτικές ήταν οι συναισθηματικές εκδηλώσεις του κατά την διάρκεια της περιγραφής. Κορυφαία στιγμή αποτέλεσε το κλείσιμο του ματιού όταν μου ανέφερε ότι ο αξιωματικός που επικαλέστηκε δεν ήταν θεός του. Απάντησα σχεδόν ασυναίσθητα με ένα καταφατικό κούνημα του κεφαλιού. Σαν να είχαμε καταλάβει και οι δύο κάτι που κανείς άλλος στον κόσμο δεν θα καταλάβαινε, χαμογελάσαμε. Μια στιγμιαία ευθυμία που έδωσε τη θέση της σε μια έκφραση πικρίας (συνοφρύωμα φρυδιών και χειλών) όταν μου είπε ότι ο ταξιτζής τελικά δήλωσε υπεύθυνος για το τρακάρισμα.

Οι παίκτες μου αποδέχονται – άλλοτε εξ ολοκλήρου όπως ο Θόδωρος και ο Αχιλλέας και άλλοτε με όρους και προϋποθέσεις όπως ο Κλέαρχος – την συλλογική ευθύνη των Ελλήνων για την οικονομική κρίση. Η συζήτηση εκείνης της βραδιάς έδειξε ότι το λάθος του Θ. Πάγκαλου όπως και του Θόδωρου δεν έγκειται στο περιεχόμενο της φρασεολογίας τους αλλά στον τρόπο έκφρασής της. Βγάζοντας έξω από τα σύνορα της παρέας ή της χώρας τα κακέκτυπα της εντόπιας ταυτότητας

προδίδουν τους κατόχους της στους ξένους. Παραβιάζουν έναν σημαντικό πολιτισμικό κανόνα που συνίσταται στην λαϊκή παροιμία «τα εν οίκω μή εν δήμω».

Στην περίπτωση των πολιτικών η προδοσία είναι εθνική. Επιτρέποντας στην Τρόικα τον έλεγχο και την υπόδειξη του «πως κάνουμε τις δουλειές μας» εξέθεσαν όλα τα χαρακτηριστικά που μας καθιστούν αμήχανους απέναντι στους ξένους και απώλεσαν την εθνική ανεξαρτησία για να προστατεύσουν την «φάρα»¹⁷⁷ τους. Ο δήμος, η ευρύτερη ευρωπαϊκή και παγκόσμια κοινότητα, δεν θα μπορέσει ποτέ να καταλάβει τις ιδιαίτερες εντόπιες συνθήκες, την πραγματική μας ιστορία και τους βαθύτερους πολιτισμικούς λόγους, που δίνουν στην έκφραση αυτών των κακεκτύπων της ελληνικής ταυτότητας μια θετική αύρα μεταφράζοντάς τα σε δομικά στοιχεία της ελληνικής εφευρετικότητας. Για να κάνεις λεφτά δεν θέλει μόνο κόπο αλλά και τρόπο λένε οι παίκτες μου. Και αν η θυσίες και η εργατικότητα του απόδημου και εγχώριου ελληνισμού αποτελεί τον κόπο η εφευρετικότητα του Έλληνα αποτελεί τον τρόπο. Πώς άλλωστε θα κατάφερνε μια τόσο μικρή χώρα χωρίς κανένα φυσικό πλούτο να συγκαταλέγεται στον πυρήνα των ανεπτυγμένων κρατών της Ε.Ε.; Στις συνθήκες λοιπόν της κρίσης η εσωτερική ταυτοποίηση και απόδοση ευθυνών – που μοιάζει με την αναζήτηση απάντησης στο ερώτημα αν η κότα έκανε το αυγό ή το αυγό την κότα (πολίτες & πολιτικοί) – παίρνει την μορφή μιας αμφιθυμίας, μιας εσωτερικής σύγκρουσης που αγωνίζεται να διατηρήσει και να αποβάλλει τα ίδια θετικά και ταυτόχρονα αρνητικά στοιχεία.

Αυτό όμως είναι μόνο το ένα σκέλος του εναλλακτικού λόγου που εκφράζουν οι ρηχοί παίκτες για την ερμηνεία των αιτιών της κρίσης. Είναι ένας λόγος εντοπισμένος στον εαυτό, σκοτεινός, αμφιθυμικός, βαθύς και εσωτερικευμένος. Δεν αφορά κανέναν «Άλλο» και γίνεται από εμάς για να βοηθήσει εμάς. Το άλλο του σκέλος είναι αυτό που εξωτερικεύει και διευρύνει το ζήτημα της κρίσης. Αναζητεί την ολιστική ερμηνεία της τοποθετώντας την στο ευρύτερο πλαίσιο του Ευρωπαϊκού και παγκόσμιου οικονομικού περιβάλλοντος. Μέσα από αυτόν τον αντιστασιακό και απελευθερωτικό λόγο – που εκφράζει με σθένος όλη η παρέα – τα κακώς κείμενα της ελληνικής οικονομίας δεν είναι οι πραγματικές αιτίες αλλά οι αφορμές για την επιβολή μιας επίπλαστης κρίσης. Έτσι η συζήτηση για τα ελαττώματα του Έλληνα – όταν δεν ξεκινά από τον ίδιο – γίνεται προσχηματικά για να καλύψει ένα ευρύτερο *στημένο* οικονομικό παιχνίδι που θυματοποιεί τον λαό και τη χώρα προς όφελος μιας μικρής εγχώριας και διεθνούς ελίτ που θέλει να κερδίσει στις πλάτες του.

«Στημένα Μέλλοντα»

Ο λόγος για τους στημένους ποδοσφαιρικούς αγώνες του στοιχήματος αποτελεί το καλύτερο εργαλείο κατανόησης του ευρύτερου ερμηνευτικού σχήματος που – κατά την άποψη των συμμετεχόντων μου – εξηγεί τις πραγματικές αιτίες της κρίσης. Η άποψη ότι τα περισσότερα ποδοσφαιρικά παιχνίδια του κουπονιού είναι στημένα αποτελεί βασικό στοιχείο της πολιτισμικής οικειότητας μεταξύ των παικτών του ρηχού παιχνιδιού. Εντός της παρέας η συζήτηση για στημένα παιχνίδια είναι κάτι παραπάνω από συχνή. Θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι αποτελεί διακριτικό στοιχείο του ρηχού παίκτη και σίγουρα διαχωρίζει τις αναλύσεις των νεαρών παικτών από αυτές των πιο ηλικιωμένων θιασωτών του στοιχήματος¹⁷⁸.

Μπορεί μάλιστα να πάρει τις διαστάσεις μιας άκρατης συνομοσιολογίας ικανής να στιγματίσει τους εκφέροντες και υποστηρικτές της σε όσους βρίσκονται εκτός της παρέας. Όταν ρώτησα τον Διονύση για την κουβέντα περί στημένων απάντησε επικριτικά: «Καλά, από αυτούς έχω ακούσει τα

¹⁷⁷ Ο Abélès τους χαρακτηρίζει ως «φυλή» ενώ ο Herzfeld γράφει ότι όσο και αν προσπαθούν να εκμηδενίσουν την ξεχωριστή θέση τους από τον απλό πολίτη τόσο οι πολιτικοί όσο και οι κρατικοί λειτουργοί συνιστούν μια συλλογικότητα που συχνά αναγνωρίζεται από τους πολίτες με τους οποίους συναλλάσσονται. (Abélès, 1989, Herzfeld, 2005:8).

¹⁷⁸ Εκεί που οι νεότεροι παίκτες θα ασχοληθούν με την φόρμα των σημαντικών παικτών και των ομάδων, τα αγωνιστικά νέα κ.α., οι πιο ηλικιωμένοι θα ασχοληθούν με την πολιτική των ομάδων, τα κίνητρα των συλλόγων σε κάθε διοργάνωση τις σχέσεις μεταξύ των μεγαλοπαραγόντων και των ομάδων τους.

πάντα. *Ότι τους κάτσει είναι καθαρό και ότι δεν τους κάτσει στημένο. Μην ψάχνεις...*». Πράγματι στο σημείο αυτό σημασία δεν έχει η υποστήριξη ή μη της εικοτολογίας περί στημένων αγώνων¹⁷⁹ αλλά το εύρος και κυρίως το επίπεδο των διοργανώσεων στις οποίες οι παίκτες μου εντοπίζουν στημένα παιχνίδια.

Η υπόνοια των στημένων γίνεται βεβαιότητα όσον αφορά στις ελληνικές ποδοσφαιρικές διοργανώσεις. Αν και η άποψη αυτή συχνά διευρύνεται περικλείοντας τις περισσότερες χώρες του Ευρωπαϊκού νότου¹⁸⁰, οι παίκτες μου θεωρούν ότι η Ελλάδα κατέχει μια άτυπη πρωτιά στα φαινόμενα και της ποδοσφαιρικής διαφθοράς. Η αναγωγή του συγκεκριμένου είδους διαπλοκής σε ιδιοσυγκρατικό χαρακτηριστικό της ελληνικής ταυτότητας, ένα στοιχείο της περιφημής «ελληνικής εφευρετικότητας» (Herzfeld, 2013), προσφέρει στους συμμετέχοντες μου μια κοινή βάση έκφρασης πεποιθήσεων, στάσεων και συμπεριφορών που – εκτός από την αναπαραγωγή εντόπιων πολιτισμικών ηθών στο πρακτορείο – τους διακρίνει από τους ξένους, τους αλλοιωμένους από την ξενομανία Έλληνες, τους πολέμιους των εντόπιων χαρακτηριστικών κυβερνώντες και τους αρνητές των στημένων βαθύτερους παίκτες του στοιχήματος.

Ενώ η υπόνοια των στημένων αγώνων ενυπάρχει για κάθε γεγονός που αφορά στα λιγότερο δημοφιλή και πιο αναξιόπιστα πρωταθλήματα που συγκαταλέγονται στο κουπόνι ένα νοητό όριο τοποθετείται που τείνει να αφήνει έξω τα δημοφιλέστερα ευρωπαϊκά πρωταθλήματα¹⁸¹ και τις μεγαλύτερες διασυλλογικές και διεθνείς διοργανώσεις¹⁸². Ένα όριο όμως που δύσκολα μένει απαραβίαστο:

«Σήμερα έχει Europa League προκριματικά. Το πρακτορείο έχει ήδη αρκετό κόσμο. Από τους θαμώνες της παρέας είναι εδώ ο Κλέαρχος, ο Ορέστης, ο Αριστείδης, ο Βαγγέλης και ο Λευτέρης. Όλοι παίζουν εκτός από τον Μάνο που πότε μελετά τις εφημερίδες και πότε μιλά με τον Διονύση στο ταμείο. Στις επτά κατατέθηκαν και τα τελευταία δελτία και άρχισαν κάποιες "ψιλοκουβέντες" μεταξύ των παικτών. Την προσοχή όλων τράβηξε το γρήγορο σκοράρισμα της αντιπάλου του Αστέρα Τρίπολης. Ο Αστέρας τελικά ισοφάρισε και έτσι έμεινε το παιχνίδι μέχρι το τέλος. Για την αντίπαλό του Ροβανιέμι οι παίκτες μου δεν ήξεραν πολλά. Είναι Φινλανδική ομάδα και βρίσκεται στην προτελευταία θέση της βαθμολογίας αλλά έχει καλή άμυνα και τα πάει καλά εντός έδρας. Όλες αυτές οι πληροφορίες ήρθαν από τον Μάνο που φαίνεται για άλλη μια φορά ο πιο ενημερωμένος παίκτης αν και δεν έπαιξε στοίχημα. Για τον Κλέαρχο πάλι όλοι αυτοί είναι ψαράδες που δεν ξέρουν μπάλα και ο Αστέρας θα περάσει αν όχι από το πρώτο παιχνίδι τότε σίγουρα στην έδρα του στο δεύτερο. "Ψαράδες είναι. Αυτή μάλιστα είναι και τελευταία στο πρωτάθλημα. Παίζει πολύ μπακαλιάρος εκεί..."».

Ο Ορέστης θεωρεί ότι πολλά από τα σημερινά παιχνίδια είναι στημένα. Είναι λέει πολύ εύκολο να στηθούν αυτές οι μικρές ομάδες που παίζουν στα προκριματικά. Τις θεωρεί κράχτες που παρασύρουν τον κόσμο στο να στοιχηματίσει υπέρ τους και μετά χάνουν ακόμη και μέσα στην έδρα τους σε παιχνίδια μάλιστα υψηλού κινήτρου όπως τα ευρωπαϊκά. Ο Μάνος δεν φάνηκε να συμφωνεί. Ο Ορέστης επέμεινε: *"Μην το γελάς αυτές είναι επικίνδυνες ομάδες. Τους λένε σήμερα θα χάσεις και χάνουν"*. – Μάνος: *"Κράχτες δηλαδή;"*, - Ορέστης: *"Ναι!"*. Στην κουβέντα μπήκε και ο Βαγγέλης: *"Ούτε over έχει αποδόσεις σήμερα. Τις φοβούνται ρε αυτές. Τα στήνουν σε μεγάλα σκορ 3-3, 4-3 που έχουν μεγάλες αποδόσεις και τους φοβούνται."* (Σημειώσεις πεδίου 17/7/2014).

Η καχυποψία φθάνει μέχρι τα ημιτελικά της μεγαλύτερης διασυλλογικής διοργάνωσης, του Champions League. Η παρακάτω καταγραφή έγινε τις πρώτες ημέρες της παρατήρησης στην Αμφίπολη, πριν ακόμη γνωριστώ με την παρέα:

¹⁷⁹ Εδώ, η διερεύνηση της ορθότητας των κριτηρίων χαρακτηρισμού ενός αγώνα ως στημένου θα ήταν αν όχι άτοπη τουλάχιστο αποπροσανατολιστική. Με αυτό δεν ισχυριζόμαστε ότι οι ρηχοί παίκτες έχουν απολύτως δίκιο ή άδικο – άλλωστε σε πολλές περιπτώσεις σκανδάλων που έχουν δει το φως της δημοσιότητας coriopolis, calciopolis κτλ. τέτοιες εξηγήσεις έχουν δικαιωθεί – αλλά το γεγονός ότι αυτό έχει μικρή σημασία στην προσπάθεια περιγραφής του συμβολικού τρόπου με τον οποίο ο λόγος για τα στημένα ερμηνεύει τις ευρύτερες αιτίες της ελληνικής κρίσης.

¹⁸⁰ Μοιάζει εδώ να αναπαράγεται μια λογική που θέλει τους λαούς που διακατέχονται από το «Μεσογειακό ταμπεραμέντο» να είναι πιο επιρρεπείς σε φαινόμενα διαπλοκής.

¹⁸¹ Premier League Αγγλίας, Bundesliga Γερμανίας & Primera Division Ισπανίας.

¹⁸² Champions League, Europa League, Euro, Mundial.

«Στο τρίτο πρακτορείο της Αμφίπολης έγινε μια πολύ ενδιαφέρουσα κουβέντα. Το σκορ που έχασε η περσινή πρωταθλήτρια Ευρώπης Bayern από την Real και μάλιστα μέσα στην έδρα της ήταν ιδιαίτερος βαρύ (0-4). Αυτό κανείς από τους θαμώνες δεν μπορούσε να το χωνέψει. Κάποιος είπε ότι *“όλα γίνονται αλλά αυτό παρά ήταν ακραίο”*. Σίγουρα ήταν στημένο μεταξύ των δύο ομάδων έναντι πιθανότατα τεραστίου χρηματικού αντιτίμου που θα είχε πληρώσει η πάμπλουτη Real. Η όλη κατάληξη ήταν παντελώς απρόβλεπτη. Η άποψη που επικράτησε ήταν ότι στήθηκε από τις ίδιες τις στοιχηματικές εταιρίες για να πάρουν τα λεφτά του κοσμάκη. Τα κέρδη τους από την τροπή αυτή ήταν τεράστια. Εδώ να σημειωθεί ότι μια μεγάλη – παγκοσμίως – εταιρία στο χώρο του αθλητικού στοιχήματος είναι κορυφαίος χορηγός και των δύο ομάδων.»

Αγγίζει μάλιστα και το ίδιο το Μουντιάλ:

«Σημειώσεις από συζήτηση στο έξω τραπέζακι: Κάθισα με τον Ορέστη, τον Αλέκο και τον Κλέαρχο και μετά ήρθε και ο Αχιλλέας. Αρχίσαμε να μιλάμε για το παιχνίδι του Μουντιάλ που έδειχνε μέσα η τηλεόραση, όταν ο Κλέαρχος είπε: *“Εγώ πιστεύω ότι τα στήνουν κι αυτά”* – Αλέκος *“Όχι ρε φίλε, είπαμε, δεν γίνονται αυτά”* – Κλέαρχος *“Γιατί δεν μπορούν; Οι παίκτες ρε τα στήνουν μεταξύ τους!”*. Κανείς δεν είχε να αντιτείνει τίποτα σε αυτό το επιχείρημα. Έτσι, συνέχισε να μιλά για ένα φιλικό (Σκωτία – Νιγηρία) που έπαιξε τις προάλλες. Η Νιγηρία που έπαιξε και στο μουντιάλ ήταν σαφώς καλύτερη ομάδα αλλά *“οι αραπάδες τα στήνουνε όμως”* γιατί όχι μόνο δεν κέρδισε αλλά παραλίγο να χάσει με ένα απίθανο αυτογκόλ του τερματοφύλακά της και μια ενέργεια των αντιπάλων που δεν ασχολήθηκε κανένας αμυντικός για να κόψει: *“Τον κοιτούσαν ρε που πήγαινε να τους το βάλει! Δεν μου το βγάζεις απ’ το μυαλό. Οι αραπάδες τα στήνουνε και κοινομάνε οι ίδιοι οι παίκτες.”*. Ο Άγγελος, που εντωμεταξύ είχε ανάψει τσιγάρο όρθιος δίπλα από το τραπέζακι μας, δεν διαφώνησε ότι μπορεί να στήθουν παιχνίδια αλλά απέκλεισε να στήνονται οι δύο μεγαλύτερες διοργανώσεις το Champions League και το Mundial. Ο Κλέαρχος είπε ότι ακόμη και το Champions League άμα θέλουν το στήνουν οι ίδιες οι ομάδες ενώ το Mundial οι ομοσπονδίες των χωρών με μεμονωμένους παίκτες των αντιπάλων τους ή και οι ίδιοι οι παίκτες μεταξύ τους για να κοινομήσουν απ’ το στοίχημα. *“Πόσοι αραπάδες ρε ζούνε όλη τους τη ζωή στην Ευρώπη; Τί τους νοιάζει αυτούς τι θα πούνε οι άλλοι που πεινάνε στις Αφρικές;”*. Ο Άγγελος δεν ήθελε να συνεχίσει την αντιδικία και ξαναμπήκε στο πρακτορείο λέγοντας: *“Όπως και να ’χει όταν παίζεις πρέπει να πονηρεύεσαι...”*.» (Σημειώσεις Πεδίου, 29/5/2014)

Από τα παραπάνω παραδείγματα εξάγονται δύο βασικά συμπεράσματα. Το πρώτο αφορά στο εύρος που καταλαμβάνει αντιληπτικά η πιθανότητα ύπαρξης στημένων παιχνιδιών στον αθλητισμό. Η Puri (2013) τοποθετεί την ύπαρξη της παγκόσμιας αγοράς στοιχήματος στον πυρήνα της αλλαγής των αντιλήψεων για το τί είναι ο σύγχρονος αθλητισμός. Το δίλημμα έχει ως εξής:

«Είναι ένα ανταγωνιστικό παιχνίδι οργανωμένο από ένα σύνολο κανόνων στο οποίο ο καλύτερος άνθρωπος, ομάδα ή ζώο κερδίζει; Η είναι ένα παιχνίδι εξαπάτησης, όπου το τι διαδραματίζεται δεν είναι η συλλογική δύναμη μιας κοινότητας ή η φυσική ικανότητα, αλλά ένα παιχνίδι εξαπάτησης χορογραφημένο με σκοπό την δημιουργία χρήματος σε κεκαλυμμένες αγορές κερδοσκοπίας;» (Puri, 2013:68).

Η απάντηση τόσο των παικτών της όσο και των δικών μας είναι η ίδια: είναι ένα παιχνίδι εξαπάτησης. Οι «ρηχοί» παίκτες δεν τρέφουν αυταπάτες. Σε μία συνεχώς διευρυνόμενη και παγκοσμιοποιημένη αγορά στοιχηματικού ρίσκου όπου ακόμη και τα έθνη-κράτη την νομιμοποιούν¹⁸³ η πίστη ότι υπάρχουν θεσμοί, φορείς ή οργανώσεις που απέχουν από αυτό το κερδοφόρο παιχνίδι εξαπάτησης – γέννημα του ίδιου του συστήματος – θεωρείται από τους παίκτες μου τουλάχιστο αφελής¹⁸⁴.

Η εξάπλωση της αγοράς του στοιχήματος προκαλεί μια διπλή ρήξη στις σχέσεις των ανθρώπων με τις κοινότητες υπαγωγής τους. Από την μία μεριά πλήττει την αφοσίωση του θεατή στην ομάδα και την κοινότητα υπαγωγής που αντιπροσωπεύει. Έτσι η σχέση με την ομάδα από στοιχείο της

¹⁸³ Η νομιμοποίηση του στοιχήματος στις συνειδήσεις των παικτών μου δεν αφορούν την θεσμοθέτηση κανόνων για την προστασία του αθλητισμού από φαινόμενα διαφθοράς αλλά περισσότερο την διεκδίκηση ενός μεριδίου από το κράτος - που λειτουργεί ως μια άλλη μαφία - από την πίτα του παραγόμενου προϊόντος της κερδοσκοπίας.

¹⁸⁴ Η επισήμανση ενός βαθύ παίκτη όπως είναι ο Άγγελος ότι *«πρέπει πάντα να πονηρεύεσαι»* κινείται προς την ίδια κατεύθυνση και ως τοποθετητά όρια που οι παίκτες μου δεν συμμερίζονται.

κοινωνικής ταυτότητας μετατρέπεται μέσω του στοιχήματος σε μια ενδεχομενική σχέση που η Puri την ονομάζει «σχέση κερδοσκοπίας» (Puri, 2013:66). Από την άλλη πλευρά διαταράσσει την πίστη των ίδιων των παικτών και την αφοσίωσή τους στην ομάδα και την κοινότητα υπαγωγής αφού οι κύριοι συμμετέχοντες του αθλήματος μπορούν να αλλοιώσουν το αποτέλεσμα ενός παιχνιδιού, αν το κατάλληλο κίνητρο τους δοθεί από παράνομα στοιχεία και πρακτικές που συνδέονται με την αγορά του στοιχήματος, στην προσπάθεια προκαθορισμού αποτελεσμάτων. (Puri, 2013:65-6).

Το δεύτερο σημαντικό συμπέρασμα είναι η αίσθηση που δίνεται ότι το στήσιμο των αγώνων – όπως και η διαφθορά στη δημόσια ζωή – είναι κάτι το καθημερινό, το ανθρώπινο και συνηθισμένο στις δεδομένες συνθήκες της σύγχρονης οικονομικής ζωής. Στην μελέτη τους η πιθανότητα του στημένου δεν γίνεται αντιληπτή ως ένα εμπόδιο που δυσκολεύει την ορθολογική πρόγνωση ενός αγώνα αλλά ως ένα «φυσικό» συμβάν που ένας καλός παίκτης πρέπει να το λαμβάνει υπόψη του ως ενδεχόμενο πριν τον στοιχηματισμό. Ένα ενδεχόμενο που αλλάζει τα ορθολογικά δεδομένα (φόρμα ομάδας, παικτών, δύναμη της έδρας κ.α.) που χρησιμοποιούνται στην πρόγνωση και καθιστά τις σύγχρονες τεχνικές διαχείρισης του ρίσκου στο στοιχήμα αποτυχημένες για τους παίκτες μου. Η οικονομική κατάσταση των ομάδων, η πολιτική των συλλόγων και οι σχέσεις μεταξύ των μεγαλοπαραγόντων και ιθυνόντων του αθλήματος αποκτούν την μεγαλύτερη βαρύτητα στην πρόβλεψη της έκβασης ενός παιχνιδιού. Το παιχνίδι και το διακύβευμα του δεν είναι αθλητικό αλλά πρωτίστως οικονομικό.

Μια μέρα ο Ορέστης που είναι Ολυμπιακός μας περιέγραφε πως έσπασε τα νεύρα ενός φίλου του Παναθηναϊκού που τον συνάντησε το ίδιο πρωινό σε μια καφετέρια στην κεντρική πλατεία της Αμφίπολης. Ο φίλος του κατηγορούσε τον Μαρινάκη (πρόεδρο του Ολυμπιακού) ότι είχε στήσει το πρωτάθλημα υπέρ της ομάδας του. Ο Ορέστης του απάντησε . *«Είναι καλός επιχειρηματίας και το παίρνει. Αφού χαλάει λεφτά και κάνει μεταγραφές γιατί να μην το πάρει. Χάρισμα θα σας το κάνει; Αφού φέρνει παίκτες, να δώσετε και σεις λεφτά και να το πάρετε»*. Ο φίλος του αντέτεινε ότι μπάλα δεν παίζουν τα λεφτά και τον ρώτησε αν όποιος έχει λεφτά έχει και το δικαίωμα να στήσει «παράγκες»¹⁸⁵ για να σιγουρεύει το πρωτάθλημα. Ο Ορέστης περιέγραφε την έκπληξη του άλλου όταν του απάντησε *«Ναι αμέ να το κάνει, αφού τα σκάει να το κάνει»*. Με αυτό τον τρόπο κατέρριψε την ηθικολογία του αντιπάλου του που είχε ξεχάσει τα καμώματα της δικής του ομάδας στο παρελθόν. Όλο το περιστατικό αποτελεί μια ειρωνική επισήμανση για την κατάσταση του ελληνικού ποδοσφαίρου. Άλλωστε ο ίδιος έχει σταματήσει να βλέπει την αγαπημένη του ομάδα από τότε που το ποδόσφαιρο έγινε επαγγελματικό. Εδώ και 30 χρόνια πηγαίνει μόνο στους τοπικούς αγώνες της Αμφίπολης.

Το ποδόσφαιρο ως κομμάτι της εντόπιας πραγματικότητας φέρει τις ίδιες παθογένειες της ευρύτερης οικονομικής και πολιτικής ζωής, όπου οι μεγάλοι επιχειρηματίες προστατεύουν τις επενδύσεις τους χρηματίζοντας πολιτικούς για να μειώσουν το οικονομικό τους ρίσκο. Το στήσιμο λοιπόν παίρνει την μορφή μιας «συστημικής αβεβαιότητας», που οι παίκτες καλούνται να αντιμετωπίσουν στο παιχνίδι τους, την ίδια στιγμή που λειτουργεί ως η απόλυτη τεχνική διαχείρισης του ρίσκου για τις διαπλεκόμενες πλευρές (ομάδες - παράγοντες).

Στημένα παιχνίδια δεν παίζονται μόνο στον αθλητισμό ή στην εγχώρια οικονομία. Όπως στο Champions League και το Μουντιάλ έτσι και στην ευρύτερη ευρωπαϊκή και παγκόσμια οικονομία τα στημένα παιχνίδια είναι αυτά που καθορίζουν τις εξελίξεις στο μέλλον. Για τους παίκτες μου στην σύγχρονη νεοφιλελεύθερη και παγκοσμιοποιημένη οικονομία της αγοράς τίποτε το νέο ούτε το φιλελεύθερο υπάρχει. Αντίθετα τα ίδια ισχυρά κράτη και οι ίδιες οικονομικές ελίτ χειραγωγούν όπως και στο παρελθόν τις εξελίξεις και «στήνουν» το μέλλον στην πλάτη των λαών. Ένα «στημένο» παιχνίδι με σκοπό να πληρώσουν οι πολλοί και μη έχοντες τις ζημίες και κακούς χειρισμούς της

¹⁸⁵ Με αυτή τη λέξη ορίσθηκε μεταφορικά η παράνομη οργάνωση που δρούσε – και κατά πολλούς δρα ακόμη – στήνοντας παιχνίδια και καθορίζοντας την τύχη όλων των ομάδων στις επαγγελματικές κατηγορίες του ελληνικού ποδοσφαίρου.

εγχώριας πολιτικής και διεθνούς οικονομικής ελίτ. Έτσι σε μια παγκόσμια οικονομία που όλο και περισσότερο μοιάζει με στοιχηματικό τζόγο (Puri, 2013:33) οι πολίτες καλούνται να πληρώσουν τα χαμένα στοιχήματα προς τα διεθνή κερδοσκοπικά κεφάλαια που πλουτίζουν «ποντάροντας» στην αδυναμία αποπληρωμής χρεών και κυρίως στην συνακόλουθη άνοδο των επιτοκίων δανεισμού των μεγαλύτερων κρατών που δανείζονται και τα σημαντικότερα ποσά.

Σε μια κουβέντα για την Ε.Ε. την Τρόικα και την κατάσταση στην Ελλάδα της κρίσης ο Ορέστης ανέφερε ότι όλα είναι ένα πείραμα στην πλάτη μας: *«Παιχνίδια πίσω από την πλάτη του κόσμου. Από τότε που βγήκαν οι πέτρες γίνονται αυτά. Ο φτωχός ο κόσμος να πληρώνει πάντα όλες τις μαλακίες»*. Ο Κλέαρχος συνέχισε: *«Η Ευρώπη δεν μας προστάτησε σα χώρα. Και μετά σου λέει εταίροι. Ποιοι εταίροι ρε πούστηδες; Ρουφιάνοι πίσω από την πλάτη της Ελλάδας ήθελαν να την ρίξουν για να σωθούν αυτοί πιο άνετα...»*. Ο Αχιλλέας συσχέτισε το στοίχημα με το παιχνίδι των αγορών: *«Αυτοί βγάζουν δισεκατομμύρια ρε εσένα θα κοιτάζουν; Ποντάρουν ότι θα πας βουρ για χρεωκοπία. Ανεβαίνουν τα επιτόκια, και μετά οι ίδιοι πάλι έρχονται και σε δανείζουν για να τα πάρουν διπλά.»*. Ο Θόδωρος μίλησε για την συλλογική μας ευθύνη: *«Να 'φενυγες απ' την Ευρώπη. Να πήγαινες στη δραχμή και να σωνόσουν μόνος σου. Ευρώ δεν ήθελες; Πάρε τώρα Ευρώ.»*. Η κουβέντα συνεχίστηκε για το αν είναι προτιμότερο το ευρώ από την δραχμή. Κανείς δεν υπερασπίστηκε το Ευρώ. Αυτό που φοβόντουσαν όμως ήταν μην έρθει η δραχμή και ξεφτιλιστεί το χρήμα. Ο Ορέστης έλεγε ότι θα καταντήσουμε σαν την κατοχή και περιέγραφε τα χαρτονομίσματα των εκατομμυρίων όταν με τα ίδια λεφτά *«το πρωί αγόραζες το φούρνο και το μεσημέρι σου κόβαν την φραντζόλα στη μέση»*.

Ο Herzfeld (2013:493) γράφει:

«Μέσα στην περικλείουσα Ένωση, οι Έλληνες μπορούν πολύ ευκολότερα να κατηγορηθούν για διαφθορά και άλλες πολιτικές και διοικητικές ασθένειες επειδή είναι οικονομικά και δημογραφικά αδύναμοι, σε αντίθεση με άλλες χώρες που έχουν την ισχύ να παρουσιάζονται "υπεράνω όλων αυτών". Είναι πολύ ευκολότερο να κατηγορείς την Ελλάδα παρά την Βρετανία ή την Γερμανία για διαφθορά. Ωστόσο πρόσφατα σκάνδαλα στην Βρετανική αστυνομία και το BBC και γύρω από την Γερμανική προεδρία έδειξαν την φθαρτότητα αυτής της φαινομενικής ανοσίας.»

Το παιχνίδι που θέλει την σταδιακή και χωρίς μεγάλες αντιδράσεις φτωχοποίηση του συνόλου σχεδόν των πολιτών και την αποικιοκρατικού τύπου εξάρτηση από τις μεγαλύτερες οικονομίες της ένωσης – μέσα από τον φόβο της άτακτης χρεωκοπίας – χρειάζεται βοήθεια εκ των έσω για να στηθεί. Η επιτυχία του εγχειρήματος εξασφαλίζεται με ένα spot fixing (Puri, 2013:67) όπου οι κυριότεροι συντελεστές της εγχώριας πολιτικής σκηνης – στελέχη των κυβερνήσεων της κρίσης – θεωρείται ότι παίζουν το παιχνίδι του αντιπάλου.

«Δημοτικές Εκλογές: Σήμερα το απόγευμα πέρασε από το πρακτορείο ο αντιδήμαρχος οικονομικού της Αμφίπολης. Χαιρέτησε, συστήθηκε με τους παρευρισκόμενους και μοίρασε μια ανοικτή επιστολή προς τους δημότες, την κάρτα του και ψηφοδέλτια του συνδυασμού σε όσους ζητούσαν. Αμέσως μετά την αποχώρησή του άνοιξε μια έντονη συζήτηση για τον δήμο και την σημερινή του κατάσταση. Όλοι συμφώνησαν ότι ο τωρινός δήμαρχος είναι πολύ καλύτερος από τον προηγούμενο και ότι έχει παράγει έργο ακόμη και μέσα στην κρίση. Ο Διονύσης είπε: *“Εγώ πάντως... εντάξει για τον δήμο αλλά εκεί που τρελαίνομαι είναι με τους πολιτικούς. Έτσι και μπει πολιτικός εδώ μέσα θα τον φτύσω. Έξω ρε πούστη! Αυτούς ρε φίλε τους μισώ πραγματικά. Αισθάνομαι μίσος. Τα κατέστρεψαν όλα.”*. – Κλέαρχος: *“Και μετά βγαίνουν και λένε ότι σώσαμε την πατρίδα.”*. – Διονύσης: *“Τι έσωσες ρε ξεφτίλα όλα μπουρδέλο είναι. Είναι όλοι αλήτες, μισθοφόροι του κερατά. Νοιώθω πραγματικά οργή ρε φίλε και αυτή τη φορά θα ψηφίσω Σύριζα. Δεν ξέρω τι είναι αυτός ο Τσίπρας αν θα είναι διαφορετικός ή θα βγει πιο μεγάλος μπινές από τους προηγούμενους αλλά αυτούς δεν τους ψηφίζω ξανά.”*. – Κλέαρχος *“ΝΔ και ΠΑΣΟΚ τελειώσανε. Τα διαλύσανε όλα. Πάνε αυτοί.”*» (Σημειώσεις πεδίου 15/5/2014).

Μια εβδομάδα πριν τις Ευρωεκλογές, τη μεγαλύτερη μέτρηση κοινής γνώμης πριν τις επόμενες βουλευτικές εκλογές, οι παίκτες μου διώχνουν τους παραδοσιακούς συνδαιτημόνες τους από το «τραπέζι του συμποσιασμού» (Papataxiarchis, 1999:171). Η αντίσταση προς το κράτος έχει χάσει τον

εποικοδομητικό της χαρακτήρα έχοντας πλέον μεταβληθεί σε μια πολεμική στάση έναντι του υπερκείμενου θεσμού και των λειτουργών του.

Μια στάση όμως που ταυτόχρονα αναδεικνύει τον διαχωρισμό των όρων του έθνους-κράτους στη συνείδηση των συμμετεχόντων μου. Το κράτος – που αντιπροσωπεύεται από την υφιστάμενη πολιτική ελίτ – δεν είναι μέρος του έθνους το οποίο απαρτίζουν όλοι οι υπόλοιποι πολίτες. Οι «μισθοφόροι» πολιτικοί, που συνειδητά παίζουν το στημένο παιχνίδι του αντιπάλου, αποβάλλονται από το εθνικό corpus και θεωρούνται πλέον «οικείοι» των γραφειοκρατών της Τρόικας που εξυπηρετεί αποικιοκρατικά τα ξένα συμφέροντα.

Αυτό εξέφρασε και ο Λευτέρης με έναν συμβολικό τρόπο όταν αποχώρησε από το πρακτορείο την ημέρα του δεύτερου συνεταιρικού που έπαιξε με τον Ορέστη: *«Χαιρετώ. Καλή μας επιτυχία και σε όλο τον κόσμο. Καλά κέρδη. Να κερδίσουν όλοι και να φαλιρίσει ο Ο.Π.Α.Π.»* «Μακάρι» είπε ο Ορέστης. Η ευχή να φαλιρίσει ο Ο.Π.Α.Π. είναι όμοια με την ευχή *«Να φαλιρίσει το κράτος»* και ο κόσμος να πάρει πίσω τα χρήματα που έχασε από τις μνημονιακές πολιτικές της κρίσης¹⁸⁶.

Η άρνηση της πολιτισμικής υπαγωγής της εντόπιας οικονομικής και πολιτικής ελίτ στους Έλληνες την εποχή της κρίσης έχει έντονο πολιτικό χαρακτήρα. Η αντίδραση και άρνηση του *«Μαζί τα φάγαμε»* έχει διπλό στόχο. Αφενός αποκρύπτει το ένοχο παρελθόν των Ελλήνων (πελαταιακές σχέσεις, διαφθορά κ.α.) και αφετέρου – μέσα από την διάρρηξη των σχέσεων τους με τους πολιτικούς του παρελθόντος – αναδεικνύει την πολιτισμική οικειότητα των ευρωπαϊών αξιωματούχων – και των εν Ελλάδι συνεργατών και συνομιλητών τους – στην προσπάθειά τους να κρύψουν το δικό τους ένοχο παρελθόν: τις πολιτικές και οικονομικές ατασθαλίες και αποτυχημένες πολιτικές της Ε.Ε. που επίσης ενοχοποιούνται ως αιτίες της κρίσης. Μια ειρωνική αναλογία που δείχνει ότι Ελλάδα και Ευρώπη μοιάζουν πολύ περισσότερο απ' όσο θέλουν να πιστεύουν οι γραφειοκράτες των Βρυξελλών (Herzfeld, 2013:495-6).

Οι «ρηχοί» παίκτες λοιπόν διαβάζουν με το ίδιο ερμηνευτικό σχήμα – ως στημένα – και τα ποδοσφαιρικά παιχνίδια που επηρεάζουν τον τζόγο τους και τα ευρύτερα πολιτικά και οικονομικά παιχνίδια που επηρεάζουν το σύνολό της ζωής τους. Επιφυλάσσουν όμως διαφορετικές απαντήσεις για το κάθε ένα από τα παραπάνω *«στημένα μέλλοντα»*.

Η αποδοχή της πραγματικότητας των στημένων αγώνων είναι το πρώτο βήμα στην αντιμετώπιση αυτής της συστημικής αβεβαιότητας. Το δεύτερο και σημαντικότερο περιγράφεται από τον Νικόλα στο παρακάτω περιστατικό.

« – Νικόλας: «Θα σας τα πάρει όλα ο Σαμαράς.», (εννοεί εδώ την εταιρία στοιχημάτων) «Αφού ποδόσφαιρο, μπάσκετ όλα ανάποδα ήρθαν... Τα παίρνει με τους φόρους, σας τα παίρνει και από δω... Από παντού τα παίρνει ο πούστης.». – Ορέστης: «Έλα ρε φίλε αφού στήνουν ότι στήνεται τώρα.». – Νικόλας: «Εκεί είναι να τους πιάσεις και να τα πάρεις, μπορείς;» (Σημειώσεις πεδίου 24/8/2014).

Η πρόκληση για τον έξυπνο παίκτη είναι να διαγνώσει τα παρασκηνιακά παιχνίδια και να προβλέψει την απάτη που ετοιμάζεται. Όλο αυτό όμως δεν γίνεται στο όνομα της ηθικής ή της δικαιοσύνης. Στόχος είναι η έμμεση συμμετοχή στο διαπλεκόμενο παιχνίδι και η διεκδίκηση του δικού του μεριδίου από τα κέρδη. Η Puri θεωρεί την αποκάλυψη ενός στημένου μέλλοντος στον ιππόδρομο ως την κύρια πηγή ικανοποίησης του εθισμένου στο τζόγο παίκτη :

«Με αυτό θέλουμε να πούμε ότι η βασική διέγερση δεν αφορά μόνο την νίκη, αλλά την πιθανότητα να κερδίσουν σε ένα χώρο με την πρόβλεψη ενός στημένου μέλλοντος πριν αυτό συμβεί. Αφορά την αποκάλυψη της απάτης εν τω έργω.» (Puri, 2013:13-4).

¹⁸⁶ ΟΠΑΠ και κράτος θεωρούνται ακόμη και τώρα που η εταιρία έχει ιδιωτικοποιηθεί το ίδιο πράγμα. Στις συνειδήσεις των παικτών μου ιδιωτικά και κρατικά συμφέροντα συχνά διαπλέκονται με μοναδικό θύμα τους πολίτες – καταναλωτές (βλ. αμέσως μετά. την σύνδεση του Νικόλα *«τα παίρνει με τους φόρους σας τα παίρνει κι από δω»*).

Στο «στήσιμο» αυτού του προδιαγεγραμμένου μέλλοντος ο παίκτης του στοιχήματος δεν έχει καμία δυνατότητα συμμετοχής. Από τη στιγμή όμως που συμμετέχει στο παιχνίδι οι επιλογές είναι δύο: ή να είναι το θύμα του στημένου μέλλοντος και – παίζοντας ορθολογικά – να του τα πάρουν ή να το προβλέψει, να *ποντάρει* πάνω σ' αυτό και να κερδίσει το μερίδιο – του μέλλοντος – που του αναλογεί. Με τον ίδιο τρόπο άλλωστε δεν εξήγησε και ο Κλέαρχος την συμμετοχή του πολίτη στο απομακρυσμένο και στημένο παιχνίδι του διεφθαρμένου κρατικού μηχανισμού; Εφόσον δεν μπορεί να επηρεάσει τα απομακρυσμένα κέντρα εξουσίας που στήνουν το παιχνίδι της διαπλοκής του ελληνικού δημοσίου το μόνο που μπορεί να κάνει για να επιβιώσει είναι να μην γίνει το θύμα του. Να το προβλέψει, να *ποντάρει* πάνω σ' αυτό και εντέλει να το χειριστεί προς όφελός του.

Η πολιτισμική οικειότητα βοηθά τον τζογαδόρο στην αναγνώριση των κακέκτυπων που ο στοιχηματικός τζόγος εισάγει στον αθλητισμό και τον Έλληνα πολίτη στην αναγνώριση των κακέκτυπων που η πολιτισμική του ταυτότητα εισάγει στην λειτουργία ενός σύγχρονου έθνους κράτους. Γίνεται έτσι το κλειδί για την πρόβλεψη αλλά και την συμμετοχή στο εκάστοτε στημένο μέλλον.

Μια διαφορετική αντίδραση όμως επιφυλάσσεται για το *στημένο μέλλον* της οικονομικής κρίσης. Η «*αποκάλυψη της απάτης εν τω έργω*» δεν προσφέρει καμία δυνατότητα επωφέλειας για τους ρηχούς παίκτες, τα κατώτερα κοινωνικά στρώματα της ελληνικής κοινωνίας. Πρόκειται για έναν κλειστό τζόγο για βαθύτερους παίκτες. Αν το πολιτισμικό κεφάλαιο εξασφαλίζει την συμμετοχή – τη δυνατότητα *πονταρίσματος* – στον κρατικό τζόγο και την κρατική διαφθορά, το πολιτικό και οικονομικό κεφάλαιο είναι αυτά που εξασφαλίζουν την συμμετοχή και κερδοφορία στο στημένο παιχνίδι της κρίσης. Ευκαιρίες υπάρχουν αλλά μόνο για τα ξένα συμφέροντα των υπερκείμενων θεσμών (Ε.Ε., Ε.Κ.Τ., Δ.Ν.Τ.), των μεγάλων δυτικών οικονομιών (Γερμανία, Γαλλία, Μ. Βρετανία, Η.Π.Α.), των διεθνών οικονομικών funds και των πολιτισμικά οικείων τους στην Ελλάδα: όσων διαχειρίζονται την πολιτική διακυβέρνηση της χώρας και όσων οικονομικά «έχουν και κατέχουν» παρά τις συνθήκες της κρίσης.

«Ο Άγγελος έκανε μια αποκάλυψη για τον εαυτό του σε σχέση με το παιχνίδι. Το στοίχημα του αρέσει αλλά δεν είναι ένα παιχνίδι όπου μπορεί κάποιος να περιμένει πολλά. Οι άλλοι εδώ (εννοούσε την παρέα) ασχολούνται γιατί κάποτε μπορεί να κερδίσουν πολλά λεφτά από το πουθενά αλλά: “Εγώ δεν καταναλώνομαι σ’ αυτά τα παιχνίδια”. Παίζει μόνο όταν βρίσκει σίγουρες επιλογές σε καλές τιμές. Τότε “*βάζω καλά λεφτά και βγάζω ένα ωραίο κέρδος*”. Όμως πιο συστηματικά παίζει στο χρηματιστήριο: “*Εγώ παίζω πάνω από δεκαπέντε χρόνια Χρηματιστήριο, μετοχές. Εκεί μπορείς να βγάλεις χρήμα. Και είναι και το άλλο. Εδώ με το στοίχημα παίζεις και αν χάσεις τα λεφτά πάνε, έφυγαν, ενώ οι μετοχές μένουν. Δεν χάνονται τα λεφτά που έβαλες. Μπορεί να πέσει η μετοχή αλλά κάτι θα πάρεις. Εκεί... στο χρηματιστήριο, εγώ είμαι παίκτης. Φέτος έβγαλα 48 χιλιάδικα από κει. Αλλά πρέπει να έχεις υπομονή. Βάζεις τα λεφτά σου και τα ξεχνάς, ούτε να τα ‘χεις ανάγκη ούτε να δανειστείς για να παίζεις. Τα βάζεις και τα ‘ξεχνάς. Εγώ είμαι όλο το πρωί με το τηλέφωνο στο χέρι. Το παρακολουθώ συνέχεια. Τώρα με την κρίση να δεις ευκαιρίες. Πήρα τη ΔΕΗ και τον ΟΤΕ με 80 λεπτά τη μετοχή και τώρα είναι 12€. Μα είναι δυνατόν να μην ανέβει; Εγώ έλεγα σε όλους πάρτε ρε τώρα είναι... έχετε λεφτά μην τα αφήνετε στην τράπεζα μην αγοράζετε τίποτε. Βάλτε τα εκεί στο χρηματιστήριο. Ακόμα και το '99 υπήρξαν πολλοί που έβγαλαν χοντρά λεφτά. Ο αδελφός ενός μεγαλογιατρού εδώ έβαλε 10 εκατομμύρια δραχμές στην Γενική Αποθηκών της Εθνικής που την πήρε με 80 δρχ. τη μετοχή και πήγε 145 χιλιάδες. Έφτασε 1δισ. 200εκ.. Τα πήρε και έφυγε. Τώρα είναι οι τράπεζες. Λέω σε όλους πάρτε τράπεζες! Θα κονομήσετε! Δεν ακούν...» (Σημειώσεις πεδίου 31/7/2014).*

Στο στημένο μέλλον της κρίσης ο μόνος ρόλος που επιφυλάσσεται στον ρηχό παίκτη¹⁸⁷ είναι του θύματος και παθητικού αποδέκτη των επιπτώσεων της οικονομικής καταστροφής. Ο μόνος τρόπος αντίδρασης και ουσιαστικής συμμετοχής σε αυτό το στημένο παιχνίδι εξασφαλίζεται μέσα από την ψήφο και συνίσταται στα εξής: *Αν εκείνοι που στήνουν το παιχνίδι της ελληνικής κρίσης βασίζονται στον φόβο της οικονομικής αβεβαιότητας για να διαχειριστούν προς όφελός τους το μέλλον του λαού και*

¹⁸⁷ Εφόσον το πρόβλημά του δεν είναι ακουστικής, όπως ισχυρίζεται ο Άγγελος, αλλά οικονομικής φύσης.

της χώρας, οι συμμετέχοντες μου αντιδρούν αντιστρέφοντας αυτόν τον φόβο με την εισαγωγή της κοινωνικής και πολιτικής αβεβαιότητας. Η αντίδρασή τους μεταφράζεται στην υποστήριξη των αντιμνημονιακών κομμάτων (Σύριζα & ΑΝ.ΕΛ) και κυρίως των αντισυστημικών κομμάτων της Χρυσής Αυγής και του Κ.Κ.Ε. που αντιμάχονται την ευρωπαϊκή προοπτική της χώρας, προτάσσουν την διαγραφή του εξωτερικού χρέους και επιθυμούν την επιστροφή στο εθνικό νόμισμα.

Η αύξηση της πιθανότητας μιας ελληνικής χρεωκοπίας ή ενός Grexit αυξάνει σημαντικά την πιθανότητα ενός καταστροφικού ντόμινο που θα διέλυε την ήδη κλονισμένη από την κρίση χρέους Ευρωζώνη με ανυπολόγιστες συνέπειες για την παγκόσμια οικονομία. Η διαχείριση του ρίσκου είναι πολιτική¹⁸⁸. Αντιστρέφοντας την λογική των σύγχρονων τεχνικών διαχείρισης και αποφυγής του ρίσκου οι πολίτες των χαμηλών κοινωνικών στρωμάτων εισάγουν το ρίσκο και την αβεβαιότητα για να αποτρέψουν την καταστροφική σιγουριά του στημένου μέλλοντος της κρίσης. Έτσι, ψηφίζοντας Χρυσή Αυγή και Κ.Κ.Ε. δεν δηλώνουν συνειδητοποιημένοι εθνικιστές ούτε κομμουνιστές. Κάνουν όμως κάτι άλλο πολύ συνειδητοποιημένα. Εισάγουν την πολιτική αβεβαιότητα στην εγχώρια και διεθνή πολιτική σκηνή. Επιπλέον, η άνοδος ειδικά των αντισυστημικών ακροδεξιών κομμάτων εμποδίζει το έργο των συστημικών κυβερνήσεων και τρομοκρατεί το συμβιβασμένο προσωπικό των επαγγελματιών της πολιτικής ακόμη και μέσα στο φυσικό τους χώρο την ίδια την Βουλή. Δεν πρόκειται λοιπόν για μια ιδεολογική επιλογή αλλά για μια στρατηγική τακτική. Το ότι η ψήφος στη Χρυσή Αυγή δεν συνεπάγεται την αποδοχή της ρατσιστικής ιδεολογίας το εκφράζει με τον καλύτερο τρόπο η Μαρίνα στο παρακάτω περιστατικό.

« *“Ο γιος μου έβαλε ΚΙΝΟ αντί για ψηφοδέλτιο”* είπε η Μαρίνα προξενώντας το γέλιο. *“Τους έβαλε να βρουν τα νούμερα. Τέτοια νούμερα που είναι καλά τους έκανε”* συμπλήρωσε ο Ορέστης. Εκείνη συνέχισε: *“Άκυρο για να μην προσμετράται, γιατί μέχρι και τα λευκά δικά τους τα μετράνε οι κερατάδες. Μας κλέβουν τα λεφτά μας κλέβουν και την ψήφο μας”*. Αντίθετα εκείνη ψήφισε Χρυσή Αυγή στις εκλογές. *“Εγώ ποτέ δεν ασχολήθηκα με τα πολιτικά. Ούτε πρόκειται ν’ ασχοληθώ. Τώρα θα ψηφίσω Χρυσή Αυγή για να πάρουν το μήνυμα”*. Η ψήφος στην Χρυσή Αυγή είναι μια μη πολιτική ψήφος για την κυρά-Μαρίνα. Μια ψήφος που ισοδυναμεί με μια προειδοποίηση προς τους κυβερνώντες του τι θα ακολουθήσει. Αυτό αποδεικνύεται περισσότερο από το γεγονός ότι τα τσιγάρα της τα αγοράζει λαθραία και αφορολόγητα από έναν Πακιστανό που περνά κάθε πρωί από την παραπάνω πλατεία. Αυτά μας είπε λίγο αργότερα όταν άνοιξε το δεύτερο σημερινό της πακέτο: *“Λαθραία! Δεν μπορώ να πάρω τα τσιγάρα 4 και 5 ευρώ ούτε να μην καπνίσω. Αν δεν περάσει ο Πακιστανός μαυρίζει η μέρα μου λες και δεν ήρθε το παιδί μου να με δει. Τέτοια ανάγκη τον έχω. Να ‘ναι καλά το παλικάρι όμως περνάει καθημερινά.”*, *“Να προσέχεις κυρά Μαρίνα”* της είπε ο Ορέστης *“μπορεί να μπλέξεις άμα σε πιάσουνε ρώτα και τον Αλέκο που ήταν στη λαϊκή και ξέρει.”*. Ο Αλέκος είχε μια τέτοια περιπέτεια καθώς για να συμπληρώσει στα ελλειμματικά μεροκάματα που έβγαζε στον πάγκο του πουλούσε κρυφά τσιγάρα. Κάποιος όμως τον έδωσε και είχε προβλήματα. Ευτυχώς η ποσότητα δεν ήταν μεγάλη και γλίτωσε με ένα πρόστιμο.» (Σημειώσεις πεδίου 18/5/2014).

Η επιτυχία της τακτικής βασίζεται στην γνώση ότι καμία τεχνική διαχείρισης του ρίσκου δεν είναι ικανή να το απαλείψει εξολοκλήρου από ένα μελλοντικό και επομένως αβέβαιο αποτέλεσμα. Αυτό ισχύει ακόμη και στα καλύτερα στησίματα.

«Ο Σταύρος τότε ανέφερε την περίπτωση ενός στημένου αγώνα που έγινε πίσω στην δεκαετία του ‘80 (Παναχαϊκή – Ηρακλής). Ο παράγοντας του Ηρακλή θεωρείτο από τους ομιλητές σαν ένας αξιόλογος και κατά τα άλλα έντιμος άνθρωπος που δεν έστηνε παιχνίδια. Αναγκάστηκε όμως να ενδώσει μετά από πιέσεις του παρασκηνίου γιατί είχε κάνει μια σοβαρή οικονομική επένδυση στην ομάδα η οποία θα έπεφτε κατηγορία αν δεν νικούσε στο τελευταίο της παιχνίδι. Οι φιλοξενούμενοι λοιπόν έστησαν τον αγώνα πληρώνοντας τον τερματοφύλακα, τους αμυντικούς και τον επιθετικό της ομάδας των γηπεδούχων. Λόγω της δικής τους ανικανότητας και του υπερβολικού ζήλου που έδειξαν οι μη δωροδοκημένοι παίκτες της Παναχαϊκής λίγο πριν την λήξη του το παιχνίδι ήταν ακόμη στο 0-0. Τότε ο διαιτητής που ήταν και αυτός στημένος έδωσε πέναλτι στον Ηρακλή για να μην λήξει το παιχνίδι ισόπαλο. Ο τερματοφύλακας έδειξε στον επιθετικό σε πια μεριά έπρεπε να ρίξει την μπάλα για να σκοράρει αλλά ο επιθετικός νόμιζε ότι του έδειχνε

¹⁸⁸ Εδώ παραφράζουμε την Mary Douglas που δύο δεκαετίες νωρίτερα έγραφε ότι *«Ο λόγος περί ρίσκου είναι πολιτικός»* (Douglas, 1992:13).

που θα πέσει εκείνος και την χτύπησε στην άλλη γωνία. Το πέναλτι τελικά χάθηκε και τα πράγματα σώθηκαν όταν ο κεντρικός αμυντικός της γηπεδούχου ομάδας προσποιήθηκε λάθος μεταβίβαση στον τερματοφύλακα και σκόραρε αυτογκόλ απέναντι στην ομάδα του. Οι φίλαθλοι της Παναχαϊκής μπήκαν μέσα και το ξύλο που έπεσε εκείνη την ημέρα δεν είχε προηγούμενο.» (Σημειώσεις πεδίου 4/7/2014).

Ακόμη και τα στημένα εμπεριέχουν ένα ποσοστό ρίσκου. Η περαιτέρω ενίσχυση της αβεβαιότητας με την αντισυστημική ψήφο τείνει να εξισορροπεί το παιχνίδι κρατώντας όλα τα ενδεχόμενα ανοικτά. Ό,τι χειρότερο για τις αγορές και την αίσθηση ασφάλειας και διαχείρισης της κρίσης εντός της Ευρωζώνης. Σε ένα συμβολικό αγώνα ποδοσφαίρου οι συμμετέχοντες μου, που γνωρίζουν ότι οι παίκτες-κλειδιά της ομάδας τους είναι στημένοι (spot fixing πολιτικών της συγκυβέρνησης), βάζουν στο παιχνίδι εκείνους που θα πασχίσουν για την νίκη της ομάδας και θα αποτρέψουν την στημένη έκβαση του αγώνα.

Η αντίσταση που εκφράζεται με την άρνηση των κακέκτυπων της ελληνικής ταυτότητας και την συνακόλουθη οχύρωση πίσω από αυτά ακριβώς τα στοιχεία της πολιτισμικής μας οικειότητας γίνεται ο μόνος τρόπος για να χαλάσει το «στημένο μέλλον» που προδιαγράφεται μπροστά μας. Το ενδεχόμενο μιας ισοπαλίας σ' αυτό τον αγώνα – χρεωκοπία της Ελλάδας εντός της Ευρωζώνης – που θα είναι κορυφαίο πλήγμα και για τον αντίπαλο συνιστά ένα ισχυρό μέτρο πίεσης και είναι το μόνο διαπραγματευτικό ατού της χώρας για την αλλαγή του στημένου μέλλοντος που της επιβάλλουν. Σε περιβάλλοντα κρίσεων, πολιτικών και οικονομικών, η επιλογή του ρίσκου και η ενίσχυση της αβεβαιότητας εντάσσεται στις πολιτικές αντίστασης των αδυνάτων που έχουν λίγα να χάσουν έναντι της εξουσίας που έχει να χάσει πολλά.

Ο αυτό-αναφορικός λόγος του «Μαζί τα φάγαμε» και ο έτερο-αναφορικός των «Στημένων μελλόντων» αναδεικνύουν τις πλευρές ενός καθρέπτη διπλής όψεως. Κάπως έτσι παρομοιάζουμε την λειτουργία της πολιτισμικής οικειότητας στο παράδειγμά μας. Αν η αυτό-αναφορική της πλευρά τονίζει και αντανακλά της ατέλειες της πολιτισμικής μας εικόνας τότε η έτερο-αναφορική – μετατρέποντας τα κακέκτυπα σε προτερήματα – επιτρέπει στους κοινωνικούς μας δράστες να δουν τους εαυτούς τους ως ακτιβιστές ενάντια στις ηγεμονικές πολιτικές που επιβάλλουν οι ευρύτεροι ευρωπαϊκοί και εγχώριοι φορείς εξουσίας¹⁸⁹.

Το εντυπωσιακό είναι ότι η δράση τους επισυμβαίνει στα πιο απρόσμενα περιβάλλοντα¹⁹⁰ (Margomenou & Papavasiliou, 2013:526). Μέσα στο πρακτορείο του ΟΠΑΠ όπου συνειδητά και συστηματικά επιδιώκεται η εξατομίκευση και αποπολιτισμοποίηση του τζόγου (βλ. π.χ. Scott, 2003:276), η συγκρότηση της ρηχής παρέας βοηθά στην ενστάλαξη και χρήση της παραδοσιακής πολιτισμικής ταυτότητας σε έναν φαινομενικά «άγονο» πολιτισμικά χώρο. Η δράση τους δεν βοηθά μόνο στην επιβίωση και αναπαραγωγή της εντόπιας πολιτισμικής ταυτότητας. Μπορεί οι ρηχοί παίκτες να αποδέχονται το παιχνίδι του νόμιμου τζόγου και να το εξασκούν σε καθημερινή βάση, δεν αποδέχονται όμως ούτε την σύγχρονη οπτική για το ρίσκο ούτε την αποικιοποίηση του μέλλοντος από τον κρατικό και κυρίως δυτικό τρόπο συνάντησης με την τύχη (βλ. σχετικά Malaby, 2003:111). Αντίθετα εισάγουν σε έναν τεχνολογικά εκσυγχρονισμένο και απρόσωπο χώρο την εντόπια πολιτισμική μέθοδο συνάντησης με το απρόβλεπτο. Μια εναλλακτική οπτική για το ρίσκο και την αβεβαιότητα της ζωής μέσα στο επισφαλές περιβάλλον της κρίσης.

Η κοινωνική πρακτική του ρηχού παιχνιδιού συμβάλλει λοιπόν στην συγκρότηση – όχι νέων όπως στο παράδειγμα της (Margomenou & Papavasiliou, 2013:524) αλλά – «παλαιών οικειοτήτων» που επιτελούνται όμως σε νέους α-πολιτισμικά δομημένους χώρους. Πρόκειται για την «πολιτισμική απ-οικειοποίηση» του σύγχρονου πρακτορείου του ΟΠΑΠ από πρότερες και παραδοσιακές

¹⁸⁹ Πολιτικές που θεωρείται ότι πίσω από την ομογενοποίηση των οικονομικών διαφορών μεταξύ των κρατών που απαρτίζουν την ένωση ουσιαστικά επιθυμούν την ομογενοποίηση των πολιτισμικών διαφορών μεταξύ των λαών της επιβάλλοντας το κυρίαρχο δυτικό υποκείμενο ως πρότυπο σύγκλισης.

¹⁹⁰ Όπως το πρακτορείο του ΟΠΑΠ έναν πρώην κρατικό και νυν κεφαλαιοκρατικό οργανισμό.

αντιαστικές κοινωνικές συγκροτήσεις που ευδοκίμουν ξανά και εξαιτίας της κρίσης. Με την παρουσία της «παρέας» το πρακτορείο μοιάζει περισσότερο με καφενείο. Γίνεται έτσι ένας απρόσμενος χώρος αντίστασης και διαμόρφωσης ριζοσπαστικών αντικρατικών και αντιευρωπαϊκών απόψεων που σχετίζονται με την κρίση.

Η κοινωνικότητα των παικτών μου δείχνει στους άλλους ενδιαφερόμενους και προσερχόμενους στο πρακτορείο όχι μόνο πως να παίζουν και να γίνει το παιχνίδι τους πιο ενδιαφέρον αλλά τον τρόπο με τον οποίο μπορούν να σχετίζονται και η κοινωνικότητά τους να έχει νόημα. Δεν είναι λοιπόν λίγες οι φορές που νέοι παίκτες που εισέρχονται στον χώρο γοητεύονται και ακολουθούν τους κανόνες συνεύρεσης των ρηχών παικτών. Σε κάθε άλλη περίπτωση θα πρέπει να λειτουργούν με τον εξατομικευμένο τρόπο των περιστασιακών ή περαστικών ή και βαθύτερων παικτών του στοιχήματος.

2.5.4 Πολιτισμική Επιβίωση μέσω αλλαγής: Ταυτοτικές αναθεωρήσεις ως αποτελέσματα της κρίσης.

Έχουμε ήδη αναφέρει νωρίτερα – και πρέπει να είναι ξεκάθαρο μέχρις εδώ – ότι το «ρηχό» παιχνίδι δεν είναι στοιχείο της εντόπιας – ανδρικής – πολιτισμικής ταυτότητας. Ο «ρηχός» παίκτης είναι μια θέση που καταλαμβάνει ο κοινωνικός δράστης και φορέας της ταυτότητας μέσα σε ένα σύγχρονο αστικό και εμπορευματοποιημένο χώρο όπως αυτό του πρακτορείου και εντός των ιδιαιτέρων συνθηκών της οικονομικής κρίσης. Μια θέση¹⁹¹ όμως που του επιτρέπει να εκφράσει αυτή την ταυτότητα ή τουλάχιστο τα κεντρικότερα στοιχεία της. Έτσι η μελέτη του «ρηχού» παιχνιδιού μπορεί να συμβάλλει σημαντικά στην συζήτηση για την πολιτισμική ταυτότητα.

Όλες οι έρευνες που διεξήχθησαν στο καφενείο – τον ναό του εντόπιου ανδρικού εκκοινωνισμού – αποτυπώνουν την εικόνα μιας ανδρικής ταυτότητας διαχρονικά σταθερής και αμετάβλητης. Σαν ο άνδρας από την εποχή του Campbell και μετά να μην έχει αλλάξει καθόλου. Η διερεύνηση της όμως στο πεδίο του κρατικού τζόγου την εποχή της κρίσης μας δίνει μια διαφορετική εικόνα: Η πολιτισμική αφομοίωση του χώρου και της πρακτικής¹⁹² είναι μόνο το ένα σκέλος μιας δυναμικής διεργασίας διαμόρφωσης της σύγχρονης πολιτισμικής ταυτότητας του Έλληνα μέσα στα πλαίσια των ευρύτερων Ευρωπαϊκών ή δυτικών του υπαγωγών και τις συγκυριακές συνθήκες της κρίσης.

Στον αντίποδα βρίσκεται μια διεργασία αναθεώρησης όλων εκείνων των στοιχείων της πολιτισμικής ταυτότητας που – οι παίκτες μου θεωρούν ότι – εμποδίζουν και καθιστούν προβληματική την αυτούσια έκφρασή της μέσα στα σημερινά δεδομένα. Πρόκειται για μια αναθεωρητική διαδικασία που σκοπό έχει να επικαιροποιήσει στοιχεία της πολιτισμικής ταυτότητας με στόχο όχι την σύγκλιση ή συμφωνία της με την κυρίαρχη δυτική ή την επιβαλλόμενη ευρωπαϊκή ταυτότητα, αλλά με την διευκόλυνση της ύπαρξης και λειτουργίας της μέσα στα κοινωνικά και οικονομικά δεδομένα της κρίσης. Έτσι, το παρόν μπορεί να εκληφθεί ως ένα από τα δεκάδες παραδείγματα πολιτισμικής διαφοροποίησης που αφορούν στην διαμόρφωση σύγχρονων εντοπίων πολιτισμικών ταυτοτήτων στην βάση της διαφοροποίησής τους από την κυρίαρχη δυτικοευρωπαϊκή και αμερικανική ταυτότητα (Hanson, 1989, Linnekin, 1990, Linnekin & Poyer, 1990, Friedman, 1992, Sahllins, 2005).

Αυτό που υποστηρίζουμε εδώ είναι ότι διαπιστώνονται αλλαγές στην έκφραση της ταυτότητας που ενσταλάζεται μέσα στο πολιτισμικό ηθικό πλαίσιο που δημιουργείται στο πρακτορείο. Η πολιτισμική ταυτότητα του άνδρα δεν μεταφέρεται αυτούσια ως ήταν στο παρελθόν και στις εποχές οικονομικής ευημερίας. Η κρίση έχει φέρει αλλαγές και σ' αυτό το κομμάτι μεταβάλλοντας όπως ήδη

¹⁹¹ Που συμβολίζει στο μικρόκοσμο του πρακτορείου την θέση που καταλαμβάνει στην ευρύτερη κοινωνία της κρίσης. Συμβολίζει ακόμη τον τρόπο με τον οποίο επιθυμεί να «αποικειοποιήσει» τον σύγχρονο αστικό και πολιτισμικά αλλοτριωμένο χώρο της πρωτεύουσας. Και ακόμη ευρύτερα την θέση που επιδιώκει να καταλάβει μέσα σε μια υγιώς ενωμένη Ευρώπη που αποδέχεται την πολιτισμική διαφοροποίηση ως στοιχείο ανάπτυξης και προόδου και όχι ως ασθένεια που πρέπει να αντιμετωπισθεί (βλ. Συμπεράσματα).

¹⁹² Μέσα από την αναπαραγωγή του εντόπιου ηθικού πλαισίου στον χώρο του πρακτορείου και την ενστάλαξη της εντόπιας πολιτισμικής ταυτότητας στην επιτέλεση της στοιχηματικής πρακτικής των παικτών μου.

δείξαμε την ανδρική ταυτότητα ως προς κάποια σημεία σύγκρουσης. Η ταυτότητα αφομοιώνει διατηρώντας και αναπαράγοντας τα κεντρικότερα στοιχεία της παραδοσιακής της μορφής αλλά και προσαρμόζεται στις νέες συνθήκες.

Η σημαντικότερη αλλαγή αφορά στη στάση του άνδρα της οικονομικής κρίσης απέναντι στην οικογένεια (πρβλ. κεφ. 2.3 σελ. 58-60). Οι παίκτες μου – σήμερα την εποχή της κρίσης – δεν θεωρούν την οικογένεια ως έναν καταπιεστικό θεσμό που τείνει να μετατρέπει τον άνδρα σε υπολογιστή και κυνηγό του χρήματος καταλύοντας τα θέλω και την ανεξαρτησία του (Papataxiarchis, 1999:166-7). Ο τζόγος του πρακτορείου δεν εκφράζει στην περίπτωση αυτή μια μορφή αντίστασης προς την οικογενειακή εξουσία. Ούτε η πρακτική του στοιχηματισμού ακόμη και όταν διενεργείται από ανέργους και οικονομικά άπορους δεν θεωρείται αντίθετη στην οικιακή ευημερία. Ο λόγος είναι ότι οι ίδιοι οι παίκτες περιφρουρούν αυτή την εποχή της κρίσης την οικονομία του σπιτιού και «χαλούν» όχι τα λεφτά του σπιτιού αλλά της προσωπικής τους διασκέδασης – του καφέ τους όπως λένε οι ίδιοι. Αυτό δεν σημαίνει φυσικά ότι η πολύωρη καθημερινή παραμονή στο πρακτορείο δεν συνιστά μια αποφυγή του γυναικείου οικιακού χώρου και δεν δείχνει την προτίμησή τους προς την ομόφυλη κοινωνικότητα.

Στο πλαίσιο της κρίσης οι εννοιολογήσεις αλλάζουν. Παράγεται μια εντόπια ανδρική ταυτότητα που δεν έρχεται σε ρήξη με την οικογένεια ενώ ταυτόχρονα επιζητά την ομόφυλη κοινωνικότητα. Εδώ προβάλλεται ο άνδρας που αντέχει και συνδυάζει τους διαφορετικούς και συχνά αντικρουόμενους κοινωνικούς του ρόλους. Η προβολή μιας άλλης εικόνας για τον «μεγάλο ανδρισμό» στην εποχή της κρίσης βοηθά περισσότερο στην κατανόηση αυτής της αλλαγής. Η μετατόπιση από την εικόνα του άνδρα που ακολουθεί τα πάθη του και «δεν υπολογίζει τίποτα» μπροστά στην ανεξαρτησία και αυτονομία του, στην εικόνα του άνδρα που ισορροπεί μεταξύ των παθών και των υποχρεώσεων και που «είναι μέσα σ' όλα» προσπαθώντας να προστατεύσει την οικογένεια ακόμη και από τον ίδιο του τον εαυτό είναι ενδεικτική. Η υπέρτατη έκφραση αυτού του μεγάλου ανδρισμού είναι η ίδια η θυσία για λογαριασμό της οικογένειας. Σε μια συζήτηση για τον μεγάλο αριθμό των αυτοκτονιών στα χρόνια της κρίσης ο Αχιλλέας (που είναι εργένης) είπε ότι δεν καταλαβαίνει *«όσους την κάνουνε και αφήνουν πίσω γυναίκες και παιδιά»*. Ο Ορέστης όμως δικαιολόγησε και έδειξε το θαυμασμό του για όσους αυτοκτόνησαν για να απαλλάξουν τις οικογένειές και τα παιδιά τους από τα υπέρογκα χρέη τους: *«Εγώ ρε φίλε δεν συμφωνώ ότι πρέπει να την κάνεις αλλά βγάζω το καπέλο σε όσους φουντάρισαν για να γλιτώσουν τα παιδιά τους απ' τα χρέη»*. Η μετατόπιση του ενδιαφέροντος των τζογαδόρων από τις ιστορίες γενναιότητας και παρατολμίας – μεγάλα ρίσκα στο τζόγο και μεγάλες απώλειες – σε ιστορίες αντοχής, επιμονής και διάσωσης από την οικονομική και οικογενειακή καταστροφή (βλ. 2.4.1 σελ. 65) υποστηρίζει ακόμη περισσότερο αυτή την άποψη.

Οι παραπάνω αλλαγές και αναθεωρήσεις έχουν συντελεστεί λόγω της κρίσης. Έρχονται ως απαντήσεις-προσαρμογές στην κατάσταση της οικονομικής κρίσης και της ανέχειας. Η αμφιθυμία του Ορέστη προς την πρακτική του κεράσματος μετά από ένα καλό κέρδος στο στοίχημα δείχνει την εσωτερική σύγκρουση που προκαλεί η ανάγκη έκφρασης των αρχών και κανόνων της παραδοσιακής ομόφυλης κοινωνικότητας και ο αναγκαστικός περιορισμός του ανιδιοτελούς ανδρικού εκκοινωνισμού χάριν της προσωπικής και οικογενειακής επιβίωσης μέσα στο περιβάλλον της κρίσης (βλ. κεφ. 2.3 σελ. 53-4). Η υιοθέτηση αυτής της προσαρμοσμένης στις οικονομικές συνθήκες ανδρικής ταυτότητας καθιστά το μέσο έκφρασής της – το ρηχό παιχνίδι – μέσο ενδυνάμωσης των κοινωνικών δραστών που το επιτελούν και δεν είναι άλλοι από τα πραγματικά θύματα της οικονομικής κρίσης.

Σε αυτή τη δύσκολη συγκυρία ο κίνδυνος να θεωρηθούν οι παραπάνω αλλαγές ως υποχωρήσεις απέναντι στις πιέσεις της δυτικής ομογενοποίησης είναι υπαρκτός. Πράγματι όπως η Jolly (1992) επισημαίνει :

«Όταν οι Ευρωπαίοι αλλάζουν αυτό καλείται “πρόοδος”, αλλά όταν “αυτοί” (οι άλλοι) αλλάζουν, ειδικά όταν υιοθετούν μερικές από τις προοδευτικές μας ιδιότητες, είναι μια απώλεια του πολιτισμού τους, ένα είδος νοθείας» (παρατίθεται στο Sahlins, 2005:45)

Ωστόσο ο τρόπος συγκρότησης και δράσης της «ρηχής» παρέας και η «πολιτισμική αποικιοποίηση» του πρακτορείου εντάσσουν τις παραπάνω αλλαγές σε αυτό που ο Sahlins (2005:58) εύστοχα αποκάλεσε «δημιουργικά σχέδια εντοπιοποίησης της νεωτερικότητας»¹⁹³. Οι δικοί μας συμμετέχοντες λοιπόν ούτε υποχωρούν ούτε απλώς αντιστέκονται στη δυτική ομογενοποίηση. Χρησιμοποιούν ξένες έννοιες, χώρους και πρακτικές για την εξάπλωση εκείνων των δραστηριοτήτων που συγκροτούν την εντόπια αντίληψη περί ανθρώπινης ύπαρξης. Με άλλα λόγια προβαίνουν σε μια:

«επαναδιαφοροποίηση του κόσμου μέσα από εντόπιες προσαρμογές στο παγκόσμιο μεγαθήριο (ενν. καπιταλιστικό σύστημα)» (η υπογράμμιση δική μας) (Sahlins, 2005:48)

Μια τέτοια ταυτότητα διευκολύνει τον εκκοινωνισμό του εντοπίου στην κοινωνία του. Διευκολύνει επίσης την ένταξή του στην ευρύτερη παγκόσμια κοινότητα ως ενός διαφορετικού αλλά ισότιμου πολίτη του κόσμου. Το κρίσιμο διακύβευμα λοιπόν είναι η κατοχύρωση ενός «τύπου προσωπικότητας» για τον εντόπιο άνθρωπο, μέσα στο σύνολο των παγκόσμιων πιθανών τυπολογιών και διαμέσου των παγκόσμιων ταυτοτικών ανταγωνισμών.

Αφορά την κατάληψη ενός «ζωτικού πολιτισμικού χώρου» από την εντόπια κοινωνία μέσα στο παγκόσμιο πεδίο που απελευθερώνεται μέσα από την διαρκή κρίση (πολιτική και οικονομική) που υφίσταται το δυτικό ηγεμονικό υπόδειγμα.

«Είναι η απαίτηση των διαφορετικών ανθρώπων για το δικό τους χώρο εντός της Παγκόσμιας πολιτισμικής τάξης» (Sahlins, 2005:48).

Διαφορετικά, είναι η κατάληψη μιας θέσης στο σύνολο των τοπικών πολιτισμών (cultures) που συνθέτουν τον Ευρωπαϊκό ή/και Παγκόσμιο Πολιτισμό (World Civilization).

¹⁹³ Αν και στην δική μας περίπτωση ο όρος «μετανεωτερικότητας» θα ταίριαζε καλύτερα για να αποδώσει την μεταλλαγή ενός α-πολιτισμικού χώρου όπως το σύγχρονο πρακτορείο του ΟΠΑΠ.

Συμπεράσματα

Το ανά χειράς πόνημα είναι το αποτέλεσμα – τουλάχιστο για τον ερευνητή – μιας ξεχωριστής εμπειρίας, μιας συναρπαστικής περιπέτειας. Εκκινώντας από μια δεδομένη και γνωστή αφετηρία – διερεύνηση του εντόπιου τζόγου – ανέδειξε τον πλούτο, το βάθος και την παραγωγικότητα της συμμετοχικής παρατήρησης ταξιδεύοντας μας σε έναν απρόσμενο προορισμό: *τις διαδικασίες της εντόπιας πολιτισμικής διαφοροποίησης*. Από την αρχή του «ταξιδιού» γνωρίζαμε ότι θα πλεύσουμε σε αχαρτογράφητα νερά. Καμιά εργασία δεν είχε ασχοληθεί αποκλειστικά ως τώρα με την ανθρωπολογική διερεύνηση του νόμιμου – κρατικά ελεγχόμενου τζόγου και του ποδοσφαιρικού στοιχήματος στην Ελλάδα¹⁹⁴ και μάλιστα σε συνθήκες έντονης κοινωνικοοικονομικής και ανθρωπιστικής κρίσης. Έτσι με καπετάνιο τον Ορέστη, «πρώτο» τον Κλέαρχο και πλήρωμα την υπόλοιπη «ρηγή» παρέα μπαρκάραμε πάνω στο γερό και ευέλικτο «σκαρί» της συμμετοχικής παρατήρησης για να καλύψουμε όσο καλύτερα μπορούσαμε αυτό το κενό.

Φθάνοντας στο σύγχρονο πρακτορείο της Αμφίπολης ήρθαμε γρήγορα αντιμέτωποι με την κυρίαρχη οπτική και το επιδιωκόμενο ύφος που η σύγχρονη βιομηχανία του στοιχηματικού τζόγου, ο ΟΠΑΠ και η πλειοψηφία των πρακτόρων επιφυλάσσουν για το χώρο και την πρακτική. Ένα "μαγαζί γωνιά" στο επίκεντρο της τοπικής αγοράς διαρρυθμισμένο εξωτερικά και εσωτερικά ώστε να προάγει την εικόνα ενός σύγχρονου εμπορικού καταστήματος. Στόχος η προώθηση ενός εξατομικευμένου βραχυπρόθεσμου ή ελαφρώς μεσοπρόθεσμου παιχνιδιού με απώτερο σκοπό την μαζικοποίηση και απο-πολιτισμοποίηση της πρακτικής καθιστώντας την ταυτόχρονα προσιτή σε όλους και κυρίως την μεσαία τάξη και τις γυναίκες. Η αλλαγή της αισθητικής και η εσωτερική του διακόσμηση – ανοικτά και κλειστά μέρη – αναδεικνύει και επιτείνει συμβολικά την σχέση αρνητικής αμοιβαιότητας τοποθετώντας τον παίκτη ως άτομο απέναντι στην εταιρία. Ο τεχνολογικός εκσυγχρονισμός του το καθιστά τον πλέον εγγύτερο χώρο διεξαγωγής του ποδοσφαιρικού στοιχήματος συμβολίζοντας μαζί με τα προηγούμενα την ισχυρή οικονομική δυναμική της πρακτικής και την ευρωστία των επιχειρήσεων που ασχολούνται με τον νόμιμο τζόγο ακόμη και μέσα στο περιβάλλον της κρίσης.

Η μεγαλύτερη μάζα των παικτών και θαμώνων του χώρου (περαστικοί, βαθύτεροι παίκτες και μεμονωμένοι τακτικοί) έρχονται στο πρακτορείο για να επικυρώσουν αυτήν την οπτική. Με την αποφυγή κάθε περιττής κοινωνικότητας και την υιοθέτηση ενός τρόπου παιχνιδιού συμβατού με τις σύγχρονες επιστημονικές τεχνικές διαχείρισης του ρίσκου επιβεβαιώνουν την μέχρι τώρα εικόνα που η κοινωνική έρευνα έχει αποδώσει στον νόμιμο τζόγο: μια απρόσωπη, πολιτισμικά ουδέτερη και εξατομικευμένη πρακτική.

Μέσα σ' αυτό το πλαίσιο (αντι)δρά η δική μας παρέα των «ρηγών» παικτών. Οργανωμένη με βάση τις αρχές της εντόπιας ομόφυλης κοινωνικότητας – και με προεξάρχουσα την ανταγωνιστική ισοτιμία – υιοθετεί έναν διαφορετικό τρόπο παιχνιδιού αλλά και οπτική τόσο για τον χώρο όσο και την πρακτική. Συμπεριφέρονται και δρουν κοινωνικά σαν να βρίσκονται σε ένα ιδιότυπο, υβριδικό καφενείο. Ως άτομα είναι οι άνεργοι και άποροι χρεωκοπημένοι πολίτες. Τα εξαθλιωμένα θύματα που γέννησε η οικονομική κρίση. Βρίσκονται στο κοινωνικό περιθώριο και συχνά (εξαιτίας χρεών) μακριά από κάθε κρατική μέριμνα. Ως παίκτες παίζουν το ρηχό παιχνίδι που δεν εγείρει το ενδιαφέρον κανενός – κοινωνικού και επιστημονικού – ακροατηρίου και χαρακτηρίζει μόνο τους εθισμένους, ανίδεους παρίες κάθε μορφής τζόγου. Η συνείδηση αυτού του διπλού αποκλεισμού εκφράζεται πρωτίστως συμβολικά μέσα από την κοινωνική ημι-περιχαράκωση της παρέας. Η ομάδα είναι ανοικτή

¹⁹⁴ Ίσως και στην ευρύτερη εθνογραφική περιοχή της Νοτιοανατολικής Ευρώπης.

σε νέα μέλη όμως μόνο μέσω των οικείων και κυρίως προς εκείνους που μπορούν να καταλάβουν – υιοθετήσουν – τον τρόπο παιχνιδιού της και να διατηρήσουν τους εγκατεστημένους κανόνες κοινωνικότητάς της με την επίδειξη της πρέπουσας συμπεριφορικής αμεταβλησίας (π.χ. συνεχή παρουσία στην παρέα και καθημερινό παιχνίδι). Μια δεύτερη τεχνική που αφορά την απόκρυψη της ορατότητας της παρέας και της έντονης κοινωνικότητάς της έρχεται να υπηρετήσει τον ίδιο σκοπό προστατεύοντας την από το κριτικό βλέμμα των άλλων. Τέλος η μετατόπιση της κυρίαρχης θεματολογίας των συζητήσεων που διεξάγονται εντός ή εκτός του πρακτορείου ανάλογα με το τι θεωρείται ιδιωτικό ή δημόσιο για τον κάθε χώρο συνιστά, εκτός από μία τεχνική αυτορρύθμισης της κοινωνικότητας, την απόδειξη της συνείδησης της διαφορετικότητας των παικτών μου και την πίεση που τους ασκεί η κυρίαρχη οπτική για τα σύγχρονα πρακτορεία.

Εργαλειακή είναι όμως η χρήση τεχνικών απόκρυψης – ορατότητας και στο εσωτερικό της. Η απόκρυψη του χρήματος χρησιμοποιείται συχνά για να προστατεύσει την συνοχή της παρέας από τα συναισθήματα ζηλοφθονίας που μπορεί να γεννήσει η προσωρινή οικονομική ανισότητα που επιφέρουν τυχόν κέρδη του στοιχήματος. Την ίδια στιγμή η προβολή των κερδών – όταν επιλέγεται – αποσκοπεί στην απόσπαση κύρους εντός της παρέας και στην επίδειξη της επάρκειας του παίκτη στο στοίχημα. Το συμβολικό μοίρασμα, των κερδών με το κέρασμα ή/και της τύχης με το συνεταιρικό παιχνίδι, είναι η κυριότερη πρακτική που αποκαθιστά την ισοτιμία και επαναφέρει την κανονικότητα.

Στο σημείο αυτό αξίζει ιδιαίτερης προσοχής ένα σημαντικότατο εύρημα αυτής της έρευνας: *το συνεταιρικό παιχνίδι*. Η ονομασία του προέρχεται από τους ίδιους τους κοινωνικούς μου δράστες. Προβάλλει την εταιρική συμμετοχή στο κόστος του δελτίου και συνακόλουθα στα πιθανά του κέρδη. Στο πλαίσιο μιας οικονομικής πρακτικής όπως είναι ο τζόγος αποτελεί πράγματι μια εύστοχη επιλογή. Αποκρύπτει όμως πολλά πράγματα που είδαμε και ζήσαμε παίζοντας κατ' αυτό τον τρόπο. Από όλες τις παραλλαγές που συναντήσαμε μελετώντας το, η συνεργατική συμπλήρωση του δελτίου ήταν μακράν η πιο συχνή¹⁹⁵. Το συνεταιρικό λοιπόν είναι περισσότερο μια πράξη συνεργασίας που βοηθά στο «νήσιμο»¹⁹⁶ των παικτών της παρέας μεταξύ τους. Με αυτό εννοούμε την δημιουργία ενός ξεχωριστού πλαισίου μέσα στο οποίο οι παίκτες και κατ' επέκταση η παρέα αποσύρονται για λίγο από τον κόσμο του πρακτορείου ώστε να δομήσουν ικανοποιητικά το κοινό δελτίο και την ίδια στιγμή αναπόφευκτα την μεταξύ τους σχέση. Η καθημερινή και συνεχώς εναλλασσόμενη – όσον αφορά στα πρόσωπα – *συνεργασία* ευθύνεται κατά πολύ για την ίδια την οικοδόμηση της «ρηχής» παρέας ως διακριτής κοινωνικής οντότητας στο χώρο.

Το συνεταιρικό λοιπόν, ως κυρίαρχη πρακτική δόμησης του «ρηχού» παίκτη, εμπεριέχει και βοηθά την έκφραση όλων των αρχών της ομόφυλης κοινωνικότητας της παρέας. Ανταγωνιστική ισοτιμία, έμφαση στη συλλογικότητα και προστασία της ατομικότητας εκφράζονται με όρους στοιχηματικούς όπου το «κυνήγι των Χ» η κοινή γλώσσα του συνεταιρικού μπορεί να δώσει μετά από λίγο καιρό την θέση της σε πιο επεξεργασμένες τεχνικές συμπλήρωσης που συμπεριλαμβάνουν στο ίδιο δελτίο το προσωπικό στυλ παιχνιδιού του κάθε συνεταίρου. Με την ικανοποίηση του προαπαιτούμενου σεβασμού της διαφορετικότητας του ατόμου η συνένωση στην ομάδα δεν δηλώνει την υποταγή στο σύνολο αλλά την ανάγκη να ανήκεις σε κάτι μεγαλύτερο από τον εαυτό, την παρέα. Έτσι, στο συνεταιρικό η αρχή του «να βάζεις λίγα και να πας για πολλά» προεκτείνεται στα όριά της μιας και οι συλλογικές προσδοκίες ξεπερνούν κατά πολύ το άθροισμα των ατομικών κάνοντας αυτήν την μορφή παιχνιδιού την πλέον προτιμώμενη για τους παίκτες μου. Η έμφαση στο ατομικό παιχνίδι εγκαταλείπεται γιατί πιστεύεται ότι το ίδιον συμφέρον εξυπηρετείται καλύτερα μέσα από το συλλογικό.

¹⁹⁵ Πρέπει να παραδεχτώ πως όσο βρίσκoμουν στο πεδίο δεν είχα καταλήξει αν θα έπρεπε να υιοθετήσω την ονομασία που χρησιμοποιούσαν οι παίκτες μου ή απλώς να την αναφέρω χρησιμοποιώντας περισσότερο την ονομασία «συνεργατικό».

¹⁹⁶ Εννοώντας όχι μόνο τον συγχρωτισμό αλλά και την προσαρμογή του ενός στην συμπεριφορά, την προσωπικότητα και φυσικά το παιχνίδι του άλλου.

Ταυτόχρονα, εκφράζεται μια συμβολική αντίσταση απέναντι στις διαδικασίες εξατομίκευσης που οι ευρύτεροι εξουσιαστικοί θεσμοί χρησιμοποιούν ώστε να διαιρούν τις συλλογικότητες σε άτομα και να τις εξουσιάζουν πιο εύκολα. Την εποχή που η εξατομίκευση επιβάλλεται «δια νόμου» (π.χ. επιβολή ατομικών συμβάσεων εργασίας στη θέση των παλαιότερων συλλογικών), το συνεταιρικό αποτελεί μια μικρή, συμβολική αλλά πάντοτε νίκη της συλλογικότητας έναντι ενός άτεγκτου συστήματος (μηχανή – λογισμικό ΟΠΑΠ) που επιβάλλει την ατομικότητα ως κανόνα στο παιχνίδι. Προκρίνει έτσι εναλλακτικούς δρόμους (τοπική αντίσταση στον χώρο δουλειάς) μέσω εναλλακτικών κοινωνικών συγκροτήσεων (άτυπες – «ρηχές» μα ταξικά συνειδητοποιημένες συλλογικότητες).

Εδώ, σημαντική είναι η λειτουργία της «πολιτισμικής αποικιοποίησης». Πρόκειται φυσικά για μια έννοια-νεολογισμό που χρησιμοποιήσαμε ώστε να αναδείξουμε την διπλή δράση που επιτελεί η «ρηχή» παρέα στο πρακτορείο: την πολιτισμική «οικειοποίηση» και ταυτόχρονα «αποικισμό» ενός ξένου προς αυτή χώρα και πρακτικής. Μια αντιστροφή της διαδικασίας με την οποία οι σύγχρονοι αποικιοκρατικοί θεσμοί της Ε.Ε. και των σύγχρονων δυτικών κρατών επιβάλλουν την οικονομική και πολιτική λογική τους στο ελληνικό κράτος και την ζωή του εντόπιου κοινωνικού δράστη. Αν η οικονομική τους διείσδυση στην χώρα τείνει να μεταβάλλει – «μεταρρυθμίσει» – την ελληνική κοινωνία και οικονομία επιβάλλοντας λογικές και συνήθειες ξένες προς τα εντόπια πολιτισμικά ήθη, οι παίκτες μου απαντούν με μια *πολιτισμική διείσδυση* στα σύγχρονα, εξατομικευμένα και απολιτισμικά περιβάλλοντα που εκείνοι δημιουργούν. Η εισαγωγή του εντόπιου ηθικού πλαισίου κοινωνικότητας παίρνει την μορφή μιας προετοιμασίας αυτών των χώρων ώστε να ενσταλαχτεί, εκφραστεί και εντέλει διαδοθεί εντός τους η εντόπια πολιτισμική ταυτότητα.

Γινόμαστε λοιπόν κοινωνοί μιας αφομοιωτικής διαδικασίας που τείνει να μεταφέρει την παραδοσιακή πολιτισμική ταυτότητα στα σύγχρονα αστικά και οικονομικά πλαίσια ως σταθερή, συμπαγή και απaráλλακτη. Μια πράξη πολιτισμικής αντίστασης που προβάλλει τον εντόπιο πολιτισμικό δράστη ως την μόνη εναλλακτική μορφή ύπαρξης μέσα στην κρίση. Αν ο βαθύς παίκτης συμβολίζει την εξατομίκευση στην καθημερινή πρακτική και το παιχνίδι δηλαδή το σύγχρονο δυτικό υποκείμενο – στη βάση του οποίου επιχειρούνται να ομογενοποιηθούν όλες οι ευρωπαϊκές ταυτότητες – τότε ο ρηχός αποτελεί το εντόπιο πολιτισμικό παράδειγμα που προβάλλοντας την κοινωνικότητα, την αλληλεγγύη και την συλλογική αντιμετώπιση του ρίσκου αναδεικνύεται ως η κυρίαρχη εναλλακτική του ενώ η δράση του ως ο μόνος τρόπος αντιμετώπισης της κρίσης για τα κατώτερα κοινωνικά στρώματα.

Έτσι ο «ρηχός» παίκτης γίνεται το εργαλείο εγκόλπωσης ενός νέου χώρου και πρακτικής στο εντόπιο πολιτισμικό γίνεσθαι και την ίδια στιγμή μια *θέση έκφρασης και ενδυνάμωσης* της παραδοσιακής πολιτισμικής ταυτότητας. Καταλαμβάνοντας αυτή τη θέση, ο δοκιμασμένος και κοινωνικά περιθωριοποιημένος πολίτης της κρίσης βρίσκει ξανά τον χώρο του στην «αγορά», με την έννοια του τόπου κοινωνικότητας και επανενσωματώσης στην ευρύτερη τοπική κοινωνία. Μια συμβολική άρνηση να σταθεί στο περιθώριο της κοινωνικής ζωής. Με όρους χρηστικότητας θα λέγαμε ότι εκμεταλλεύεται τα λιγιστά του χρήματα με τον καλύτερο δυνατό τρόπο για την επίτευξη αυτού του σκοπού. Έτσι, παίζοντας στοίχημα κοινωνικοποιείται, ανταγωνίζεται, προσλαμβάνει κύρος, καλλιεργεί την πολιτική και οικονομική του δράση και εντέλει ενισχύεται και αυτοπραγματώνεται μέσα σε ένα υποστηρικτικό κοινωνικό δίκτυο που δεν τον κρίνει ατομικά για την δεινή κατάσταση στην οποία βρίσκεται. Η τοποθέτηση του στοιχήματος στην καθημερινότητα του και οι πολύπλευρες συναλλαγές, εξυπηρετήσεις και ανταλλαγές που το συνοδεύουν εντός της παρέας το αναγάγουν την εποχή της κρίσης σε μια οικονομική και κοινωνική δράση που υπερβαίνει τα όρια της συνηθισμένης ατομικής δραστηριότητας διασκέδασης (leisure activity).

Η συγκρότηση της ρηχής παρέας στη βάση μιας κοσμοαντίληψης που στηρίζεται σε κεντρικά χαρακτηριστικά της παραδοσιακής πολιτισμικής ταυτότητας προτάσσει μια επιστροφή στις ρίζες. Η έμφυλη διαφοροποίηση, οι τακτικές εξίσωσης των οικονομικών ανισοτήτων, η εργαλειακή απόκρυψη/ορατότητα των κερδών, η έμφαση στην ισότιμη ομόφυλη κοινωνικότητα και η υποβάθμιση της σημασίας του χρήματος μέσα στην οικονομική κρίση χρησιμοποιούνται ως μηχανισμοί πολιτισμικής διατήρησης. Συμμετέχοντας στη σύνθεση αυτών των «παλαιών οικειοτήτων» (πρβλ. με Margomenou & Papavasiliou, 2013:524) στο σύγχρονο πρακτορείο μάθαμε το πως πρέπει να αντιλαμβανόμαστε τον άνδρα, την γυναίκα, τον πολίτη, την οικογένεια και την φιλία σύμφωνα με τις πολιτισμικές μας παραδόσεις. Όμως οι παίκτες μου δεν εννοούν την μονόπλευρη αλλαγή το παραγωγικού μοντέλου – που τόσο έντονα προβάλλουν σήμερα τα Μ.Μ.Ε – και την επιστροφή στην αγροτική παραγωγή ως λύση για την αντιμετώπιση της οικονομικής κρίσης. Για εκείνους η κρίση είναι περισσότερο πολιτισμική. Λύση λοιπόν είναι η επιστροφή σε γνωστές και επιτυχημένες μορφές κοινωνικής συγκρότησης και δράσης που θα ανακόψουν την κρίση σε όλα της τα επίπεδα (οικονομικό, κοινωνικό και πολιτισμικό).

Η αντίληψη του ρηχού παίκτη ως ενός μονοδιάστατου λάτρη του παλιού και νοσταλγού του παρελθόντος θα υπονόμει την δράση του και θα υποβάθμιζε τον ίδιο. Το να παίζεις το ατομικό παιχνίδι στον α-πολιτισμικό χώρο του πρακτορείου και να πρεσβεύεις μια πολιτισμική αντίσταση σε όλα όσα αντιπροσωπεύει το νόμιμο στοίχημα δεν αποτελεί μια απλή αντίφαση. Αποτελεί την έκφραση ενός εναλλακτικού λόγου απέναντι στην λιτότητα και τον ορθολογικό-επιστημονικό οικονομισμό που δεν πράττουν μόνο συμβολικά αλλά εν τοις πράγμασι – μέσα στο σύγχρονο άστυ και όχι στον παραδοσιακό χώρο του χωριού – επενδύοντας μηνιαίως ένα σημαντικό για εκείνους ποσό χρημάτων που θα μπορούσε άλλως να καταναλωθεί «λελογισμένα». Σε ένα ακόμη υψηλότερο επίπεδο συμβολίζει τον τρόπο με τον οποίο ο Έλληνας προσπαθεί να προστατεύσει και να διατηρήσει την πολιτισμική του ταυτότητα σε ένα βίαια – και από τα πάνω – παγκοσμιοποιημένο πολιτισμικό περιβάλλον που επιχειρείται με όπλα – ή προσχήματα – την οικονομική εξυγίανση και ανάπτυξη. Αυτό που προσπαθεί να κάνει είναι να κατοχυρώσει μια θέση για την ελληνική ταυτότητα μέσα στο σύγχρονο ευρωπαϊκό περιβάλλον όσο το δυνατόν πιο διακριτή και διαφοροποιημένη από τις κυρίαρχες δυτικές.

Εκλαμβάνοντας αυτή την θέση μονοδιάστατα σαν αποτέλεσμα μιας μορφής πολιτισμικής αντίστασης που πριμοδοτεί την επιστροφή στο παρελθόν και τον διεθνή απομονωτισμό ως πανάκεια για την αντιμετώπιση της κρίσης θα ήταν σαν να βλέπουμε μόνο την μία πλευρά του νομίσματος. Άλλωστε η παρέα μας το έδειξε ξεκάθαρα: η πολιτισμική οικειότητα πίσω από την οποία οχυρώνεται η πολιτισμική μας αντίσταση έχει δύο προοπτικές και δύο λειτουργίες, την αυτο-αναφορική και την έτερο-αναφορική. Προσεγγίζοντας την πρώτη μέσα από τον λόγο του «Μαζί τα φάγαμε» δεν διαγνώσαμε απλώς την κατά Herzfeld «πικρή αυτο-αναγνώριση» των κακεκτύπων της πολιτισμικής μας ταυτότητας αλλά και την έντονη διάθεση για αλλαγή και βελτίωσή τους¹⁹⁷. Μια αλλαγή όμως που θα έρχεται από εμάς, «από τα κάτω», θα εξασφαλίζει την κοινωνική μας συνοχή και θα σέβεται τις ιστορικές αξίες, το νόημα και την διαχρονικότητα της πολιτισμικής μας διαφορετικότητας.

Οι αλλαγές στην ανδρική πολιτισμική ταυτότητα που παρατηρήθηκαν στο πρακτορείο διαποτίζονται ακριβώς από αυτή τη διάθεση. Η «υβριδική» μορφή της υιοθετεί αναθεωρήσεις στοιχείων συγκρουσιακών προς τις συνθήκες του σύγχρονου αστικού περιβάλλοντος της κρίσης. Εμφανίζονται έτσι περισσότερο ως «διευθετήσεις» – απαντήσεις που διευκολύνουν την λειτουργία της

¹⁹⁷ Η διερεύνηση των αιτιών διαιώνισης αυτών των κακεκτύπων και η σωστότερη μέθοδος για την βελτίωσή τους ήταν η διαφωνία στην κουβέντα μεταξύ Θόδωρου και Κλέαρχου. Το διακύβευμα όμως ήταν κοινό: η ανάγκη να αλλάξουν οι νοοτροπίες που από την πλευρά μας διευκόλυναν τον ερχομό και την εγκατάσταση της οικονομικής και κοινωνικής κρίσης.

μέσα στην κρίση ενώ ταυτόχρονα προβάλλουν την πολιτισμική αντίσταση στην υπηρεσία *κατάκτησης* μιας θέσης γι' αυτήν στον σύγχρονο Ευρωπαϊκό Πολιτισμό.

Ο λόγος που αυτή η θέση πρέπει να *κατακτηθεί*, που αυτή η προοδευτική διαδικασία επιδιώκεται επισφαλώς μέσα από την σύγκρουση με τον Ευρωπαϊκό «εταίρο», δεν αφορά τον εντόπιο δράστη¹⁹⁸. Με την αδιαφορία τους να πάρουν στα σοβαρά τις πολιτισμικές μας διαφορές, επιδεικνύοντας μια αλληλεγγύη «*με δόντια*» και υποβιβάζοντας την ευρωπαϊκή εμπιστοσύνη σε αμοιβαίες μνημονιακές δεσμεύσεις οι «*υπέθυνοι*» των Βρυξελλών υπονομεύουν συστηματικά μια διαδικασία που θα βοηθούσε στην ταχύτερη συγκρότηση και τον εμπλουτισμό της ενιαίας ευρωπαϊκής ταυτότητας. Έτσι η εντόπια πολιτισμική διαφοροποίηση προβάλλεται – και δικαίως από τους συμμετέχοντές μου – ως μία προσαρμοσμένη – στις εντόπιες κοινωνικοοικονομικές συνθήκες – αντίσταση απέναντι στην δυτική ομογενοποίηση του κοινωνικού υποκειμένου που επιχειρείται με όχημα την οικονομική σταθερότητα του ευρωπαϊκού οικοδομήματος.

Το παράδειγμα της ελληνικής κρίσης αποδεικνύει ότι στον Ευρωπαϊκό χώρο κάθε ενιαία πολιτική ή οικονομική προσπάθεια δεν πρόκειται να πετύχει αν προβληθεί απλώς ως κάτι καλό για την Ευρώπη ή χειρότερα αν επιβληθεί ως ένα πακέτο «*αναγκαίων μεταρρυθμίσεων*» από μία απομακρυσμένη και ξένη οικονομική και πολιτική ελίτ (Ε.Ε. - Δ.Ν.Τ. - Κομισιόν) που διατείνεται ότι γνωρίζει το καλό μας καλύτερα από εμάς. Η Ευρωπαϊκή ταυτότητα δεν έχει ακόμη συγκροτηθεί και δεν υπάρχει ούτε κατά διάνοια στο μυαλό των παικτών μας. Το καλό της Ευρώπης μεταφράζεται αυτόματα ως το συμφέρον της Γερμανίας, της Γαλλίας και των πλουσίων δυτικών μας εταίρων. Ενεργοποιούνται δηλαδή – και όχι άδικα – αυτόματα πολιτισμικά αντανάκλαστα¹⁹⁹ και στη συνέχεια άμυνες που καταδικάζουν την Ευρώπη να αποτύχει στον σημαντικότερο στόχο της: *την επίτευξη μιας πραγματικής αδελφοποίησης των λαών και την σταδιακή δημιουργία μιας ενιαίας ευρωπαϊκής ταυτότητας*.

Ο ευρωσκεπτικιστικός λόγος του πρακτορείου επιβεβαιώνει το πρόβλημα αλλά προσφέρει και την λύση. Η κρίση ήταν – και ίσως είναι ακόμη – μια ευκαιρία ώστε να επιδιωχθεί η δημιουργία μιας πραγματικής κοινωνίας των Ευρωπαϊκών λαών μέσα στα δύσκολα. Η σύσταση και λειτουργία της παρέας μέσα στην κρίση δείχνει ακριβώς το πώς εννοούν οι παίκτες μου την πραγματική ένωση: *Το ισοτίμως ανήκειν σε μια ομάδα που αποδέχεται το διαφορετικό και δεν ακυρώνει την ατομική υπόσταση, την τιμή και την αξιοπρέπεια των μελών της*. Στο πλαίσιο αυτό, που συμπτωματικά συμφωνεί απόλυτα με τις αρχικές διακηρύξεις της Ε.Ε., η εμπιστοσύνη είναι ένα ρίσκο που οι συμμετέχοντές μου αναλαμβάνουν άφοβα. Το κάνουν γιατί γνωρίζουν ότι το διακύβευμα δεν είναι πρωτίστως το οικονομικό αλλά η τιμή, η αξιοπιστία και η αξιοπρέπεια των συμβαλλομένων μερών και εντέλει η ίδια η συμμετοχή τους στην «*παρέα*». Η εστίαση στο οικονομικό και η προσπάθεια απομείωσης αυτού του ρίσκου με την σύναψη ανελαστικών μνημονίων «*συνεργασίας*» που ακυρώνουν την ανεξαρτησία του ανίσχυρου επιβάλλοντας τον «*τρόπο*»²⁰⁰ του ισχυρού στην ζωή του δεν προβάλλουν το πνεύμα αλληλεγγύης μεταξύ των ευρωπαϊκών λαών – και ας διατείνονται το αντίθετο οι γραφειοκράτες των Βρυξελλών – αλλά την βίαιη ομογενοποίηση, την καχυποψία και τον αντιευρωπαϊσμό.

¹⁹⁸ Σε μια Ευρώπη που ειδικά τώρα την εποχή της κρίσης θα διαπνέονταν απαρέγκλιτα από τις ιδρυτικές της αξίες, οι αλλαγές που επισημάνθηκαν θα μπορούσαν να έχουν τον χαρακτήρα «*συγκλίσεων*» με μία σταδιακά δημιουργούμενη υπερεθνική ευρωπαϊκή ταυτότητα. Μια εύλογη πεποίθηση εφόσον υπ' αυτές τις αρχές η τελευταία όχι απλώς θα επέτρεπε αλλά θα επιθυμούσε την κατοχύρωση μιας διακριτής ελληνικής θέσης εντός της.

¹⁹⁹ Που έχουν τις ρίζες τους στην ατελώς απωθημένη μνήμη ενός διχασμένου, εθνικιστικού και συγκρουσιακού ευρωπαϊκού παρελθόντος που ανασύρεται συχνά πυκνά από το συλλογικό ασυνείδητο των λαών (βλ. για παράδειγμα την διεκδίκηση των Γερμανικών αποζημιώσεων από την ελληνική πλευρά που αναβιώνει σε κάθε διαπραγμάτευση για νέο μνημόνιο).

²⁰⁰ Και με αυτό εννοούμε τις αλλαγές και μεταρρυθμίσεις που «*δυτικοποιούν*» - με την έννοια του νεοφιλελεύθερου μονόδρομου - τις εργασιακές, παραγωγικές και οικονομικές σχέσεις πάνω στις οποίες βασίζονται εν πολλοίς και οι ευρύτερες διαπροσωπικές και κοινωνικές αλληλεπιδράσεις της καθημερινότητας. Σε μία χώρα που απουσιάζουν οι κατάλληλες καπιταλιστικές δομές η επιβολή αυτών των μεταρρυθμίσεων (που ακόμη δεν έχουν δικαιώσει την χρησιμότητά τους στις ανεπτυγμένες οικονομίες που προηγουμένως επιβλήθηκαν) οδηγεί - ήδη το βλέπουμε - στην διάλυση των σχέσεων κράτους - πολιτών, την καταστροφή του κοινωνικού ιστού και την διάρρηξη της κοινωνικής συνοχής. Το μόνο που διασφαλίζεται είναι τα χρήματα των πιστωτών.

Τα μνημόνια στο μυαλό του εντόπιου κοινωνικού δράστη δεν προβάλλουν την ευρωπαϊκή εμπιστοσύνη και την ανοχή στην διαφορετικότητα αλλά την έλλειψή τους και την επιβολή του δυτικού ως του μόνου αποδεκτού τρόπου ζωής και υποκειμένου που επιφυλάσσει το μέλλον του «κοινού» ευρωπαϊκού μας οικοδομήματος. Αδυναμίες ενός Euraccident που πιθανόν να καταστήσει το πολιτισμικό Grexit μονόδρομο. Και γιατί πολιτισμικό και όχι απλώς οικονομικό; Την απάντηση την έδωσαν ήδη οι συμμετέχοντες μας. Ο ελληνικός αντιευρωπαϊσμός εκφράζεται με την ενίσχυση δύο ακραία αντίθετων μεταξύ τους ιδεολογιών. Του νεοναζιστικού φασισμού και του κομμουνισμού. Η αγαστή συνύπαρξη αυτών των δύο πολιτικών τάσεων μέσα στην παρέα του πρακτορείου φανερώνει ότι ο αντιευρωπαϊκός λόγος εκφράζει περισσότερο μια πολιτισμική παρά μια συνειδητή ιδεολογικοπολιτική αντίσταση. Αφορά πρωτίστως την σχέση με τον πολιτισμικά Άλλο και προβάλλει «την υπέρβαση των τοπικών διαιρέσεων ενώ ταυτόχρονα δίνεται έμφαση στην πολιτισμική διαφοροποίηση» (Linnekin, 1990:164). Μια μορφή αντίστασης που όμως ακόμη τίθεται στην υπηρεσία κατάκτησης μιας ξεχωριστής θέσης για ισότιμη έκφραση της ελληνικής ταυτότητας εντός του Ευρωπαϊκού μας οικοδομήματος.

Υπάρχει επιπλέον χρόνος; Θα τα καταφέρει η Ευρώπη; Το μέλλον είναι δυσοίωνο. Η σύγκριση με τον πολιτισμικό εταίρο που στο παρελθόν είχε θετικό πρόσημο και παρακινούσε την σύγκλιση – αν όχι ταύτιση με την Ευρώπη – τώρα γίνεται αρνητική. Κάθε νέο μνημόνιο, κάθε παράλογος φόρος που επιβάλλεται σε μια αποστεωμένη οικονομικά κοινωνία ενισχύει την συνείδηση ότι η δύση δεν μας θεωρεί ομοίους της. Η άποψη ότι όλα γίνονται για την διατήρηση της δυτικής ηγεμονίας απέναντι στην περιφέρεια κερδίζει συνεχώς έδαφος και η παραδοσιακή συμμαχία με την Ευρώπη και η αίσθηση του ανήκειν στη δύση που γαλούχησαν ιστορικά την ελληνική επανάσταση και την μετέπειτα πορεία του ελληνικού κράτους κλονίζονται με γοργούς ρυθμούς.

Σε κάθε εμπειρικό βίωμα σημασία έχει το ταξίδι και όχι ο προορισμός. Όμως εμείς – που σίγουρα πλούσιοι γίναμε στο δρόμο – την Ιθάκη δεν την βρήκαμε διόλου πτωχική. Θεωρούμε λοιπόν εξίσου σημαντικό το γεγονός ότι το ερευνητικό αυτό ταξίδι κατέληξε ως μια συμβολή στην ιδέα ότι η πολιτισμική διαφοροποίηση είναι μια δυναμική διαδικασία. Ότι δεν αποτελεί απλώς άλλη μια μορφή πολιτισμικής αντίστασης. Μια στείρα συντήρηση των παραδοσιακών αξιών και μορφών εκκοινωνισμού στα πλαίσια κυριαρχίας της σύγχρονης δυτικής κουλτούρας. Αντίθετα μάθαμε ότι έχει την δυνατότητα να γίνει μια ζωντανή διαδικασία αφομοίωσης του νέου και διαφορετικού και επανατοποθέτησης επάνω στο παλιό και οικείο. Την ίδια στιγμή που εξασφαλίζει την πολιτισμική συνέχεια και την κοινωνική συνοχή καθίσταται το χρησιμότερο εργαλείο ανανέωσης και εξέλιξης των σύγχρονων εντοπίων ταυτοτήτων.

Το αν θα δείξει την εποικοδομητική της λειτουργία ή όχι εξαρτάται από το τί είδους *παίκτες* είναι όλοι εκείνοι που κρατούν τα κλειδιά της παγκόσμιας οικονομίας και πολιτικής. Θα μπορέσουν ποτέ να συγκροτήσουν μια «ρηχή» παρέα της οποίας η εύρυθμη λειτουργία, το ισοτίμως ανήκειν, η εμπιστοσύνη και η αλληλεγγύη που εκφράζει θα είναι σημαντικότερα από τα περιστασιακά ατομικά κέρδη; Θα καταφέρουν να εμπιστευτούν τις θετικές προθέσεις του πολιτισμικού δράστη που αρέσκειται στη διαφοροποίηση αλλά απεχθάνεται την διάκριση και την μισαλλοδοξία; Ή θα συνεχίσουν να παίζουν ένα βαθύ κι εξατομικευμένο οικονομικό παιχνίδι όπου η κοινότητά τους στο χώρο θα περιορίζεται σε μια αναγκαία συνύπαρξη στα πλαίσια επιδίωξης του μεγαλύτερου δυνατού προσωπικού οφέλους; Αν αυτός είναι ο δρόμος τότε είναι σίγουρο πως οι διαδικασίες εντόπιας διαφοροποίησης θα συνεχίζουν να ορθώνονται αζεπέραστα εμπόδια απέναντι σε κάθε προσπάθεια που τείνει να μετατρέψει τις τοπικές κοινωνίες σε γραμμές παραγωγής αδιαφοροποίητων ανθρωπίνων αντιτύπων.

Επίλογος

Τα παραπάνω συμπεράσματα μετά βίας μπορούν να συνοψίσουν χωρίς να περιορίσουν τον πλούτο του υλικού και των ερμηνειών που επιδέχονται τα αποτελέσματα μιας επιτόπιας συμμετοχικής παρατήρησης. Ήταν απλώς οι δικές μου τοποθετήσεις απέναντι στις εμπειρίες που βίωσα μέσα στο πρακτορείο του ΟΠΑΠ και την παρέα των ρηχών παικτών. Κρατώντας σταθερά το βλέμμα μου επάνω στην επικαιρότητα της οικονομικής κρίσης προσπάθησα να απαντήσω – μεταξύ άλλων – σε σημαντικά ερωτήματα που σχετίζονται με το παρόν και το μέλλον της Ευρωπαϊκής προοπτικής για την ελληνική κοινωνία. Αναπόφευκτα όμως έμειναν ανεξερεύνητα – ή ανερμήνευτα - αρκετά θέματα ιδιαίτερου ενδιαφέροντος για την εντόπια ανθρωπολογική έρευνα που έκαναν την εμφάνισή τους στην πορεία αυτής της δουλειάς.

Με αφετηρία το κεφ. 1.2 «*Από την αφίσα στην οθόνη LCD: Το σύγχρονο πρακτορείο του Ο.Π.Α.Π.*» μια ανθρωπολογία των χώρων του νόμιμου στοιχηματισμού θα μπορούσε να αναδείξει πολλές κρυφές πτυχές της σχέσης μεταξύ εταιρίας και παίκτη. Ακόμη μεγαλύτερο ενδιαφέρον για την τριαδική σχέση πράκτορα – παίκτη – εταιρίας και την σύγκρουση των δύο οπτικών του πρακτορείου (εμπορικό κατάστημα – σύγχρονο καφενείο) θα είχε η αποτύπωση των τοπικών ή προσωπικών ιδιομορφιών που εμφανίζονται στους χώρους του στοιχήματος και ανταγωνίζονται την τυποποιημένη χωροταξική διαρρύθμιση που επιβάλλει η εταιρία.

Επιτακτική είναι η ανάγκη παρουσίας του παιχνιδιού από την προοπτική του βαθύ παίκτη του νόμιμου στοιχηματισμού. Η μικροεθνογραφία ενός εντόπιου επαγγελματία του στοιχήματος θα έδινε τον λόγο και στην άλλη πλευρά θεραπεύοντας έναν βασικό περιορισμό της δικής μου προσπάθειας. Εξίσου σημαντική μπορεί να αποδειχθεί και η αποκλειστική ερευνητική ενασχόληση με το αντικείμενο της μελέτης του στοιχήματος. Πέρα από τα προφανή γνωσιοθεωρητικά ενδιαφέροντα που προκύπτουν θεωρώ το στοιχείο ως την πλέον ενδεδειγμένη πρακτική για την διερεύνηση της «*λαϊκής επιστημονικότητας*» ή όπως αλλιώς θα μπορούσαμε να ονομάσουμε αυτό που προκύπτει από την σύζευξη μεταξύ λαϊκής εμπειρίας και επιστημονικής γνώσης.

Ποτέ πριν την εγκατάστασή μου στο πεδίο δεν φαντάστηκα ότι θα χρειαστεί να ασχοληθώ με τις έμφυλες σχέσεις στο πρακτορείο. Πίστευα – και η εντόπια βιβλιογραφία ενίσχυε αυτή την πεποίθηση – ότι η γυναίκα θα είναι απύσα. Πανηγυρική διάψευση αποτελεί το κεφ. 2.4.3 «*Εμφυλες σχέσεις στο πρακτορείο του ΟΠΑΠ.*» που είναι ίσως το μοναδικό που ασχολείται με την θέση της γυναίκας στους σύγχρονους χώρους νόμιμου στοιχηματισμού στην Ελλάδα. Αν λοιπόν, όπως διατείνεται η Cassidy, στην Μ. Βρετανία απουσιάζουν τα κίνητρα για την πτώση των έμφυλων τειχών στα πρακτορεία λόγω της κοινωνικά αμφιλεγόμενης πρακτικής του στοιχήματος (Cassidy, 2014:187) τότε μάλλον στην χώρα μας δεν βρίσκονται καν λόγοι για να ερευνηθεί το εν λόγω ζήτημα. Η εντόπια φεμινιστική έρευνα έχει πολλά να κερδίσει αν αποφασίσει να μπει στο πρακτορείο. Νομίζω ότι η εργασία μου έκανε το πρώτο βήμα προσφέροντας μερικά επιπλέον κίνητρα προς αυτή την κατεύθυνση.

Το πρακτορείο του ΟΠΑΠ δεν είναι ο μόνος χώρος που ο εντόπιος κοινωνικός δράστης προσπαθεί «*να φέρει στα μέτρα του*» μέσα στη βίαια δυτικοποιούμενη – ή αλλιώς νεοφιλελεύθερα μεταρρυθμιζόμενη – κοινωνία της κρίσης. Η μελέτη της «*πολιτισμικής αποικιοποίησης*» σε άλλους σύγχρονους και πολιτισμικά ουδέτερους χώρους της πόλης θα συμβάλλει δυναμικά στην μελέτη των εντόπιων διαδικασιών πολιτισμικής διαφοροποίησης αποκαλύπτοντάς μας τον τρόπο με τον οποίο προσλαμβάνουμε ως εντόπιοι δράστες το καινούριο και άγνωστο αλλά και – εξαιτίας της παρουσίας του – πώς μεταβάλλουμε ή όχι το οικείο και γνωστό.

Τέλος, η έρευνα στο πρακτορείο δεν πρέπει να μείνει στάσιμη. Το νόμιμο στοίχημα είναι η πλέον δημοφιλής μορφή τζόγου στη χώρα μας. Η συρρίκνωση του παράνομου παιχνιδιού θα μεταφέρει αναπόφευκτα την ερευνητική βαρύτητα στους νόμιμους χώρους που όσο παν και πληθαίνουν. Η στόχευση της εταιρίας να γίνει το πρακτορείο ένα σύγχρονο «καζίνο της γειτονιάς» με την άρση της απαγόρευσης των μηχανοπαιγνίων (Φρουτάκια) και της κατανάλωσης αλκοολούχων ποτών και τσιγάρων θα αλλάξει ακόμα περισσότερο το ερευνητικό πεδίο (dimokratianews.gr, 2014). Το αν η κοινωνικότητα εντός του θα θυμίζει πράγματι καζίνο, παραδοσιακό καφεενείο ή κάτι νέο εναπόκειται στην μελλοντική έρευνα να το δείξει.

Τα όσα συμβαίνουν στην χώρα μας και τραβούν την προσοχή του παγκόσμιου ενδιαφέροντος δείχνουν ότι βρισκόμαστε στο επίκεντρο κοινωνικών διαδικασιών και μεταβολών κρίσιμων για το μέλλον όχι μόνο του εθνογραφικού μας χώρου αλλά και της ευρύτερης ηπείρου. Είμαστε με άλλα λόγια στο σημείο μηδέν του σύγχρονου κοινωνιοανθρωπολογικού ενδιαφέροντος. Έχοντας αυτό κατά νου και γνωρίζοντας καλά – όσοι ασχολούμαστε με αυτή την επιστήμη – ότι οι ανθρωπολόγοι σπάνια έχουν την δυνατότητα να μελετήσουν κοινωνίες σε μετάβαση δεν πρέπει να αφήσουμε αυτή την ευκαιρία²⁰¹ να χαθεί. Η εργασία μας μπορεί να μην αποσοβεί την κρίση έχει όμως την δυνατότητα να παράξει προοπτικές που θα βοηθήσουν στην αντιμετώπιση καιρίων κοινωνικών της επιπτώσεων. Όμως ακόμη και αν δεν συμβεί αυτό, σε μια κοινωνία που συχνά διχάζεται και βιώνει μια έντονη σύγχυση και κρίση ταυτότητας, η ελάχιστη συμβολή του ανθρωπολογικού έργου, το να αποτελέσει δηλαδή τον καθρέπτη του κοινωνικού μας εαυτού και της καθημερινής του δράσης, μπορεί να αποβεί ιδιαίτερος θεραπευτική.

Ευχαριστίες

Ο αρχαίος ιστορικός Ξενοφώντας έγραφε «*Εν λέγειν τον εν λέγοντα και εν ποιείν τον εν ποιούντα.*»²⁰². Αναγνωρίζοντας λοιπόν την αναντιστοιχία των επαινετικών λόγων έναντι των πράξεων που με ευεργέτησαν θα ήθελα να θυμηθώ με ευγνωμοσύνη τους ανθρώπους που ευθύνονται για την επιτυχή ολοκλήρωση αυτής της δουλειάς. Πρώτα απ' όλους την σύζυγό μου Μαρία που για μήνες υπέμενε την απουσία μου από το σπίτι και επωμίσθηκε δυσανάλογα οικογενειακά βάρη και υποχρεώσεις για να μου δώσει το χώρο και το χρόνο που χρειαζόμουν. Μαίρη ξέρω από τώρα τι θα μου πεις: «Όταν δυο άνθρωποι ζούνε ο ένας με την ανάσα του άλλου, δεν χωράει πληρωμή.». Ανάσα μου... σ' ευχαριστώ. Ιδιαίτερες ευχαριστίες αξίζουν και στην επιβλέπουσα καθηγήτρια μου κυρία Βασιλική Μουτάφη. Πέρα από τις απίστευτες γνώσεις που διαθέτει πάνω σε όλα τα αντικείμενα της Ανθρωπολογίας η ικανότητά της να προβλέπει μελλοντικές δυσκολίες και με τους πιο απλούς τρόπους να καθοδηγεί τον φοιτητή μακριά τους είναι εκπληκτική. Η υπομονή και επιμονή σας στις δύσκολες στιγμές αυτού του ταξιδιού μου έδωσαν το κουράγιο που χρειαζόμουν για να συνεχίσω. Δείξατε πως πιστεύατε σε μένα από την αρχή της συνεργασίας μας και αυτό δεν θα το ξεχάσω. Σας ευχαριστώ από καρδιάς. Τέλος θα ήθελα να πω από ένα μεγάλο ευχαριστώ σε δύο πρόσωπα που δεν θα το καταλάβουν παρά μόνο μετά από αρκετά χρόνια. Κυριάκο και Κωνσταντίνα δεν ήταν λίγες οι φορές που ο μπαμπάς έλλειπε «σε μία δουλειά για μεγάλους». Ούτε και εκείνες που σας ζήτησε να τον περιμένετε στο άλλο δωμάτιο με τις ώρες μέχρι να τελειώσει την δουλειά του. Μωρά μου σας ευχαριστώ και υπόσχομαι να σας ξεπληρώσω και το τελευταίο δευτερόλεπτο που σας στερήσα, ξεκινώντας όχι αργότερα από αυτή την στιγμή.

²⁰¹ Μακριά από εμάς νεοφιλελεύθερα κλισέ του τύπου «η κρίση είναι μια ευκαιρία». Η κρίση είναι μια τραγική κατάσταση που έχει πλήξει και τον συγγραφέα. Συνεχίζει δε να την βιώνει καθημερινά μέσα από της έντονα φορτισμένες βιωματικές ιστορίες των ασθενών του που υπομένουν της καθημερινές της οδύνας.

²⁰² Πρέπει κανείς να επαινεί αυτούς που τον επαινούν και να ευεργετεί αυτούς που τον ευεργετούν.

Βιβλιογραφία

- ABÉLÈS, M. 1989. *Jours tranquilles en 89: ethnologie politique d'un département français*, Ed. Odile Jacob, en association avec les Ed. du Seuil.
- ABT, V., SMITH, J. F. & CHRISTIANSEN, E. M. 1985. *The business of risk : commercial gambling in mainstream America*, Lawrence, Kan., University Press of Kansas.
- ALLEN, J. 2006. Playing with Hope and Despair: Bourdieu and the Habitus of Horse Betting. Στο: COSGRAVE, J. F. (επιμ.) *The Sociology of Risk and Gambling Reader*. New York and London: Routledge.
- ARCHER, L. 2008. The Impossibility of Minority Ethnic Educational 'Success'? An Examination of the Discourses of Teachers and Pupils in British Secondary Schools. *European Educational Research Journal*, 7 (1), 89-107.
- AVERMAET, E. V. 2007. Κοινωνική επίδραση σε μικρές ομάδες Στο: HEWSTONE, M. & STROEBE, W. (επιμ.) *Εισαγωγή στην Κοινωνική Ψυχολογία*. Αθήνα Παπαζήση.
- BENNIS, W. 2004. Blackjack playing strategies and beliefs: A view from the field. *Journal of Gambling Issues*, (10).
- BERNOULLI, D. 1954 (1738). Exposition of a New Theory on the Measurement of Risk. *Econometrica*, 22 (1), 23-36.
- BETBLOG. 2013. *Νόμιμο online στοίχημα στην Ελλάδα - Οι τελευταίες εξελίξεις* [Διαδίκτυο]. Αθήνα: Betblog.gr. Διαθέσιμο στο: <http://www.betblog.gr/articles.aspx?aid=25474> [Προσπελάστηκε Σεπτέμβριος 2014].
- BINDE, P. 2005. Gambling across cultures: Mapping worldwide occurrence and learning from ethnographic comparison [Elektronisk resurs]. *International Gambling Studies*.
- BINDE, P. 2007. The good, the bad and the unhappy: The cultural meanings of newspaper reporting on jackpot winners [Elektronisk resurs]. *International Gambling Studies*.
- BINDE, P. 2009. *Gambling motivation and involvement: A review of social science research*, Statens folkhälsoinstitut.
- BINDE, P. 2011. Trotting territory: The cultural realm of Swedish horse betting. Στο: RAENTO, P. & SCHWARTZ, D. (επιμ.) *Gambling, Space and Time: Shifting Boundaries and Cultures*. Reno: University of Nevada Press.
- BJERG, O. 2011. *Poker: The Parody of Capitalism*, University of Michigan Press.
- BLOCH, H. A. 1951. The Sociology of Gambling. *American Journal of Sociology*, 57 (3), 215-221.
- BRUCE, A. C. & JOHNSON, J. E. V. 1992. Toward an explanation of betting as a leisure pursuit. *Leisure Studies*, 11 (3), 201-218.
- BRUCE, A. C. & JOHNSON, J. E. V. 1994. Male and female betting behaviour: New perspectives. *Journal of Gambling Studies*, 10 (2), 183-198.
- BRUCE, A. C. & JOHNSON, J. E. V. 1995. Costing excitement in leisure betting. *Leisure Studies*, 14 (1), 48-63.
- CAILLOIS, R. 1961. *Man, Play, and Games*, New York, The Free Press of Glencoe.
- CAMPBELL, F. 1976. A positive view. Στο: EADINGTON, W. R. (επιμ.) *Gambling and Society: Interdisciplinary Studies on the Subject of Gambling*. Springfield, IL: Charles C. Thomas.
- CAMPBELL, J. K. 1964. The Extended Family. Στο: CAMPBELL, J. K. (επιμ.) *Honour, family and patronage : a study of institutions and moral values in a Greek mountain community*. Oxford: Oxford University Press.
- CASE, C. 1990. *Subculture as Adaptation to Strain: The Occupational Arena of Horse Racing*, New York, Albany, State University of New York.
- CASE, C. 1991. *Down the Backstretch: Racing and the American Dream.*, Philadelphia, Temple University Press.
- CASSIDY, R. 2002. *The Sport of Kings: Kinship, Class, and Thoroughbred Breeding in Newmarket*, Cambridge and New York, Cambridge University Press.
- CASSIDY, R. 2007. *Horse people : thoroughbred culture in Lexington and Newmarket*, Baltimore, Md. ; London, Johns Hopkins University Press.

- CASSIDY, R. 2010. Gambling as exchange: horserace betting in London. *International Gambling Studies*, 10 (2), 139-149.
- CASSIDY, R. 2012. Horse versus machine: battles in the betting shop. *Journal of the Royal Anthropological Institute*, 18 (2), 266-284.
- CASSIDY, R. 2013. Against the Odds. Στο: LONG, N. J. & MOORE, H. L. (επιμ.) *The Social Life Of Achievement*. London: Berghahn Books.
- CASSIDY, R. 2014. 'A place for men to come and do their thing': constructing masculinities in betting shops in London. *The British Journal of Sociology*, 65 (1), 170-191.
- CHESKA, A. T. 1979. Native American games as strategies of societal maintenance. Στο: NORBECK, E. & FARRER, C. R. (επιμ.) *Forms of Play of Native North Americans*. St. Paul, MN: West.
- CHESKA, A. T. 1987. Revival, survival, and revisal: Ethnic identity through "traditional games". Στο: FINE, G. A. (επιμ.) *Meaningful play, playful meaning*. Champaign, IL.: Human Kinetics.
- CONLISK, J. 1993. The utility of gambling. *Journal of Risk and Uncertainty*, 6 (3), 255-275.
- CONNELL, R. 1987. *Gender and power: society, the person, and sexual politics*, Stanford, Calif, Stanford University Press.
- CONNELL, R. W. & MESSERSCHMIDT, J. W. 2005. Hegemonic Masculinity: Rethinking the Concept. *Gender & Society*, 19 (6), 829-859.
- COTTE, J. 1997. Chances, trances, and lots of slots: Gambling motives and consumption experiences. *Journal of Leisure Research*, 29 (4), 380-406.
- COWAN, J. K. 1990. *Dance and the Body Politic in Northern Greece*, Princeton, N.J., Princeton University Press.
- CSIKSZENTMIHALYI, M. & BENNETT, S. 1971. An Exploratory Model of Play. *American Anthropologist*, 73 (1), 45-58.
- CULIN, S. 1903. AMERICAN INDIAN GAMES (1902). *American Anthropologist*, 5 (1), 58-64.
- CULIN, S. 1975 (1907). *Games of the North American Indians*, New York, Dover.
- DEVEREAUX, E. C. 1980 (1949). *Gambling and Social Structure: A Sociological study of Lotteries and Horseracing in Contemporary America*, New York, Arno.
- DIMOKRATIANEWS.GR. 2014. ΟΠΑΠ: Το σχέδιο για τις παιχνιδομηχανές. [Διαδίκτυο]. Αθήνα: Δημοκρατία. [Προσπελάστηκε 12/5 2015].
- DIXON, D. 1991. *From Prohibition to Regulation: D. Bookmaking, Anti-Gambling, and the Law.*, London, Clarendon.
- DOUGLAS, M. 1992. *Risk and Blame*, Routledge.
- ENET.GR. 2010a. Και με τη «βούλα» στο μηχανισμό στήριξης [Διαδίκτυο]. Αθήνα: Ελευθεροτυπία. Διαθέσιμο στο: <http://www.enet.gr/?i=news.el.article&id=154742> [Προσπελάστηκε 8/11/2014].
- ENET.GR. 2010b. Τρεις νεκροί από εμπρησμό στο κέντρο της Αθήνας [Διαδίκτυο]. Αθήνα: Ελευθεροτυπία. Διαθέσιμο στο: <http://www.enet.gr/?i=news.el.article&id=158721> [Προσπελάστηκε 8 Νοεμβρίου 2014].
- ERRINGTON, F. K. 1984. *Manners and meaning in West Sumatra: the social context of consciousness*, New Haven, Yale University Press.
- FARRELL, L., HARTLEY, R., LANOT, G. & WALKER, I. 2000. The Demand for Lotto: The Role of Conscious Selection. *Journal of Business & Economic Statistics*, 18 (2), 228-241.
- FILBY, M. & HARVEY, L. 1989. Recreational betting: individual betting profiles. *Leisure Studies*, 8 (3), 219-227.
- FILBY, M. P. & HARVEY, L. 1988. Recreational betting: everyday activity and strategies. *Leisure Studies*, 7 (2), 159-172.
- FOX, K. 1999. *The racing tribe : watching the horsewatchers*, London, Metro.
- FRIEDMAN, J. 1992. The Past in the Future: History and the Politics of Identity. *American Anthropologist*, 94 (4), 837-859.
- FRIEDMAN, M. & SAVAGE, L. J. 1948. The Utility Analysis of Choices Involving Risk. *Journal of Political Economy*, 56 (4), 279-304.
- GANS, H. J. 1999. Participant Observation in the Era of "Ethnography". *Journal of Contemporary Ethnography*, 28 (5), 540-548.
- GEERTZ, C. 1973. *The interpretation of cultures : selected essays*, New York,, Basic Books.

- GEERTZ, C. 2005 (1972). Deep play: notes on the Balinese cockfight. *Daedalus*, 134 (4), 56-86.
- GIDDENS, A. 2002. *Ο κόσμος των ραγδαίων αλλαγών. Πώς επιδρά η παγκοσμιοποίηση στη ζωή μας*, Αθήνα, Μεταίχμιο.
- GLASSFORD, G. 1970. Organization of games and adaptive strategies of the Canadian Eskimo. Στο: L'ASCHEN, G. (επιμ.) *The Cross-Cultural Analysis of Sport and Games*. Champaign, IL: Stipes.
- GOFFMAN, E. 1961. *Encounters: Two Studies in the Sociology of Interaction* Indianapolis, Bobbs - Merrill.
- GOODALE, J. C. 1987. Gambling is Hard Work: Card Playing in Tiwi Society. *Oceania*, 58 (1), 6-21.
- HALBERSTAM, J. 1998. *Female masculinity*, Durham, Duke University Press.
- HANSON, A. 1989. The Making of the Maori: Culture Invention and Its Logic. *American Anthropologist*, 91 (4), 890-902.
- HAYANO, D. M. 1989. Like eating money: Card gambling in a Papua New Guinea Highlands village. *Journal of gambling behavior*, 5 (3), 231-245.
- HERMAN, R. D. 1967. Gambling as Work. A Sociological Study of the Race Track. Στο: HERMAN, R. D. (επιμ.) *Gambling*. New York: Harper & Row.
- HERZFELD, M. 1985. *The poetics of manhood : contest and identity in a Cretan mountain village*, Princeton, N.J., Princeton University Press.
- HERZFELD, M. 2005. *Cultural Intimacy: Social Poetics in the Nation-State*, New York, Routledge.
- HERZFELD, M. 2013. The European Crisis and Cultural Intimacy. *Studies in Ethnicity and Nationalism*, 13 (3), 491-497.
- HIRANO, K. & TAKAHASHI, K. 2003. Trends of Japan's Giant Leisure Industry: Pachinko. *UNLV Gaming Research & Review Journal*, 7 (2), 5.
- HUIZINGA, J. 1949. *Homo Ludens: A Study of the Play Element in Culture*, London, Routledge & K. Paul.
- HUNTER, A. 1993. Local Knowledge and Local Power: Notes on the Ethnography of Local Community Elites. *Journal of Contemporary Ethnography*, 22 (1), 36-58.
- KOURETAS, G. P. & VLAMIS, P. 2010. The Greek crisis: Causes and implications. *Panoeconomicus*, 57 (4), 391-404.
- KUSYSZYN, I. 1976. How gambling saved me from a misspent sabbatical. Στο: EADINGTON, W. R. (επιμ.) *Gambling and Society. Interdisciplinary Studies on the Subject of Gambling*. Springfield, IL: Charles C. Thomas.
- LANGE, P. 2005. Culture and the gambling phenomenon. *Journal of Gambling Issues*.
- LAPLANCHE, J. & PONTALIS, J.-B. 1986. *Λεξιλόγιο της Ψυχανάλυσης*, Αθήνα Κέδρος.
- LÉVI-STRAUSS, C. 1969. The Principle of Reciprocity. Στο: LÉVI-STRAUSS, C. (επιμ.) *The elementary structures of kinship*. Rev. έκδ. Boston,: Beacon Press.
- LINNEKIN, J. 1990. The politics of culture in the Pacific. Στο: LINNEKIN, J. & POYER, L. (επιμ.) *Cultural identity and ethnicity in the Pacific*.
- LINNEKIN, J. & POYER, L. 1990. Introduction. Στο: LINNEKIN, J. & POYER, L. (επιμ.) *Cultural identity and ethnicity in the Pacific*. Univ. of Hawaii Pr.
- LOIZOS, P. & PAPATAXIARCHIS, E. (επιμ.) 1991. *Contested identities: gender and kinship in modern Greece*, Princeton, N.J: Princeton University Press.
- MACLEAN, N. 1984. IS GAMBLING "BISNIS"?: The Economic and Political Functions of Gambling in the Jimi Valley. *Social Analysis: The International Journal of Social and Cultural Practice*, (16), 44-59.
- MALABY, T. M. 2003. *Gambling Life: Dealing in Contingency in a Greek City*, University of Illinois Press.
- MALABY, T. M. 2012. Our Present Misfortune: Games and the Post-Bureaucratic Colonization of Contingency. *Social Analysis*, 56 (2), 103-116.
- MALINOWSKI, B. 1922. *Argonauts of the western Pacific : an account of native enterprise and adventure in the archipelagoes of Melanesian New Guinea*, London, George Routledge.
- MARGOMENOU, D. & PAPAVALIIOU, F. 2013. Times of Crisis and Seeds of New Intimacies on a North Aegean Island: Activism, Alternative Exchange Networks, and Re-Imagined Communities. *Studies in Ethnicity and Nationalism*, 13 (3), 523-529.
- MARKOWITZ, H. 1952. The Utility of Wealth. *Journal of Political Economy*, 60 (2), 151-158.

- MAUSS, M. 1999 (1925). *Το δώρο : Μορφές και λειτουργίες της ανταλλαγής στις αρχαϊκές κοινωνίες*, Αθήνα, Καστανιώτης.
- MCKIBBIN, R. 1979. Working-Class Gambling in Britain 1880-1939. *Past & Present*, (82), 147-178.
- MERTON, R. K. 1957. *Social Theory and Social Structure.*, New York, Free Press.
- MESSERSCHMIDT, J. W. 2012. Engendering Gendered Knowledge: Assessing the Academic Appropriation of Hegemonic Masculinity. *Men and Masculinities*.
- MITCHELL, W. E. 1988. the defeat of hierarchy: gambling as exchange in a Sepik society. *American Ethnologist*, 15 (4), 638-657.
- MOSCOVICI, S. 1980. Toward a theory of conversion behavior. *Advances in experimental social psychology*, 13, 209-239.
- NAFTEPORIKI.GR. 2011. *Φρ. Μπαρουάν: Η συμφωνία για την Ελλάδα έσωσε το ευρώ* [Διαδίκτυο]. Αθήνα: Ναυτεμπορική. Διαθέσιμο στο: <http://www.naftemporiki.gr/finance/story/316823/fr-mparouan-i-sumfonia-gia-tin-ellada-esose-to-euro> [Προσπελάστηκε 8 Νοεμβρίου 2014].
- NEAL, M. 1998. 'You Lucky Punters!' A Study of Gambling in Betting Shops. *Sociology*, 32 (3), 581-600.
- NEAL, M. 1999. The ongoing effects of deregulation on betting shop customer profile and behaviour. *Managing Leisure*, 4 (3), 168-184.
- NEAL, M. 2005. 'I lose, but that's not the point': Situated Economic and Social Rationalities in Horserace Gambling. *Leisure Studies*, 24 (3), 291-310.
- OXFELD, E. 1993. *Blood, Sweat, and Mahjong: Family and Enterprise in an Overseas Chinese Community*, Ithaca, N.Y., Cornell University Press.
- PAPATAXIARCHIS, E. 1999. A Contest with Money: Gambling and the Politics of Disinterested Sociality in Aegean Greece. Στο: DAY, S., PAPATAXIARCHIS, E. & STEWARD, M. (επιμ.) *Lilies of the Field: Marginal People Who Live for the Moment*.
- PATRASEVENTS.GR. 2014. *Αυτή είναι η όμορφη Πατρινή επόπτης που σε... θγάζει οφσάιντ!* [Διαδίκτυο]. Διαδίκτυο: Patrasevents.gr. Διαθέσιμο στο: <http://www.patrasevents.gr/article/136855-ayti-einai-omorfipatriniepopithis-pou-se-vgazei-ofsaint-pic> [Προσπελάστηκε 20/1 2015].
- PRYOR, F. L. 1976. The Friedman-Savage Utility Function in Cross-cultural Perspective. *Journal of Political Economy*, 84 (4), 821-834.
- PURI, S. S. 2013. *Speculation in Fixed Futures: An Ethnography of Betting in between Legal and Illegal Economies at the Delhi Racecourse*. PhD thesis, University of Copenhagen.
- REINHART, C. M. & ROGOFF, K. S. 2009. The Aftermath of Financial Crises. *American Economic Review Papers and Proceedings*, 99, 466-472.
- REINHART, C. M. & ROGOFF, K. S. 2010. Growth in a Time of Debt. *American Economic Review Papers and Proceedings*, 100, 573-578.
- RICHES, D. 1975. Cash, Credit and Gambling in a Modern Eskimo Economy: Speculations on Origins of Spheres of Economic Exchange. *Man*, 10 (1), 21-33.
- ROGERS, J. D. 1991. Ritual and Social Resistance: Gambling in Colonial Sri Lanka. Στο: HAYNES, D. E. & PRAKASH, G. (επιμ.) *Contesting Power: Resistance and Everyday Social Relations in South Asia*. Berkeley: University of California Press.
- ROSECRANCE, J. 1986. Playing the horses is hard work. *Sociology and Social Research*, 71 (47-49).
- ROSECRANCE, J. D. 1985. *The degenerates of Lake Tahoe : a study of persistence in the social world of horse race gambling*, New York, P. Lang.
- ROSECRANCE, J. D. 1988. Professional Horse Race Gambling: Working without a Safety Net. *Work and Occupations*, 15 (2), 220-236.
- SAHLINS, M. 2005. On the anthropology of modernity, or, some triumphs of culture over despondency theory. Στο: GEORGE, E. S. (επιμ.) *Culture and Sustainable Development in the Pacific*. 3η έκδ. Canberra, Αυστραλία: ANU E Press & Asia Pacific Press.
- SALLAZ, J. J. 2006. The making of the global gambling industry: An application and extension of field theory. *Theory and Society*, 35 (3), 265-297.
- SCHULL, N. D. 2002. *Escape mechanism: Women, caretaking, and compulsive machine gambling*. Berkeley: University of California.

- SCHULL, N. D. 2012. *Addiction by Design: Machine Gambling in Las Vegas*, Princeton, Princeton University Press.
- SCOTT, J. 2003. Coffee Shop Meets Casino: Cultural Responses to Casino Tourism in Northern Cyprus. *Journal of Sustainable Tourism*, 11 (2&3), 266-79.
- SCOTT, M. B. 1968. *The racing game*, Chicago,, Aldine Pub. Co.
- SHAFFIR, W. 1999. Doing Ethnography: Reflections on Finding Your Way. *Journal of Contemporary Ethnography*, 28 (6), 676-686.
- STIGLITZ, J. E. 1996. Some Lessons from the East Asian Miracle. *World Bank Observer*, 11 (2), 151-177.
- TEC, N. 1964. *Gambling in Sweden*, Totowa, NJ, Bedminster Press.
- WARDLE, H., MOODY, A., SPENCE, S., ORFORD, J., VOLBERG, R., JOTANGIA, D., GRIFFITHS, M., HUSSEY, D. & DOBBIE, F. 2011. *The British Gambling Prevalence Survey 2010*, National Centre for Social Research.
- WILLIS, P. E. 1977. *Learning to labor: How working class kids get working class jobs*, Columbia University Press.
- WILLIS, S. 1989. *'Real Girls Don't Do Maths': Gender and the Construction of Privilege*, Deakin University Geelong, Australia.
- WOODBURN, J. 1982. Egalitarian Societies. *Man*, 17 (3), 431-451.
- ZIMMER, L. 1986. Card Playing Among The Gende: A System for Keeping Money and Social Relationships Alive. *Oceania*, 56 (4), 245-63.
- ZIMMER, L. 1987. Gambling with Cards in Melanesian Australia. *Oceania*, 58 (1), 1-59.
- ZOLA, I. 1967. Observations on gambling in a lower-class setting. Στο: HERMAN, R. (επιμ.) *Gambling*. New York: Harper & Row.
- ΓΕΩΡΓΑΚΗΣ, Η. 2012. *Γυρίσαμε στην ανεργία-σοκ του 1960* [Διαδίκτυο]. Αθήνα: Τα Νέα. Διαθέσιμο στο: <http://www.tanea.gr/news/economy/article/4766234/?iid=2> [Προσπελάστηκε 8 Νοεμβρίου 2014].
- ΓΕΩΡΓΟΥΝΤΖΟΣ, Σ. 2012. *Θέλω να έχω, πάντα, εγώ τον έλεγχο, δηλώνει στο sportstonoto, η όμορφη διαιτητής από το Ηράκλειο, Σοφία Γρύλου...* [Διαδίκτυο]. Διαδίκτυο: Sportstonoto.gr. Διαθέσιμο στο: <http://www.sportstonoto.gr/synenteykseis/thelo-na-exo-panta-ego-ton-elegxo-dilonei-sto-sportstonoto-i-omorfi-diaititis-apo-to-irakleio-sofia-grilou%E2%80%A6.html> [Προσπελάστηκε 20/2 2015].
- Ε.Ε.Ε.Π. 2013. *Τυχερά Παιγνία στην Ελλάδα* [Διαδίκτυο]. Αθήνα: Επιτροπή Εποπτείας και Ελέγχου Παιγνίων. Διαθέσιμο στο: https://www.gamingcommission.gov.gr/index.php/el/drastiriotita-im-m/stoixeia-agogas-armodiotites-im/drastiriotita-tixera-diadiktio-im#G0bwV_5 [Προσπελάστηκε Σεπτέμβριος 2014].
- ΙΠΠΟΔΡΟΜΙΕΣ. 2013. *Ιπποδρομίες στην Ελλάδα* [Διαδίκτυο]. Αθήνα: ippodromies.com. Διαθέσιμο στο: <http://www.ippodromies.com/%CE%B9%CF%80%CF%80%CE%BF%CE%B4%CF%81%CE%BF%CE%BC%CE%AF%CE%B5%CF%82-%CF%83%CF%84%CE%B7%CE%BD-%CE%B5%CE%BB%CE%BB%CE%AC%CE%B4%CE%B1> [Προσπελάστηκε Σεπτέμβριος 2014].
- ΜΠΑΜΠΙΝΙΩΤΗΣ, Γ. 2008. *Στοιχίμα*. Στο: ΜΠΑΜΠΙΝΙΩΤΗΣ, Γ. (επιμ.) *Λεξικό της νέας ελληνικής γλώσσας*. Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας.
- ΜΠΑΜΠΙΝΙΩΤΗΣ, Γ. 2010. *Χαράτσι*. Στο: ΜΠΑΜΠΙΝΙΩΤΗΣ, Γ. (επιμ.) *Λεξικό της νέας ελληνικής γλώσσας*. Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας.
- Ο.Π.Α.Π. 2010a. *Γενικά για το Στοιχίμα* [Διαδίκτυο]. Αθήνα: Ο.Π.Α.Π. Α.Ε. Διαθέσιμο στο: <http://www.opap.gr/el/web/guest/191> [Προσπελάστηκε Οκτώβριος 2014].
- Ο.Π.Α.Π. 2010b. *Ταυτότητα* [Διαδίκτυο]. Αθήνα: Ο.Π.Α.Π. Α.Ε. Διαθέσιμο στο: <http://www.opap.gr/web/guest/66> [Προσπελάστηκε Οκτώβριος 2014].
- ΠΑΠΑΣΤΑΜΟΥ, Σ. & MUGNY, G. 2001. *Μειονότητες και Εξουσία. Μια κοινωνιοψυχολογική και πειραματική προσέγγιση της κοινωνικής επιρροής και συμπεριφοράς των μειονοτήτων*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα.
- ΠΑΠΑΤΑΞΙΑΡΧΗΣ, Ε. 2006. Τα άχθη της ετερότητας: Διαστάσεις της πολιτισμικής διαφοροποίησης στην Ελλάδα του πρώιμου 21ου αιώνα. Στο: ΠΑΠΑΤΑΞΙΑΡΧΗΣ, Ε. (επιμ.) *Περιπέτειες της Ετερότητας*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- ΤΣΕΛΙΓΚΑΣ. 2009. *Γιώργος Παρασκευάς έκανε το στοιχίμα επένδυση, όταν η μάζα μετατρέπει την επένδυση σε τζόγο*. [Διαδίκτυο]. Mandri.gr. 2014].

